

Dr Natalija Bogdanov, redovni profesor Poljoprivrednog fakulteta u Beogradu:

„Ova monografija predstavlja dragocen doprinos naučnoj i stručnoj literaturi iz oblasti zadrugarstva. Njen značaj je dvojak: sa jedne strane, ona obogaćuje domaću literaturu sadržajima vezanim za nove trendove i paradigme koje prate koop model privređivanja, a kojima se neopravdano malo autora poslednjih godina bavilo; na drugoj strani, autori su posvetili veliku pažnju političkim, društvenim i ekonomskim prilikama koje su oblikovale reformisanje koop modela privređivanja, što izvesno doprinosi proširivanju vidika i boljem razumevanju suštine ovog tipa organizacija. Sve navedeno, ovu monografiju preporučuje kao relevantno štivo širem krugu čitalaca, zainteresovanih za savremene tokove razvoja.“

Dr Gojko Rikalović, redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Beogradu:

„Koop model privređivanja i problematika održivog razvoja pobuđuju veliku pažnju mnoštva istraživača različite provinijencije. Među njima se nalaze i priznati naučni istraživači i eksperti koji su koautori recenzirane monografije...Ona pruža originalne i inspirativne poglede autora kojima se otvaraju mogućnosti za sagledavanje delovanja i evolucije koop pokreta kroz dva veka postojanja na inspirativan način. U tom pogledu, značajno je stanovište autora o komparativnim prednostima kooperativa u kriznim uslovima, kako na ekonomskom, tako i na socijalnom i širem društvenom području... Može se očekivati da će monografija naići na dužnu pažnju i veliko interesovanje kako naučne, tako i šire stručne javnosti, te biti od koristi kreatorima i donosiocima važnih ekonomskih i društvenih odluka u našoj zemlji.“

Dr Jonel Subić, naučni savetnik, Institut za ekonomiku poljoprivrede u Beogradu:

„Autori ukazuju na značaj i ulogu kooperativnog modela privređivanja u uslovima kriza i na činjenicu da zahvaljujući elastičnom ponašanju u kriznim vremenima ko-operative ispoljavaju sposobnost ne samo za preživljavanje, već često i za vidno napredovanje. Autori prikazuju razvoj kooperativa na teritoriji Srbije krajem 19. veka i početkom 20. veka, a posebno u zajedničkoj državi od 1918. godine do početka drugog svetskog rata. Taj period se može označiti kao „zlatni“ u razvoju kooperativa na našim prostorima. Period nakon drugog svetskog rata autori ocenjuju kao „period devastacije“ zadrugarstva.“

ISBN-978-86-7834-384-1

9

788678

343841

KOOP MODEL PRIVREĐIVANJA KAO ALTERNATIVA ODRŽIVOG RAZVOJA

UNIVERZITET U BEOGRADU
POLJOPRIVREDNI FAKULTET

VLADIMIR ZAKIĆ
ZORKA ZAKIĆ

KOOP MODEL PRIVREĐIVANJA KAO ALTERNATIVA ODRŽIVOG RAZVOJA

BEOGRAD 2021.

KOOP MODEL PRIVREĐIVANJA
KAO ALTERNATIVA
ODRŽIVOG RAZVOJA

UNIVERZITET U BEOGRADU
POLJOPRIVREDNI FAKULTET

VLADIMIR ZAKIĆ
ZORKA ZAKIĆ

KOOP MODEL PRIVREĐIVANJA KAO ALTERNATIVA ODRŽIVOG RAZVOJA

BEOGRAD 2021.

Univerzitet u Beogradu - Poljoprivredni fakultet

Naziv knjige: Koop model privređivanja kao alternativa održivog razvoja

Autori: Prof. dr Vladimir Zakić, Prof. dr Zorka Zakić

Recenzenti

Dr Natalija Bogdanov, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu -
Poljoprivredni fakultet

Dr Gojko Rikalović, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu -
Ekonomski fakultet

Dr Jonel Subić, naučni savetnik Instituta za ekonomiku poljoprivrede u
Beogradu

Izdavač: Univerzitet u Beogradu - Poljoprivredni fakultet

Za izdavača:

Prof. dr Dušan Živković, dekan

Glavni i odgovorni urednik:

Dr Tamara Paunović, prodekan za nastavu

Štampa

Anagram studio d.o.o. Beograd-Zemun

Izdanje: prvo

Tiraž

150 primeraka

ISBN-978-86-7834-384-1

Odlukom Odbora za izdavačku delatnost Poljoprivrednog fakulteta Univerziteta u Beogradu, od 27.09.2021. године, br. 36/VI-2/5, odobreno je izdavanje i štampanje monografije.

Zabranjeno preštampanje i fotokopiranje. Sva prava zadržava izdavač.

Budućim generacijama naših
studenata

SADRŽAJ

	Strana
Predgovor	v
1. POVEZANE TEME U OKVIRU MEĐUNARODNOG KOOPERATIVNOG POKRETA	1
1.1. Osvrt na dva veka izgradnje	3
1.2. Identitet kooperativa	5
1.3. Evolutivni put koop principa	11
1.4. Revalorizacija osnovnih delova identiteta kooperativa	24
2. GLOBALNA KRIZA 2008 KAO ISHODIŠTE LANSIRANJA KOOP MODELA PRIVREĐIVANJA	33
2.1. Geneza i uzroci krize	35
2.2. Posledice globalne krize	39
2.3. Strategije za ublažavanje posledica globalne krize i pokretanje rasta	43
2.4. Kooperativni model privređivanja kao modus operandi u krizi	47
3. NEMOĆ KONVENCIONALNE TEORIJE RAZVOJA I RASTA U PREVAZILAŽENJU KRIZE	57
3.1. Pet vekova kapitalizma	59
3.2. Korporativni i kooperativni modeli privređivanja u prevazilaženju problema krize	64
3.3. Redefinisanje konvencionalne paradigme merenja rasta	71
4. KREIRANJA NOVE TRAJEKTORIJE MEĐUNARODNOG KOOP POKRETA U MODELU ODRŽIVOG RAZVOJA	79
4.1. Retrospektiva koncepta o održivom razvoju	81
4.2. Međunarodni koop pokret i održivi razvoj u periodu do izbivanja globalne krize	84
4.3. Zemlje u tranziciji i održivi razvoj	95
5. HRABRIJI KORACI U RENESANSI MEĐUNARODNOG KOOP POKRETA	101
5.1. Osvrt na značaj globalnih promena počev od kraja 20. veka	103
5.2. Ujedinjene nacije i kooperative	107
5.2.1. Od početka u saglasju sa međunarodnim koop pokretom	107
5.2.2. Međunarodna godina kooperativa - 2012.	110
5.2.3. Kooperative u agendama UN o održivom razvoju	117
5.2.4. UN u temama obeležavanja međunarodnog dana kooperativa	122

5.3. Blueprint kao kompas savremenog koop pokreta	131
5.3.1. Osvrt na genezu i osnovni sadržaj projekta	131
5.3.2. Analiza ključnih odrednica Blueprint strategije	134
6. NOVA ETAPA MEĐUNARODNOG KOOP POKRETA	155
6.1. Promenljiva panorama sveta stvarana krizama urgira novu paradigmu merenja rasta	157
6.2. Prekretnica Međunarodnog koop pokreta iznedrena iz krize savremene civilizacije	163
6.3. Kooperative kao ključni graditelji održivosti u post-kriznom vremenu	168
6.4. Inovirana istraživanja moći kooperativa kao preduzeća posebnog načina privređivanja	180
6.5. Kooperative u 21. veku	188
6.5.1. Od margina do promovisanja inoviranog koop koncepta	188
6.5.2. Međunarodni koop pokret kreira putokaz svoje budućnosti	191
6.5.3. Saga o „smart kooperativama“	194
6.5.4. Mondragon kao jedinstven slučaj na međunarodnoj koop sceni	199
7. RAZVOJ KOOP SEKTORA U SRBIJI	205
7.1. Istorijski osvrt na početne faze razvoja	207
7.1.1. Razvoj kooperativa u Vojvodini	207
7.1.2. Razvoj kooperativa na teritoriji tadašnje Srbije	210
7.2. Karakteristike razvoja kooperativa u zajedničkoj državi Južnih Slovena	220
7.3. Period devastacije nakon drugog svetskog rata	238
7.4. Period tranzicije, aktuelno stanje i mogućnosti unapređenja	247
Literatura i spisak korišćenih skraćenica	253

PREDGOVOR

Naslov knjige direktno je povezan sa etimologijom termina „koop“ u mnogim svetskim jezicima - engleski: *cooperative*, *cooperative society*, *cooperation*; francuski: *coopérative*; italijanski: *cooperativa*; ruski: *кооператив*. Slično se koristi skraćenica „koop“ i na drugim jezičkim područjima u svetu.

U našoj domaćoj praksi i literaturi se umesto međunarodnog termina „kooperativa“ upotrebljava prvenstveno termin „zadruga“, koji je do 1940-ih imao izuzetno pozitivnu konotaciju. Srbija je između svetskih ratova dostigla visok nivo razvijenosti zadrugarstva. Međutim, nakon drugog svetskog rata ovaj termin je postao opterećen ili čak „zatrovan“ kao posledica događaja u kome su zadruge najpre imale prisilan ili obavezan karakter, što je u potpunoj suprotnosti sa međunarodnim zadružnim principima i vrednostima. Nakon tog perioda, članstvo u zadrugama je bilo dobrovoljno, ali se one nisu mnogo razlikovale od tada dominantnih samoupravnih preduzeća. Tokom perioda tranzicije (1990-ih i početkom 2000-ih) došlo je do urušavanja i privatizacije imovine bivšeg „samoupravnog“ zadružnog sektora.

Poseban aktuelni problem sa terminom „zadruga“ u Srbiji je u tome da isti naziv već godinama nosi i jedan od najgledanijih TV „reality“ programa (Pink), što predstavlja svojevrsno „zagađivanje“ ovog termina koji vuče svoje poreklo iz tradicionalne porodične zadruge. Navedeno „zagađivanje“ u značajnoj meri obesmišljava napore za revitalizaciju i promociju zadružnog sektora, što se posebno odnosi na značajna sredstva državne pomoći (mada namenjene isključivo poljoprivrednim zadrugama). Na osnovu izloženog, autori su se odlučili da u knjizi uglavnom koriste međunarodni termin „kooperativa“ i skraćenicu „koop“.

Ova knjiga je namenjena je studentima viših nivoa studija (master i doktorske studije), ali i svim čitaocima koji bi želeli da se detaljnije upoznaju sa značajem koop načina privređivanja, pre svega u međunarodnim razmerama. U tom smislu, na koranicama knjige prikazane su oznake najznačajnije međunarodne institucije koja je pružila izuzetan i nemerljiv doprinos razvoju koop pokreta u svetu (Međunarodna

kooperativna alijansa, engl. International Co-operative Alliance - ICA). Time se želi pružiti i simbolična podrška novom putu koop sektora koji u budućnosti može postati značajan nosilac privrednog i društvenog razvoja Srbije.

Zahvalnost izražavamo Zadružnom savezu Srbije i njegovom predsedniku Nikoli Mihailoviću na finansijskoj podršci prilikom štampanja ove knjige.

Na kraju, najiskrenije se zahvaljujemo recenzentima na svim savetima i podršci koju su nam pružali u toku izrade knjige.

Autori

1. POVEZANE TEME U OKVIRU MEĐUNARODNOG KOOPERATIVNOG POKRETA

1.1. Osvrt na dva veka izgradnje

Međunarodni kooperativni pokret (MKP) ima dugu istoriju izgradnje koja traje već oko 200 godina. Mada je i ranije bilo ideja o „kooplikovitim“ pokretima ipak se zvanični početak ovog pokreta vezuje za osnivanje prve potrošačke kooperative „Ročdelskih pionira“ (Rochdale Society of Equitable Pioneers) 1844. godine u Mančesteru. Pokret se postepeno širio u svim delovima naše planete da bi posle nešto više od 50 godina dobio svoju krovnu instituciju pod nazivom Međunarodna kooperativna alijansa (International Co-operative Alliance - ICA).

Tokom 19. veka u svetu je razvijena koop filozofija čiju suštinu čine ideje namenjene „ljudima koji rade zajedno“. U tom kontekstu treba istaći činjenicu da ove ideje nisu napuštene ni do danas kada koop misao postaje još bogatija i jedinstvenija u perspektivama za 21. vek - kao simbol filozofskih ideja i proklamovanih mogućnosti kooperativa u „stvaranju boljeg sveta“ Međunarodni koop pokret se deklariseo kao „**pokret bez kraja**“, što znači „**pokret za sva vremena**“. Savremeni istraživači ovog pokreta su sve više angažovani u dugim i često fascinantnim raspravama o potencijalima ekonomskog, socijalnog i ekološkog doprinosa kooperativa. Sa svojim sistemom vrednosti i principa one ostvaruju praktične rezultate očiglednog kvaliteta. Široki diverzitet oblika (formi) kooperativa je praktično prihvaćen takoreći u svim kulturama i u svakoj zemlji naše planete. Ujedinjene nacije procenjuje da danas prosečno jedna polovina svetske populacije preko kooperativa zadovoljava najmanje jednu svoju važnu potrebu (Sanchez-Bajo, Roelants, 2011, str. X).

Osvrt na istorijsku komponentu stvaranja ICA pruža dve značajne informacije: (1) osnivanje Alijanse 1895. godine u Londonu; (2) postavljeni ciljevi krovne koop institucije. U osnivanju Alijanse učestvovalo je oko 200 predstavnika iz 12 zemalja: Francuska, Italija, Belgija, Holandija, Švajcarska, Srbija, Danska, SAD, Australija, Indija, Argentina i Engleska. Prisutni su bili, kao posmatrači, predstavnici iz Austrougarske i Rusije.

U vezi sa listom osnivača Alijanse interesantna je činjenica da se među ovim osnivačima našla i delegacija male Kraljevine Srbije koju je predvodio Mihajlo Avramović, čovek velikog uma i dobar poznavalac koop prakse u mnogim zemljama Evrope. Svoja teorijska i praktična saznanja iz domena MKP on je uspešno lansirao i aktivno sprovodio

široj Srbiji sve do pred kraj druge decenije 20. veka (videti više: poglavlje 7.1).

Krovna koop institucija osnovana je kao nezavisna i neprofitna nevladina organizacija. Članice ICA su koop federacije nacionalnog nivoa i individualne koop organizacije koje prevashodno deluju na nacionalnom nivou. Članice ICA su takođe međunarodne i nacionalne koop organizacije iz svih sektora privređivanja u oko 100 zemalja sveta koje okupljaju preko 1 milijarde članova. Sama Alijansa je osnovana sa ciljem da ujedinjuje, prezentuje i pomaže kooperative širom sveta. Takođe, obezbeđuje izražavanje svojih stavova na forumima koji promovišu dostignuta saznanja o značaju MKP. Obavlja i ekspertize koordiniranih akcija vezanih za kooperative. Članovi Alijanse su međunarodne i nacionalne koop organizacije iz svih sektora ekonomije uključujući poljoprivredu, industriju, usluge, bankarstvo, trgovinu na malo, ribarstvo, zdravstvo, stanovanje i osiguranje. Pored svega navedenog, ICA je čuvar (zaštitnik) koop vrednosti i principa po kojima se koop preduzeća razlikuju od korporativnih preduzeća tipa investitor-vlasnik. Istovremeno obezbeđuje članstvo kooperativa i lokalnu zajednicu instrumentima samopomoći sa ciljem da utiče na njihov razvoj. Prikazuje i uspehe kooperativa kao primera najbolje prakse u primeni „know-how“. Na taj način izgrađuje se snaga kapaciteta kooperativa, kao i instrumenata za praćenje rasta ostvarenih performansi tokom vremena. U pogledu kompletiranja svoga delovanja ICA je organizaciono postavljena na sledeći način:

1. Jedno globalno predstavništvo (Global office)
2. Četiri regionalna predstavništva Evropa, Afrika, Amerika i Azija-Pacifik
3. Osam sektorskih organizacija (po vrstama kooperativa: poljoprivreda, ribarstvo, industrija i usluge, bankarstvo, osiguranje, zdravstvo, stanovanje i potrošnja).

Posmatrano u celini, navedena arhitektura ICA postavljena je tako da unapređuje, interpretira i očuva sve ono što čini identitet kooperativa. Jedan od bitnih ciljeva ICA jeste informisanje „javnosti“, tj. običnih ljudi, o kooperativama - o koop privrednom sektoru koji igra značajnu ulogu u održivom razvoju počev od lokalnog do najšireg nivoa. Na kraju, ali ne i poslednji cilj Alijanse, jeste da utiče na nacionalne vlade sveta u pogledu

pružanja podrške kooperativama, ali tako da ne ugrožavaju njihovu autonomiju.

1.2. Identitet kooperativa

Brojne dileme, nejasnoće, pa i konfuzije vezane za identitet kooperativa stare su koliko i Međunarodni koop pokret. Radi prevazilaženja ovih problema ICA je od samog svog postanka preduzimala određene poduhvate kroz ciljne studije sa temama koje su posvećene koop identitetu. Ove teme razmatrane su na ICA kongresima u drugoj polovini 20. veka - 1986, 1988, 1992 i 1995 (Vujatović-Zakić, 2000, str. 159). Sve to dovelo je do definitivno zaokruženog shvatanja identiteta kooperativa potvrđenog na jubilarnom ICA kongresu u Mančesteru 1995. godine. Usvojeni dokument pod nazivom „Deklaracija o identitetu kooperative“ (Statement on the Co-operative Identity) se sastoji od tri bitne odrednice koje su podjednako važne: *definicija kooperative*, *ključne vrednosti koop pokreta* i *revidirani set koop principa*. Ovako definisan identitet kooperative strateški je usmeren na dugoročno trajanje.

Definicija kooperative: kooperativa je autonomna asocijacija lica dobrovoljno udruženih sa ciljem ostvarenja njihovih zajedničkih ekonomskih, socijalnih i kulturnih potreba i želja kroz zajednički posedovano i demokratski kontrolisano preduzeće.

Kooperativne vrednosti: predstavljaju sistem vrednosti koop pokreta na kojima počiva svaka kooperativa, među kojima su samopomoć, samoodgovornost, demokratija, jednakost, pravednost i solidarnost. U skladu sa tradicijom utemeljivača ovih vrednosti članovi kooperativa takođe uvažavaju etičke vrednosti kao što su poštenje, otvorenost, društvena odgovornost i briga za druge. Priznavanje svih ovih vrednosti je od primarnog značaja za koop principe.

Kooperativni principi: predstavljaju osnovno uputstvo (smernice) pomoću koga koop organizacije u praksi primenjuju koop vrednosti. Na jubilarnom ICA Kongresu (1995) predstavljena je treća, najnovija (revalorizovana) generacija koop principa koju čini sledeći skup: (1) dobrovoljno i otvoreno članstvo; (2) demokratska kontrola od strane članova kooperative; (3) ekonomska participacija članova kooperative; (4) autonomija i nezavisnost; (5) obrazovanje, obuka i

informisanje; (6) saradnja među kooperativama; (7) briga za zajednicu. Kompletnije objašnjenje koop principa može se videti se iz daljeg teksta:

1. *Dobrovoljno i otvoreno članstvo* koje podrazumeva da su kooperative dobrovoljne organizacije otvorene za sva lica, koja mogu da koriste njene usluge i koja su spremna da prihvate odgovornost članstva, bez obzira na rodne, socijalne, rasne, političke i verske razlike.
2. *Kontrola od strane članova* ostvaruje se kroz kooperativu kao demokratsku organizaciju kontrolisanu od strane svojih članova, koji aktivno učestvuju u donošenju odluka i formulisanju njene poslovne i razvojne politike, kao i odgovornost izabranih predstavnika kooperative svim članovima kooperative. Svaki član ima jednako pravo glasa u upravljanju i kontroli poslovanja kooperative (po principu: jedan član - jedan glas).
3. *Ekonomsko učešće članova* ostvaruje se tako što oni doprinose kapitalu svojih kooperativa i demokratski ih kontrolišu. Članovima pripada pravo na ograničenu naknadu (ako je uopšte primaju) na ime kapitala nastalog osnivačkim ulogom članova. Članovi izdvajaju viškove za neke od sledećih ciljeva: (1) razvoj kooperative, što se može ostvariti kroz uspostavljanje posebnog fonda čiji je makar jedan deo nedeljiv; (2) raspodela viškova članovima vrši se u srazmeri sa njihovim transakcijama koje su imali sa kooperativom; (3) podrška drugim aktivnostima odobrenim od strane članstva.
4. *Autonomija i nezavisnost kooperative* se ogleda u samostalnosti organizacije, uzajamnoj pomoći kooperativi kojom upravljaju i koju kontrolišu članovi. Kooperativa čuva svoju samostalnost, nezavisnost, demokratsku upravu svojih članova i kada zaključuje ugovore sa drugim subjektima, uključujući i državne organe, ili kada prikuplja kapital od trećih lica.
5. *Obrazovanje, obuka i informisanje* odnose se na ulogu kooperative da obezbedi kontinuelno obrazovanje i obuku za svoje članove, izabrane predstavnike, menadžere i zaposlene, da bi oni mogli efektivno doprinositi razvoju svojih kooperativa i informisanju šire javnosti, a naročito informisanju mladih o kooperativama i pogodnostima koje one pružaju.
6. *Među-kooperativna saradnja* ukazuje na činjenicu da kooperative najdelotvornije služe svojim članovima, tako što rade zajedno kroz lokalne, regionalne, nacionalne i međunarodne koop strukture.

7. *Briga za zajednicu* se manifestuje preko aktivnosti kooperativa u skladu sa održivim razvojem svojih zajednica kroz politiku odobrenu od strane njihovih članova.

Kada je reč o navedenoj definiciji kooperativa ne treba zaboraviti da je sve do 1995. godine bilo dosta konfuzija o shvatanju kooperativa od strane javnog mnjenja. Zato je vrlo važno da je Alijansa po prvi put u svojoj istoriji usvojila svoju definiciju. Značaj ove definicije je višestruk i bivaće sve veći u narednim godinama, budući da će se koristiti u javnim diskusijama, da će biti uključena u legislativu i konačno da će se naći u udžbeničkoj literaturi. Pored toga, ova definicija relativno dobro korespondira sa onom definicijom usvojenom 1996. godine, koja je kreirana unutar Međunarodne organizacije rada (International Labour Organization - ILO). Za „spoljni svet“ ovakva definicija može biti najvažniji deo trodimenzionalne konvencije identiteta..

U vezi sa ovom definicijom treba istaći nekoliko bitnih zapažanja: (1) projektovana je na minimalističkom pristupu; (2) nije zamišljena kao opis „perfektnе“ kooperative; (3) po svojoj obuhvatnosti je dovoljno široka, ali uz uključivanje činjenice da će članovi različitih vrsta kooperativa biti na različit način uključivani u njih, te da oni moraju imati određenu slobodu u pogledu organizovanja svojih poslova. Da bi definicija bila potpuno jasna, pored navedenih napomena, potrebno je da se istaknu i sledeće karakteristike kooperative koje proizilaze iz definicije:

1. Kooperativa je *autonomna* što znači da je nezavisna od vlade i privatnih firmi koliko god je to moguće.
2. Kooperativa je *asocijacija lica* što znači da su kooperative slobodne da definišu „lica“ na neki od legalnih načina koji one odaberu. Mnoge primarne kooperative širom sveta dozvoljavaju pristup u članstvo samo fizičkim licima, dok neke kooperative iz ove oblasti dozvoljavaju pristup i pravnim licima što po jurisdikciji uključuje kompanije dajući im ista (ili modifikovana) prava kao i svakom drugom članu. Kooperative drugih nivoa (koji se razlikuju od primarnog nivoa) su obično kooperative čiji članovi su druge kooperative. U svim slučajevima članstvo treba da odluči, tj. da izrazi svoje želje, kako njihova kooperativa treba da deluje u vezi sa ovim pitanjem.

3. Lica su udružena *dobrovoljno* što znači da članstvo u kooperativi ne treba da bude obavezno već da bude slobodno u pogledu ulaska i izlaska imajući u vidu ciljeve i resurse kooperativa.
4. Članovi kooperativa *zadovoljavaju svoje zajedničke ekonomske, socijalne i kulturne potrebe* čime se podvlači da su kooperative organizovane od strane njihovog članstva za njihovo članstvo: potrebe jednog člana mogu biti u jednini i ograničene, mogu biti raznolike; mogu biti socijalne i kulturne kao i čisto ekonomske. Ipak, ma kakve da su, potrebe članova su uvek glavni smisao zbog koga kooperativa postoji.
5. Kooperativa je *zajednički-posedovano i demokratski kontrolisano preduzeće* što upućuje na zaključak da je vlasništvo distribuirano među članovima na demokratskim osnovama. Ove dve karakteristike vlasništva su naročito značajne pri diferenciranju kooperativa od drugih vrsta organizacija kao što su kapital-kontrolisane ili državno-kontrolisane firme. Svaka kooperativa je takođe i *preduzeće* u smislu da je organizovani entitet koji normalno funkcioniše na tržištu nastojeći da svoje članstvo opslužuje efikasno i efektivno.

U okviru koop identiteta potrebna je i produbljena analiza sistema koop vrednosti koje su razvijene širom sveta - uključujući sve velike svetske religije i ideologije. Analiza ovog sistema vrednosti obično se vrši tako što se tekst razgrađuje na dva dela: „prva rečenica“ i „druga rečenica“. Obrazloženje „prve rečenice“ u sistemu koop vrednosti obuhvata pet sledećih pojmova:

1. „**Samopomoć**“ je bazirana na uverenju da svi ljudi mogu i treba da nastoje, da kontrolišu svoju vlastitu sudbinu. S druge strane, članovi kooperative veruju da pojedinac može da se razvija u punoj meri samo ako je udružen sa drugima. Kao individua čovek sam za sebe je limitiran u onome što može da isproba, pa samim tim, i u onome što može da ostvari. Kroz združenu akciju i međusobnu odgovornost pojedinac može da ostvari više, naročito preko povećanja kolektivnog uticaja na tržištu i u odnosima sa vladinim telima. Pojedinaci se takođe razvijaju kroz kooperativno delovanje pomoću veština koje uče, omogućavajući rast njihove kooperative: samim prihvatanjem ideja o samopomoći oni imaju koristi od ostalih članova; sadržinski gledano oni pomažu i široj zajednici čiji su sastavni deo. U tom smislu

kooperative su institucije koje podstiču kontinuelno obrazovanje i razvoj svih onih koji imaju veze sa kooperativama.

2. **„Demokratija“** je vrlo kompleksna reč. Pozitivno može biti shvaćena kao pravljenje liste prava (borba za demokratska prava na političkom nivou je poznata tema u istoriji poslednja dva stoleća). U okviru kooperativa termin „demokratija“ se takođe odnosi na prava - u stvari na prava i odgovornosti. Međutim, demokratija ovde znači i više: podrazumeva podsticanje duha demokratije u okviru kooperativa, a to je nikada završen, težak, vredan, čak esencijalan zadatak koop pokreta.
3. **„Jednakost“** je jedna od baznih vrednosti na kojima opstaju cooperative. Naime, osnovna jedinica cooperative je član koja može biti oličena u pojedincu ili u grupi ljudi. Ovo zasnivanje na ljudskom personalitetu je jedna od glavnih karakteristika po kojima se cooperative razlikuju od drugih firmi kontrolisanih prevashodno u interesu kapitala. Član cooperative ima pravo na participaciju, pravo da bude informisan, pravo da bude saslušan i pravo da učestvuje u donošenju odluka. Članovi treba da budu udruženi na način koji garantuje najveću moguću jednakost, što je ponekad težak izazov u velikim kooperativama ili u koop federacijama (savezima). U stvari, briga za dostizanje i održanje jednakosti je stalni izazov za sve koop organizacije.
4. **„Pravednost“** kao elemenat sistema vrednosti unutar cooperative predstavlja kontinuelni izazov. Pravednost se odnosi, pre svega, na to kako su članovi tretirani unutar cooperative. Oni treba da budu tretirani pravedno u pogledu nagrade za njihovu participaciju u kooperativi koju ostvaruju kroz poslovne dividende, zatim u pogledu alokacije viškova, koja se vrši u njihovo ime, za kapitalne rezerve što takođe važi za i redukciju doprinosa svakog člana.
5. **„Solidarnost“** označava vrednost koja ima dugu afirmativnu istoriju unutar Međunarodnog koop pokreta. U okviru kooperativa ova vrednost osigurava da kooperativna akcija nije puka zamaskirana forma ograničenog ličnog interesa. U tom smislu kooperativa je više od jedne asocijacije članova - ona je istovremeno kolektivitet. Članovi imaju međusobnu odgovornost u pogledu sigurnosti da su svi tretirani na što je moguće korektniji način, pri čemu je opšti interes uvek prisutan. Takođe je stalno prisutan zahtev da se sa zaposlenim osobljem postupa korektno (nezavisno od toga da li su članovi ili ne).

To se odnosi i na nečlanove koji sarađuju sa kooperativom. Solidarnost istovremeno znači da kooperative imaju odgovornost za sve kolektivne interese njenih članova. To se naročito odnosi na činjenicu da, do izvesne mere, kooperativni finansijski i socijalni fondovi pripadaju grupi pošto su rezultat zajedničkih energija i participacija. U tom smislu, vrednost „solidarnost“ skreće pažnju na činjenicu da kooperative predstavljaju više od toga da su asocijacije individua, što znači da su one afirmacija kolektivnih stremljenja i uzajamne odgovornosti. Pored toga „solidarnost“ znači zajedništvo kooperativa. One teže kreiranju jedinstvenog koop pokreta u lokalnim, nacionalnim, regionalnim i međunarodnim razmerama. One kooperiraju kroz svaki praktični način da bi svoje članstvo obezbedile robama i uslugama najboljeg kvaliteta i po najnižim cenama. Rade zajedno kako bi javnosti i vladi predstavile svoju prepoznatljivu sliku. One prihvataju zajedništvo među kooperativama nezavisno od njihovih konkretnih ciljeva i različitih sadržaja.

Kao što je već navedeno sistem koop vrednosti se razmatra kroz povezivanje „prvog“ i „drugog“ dela značenja. Ovaj drugi deo obuhvata četiri sledeća pojma:

1. **„Poštenje“**, kao etička vrednost kojoj teže kooperative, s pravom se smatra sastavnim delom poslovne etike nekih kapital-kontrolisanih firmi, kao i organizacija u državnom vlasništvu. Ipak, u kooperativama je ova vrednost smatrana fundamentalnom od same njihove pojave u 19. veku. Ročdelski pioniri su pridavali izuzetni značaj poštenju u trgovini pri čemu se insistiralo na trojstvu ove vrednosti: pošteno merenje, visoki kvalitet i fer cene. Radničke kooperative su tokom svoje istorije, postale poznate po svojim naporima da kreiraju poštene sisteme otvorenog menadžmenta. Finansijske kooperative su ostvarile sjajnu reputaciju širom sveta upravo zbog poštenog načina vođenja njihovih poslova, što se naročito odnosi na kalkulacije kamatnih stopa. Poljoprivredne kooperative su decenijama prosperirale zahvaljujući svojoj privrženosti visokom kvalitetu i poštenom obeležavanju proizvoda. Pored ovih aspekata specijalne kooperativne tradicije poštenja, kooperative praktikuju poštenje u delovanju sa svojim članstvom, što povratno vodi takvom delovanju i sa nečlanovima.

2. **„Otvorenost“** predstavlja takođe jednu od bitnih komponenti sistema koop vrednosti. Kooperative, kao javne organizacije, su regularno otvorene prema svome članstvu, ali i za značajne javne i vladine informacije koje se odnose na njihove aktivnosti. Osim toga, kooperative imaju specijalne odnose sa širom zajednicom unutar koje deluju: otvorene su prema članovima svojih komuna na taj način što su dužne da asistiraju pojedincima pri nastojanju da dostignu što veći stepen samopomoći. U tom pogledu kooperative su delimično kolektivne institucije koje deluju unutar jedne ili više lokalnih zajednica.
3. **„Društvena odgovornost“** proizilazi iz jedne od bitnih karakteristika koop organizacija po kojoj su one svojevrsne kolektivne institucije. U njihovom tradicionalnom nasleđu je briga za pojedince unutar lokalnih zajednica, a samim tim i za zajednicu u celini. Da bi to ostvarile kooperative po definiciji preuzimaju obavezu društvene odgovornosti u svim njihovim aktivnostima.
4. **„Briga za druge“** naročito dolazi do izražaja u finansijskim poduhvatima kooperativa izvan njih samih. Mnoge kooperative su dale značajan doprinos u ljudskim i finansijskim resursima za svoju lokalnu zajednicu. Mnoge su izdašno pomagale razvoj kooperativnog pokreta u zemljama „trećeg sveta“. To je tradicija kojom članovi kooperativa mogu da se ponose, smatrajući je bitnim elementom sistema koop vrednosti koji treba neprestano proširivati u zavisnosti od finansijskih mogućnosti svake kooperative.

1.3. Evolutivni put koop principa

Kooperativni principi, kao jedan od tri suštinska dela identiteta kooperativa definisanog na kraju 20. veka, zaslužuju kompleksniju analizu. Komponovani su kao osnovno uputstvo prema kome kooperative primenjuju koop vrednosti u praksi, po čemu se inače dijametralno razlikuju od drugih poslovnih subjekata u kapitalističkom sistemu. To je razlog da je Međunarodni koop pokret praćenje koop principa oduvek svrstavao u svoje glavne obaveze. Naime, na Alijansinim forumima nikada nije bilo dileme o kontinuitetu koop principa koje su postavili Ročdelski pioniri (1844). Međutim, praksa je zahtevala njihovo pojedinačno preispitivanje i sistematizovanje, samim tim što su oni bili

brojni - u Ročdelskoj kooperativi zabeleženo je najmanje 15 principa. U prvim decenijama postojanja Alijanse ovi principi su čuvani od zaborava na taj način što su čitani na svakom kongresu počev od 1896. godine. Mada je među koop liderima bilo različitih mišljenja o praktičnoj validnosti principa u totalu, ovo pitanje je zvanično pokrenuto tek na ICA kongresu 1927. godine. Naredne godine ekonomske krize su dovele do ozbiljnijih rasprava unutar Alijanse o saglasju tradicionalnih koop principa i realne stvarnosti u kojoj kooperative posluju.

Na ICA kongresu 1930. godine po prvi put je formirana zvanična komisija za preispitivanje principa. Izveštaj Komisije je izazvao žučne rasprave na sledećem ICA kongresu (1934) posle kojih je složena lista od sedam principa:

1. *otvoreno članstvo,*
2. *demokratska kontrola - jedan član, jedan glas,*
3. *ograničene kamate na kapital,*
4. *dividenda na kupovinu,*
5. *politička i religiozna neutralnost,*
6. *kupovina za gotovinu,*
7. *koop obrazovanje.*

U raspravi na Kongresu je istovremeno postignuta saglasnost da prva četiri principa budu obavezna za sve vrste koop organizacija, dok su poslednja tri označena kao poželjna. Takođe su preporučena još dva principa iz tradicionalne Ročdelske prakse: (1) trgovina (poslovanje) samo sa članovima; (2) dobrovoljnost članstva. Rasprava je obuhvatala još neke odluke kooperativa kao što su „prodaja po tekućim tržišnim cenama" i „individualnost neto imovine u pogledu izdvajanja za nedeljive fondove".

Međutim, navedena lista principa nije prihvaćena kao definitivna pošto je većina učesnika Kongresa smatrala da tadašnje okruženje u kome kooperative posluju zahteva dodatno preispitivanje osnovnih koop principa naročito u vezi sa njihovom validnošću odmerenom na relaciji potrošačke i druge vrste kooperativa. To je bio razlog da se definitivna odluka odloži do sledećeg Kongresa. Na ICA kongresu u Parizu 1937. godine predložena lista koop principa je ipak potvrđena sa zaključkom da su oni, uz povremeno i ograničeno revrednovanje, primenjivi u svim oblicima koop organizacija. Ova lista, u literaturi označena kao „Prva generacija koop principa", ostala je na snazi sve do 1960-ih godina.

Na 22. ICA kongresu 1963. godine ponovo je pokrenuto pitanje koop principa povodom čega je formirana posebna Komisija za reformulisanje, odnosno inoviranje fundamentalnih principa. Komisija, sastavljena od predstavnika SAD, SSSR, Velike Britanije, Indije i SR Nemačke, je bila zadužena da obavi istraživački posao u roku od tri godine, te da o tome podnese izveštaj na narednom Kongresu. Posle duge rasprave povodom izveštaja Komisije na ICA kongresu u Beču 1966. godine, usaglašena je nova lista od šest principa koji su imenovani kao „Druga generacija univerzalnih koop principa“:

1. *otvoreno i slobodno članstvo*
2. *demokratska organizacija i administracija*
3. *ograničena nadoknada za uloge*
4. *raspodela viškova među članovima*
5. *kooperativno obrazovanje*
6. *saradnja među kooperativama.*

Ovaj skup principa ostaće na snazi narednih tridesetak godina. Mada je pitanje koop principa indirektno postavljano preko različitih tema („Kooperative u 2000-oj" koja je razmatrana na Moskovskom ICA kongresu 1980. godine, a zatim i preko teme „Kooperative i bazne vrednosti" razmatrane na Kongresu u Štokholmu 1988. godine), tek će na Tokijskom Kongresu 1992. godine biti direktno najavljena „Treća generacija koop principa" u okviru teme „Koop vrednosti u svetu koji se menja". Kao takav, ovaj set koop principa detaljno je razrađen i prezentovan učesnicima, jubilarnog ICA kongresa u Mančesteru 1995. godine kroz glavni referat pod nazivom „Koop principi za 21. vek". Ova revalorizovana generacija koop principa sadrži već prikazani set od 7 principa - ostala je sastavni deo identiteta kooperativa koji važi i danas.

Ako se porede navedene tri generacije koop principa lako se dolazi do zaključka da su tokom više od jednog veka aktivnosti Međunarodne koop alijanse bile usmerene na to da se otklone nedoumice oko poimanja univerzalnog i promenljivog. To istovremeno znači traganje za novim dimenzijama identiteta kooperative u kojoj koop principi predstavljaju kontinuitet sistema nepromenljivih koop vrednosti, dok se pojam promenljivog vezuje za svakodnevnu pragmatsku prasku u poslovanju koja može biti različita za pojedine oblike kooperativa.

Pri poređenju prve i druge generacije koop principa uočljivo je da se oni razlikuju prevashodno po spoljnoj formulaciji, dok je suština ostala ista. U celini je napušten samo „princip kupovina za gotovinu" što je

razumljivo kada se imaju u vidu potpuno različiti uslovi poslovanja sredinom 1930-ih i oni iz doba Ročdelskih pionira kada je taj princip uveden. Kao i mnoge druge metode, pravila i prakse, koji nisu principi (a koji su zadržavani dugo, pa i posle toga kada su prestali da budu valjani i korisni - kao što je slučaj sa „kupovinom za gotovinu“), morali su da napuste nekadašnje mesto u koop doktrini. Naravno, ovakva pravila još uvek mogu da budu dobra, naročito kada se apeluje za štedljivost, ali ne mogu biti svrstana u skup univerzalnih koop principa.

Treća generacija koop principa zaista opravdava stav Alijanse da se vrši stalno preispitivanje ovih principa, ali ne zato da bi se tematski ponavljali, već da bi se ti principi kritički sagledavali, ponekad branili, a ponekad razvijali. Sve to sa ciljem da se principi usavršavaju u svojoj univerzalnosti prilagođavanoj različitim sistemima ekonomsko-socijalnog funkcionisanja sveta u kojima je kooperativa uvek nalazila svoje mesto. Smisao zahteva za stalnim preispitivanjem u domenu ovih principa uvek se svodio na sledeće: ono što je suštinsko treba sačuvati u svim tipovima kooperativa i u svim društvenim sistemima; prevaziđeno menjati ili dopuniti; novo uključiti. Pri tome, trebalo je definitivno utvrditi razloge zbog kojih kooperative različitih tipova smatraju da je nemoguća, ili nesvrshodna primena svih principa u njihovoj praksi. Kao vodilja svih preispitivanja uvek služe tri bitna pitanja na koja se mora naći adekvatan odgovor: prvo, koji od Ročdelskih principa nije izgubio svoju aktuelnost; drugo, koji od ovih principa treba da se menjaju, i na koji način, da bi se mogli uklopiti u nove dimenzije koop identiteta; koji principi su izgubili svoj značaj u smislu otvaranja mogućnosti (ili neminovnosti) zamene novim principima koji bi bili važeći za svaki tip koop organizacije u celom svetu, odražavajući tako smisao utemeljenog identiteta kooperative. Prilikom rasprave na Tokijskom ICA kongresu (1992) predlagane su sledeće inovacije: uvođenje novog principa koji bi istakao autonomiju i nezavisnost kooperative; radikalnije inoviranje ili čak novi princip o formiranju kapitala u kooperativama; kod principa o demokratiji potencirano je proširenje u smislu uključivanja zaposlenog osoblja u upravljanje kooperativom. Ovi zahtevi su manje-više, našli mesto u formulisanom setu principa koji je ozvaničen na Mančesterskom ICA kongresu 1995. godine. U poređenju sa drugom generacijom principa uočava se da su dva principa (četvrti i sedmi) relativno nova, ostali su pretrpeli samo spoljnu preformulaciju sa ciljem postizanja većeg stepena

jasnoće, dok je samo jedan princip iz prethodne generacije (ograničena nadoknada za uloge, odnosno za vlasnički kapital) u potpunosti napušten.

Na kraju ove retrospektive evolutivnog puta koop principa treba istaći de se oni danas u Međunarodnom koop pokretu ne tretiraju kao odvojena tema - tema po sebi. Naprotiv, oni su uključeni u niz drugih komponenti koje čine celinu savremenog shvatanja identiteta kooperative do čega se stiglo na bazi svestranih istraživanja tokom jednogovekovnog postojanja Međunarodne koop alijanse i srodnih institucija međunarodnog nivoa. U tom smislu su zaokruženi stavovi Alijanse na ICA kongresu u Mančesteru 1995. godine prema kojima se koop identitet određuje na osnovu definicije kooperative, koop sistema vrednosti i koop principa.

U traganju za novim dimenzijama koop identiteta Alijansa, kao institucija organizovanog foruma, vršila je istraživanja i drugih pratećih problema Međunarodnog koop pokreta i sve to u znaku poznate Sokratove izreke da „život bez preispitivanja ne vredi živeti“.

Kada je reč o koop principima kao „uputstvu“ koje kooperativama sugerije kako da ove principe koriste u skladu sa ostalim komponentama identiteta kooperativa mogu se sresti različita shvatanja. Mnogi ljudi ove principe shvataju kao striktne naredbe koje treba bukvalno slediti. Istina je da ovi principi treba da obezbede određene merne standarde, ali i da ograniče, ili čak da zabrane, izvesne akcije, dok druge podstiču. Međutim, koop principi su mnogo više od komande: oni su uputstvo za ocenu ponašanja kooperativa i donošenja odluka. Nije dovoljno da se utvrdi da li jedna kooperativa sledi slovo principa, već je bitno da li ona sledi duh principa, što znači da li je vizija koju sadrži svaki princip (individualna ili kolektivna) ugrađena u dnevne aktivnosti kooperative. Posmatrani sa te tačke gledišta principi nisu pomodarska lista koja se obnavlja periodično i ritualno. Naprotiv, oni su okviri osnaživanja - energetski pokretači - preko kojih kooperative mogu trasirati budućnost. Ovi principi, koji čine suštinu kooperative, nisu nezavisni jedni od drugih, već su čvrsto povezani tako da kada je jedan ignorisan svi ostali su degradirani. Stoga kooperative ne treba da budu vrednovane isključivo na bazi bilo kog pojedinačnog principa, već na osnovu toga u kojoj meri primenjuju principe kao jedinstvenu celinu.

Na kraju, moglo bi se zaključiti da su koop principi, posmatrani kumulativno, krvotok pokreta. Izvedeni iz vrednosti koje su predstavljale infuziju pokreta od samog njegovog početka ovi principi uobličavaju strukture i determinišu pristupe koji pokretu obezbeđuju prave

perspektive. Kao takvi, principi predstavljaju osnovni priručnik pomoću koga članovi kooperativa teže razvoju svojih organizacija. Po svojoj sadržini ovi principi su praktični, modernizovani od strane određenih generacija istovremeno na bazi iskustva (prakse) i filozofske misli. Konsekventno tome, oni su elastično-primenjivi, sa različitim stepenom detaljisanja, u različitim vrstama kooperativa i u raznim situacijama. Iznad svega, oni su vodilja članovima kooperativa pri donošenju odluka. Uz to, principi čine osnovni kvalitet kojim se meri efektivnost članova, po kome se kooperative razlikuju od drugih asocijacija, i kojim se određuje vrednost koop pokreta.

Prva tri principa pokrivaju internu dinamiku tipičnu za bilo koju kooperativu, dok ostala četiri utiču istovremeno na interne operacije kooperative i njene eksterne odnose. Radi punog razumevanja značenja i značaja pojedinih principa (ali i kao celine) potrebno je da se izvrši produbljena analiza svakog od njih pojedinačno.

Prvi princip „dobrovoljno i otvoreno članstvo“ podrazumeva da su kooperative dobrovoljne organizacije, otvorene za sva lica sposobna da koriste usluge kooperativa i koja su voljna da prihvate odgovornost članstva u kooperativama uz poštovanje rodne ravnopravnosti, bez socijalne, rasne, političke ili verske netrpeljivosti. „Članstvo“ je prihvaćeno kao najmoćniji, ali često i najviše potcenjeni deo ovoga principa. U suštini, on znači da između kooperative i ljudi kojima ona služi treba da postoji specijalni odnos. Taj odnos treba da definiše posao koji obavlja kooperativa (naročito u pogledu načina vođenja posla i oblikovanja planova za budućnost). Uz to, priznavanje „članstva“ kao centralnog dela principa obavezno znači da će kooperative uvek imati u vidu visoki nivo pružanja usluga članovima - glavnom razlogu njihovog postojanja. Na osnovu produbljene analize sastavnih elemenata ovog principa dolazi se do prave suštine njegovih pretpostavki.

1. Polazna osnova principa je „da su kooperative dobrovoljne organizacije“. Ovim se reafirmiše fundamentalni značaj činjenice da ljudi dobrovoljno odlučuju da li će se priključiti svojoj kooperativi. To znači da ljudi ne mogu biti „napravljeni“ članovima kooperativa. Njima mora biti data mogućnost da promisle i razumeju vrednosti iza kojih stoji kooperativa, a to znači da im mora biti obezbeđena sloboda priključivanja. Ipak, u mnogim zemljama ekonomski pritisci, ili vladina regulativa, ponekad teže da nateraju ljude u neke kooperative. U takvim situacijama kooperative imaju posebnu odgovornost da

osiguraju svim članovima puno uključenje kako bi oni podržavali svoje kooperative na dobrovoljnoj osnovi.

2. U nastavku rečenice stoji da su kooperative „otvorene za sva lica sposobna da koriste usluge kooperativa i koja su voljna da prihvate odgovornost članstva uz poštovanje ravnopravnosti polova, bez socijalne, rasne, političke ili verske diskriminacije". Ovaj stav reafirmiše bazičnu, opštu sadržinu kooperativa koja datira od njihove pojave u 19. veku: priznavanje fundamentalnog digniteta svakog pojedinca, odnosno svih ljudi.
3. Fraza „otvorene za sva lica sposobna da koriste usluge kooperativa" obznanjuje da su kooperative organizovane za specifične namene, a to znači da one, u mnogim situacijama mogu efektivno služiti samo određenoj vrsti članova, ili ograničenom broju članova: na primer, ribarske kooperative u suštini služe samo ribarima; stambene kooperative su uvek ograničene po broju članova u zavisnosti od finansijskih i drugih uslova za stambenu izgradnju; radničke kooperative mogu da zaposle samo ograničen broj članova. Drugim rečima, moraju da postoje razumljivi i prihvatljivi razlozi zašto kooperative mogu postaviti limite na članstvo.
4. Fraza „voljni da prihvate odgovornost članstva u kooperativama" podseća članove da imaju obaveze prema svojoj kooperativi. Mada se ove obaveze donekle razlikuju od kooperative do kooperative, one uvek uključuju korišćenje prava glasa, učešće na skupovima, korišćenje usluga kooperativa i obezbeđenje jednakosti kada se za to ukaže potreba. To je skup obaveza koje zahtevaju konstantno isticanje, a od njih treba da beneficira istovremeno član i kooperativa.
5. Završna fraza „poštovanje ravnopravnosti" uključuje više aspekata „članstva". *Prvo*, kooperative treba da učine sve što je u njihovoj moći kako bi eliminisale barijere po polu. Pored toga, u svojim programima obrazovanja i razvoja kooperative treba da osiguraju ženama-članicama jednak tretman kao i muškarcima. Takođe se ovo odnosi i na ostale grupe populacije. *Drugo*, princip „članstvo" zabranjuje diskriminaciju na bazi „socijalnih" karakteristika. To se odnosi, pre svega, na diskriminaciju baziranu na klasi, jer Međunarodni koop pokret od samog svog početka nastoji da združi ljude različitih klasa diferencirajući se na taj način od nekih drugih ideologija nastalih u 19. veku. Termin „socijalno" (društveno) takođe se odnosi na kulturu u kojoj može biti uključen etnički, a u izvesnom smislu, i nacionalni

identitet. Međutim, ovo je težak koncept zato što su neke kooperative organizovane specifično u okviru jedne kulturne grupe (često su to minorne grupe). Ove kooperative imaju sva prava egzistencije pod sledećim uslovima: da ne ugrožavaju slične koop organizacije među drugim kulturnim grupama; da ne eksploatišu nečlanove; da prihvataju odgovornost za ubrzaniji razvoj koop pokreta na svojoj teritoriji. *Treće*, princip „članstva“ uključuje i odnos prema „rasi“. U vezi sa ovim bilo je zagovornika da se ova reč izostavi iz elemenata koji čine princip opravdavajući to jednostavnim neprihvatanjem da se uopšte mogu na taj način kategorizovati ljudska bića. Međutim, rasprave među članovima kooperativa širom sveta su sugerisale da bi izostavljanje reči „rasa“ moglo da dovede do nesporazuma: na primer neki ljudi, koji ne poznaju fundamentalne filozofske stavove koop pokreta, bi mogli zaključiti da je prihvatljivo isključivanje ljudi iz „članstva“ na „rasnoj“ osnovi. Pri sledećoj reviziji koop principa možda će biti logično da se ova reč ispusti. *Četvrto*, pitanje različitog „političkog i ideološkog opredeljenja“ ljudi nikada nije bilo prepreka za učlanjenje u kooperativu. Naprotiv, koop pokret je od samog svog početka podsticao ljude da rade zajedno nezavisno od navedenih opredeljenja. U tom smislu, ovaj pokret je uvek pokušavao da prevaziđe tradicionalne ideologije koje su stvarale tako mnogo tenzija, nemira i ratnih požara počev od kraja 19. veka do naših dana. Otuda se može reći da ova mogućnost koop pokreta u pogledu udruživanja ljudi za ostvarenje zajedničkih ciljeva predstavlja jedno od njegovih velikih obećanja koje nudi u dvadesetprvom veku. *Peto*, skoro sve kooperative dozvoljavaju učlanjenje nezavisno od religije. Istina, postoji praksa organizovanja kooperativa od strane različitih crkava (obično u finansijskoj sferi). Ovakve organizacije ne negiraju princip „članstva“ sve dok se drže sledećih uslova: da ne vrše opstrukciju kooperative iste vrste među drugim religioznim grupama; da ne vrše eksploataciju nečlanova u svojim komunama; da sarađuju sa drugim kooperativama na svaki mogući način; da prihvataju odgovornost za unapređenje opšteg koop pokreta na području gde one posluju.

6. Princip „dobrovoljno i otvoreno članstvo“ je blisko povezan sa dva značajna koop principa: „obrazovanje, obuka i informisanje“ i „demokratska kontrola članova“. Naime, članstvo može da igra svoju ulogu samo ukoliko je obrazovano za korišćenje raspoloživih informacija i ukoliko postoji efektivna komunikacija između članova,

izabranih lidera, menadžera i zaposlenih (gde je to primenljivo). Štaviše, članstvo se oseća uključenim u kooperativu samo ako je konsultovano i ako je uvereno da će biti saslušano. U tom smislu, stoji zahtev da i izabrani lideri, menadžeri i ostalo kompetentno osoblje, takođe moraju biti u mogućnosti da razumeju članstvo nezavisno od religioznog ili političkog uverenja, bez polne preferencije i protežiranja na bazi kulturnog ili socijalnog porekla.

Drugi princip „demokratska kontrola članova“ podrazumeva da su kooperative demokratske organizacije kontrolisane od strane njenih članova koji aktivno učestvuju u postavljanju njene politike i u donošenju odluka. Muškarci i žene koji su izabrani predstavnici, odgovorni su članstvu. U primarnim kooperativama članovi imaju jednaka prava glasa (jedan član, jedan glas). Ostali nivoi kooperative su takođe organizovani na demokratski način. Produbljenija analiza ovog principa isključuje svaku mogućnost nejasnoća i improvizacija u praksi.

1. Prva rečenica ističe da članovi neizbežno kontrolišu svoje kooperative i da oni to čine na demokratski način. Takođe, reafirmiše pravo članova da budu aktivno uključeni u postavljanje politike i donošenje ključnih odluka u svojoj kooperativi. U mnogim kooperativama ovo aktivno uključivanje članova se obavlja na opštim sastancima gde se diskutuju problemi poslovne politike, donose glavne odluke i pripremaju važne akcije. U drugim kooperativama, kao što su radničke, marketinške, ili stambene, članovi su više rutinski uključeni u svakodnevne operacije kooperative.
2. U drugoj rečenici se podvlači da se u svim kooperativama muškarci i žene, kao izabrani predstavnici, ubrajaju u članstvo. Ova rečenica podseća izabrane predstavnike da su njihove kancelarije u funkciji kratkoročne i dugoročne dobrobiti članova. Kooperative „ne pripadaju“ ništa više izabranim predstavnicima nego što pripadaju zaposlenima koji izveštavaju zvanično izabrane predstavnike. Kooperative pripadaju članovima i svi zvaničnici su dužni da im polažu račun u vreme izbora, kao i tokom izbornog mandata.
3. Treća rečenica opisuje običajna pravila glasanja u kooperativama. Pravilo za primarne kooperative je samo po sebi evidentno (jedan član, jedan glas). Pravilo za glasanje na ostalim nivoima kooperative (drugi i treći nivo) ostaje otvoreno sa uverenjem da su koop pokreti ti koji su u najboljoj poziciji da definišu šta je demokratsko u datim uslovima. Tako je u mnogim drugostepenim i trećestepenim

kooperativama (savezima) prihvaćen proporcionalni sistem glasanja kako bi reflektovao različitost interesa, brojnost članstva udruženog u kooperative i finansijski doprinos udruženih kooperativa. Ovakav dogovor treba da bude preispitivan povremeno pošto je on obično nezadovoljavajući ako najmanje kooperative osećaju da imaju mali uticaj preko onoga što im pripada u glasanju.

Treći princip „ekonomska participacija članova" se odnosi na srazmerni doprinos članova kapitalu svoje kooperative kao i na demokratsku kontrolu toga kapitala. Oni obično dobijaju limitiranu (ako uopšte dobijaju) kompenzaciju za upisani kapital (ulozi) kao uslov za članstvo. Članovi alociraju viškove za neke, ili za sve, od sledećih namena: razvoj njihove kooperative; beneficiranje članova u srazmeri njihovih transakcija sa kooperativom; podrška drugih aktivnosti koje prihvati članstvo. Na osnovu analiza ovoga principa dobija se jasnija slika njegove sadržine.

1. Iz uvodnog teksta ovoga principa proizilazi da su članski ulozi, kao obavezni doprinos kapitalu njihove kooperative, srazmerno jednaki u odnosu na prava koja donosi institucija članstva. U suštini, članovi mogu doprinositi kapitalu kooperative na tri načina. *Prvo*, u većini kooperativa od članova se zahteva da investiraju u člansku akciju (ulog) ili akcije (uloge) da bi postali članovi i da bi mogli beneficirati od članstva: samo u retkim slučajevima na ovakvu člansku „akciju ili akcije" treba da bude isplaćen neki prinos (kamata-dividenda). *Drugo*, u skladu sa napredovanjem kooperative mogu se kreirati rezerve izdvojene iz zarada ostvarenih aktivnostima koop organizacije. Normalno, u celini ili u značajno velikoj proporciji, ove zarade su kolektivno vlasništvo jer predstavljaju kolektivno ispoljavanje podrške članova njihovoj kooperativi. U mnogim kooperativama pravila ne predviđaju podelu kolektivnog „kapitala" među članovima čak i kada kooperativa prestane da postoji. U takvim slučajevima ovaj kapital se distribuira komunalnim preduzećima ili drugim udruženim kooperativama (savezima). *Treće*, mnoge kooperative imaju potrebu za daleko većim kapitalom od onoga koji mogu da uštede po osnovu njihovih ekonomskih aktivnosti. Razumno je da one u takvim situacijama očekuju da će članovi regularno (po sistemu rotacije, ili do penzionisanja) odvajati deo svojih dividendi za podršku svojoj kooperativi. Ni na ova dodatna ulaganja kooperativa neće plaćati prinos, već će članovi beneficirati preko buduće dividende koja će biti

ostvarena po osnovu nastavljene participacije. Međutim, u izuzetnim situacijama kooperative će možda morati da upute specijalni poziv članovima za učešće u dodatnom investiranju (u stvari većina kooperativa verovatno treba da postupi tako). U ovim okolnostima je ispravno da se plati prinos na takvu investiciju, ali po „fer“ kamatnoj stopi. Tako plaćeni prinos na pozajmljeni kapital treba da bude po tržišnoj, a ne po špekulativnoj stopi, kao što je kamatna stopa vladinih institucija ili komercijalnih banaka.

2. Prema principu „ekonomske participacije“ članovi takođe kontrolišu kapital svojih kooperativa. Postoje dva ključna načina na koje se to čini. *Prvo*, nezavisno od toga na koji način kooperative formiraju kapital za svoje poslove, završni autoritet za sve odluke mora ostati na članstvu. *Drugo*, članovima mora biti zagarantovano pravo da budu vlasnici bar dela njihovog kolektivnog kapitala što predstavlja refleksiju toga da su oformljeni kao kolektivitet.
3. Kada se kroz koop aktivnosti ostvare viškovi članovi imaju prava i obavezu da odluče kako da ovi viškovi budu alocirani. Članovi ih raspodeljuju za određene namene (navedene u tekstu principa kao celine). Jedna od najvažnijih aktivnosti koje članovi mogu (i treba) da podupru jeste dalji razvoj koop pokreta na svim nivoima - lokalnom, nacionalnom, regionalnom i međunarodnom.
4. Iz celokupne analiza principa „ekonomska participacija članova“ jasno se stiče uverenje da kooperative posluju tako što je kapital sluga, a ne gospodar ovih organizacija. To znači da kooperative postoje da bi obezbeđivale potrebe ljudi, a ovaj princip opisuje s jedne strane kako članovi investiraju u svoje kooperative, i s druge strane, kako odlučuju o raspodeli (alokaciji) viškova.

Četvrti princip „autonomija i nezavisnost“ podrazumeva da su kooperative autonomne organizacije bazirane na samopomoći i kontroli od strane njihovih članova. Ako ulaze u ugovorno-poslovne odnose sa drugim organizacijama, uključujući i vlade, ili prikupljaju kapital iz eksternih izvora, kooperative to čine slobodno i pod uslovima koji osiguravaju demokratsku kontrolu od strane njihovih članova čuvajući tako svoju kooperativnu autonomiju. Na osnovu analize ovog principa mogu se izvući dva bitna zaključka.

1. U svim delovima sveta na kooperative znatno utiču odnosi sa državom. Država determiniše zakonske okvire u kojima kooperative mogu da funkcionišu. U pogledu visine poreza, ekonomske i socijalne

politike, vlade mogu biti pozitivno naklonjene kooperativama, ili ih svojim odnosom mogu čak i štetiti. Zbog toga kooperative moraju biti oprezne u razvijanju otvorenih i jasnih odnosa sa vladama. Istovremeno princip autonomije odražava esencijalnu potrebu kooperativa da budu samostalne (na isti način kao što su autonomna preduzeća kontrolisana pomoću kapitala) u svome delovanju sa vladama.

2. U odnosima sa „drugim organizacijama“ ovaj princip označava činjenicu da širom sveta sve više kooperativa ulazi u zajedničke projekte sa firmama iz privatnog sektora. Ovim se, međutim, podvlači značaj očuvanja slobode kooperativa kako bi definitivno mogle da kontrolišu svoju vlastitu sudbinu pri svakom ulasku u ovakve ugovore.

Peti princip „obrazovanje, obuka i informisanje“ posmatran u celini (dugo izgrađivani princip Međunarodnog koop pokreta) sada glasi: „Kooperative obezbeđuju obrazovanje i obuku svojih članova, izabranih predstavnika, menadžera i zaposlenih tako da oni mogu doprinosti efektivno razvoju svojih kooperativa. Oni informišu širu javnost - naročito mlade i lidere javnog mnjenja - o prirodi kooperacije i pogodnostima koje ona pruža“. I ovaj princip može biti raščlanjen na najbitnije elemente.

1. U ovom principu se podvlači vitalni značaj koji obrazovanje i obuka igraju unutar kooperativa. Obrazovanje znači daleko više nego što je to puka distribucija informacija ili podsticanje podrške: ono znači angažovanje intelektualnih sposobnosti članova, izabranih lidera, menadžera i zaposlenih sa ciljem da u potpunosti razumeju kompleksnost i bogatstvo kooperativne misli i akcije. Obukom se postiže uverenje da svi oni koji su udruženi u kooperative imaju potrebne kvalifikacije da bi mogli ispunjavati efektivno svoje odgovorne dužnosti. Obrazovanje i obuka su takođe značajni elementi ovog principa zato što obezbeđuju izvanredne mogućnosti koop liderima da shvate potrebe članstva. Oni treba da budu usmeravani na takav način kako bi neprestano vrednovali aktivnosti kooperative i sugerisali načine poboljšanja ili uvođenja novih usluga. Kooperativa koja efektivno podstiče dvosmernu komunikaciju između njenih članova i lidera, u toku efektivnog načina poslovanja retko može da propadne.

2. U završnoj rečenici ovog principa ističe se da kooperativa ima posebnu odgovornost da informiše mlade ljude i lidere javnog mnjenja (političari, javni službenici, predstavnici medija i zaposleni u obrazovanju) o „prirodi i beneficijama“ kooperacije. Poslednjih dekada veliki broj kooperativa u mnogim zemljama je zanemario ovu odgovornost. Ukoliko kooperative žele da igraju ulogu za koju su sposobne u budućnosti onda će morati da poboljšaju ovu vrstu odgovornosti.

Šesti princip „saradnja među kooperativama“ je relativno novijeg datuma. Artikulisan je prvi put 1966. godine pri redefinisanju „Druge generacije“ koop principa, mada bi se moglo reći da je on, u izvesnoj meri, praktikovan još od 1850-ih. Međutim, saradnja među kooperativama, kao princip, nikada nije bila značajnija nego u 1990-im. Pokazala se tačnom hipoteza da kooperative, ukoliko žele da dostignu svoje pune potencijale, moraju ulaziti u istinsku praktičnu međusaradnju. U početku, mogu da postignu daleko više sarađujući na lokalnom nivou, ali moraju kontinuelno da streme dostizanju beneficija koje pruža organizacija „ekonomije obima“ zadržavajući prednosti lokalnog uključivanja i vlasništva.

Najnovija formulacija principa „saradnja među kooperativama“, data u okviru kooperativnog identiteta usvojenog na ICA kongresu u Mančesteru 1995. godine, glasi: „kooperative opslužuju svoje članove najefektivnije i jačaju koop pokret radeći zajedno kroz lokalne, nacionalne, regionalne i međunarodne strukture.“ Da bi ovaj princip bio što više primenjiv u praksi potrebno je da ga kooperative shvate daleko ozbiljnije iz više razloga.

1. Kooperative širom sveta moraju da prepoznaju sve veće mogućnosti zajedničkih poslovnih ulaganja. One moraju ulaziti u ove poslove na praktičan način pažljivo štiteći interese svojih članova. Sve više moraju sagledavati mogućnosti uključivanja u međunarodne koop aktivnosti. U stvari, kada nacionalne države gube svoje sposobnosti kontrole međunarodne privrede, kooperative imaju jedinstvenu mogućnost da zaštite i prošire interese običnih ljudi.
2. Iz suštinskog sadržaja principa „saradnja među kooperativama“ proizilazi i zahtev da kooperative takođe moraju da shvate neminovnost jačanja njihove podrške koop organizacijama i određenim aktivnostima koje se odvijaju na koop osnovama. Relativno je lako posvetiti veću pažnju nekoj pojedinačnoj

kooperativi ili kooperativama određenog tipa. Međutim, nije uvek lako da se sagleda koliko je u tome opšteg interesa koop pokreta baziranog na solidarnosti i principu saradnje među kooperativama. Upravo zbog toga je potrebna opšta podrška svim koop organizacijama. Za pojedine vrste kooperativa od posebnog značaja je udruživanje kada se obraćaju vladi ili kada u javnosti promovišu „kooperativni put“.

Sedmi princip „briga za zajednicu“ je formulisan kao zaista nov na ICA kongresu u Mančesteru 1995. godine. On odražava stvarnost koju kooperative nisu mogle da zaobiđu. Sam princip podrazumeva da kooperative moraju ispoljiti veliku brigu u vezi sa „održivim razvojem“ komuna u kojima su locirane. Ovu brigu kooperative ispoljavaju preko politike koju vode njeni članovi.

Po definiciji kooperative su organizacije koje postoje, prevashodno, zbog dobrobiti svojih članova. Zbog ove jake povezanosti sa članovima (često unutar specifičnog geografskog područja), kooperative su obično čvrsto povezane i sa svojim lokalnim (komunalnim) zajednicama. Kooperative imaju posebnu odgovornost u osiguranju da razvoj njihovih komuna (ekonomski, socijalni i kulturni) bude zaista održiv. U okviru toga kooperative treba stalno da vode brigu o zaštiti životne sredine na području svojih komuna. Koliko duboko i na koje načine će kooperativa davati doprinos svojoj komuni, to zavisi od članova kooperative. S druge strane, to nije skup odgovornosti koji bi članovi kooperative mogli da ne prihvate.

1.4. Revalorizacija osnovnih delova identiteta kooperativa

Imajući u vidu ogroman broj kooperativa u svetu, koje okupljaju stotine miliona (ako ne i preko jedne milijarde) nemoguće je obavljanje inoviranih istraživanja u domenu svih komponenti koop identiteta u totalu. S druge strane nije lako utvrditi pouzdan uzorak takvih istraživanja koji bi predstavljao sve članice Međunarodne koop alijanse (ICA) na kome bi se realno ocenjivalo koje delove koop identiteta i sa kog stanovišta treba revalorizovati.

Kada je reč o definiciji i osnovnim vrednostima kooperativa u okviru koop identiteta ostaje potvrda o njihovoj trajnosti. Naime, kooperative su po svojoj suštini preduzeća sa trajnom osnovom gde se

kombinuju ekonomska, socijalna i ekološka razvojna komponenta. Ovo je ukomponovano u širom sveta prihvaćenu definiciju na osnovu ICA dokumenta „Statement on the Cooperative Identity“ (1995), a zatim potvrđenu u dokumentu „Promoting Co-operatives: A guide to ILO Recommendation 193“ (ILO, 2011). Ova koop definicija potvrđena (prihvaćena) je od strane vlada, sindikata i zaposlenih u svim koop institucijama širom sveta. Što se tiče trećeg dela koop identiteta tj. koop principa, postignuta je saglasnost da se oni naknadno revalorizuju.

Potreba za preciznim (jasnijim) shvatanjem koop principa u domenu njihove primene ispoljena je još u toku rada na Blueprint strategiji (videti više u tački 5.3) sa namerom da se revalorizovani principi ugrade u ovu strategiju kao osnovni stub identiteta kooperativa i isticanja razlika koop modela poslovanja u poređenju sa drugim pravnim oblicima preduzeća. Reanaliza koop principa je imala dvostruki cilj: (1) izrada priručnika (uputstva) za primenu koop principa artikulisanih u dokumentu „Statement on the Cooperative Identity“ iz 1995. godine; (2) ustanovljenje nepobitne suštine svakog koop principa čima se potvrđuje i identitet kooperativa. U fokusu ove analize našla su se tri principa: treći (ekonomska participacija članova), peti (obrazovanje, obuka i informisanje) i sedmi (briga za zajednicu). Suština reanalize navedenih koop principa bila je dostupna javnosti kao Nacrt ICA priručnika još pre publikovanja Blueprint strategije na osnovu koje je sačinjen prikaz navedena tri koop principa.

Treći koop princip posvećen je ekonomskoj participaciji članstva u generalnom ekonomskom kontekstu mnogo pre nego što je zvanično uključen u koncept koop identiteta (ICA 1995). Ovim problemom bavili su se najvažniji čelnici Alijanse: A. Laidlaw (1980), Lars Marcus (1988), Sven Åke Böök (1992) i konačno Mac Pherson (1995). Pošto je u toku procesa tranzicije značajno izmenjena panorama sveta u kome kooperative posluju logična je bila potreba prilagođavanja ovog (trećeg) principa nastalim promenama. To se naročito odnosi na usmeravanje društva prema izazovima povezanim sa problemom održivog razvoja. Prilagođavanju ovoga principa doprinelo je obeležavanje Međunarodne godine kooperativa (UN 2012). Na osnovu promena u procesu tranzicije izveden je važan zaključak: ekonomska participacija članova kooperativa ne može da se posmatra izolovano u smislu isključivo ekonomske dimenzije.

Iz ovoga zaključka proizašle su nove preporuke za dopunsko (prošireno) shvatanje trećeg koop principa koje obuhvataju više komponenti ekonomske participacije u kooperativnom sektoru, među kojima je najvažnije: *prvo*, regulisanje statusa dvojnog članstva u kontekstu glasanja za predložene odluke. Kada je reč o fizičkim licima kao članovima kooperativa i dalje ostaje pravilo „jedan član - jedan glas“ nezavisno od visine uloga. Što se tiče proširenja članstva na pravna lica njihova uloga pri glasanju o donošenju odluka mora biti regulisana posebnim pravilima svake kooperative. Tu se obično radi o ograničenom broju glasova nezavisno od visine uloga - najčešće su to samo tri glasa. *Drugo*, regulisano je važno pitanje koop kapitala. Članovi kooperativa ne mogu biti vlasnici ovog kapitala pošto je on nevidljiv. Kao takav služi za stabilnost koop poslovanja i za očuvanje rezervi koje su stvarale generacije kooperanata imajući u vidu prošlost, sadašnjost i budućnost koop sektora. *Treće*, limitirana je nagrada (prinos) na uloženi kapital od strane oba vida članstva u kooperativama. Ovo limitiranje obično se svodi na razumnu meru, pri čemu se vodi računa da ona ne preusmeri ulaganja kapitala na finansijska tržišta umesto u kooperative. *Četvrto*, regulisan je detaljno način upotrebe (korišćenja) ostvarenih viškova sa namerom da se podrži ekonomski i socijalni razvoj kooperativa - što konkretno podrazumeva osnaživanje (jačanje) aktivnosti kooperativa u različitim sektorima privređivanja; popune rezervi sa ciljem poboljšanja finansijske pozicije kooperativa; nadoknada članovima kooperativa u vidu rabata na nabavke određenih proizvoda ili na pružanje raznih usluga i na kraju nagrađivanje pojedinih kooperativa za merljivi doprinos u promovisanju ekonomskih aktivnosti koje su prijateljski naklonjene očuvanju životne sredine. Ovim navodima nisu iscrpljene sve mogućnosti primene trećeg koop principa - ima ih još (videti više: Jean-Louis Bancel, Re-analysed Coop Principles - Draft, ICA, 2012, pp. 2-8)

Peti koop princip vuče svoje korena iz originalne liste Ročdelskih principa koji su povezani sa idejama Roberta Ovena - tvoritelja prvih ideja o kooperativama. Posle raznih revizija u okviru ICA obrazovanje je postalo fundament prosvetljavanja ljudi koji su se udruživali u različite oblike kooperativa. Sam proces transformisanja ovog principa trajao je kroz eksperimentisanje preko jedne polovine veka. Rezultat je postao očigledan: izgrađen je uspešan model kooperacije u okviru koje su ljudi širom sveta pokazali spremnost da razmenjuju iskustva i da izvlače pouke iz uspeha i grešaka. Bez ovakve razmene ideja i poučne prakse bila bi

nemoguća izgradnja današnjeg koop sektora. U tom kontekstu treba istaći činjenicu da je koop obrazovanje igralo centralnu ulogu u fascinantnom usponu dva najpoznatija koop pokreta: Rajfajzen (Raiffeisen)-Nemačka i Mondragon-Španija. Od tada, obrazovanje je bilo i ostalo do danas žila kucavica (protočnik života) svih kooperativa i pogonska snaga njihovog razvoja.

U okviru petog koop principa postoji više savremenih programa obrazovanja, obuke i informisanja koji su namenjeni raznim aktivistima (učesnicima) u kooperativama. Na prvom mestu je obrazovanje članstva. Od samog svog početka lideri svake kooperative, kao i njeni članovi, su shvatili koliko je važno da članstvo razume viziju, vrednosti i aspiracije njihove kooperative. Otuda, najšira edukacija članstva treba da bude važan fokus kooperativa - daleko više nego što je samo informisanje o poslovnoj aktivnosti i ohrabrivanje lojalnosti u pogledu obima izvršenih transakcija. Pored toga, članstvu treba otvoriti vidike za saznanja o koop identitetu. Takođe, ova edukacija treba da pomogne članstvu u domenu shvatanja njihovih prava i odgovornosti, uključujući i potrebu korišćenja demokratskih prava u izboru predstavnika i lidera za koje su sigurni ne samo da dele zajedničku viziju njihove kooperative, već i da su kvalifikovani za obavljanje funkcija koje su im poverene. Na kraju, treba dodati i adekvatnu edukaciju članstva za korišćenje svih alatki iz domena tehnoloških inovacija.

Na drugom mestu nalazi se edukacija izabраниh predstavnika. Ovo je od naročitog značaja za dobro upravljanje kooperativom. To se odnosi na sve izabrane predstavnike u različitim telima demokratske strukture. U skladu sa povećanjem broja kooperativa u mnogim delovima sveta menja se i način komunikacije izabраниh predstavnika. U tom kontekstu oni moraju posedovati potrebne veštine, znanja i adekvatno rezonovanje u domenu donošenja najboljih odluka. Sam proces izbora predstavnika nije uvek garancija njihove kompetentnosti. Zato je važan poseban program za obuku onih koji se kandiduje za određene funkcije. Oni treba da usvoje kompletna saznanja o identitetu kooperativa kako bi bili sigurni da primenjuju prave standarde u upravljanju.

U okviru pravilnog shvatanja značaja petog principa potreban je edukativni program za menadžerski tim i ostale zaposlene u koop organizacijama. Ova obuka je važna posebno za osoblje koje dolazi iz tradicionalnih oblika poslovanja koji se razlikuju od kooperativa koje imaju dvojni prirodni - istovremeno su asocijacije, ali i poslovna

preduzeća. Edukativni programi ove vrste postaju naročito aktuelni u vreme globalizacije kada sve veći broj menadžera i zaposlenih prelazi iz privatnog i javnog sektora u kooperative. Od njih se zahteva da usvoje posebna saznanja o demokratskoj proceduri donošenja odluka koja se praktikuje u koop sektoru, a koja znači dijalog između članstva, zaposlenih, izabranih lidera i profesionalnih menadžera. Za potrebe dodatne edukacije svih onih koji se poslovno sele iz drugih sektora u kooperativni sektor privređivanja u nekim zemljama postoje i univerzitetski programi prekvalifikacija, pa i programi višeg stepena obrazovanja, kao što je na primer slučaj sa Saint Mary's University u Kanadi. Navedeni programi edukacije svih učesnika u demokratskoj proceduri donošenja odluka, bez sumnje, mogu da doprinesu efektnijem i uspešnijem razvoju kooperativa.

Značaj petog koop principa, koji se odnosi na obrazovanje, obuku i informisanje nikako se ne okončava prikazivanjem programa edukacija za navedene kategorije aktera u koop sektoru. Naime, u praksi postoje i mnogi drugi programi koji se odnose na edukaciju šire javnosti, a naročito mladih generacija koje su u jednom periodu globalizacije bile uskraćene u mogućnosti da uče više o značaju koop pokreta širom sveta. Sam proces globalizacije, na neki način, vodio je ka tome da kooperative postanu „nevidljive“ - što je uticalo i na akademsku javnost tako što su kooperative nestale iz udžbeničke literature ekonomskog obrazovanja u drugoj polovini 20. veka. Ipak, sreća je da tzv. nevidljivost kooperativa nije predugo trajala. Jedan od razloga za to bile su pogubne posledice globalne kriza 2008. godine koje su direktno uticale na UN da prepoznaju brojne mogućnosti kooperativa „za izgradnju boljeg sveta“. Proglašavanje 2012-e za Međunarodnu godinu kooperativa (IYC 2012) obezbedilo je mogućnost podizanja profila kooperativa na jedan novi (daleko viši) nivo: kooperative se sagledavaju kao važna komponenta ekonomskog rasta u razvijenim zemljama, a posebno onim koje se nalaze u procesu razvoja.

Već u drugoj deceniji 21. veka znaci renesanse Međunarodnog koop pokreta postaju sve vidljiviji u mnogim delovima sveta i to zahvaljujući ubrzanom razvoju formalnog sistema obrazovanja. Kooperative su postale važno poglavlje udžbenika iz domena ekonomije, sociologije i najšireg shvatanje održivog razvoja. Rapidno raste pokret osnivanje novih oblika kooperativa kao što su omladinske, učeničke i studentske. Kao demokratske organizacije, ove kooperative treba da postanu inspiracija generacijama mladih u pripremanju za adaptaciju

novim uslovima zapošljavanja koje im može obezbediti dostojanstven način rada i pristojan nivo egzistencije. U okviru novih oblika kooperativa vredno je da se navedu još neki primeri dobre prakse kao što su koop škole za obrazovanje vaspitača u dečijim obdaništima koji imaju jake mrežu u Švedskoj, Španiji i Kanadi. Takođe je interesantan primer Velike Britanije gde se u roku od pet godina blizu 700 državnih škola konvertovalo u multi-stejkholderske kooperative čiji su članovi đачki roditelji, zaposleno osoblje, učitelji i lokalna zajednica. Kompletan nastavni program (sadržinski i pedagoški) usmeren je na edukaciju učenika u cilju sticanja saznanja o koop vrednostima i principima uz očuvanje dvovekovne tradicije koja im je ostala od Ročdelskih pionira. Sve to zajedno replikovano može da bude kamen temeljac koop sistema edukacije novih generacija u smislu kako mogu da spoznaju mogućnosti primena koop modela privređivanja suočenog sa aktuelnim i budućim izazovima održivog razvoja (videti više Mervyn Wilson: Re-analysed Coop Principles - Draft, ICA, 2012, pp. 9-14).

Sedmi koop princip shvaćen onako kako je definisan u dokumentu pod nazivom „Statement on the Cooperative Identity“ (1995) zahteva ažuriranje u skladu sa aktuelnim promenama, pa i onim koje se očekuju u bliskoj budućnosti. Naime, osnovni smisao ovog principa u vreme njegovog usvajanja (1995) odnosio se na „brigu o zajednici“ od strane članova kooperativa koje, po definiciji, ispunjavaju potrebe baš ovih članova i to na prostoru gde te kooperative posluju. Međutim, promene koje su sledile iz procesa tranzicije neizostavno su zahtevale daleko šire shvatanja ovog principa u smislu poštovanja harmonije delovanja kooperativa za korist globalne zajednice. Razlog je spoznaja da lokalni razvoj ne može biti ostvariv bez očuvanja globalne održivosti, ili još gore, na njenu štetu. Otuda je prvobitni (stari) koncept sedmog koop principa došao u centar reanalize sa stanovišta trodimenzionalne održivosti (ekonomska, socijalna i ekološka). Iako briga o životnoj sredini nije nepoznata Međunarodnom koop pokretu, ipak je produbljena reanaliza tog problema postala neizbežna u smislu njegovog ažuriranja. Sam početak vezuje se za ICA kongres u Moskvi 1980. godine (A. Laidlaw: „Cooperatives in the Year 2020“). Alijansa i dalje prati ovaj problem kroz stavove UN 1987. godine (usvajanje koncepta o „održivom razvoju“ kao obliku razvoja koji „ispunjava potrebe sadašnjih bez kompromisa na štetu budućih generacija“). Tu je uključen i „Rio 1992“ sa glavnim principom: „Ljudska bića su centar brige o održivom razvoju“.

Dalje, ICA kongres u Kjotu (Japan) 1997. godine alarmira zabrinjavajuću situaciju u pogledu agresije na životnu sredinu. Tu treba uključiti temu kojom je ICA obeležila Međunarodni dan kooperativa 2008. godine sa podnaslovom „Konfrontiranje klimatskim promenama kroz koop preduzeće“. Potom slede i drugi značajni događaji vezani za problem ugrožene životne sredine: ICA Americas samit 2009. godine (Gvadalajara, Meksiko) sa temom „Rast i održivost“. Na kraju, i ne poslednje, treba skrenuti pažnju na Regionalnu konferenciju 2010. godine u Buenos Ajresu (Argentina) gde je dominirala tema „Angažovanje kooperativa za očuvanje planete“. Naravno, svi navedeni problemi ugrožavanja životne sredine ne mogu biti rešavani samo pomoću uloge kooperativa. Mada su one, po svojoj prirodi, više održive nego drugi tipovi preduzeća one ipak ne mogu same sprovesti potrebne akcije u smislu garancije održivog razvoja lokalne (pa i šire) zajednice - što se naročito odnosi na tretman zdrave životne sredine. Za progres je potrebno zajedničko i koordinirano delovanje različitih institucija društva, uključujući i državu.

Zaključujući ovu kompleksnu reanalizu sedmog koop principa (briga za zajednicu) treba istaći sledeće činjenice: *prvo*, princip po svojoj suštini ostaje nepromenjen; *drugo*, značaj njegove efektivne primene postaje daleko relevantniji u smislu težine problema životne sredine i *treće*, kooperative imaju ozbiljnu odgovornost u pogledu opominjanja (upozoravanja) drugih javnih institucija na postojeće probleme životne sredine i za neizbežno uključivanje i doprinos efektivnom prevazilaženju ovih problema (videti više Dante Cracogna, Re-analysed Coop Principles - Draft, ICA, 2012, pp. 15-18).

Reanaliza nekih delova identiteta kooperativa našla je svoje mesto i u referentnoj studiji pod naslovom „Cooperative Growth for the 21st Century“ (ICA 2013). Pored detaljne analize osnovnih karakteristika kooperativa razmatrane su i pretpostavke za hipotezu o najbržem razvoju i rastu koop sektora u okviru globalne ekonomije već tokom druge dekade 21. veka. U kontekstu dokazivanja ove hipoteze reanalizirani su i nekih koop principi. Iz seta od sedam koop principa za ovu namenu izdvojena su upravo ona tri principa koji su već detaljno prikazani u prethodnom tekstu, a to su *treći*, *peti* i *sedmi* princip. Imajući u vidu činjenicu da se i ovde reanaliziraju isti principi mogao bi se izvući zaključak da se radi o usaglašenoj potrebi revalorizacije baš ovih principa i to u kontekstu nastalih promena povezanih sa problemom održivog razvoja.

Treći koop princip se odnosi na participaciju svih članova kooperative u domenu stvaranja kapitala i ravnomernu raspodelu dobiti (viška) na zajedničke rezerve i investicije u zajedničke aktivnosti. Ovaj princip predstavlja finansijsku osnovu za sprovođenje trodimenzionalne misije svakog koop preduzeća. Na taj način se osigurava adekvatna uloga finansijskog menadžmenta u kooperativama. Peti koop princip koji se odnosi na „obrazovanje, obuku i informisanje“ naročito dolazi do izraza u 21. veku kada ekonomija znanja postaje sve značajnija. Ovaj princip kombinovan sa sedmim koop principom („briga za zajednicu“) obezbeđuje kooperative snažnim potencijalom za procvat „ekonomije znanja“ u zajednicama gde posluju koop preduzeća. Na taj način ona imaju konkretan uticaj na sve komponente trodimenzionalne koop osnove (ekonomska, socijalna i ekološka). Princip sedam „briga za zajednicu“, koji se eksplicitno odnosi na šire okruženje zajednice, ne podrazumeva samo članove određene kooperative. Budući da formulacija ovog principa potiče iz prošlog veka, njegova interpretacija u 21. veku zahteva potrebu još jačeg isticanja u smislu socijalne i ekološke komponente, što je prepoznato i reafirmisano na brojnim koop naučnim skupovima u vreme trajanja globalne krize i projektovanja načina za rešenje njenih posledica. Na taj način kooperative su jasno potvrđene u svojoj „trojnoj osnovi“: ekonomska, socijalna i ekološka. U tom kontekstu Međunarodni koop pokret može i mora više da artikuliše svoje predloge u području životne sredine i na taj način kooperative smesti u bolju poziciju - upravo u centar „održivog života“ (Satgar, 2013). Uz to, ovo stavljanje kooperativa u centar njihovog okruženja utvrđuje veze solidarnosti koje pospešuju (povećavaju) socijalnu transformaciju. Konsekventno tome produbljuje se i trodimenzionalna osnova kooperativa.

U vezi sa savremenim problemom održivog razvoja ne treba izostaviti još neka preispitivanja koop principa kako u celini tako i pojedinačno. Reč je o inoviranim istraživanjima koop principa kao jedinstveno-komponovane povelje koja ukršta kulture, politike, jezike i religije. Namera ovih istraživanja je usmerena na traženje potvrde do koje mere se koop principi povezuju i preklapaju sa esencijalnim ciljevima održivosti. Mada su kooperative više usmerene na ekonomsku i socijalnu održivost, ipak postoji dovoljno indikatora koji koop principe povezuju sa principima održivosti. U slučaju kada se ova dva koncepta prepliću zaključak je logičan u smislu da je svaka kooperativa, po svojoj prirodi, održiva kada ispunjava sledeća tri uslova: (1) da u svojim aktivnostima

primenjuje svih sedam koop principa usmerenih na ostvarenje benefita ne samo za svoje članove, veći za širu zajednicu; (2) da održava ili restaurira (obnavlja) eko sistem - kao direktnu podršku konceptu održivog razvoja; (3) da je poslovno stabilna u smislu finansijskih pokazatelja (videti više: Cooperatives and Sustainability: An Investigation into the Relationship, ICA et al, 2013).

Prave razmere inoviranih istraživanja usmerenih na revalorizaciju osnovnih delova identiteta kooperativa mogle su se očekivati na planiranom 34. ICA Kongresu od 11-17. decembra 2020. godine (Seul, Južna Koreja - kongres je odložen zbog globalne epidemije Kovid 19 i predviđeno je da se održi u decembru 2021. godine). Ovaj kongres trebalo je da bude posvećen proslavljanju 125. godišnjice osnivanja Međunarodne koop alijanse (1895) i 25. godišnjice usvajanja „Statement on the cooperative identity“ (1995). Glavna tema kongresa nominovana je pod naslovom „Produbljivanje našeg koop identiteta“ (Deepening our coop identity). Na kongresu se očekivao veliki broj predstavnika članica ICA i drugih učesnika iz redova koop članstva (oko 2.000 ukupno). Glavna tema kongresa trebalo je da bude dopunjena velikim brojem visoko-kvalitetnih radova poznatih eksperata i studija povezanih sa koop identitetom, u smislu njegove korisnosti na nacionalnom i međunarodnom nivou. To se naročito odnosi na vreme kada je lansiranje specifičnosti, odnosno prednosti, koop modela privređivanja ponekad teško ostvarivo. Zbog toga kooperative moraju da uče kako bolje da koriste institut koop identiteta za poboljšanje svoje pozicije u kontekstu globalne konkurencije.

Sve u svemu, realna su očekivanja da će debate na ovome ICA kongresu (ukoliko se održi krajem 2021. godine) biti usmerene na šire, odnosno više-aspektno, prepoznavanje uloge i značaja identiteta kooperativa koju on ima u izgradnji koop modela privređivanja kao alternative održivog razvoja. Na kraju, nije na odmet napomena da je ovo drugi kongres Međunarodne koop alijanse koji se održava izvan Evrope - kolevke koop pokreta (prvi je održan 1992. godine u Tokiju). Bez sumnje, i ovo je prilika za reafirmaciju činjenice da je identitet kooperativa zaista podignut na univerzalni nivo.

2. GLOBALNA KRIZA 2008 KAO ISHODIŠTE LANSIRANJA KOOP MODELA PRIVREĐIVANJA

2.1. Geneza i uzroci krize

U prvoj deceniji 21. veka planetarni kapitalizam je „oslobodio“ krizu sa najvećim posledicama ikada viđenim. Uzroci, posledice i moguća rešenja problema ove krize najpre su detaljno analizirani u referentnoj studiji dva autora (Claudia Sanchez Bajo i Bruno Roelants): pod naslovom „Capital and the Debt Trap: Learning from Cooperatives in the Global Crisis“ (Kapital i klopka duga: pouke iz kooperativa u globalnoj krizi, 2011).

Globalna kriza je počela finansijskim kolapsom u SAD (septembra 2008. godine). Sam početak vezuje se za propast Lehman Brothers - četvrte po veličini banke u SAD. Finansijska panika potom se proširila na celi svet poput prave eksplozije. Ova početna finansijska kriza se širila munjevitom brzinom. Istovremeno, kriza zahvata sve ekonomske aktivnosti po čemu ona postaje globalna. Ona se pretvara u pravu ekonomsku dramu koja za posledicu ima višestranu nestabilnost u kojoj je postojeće stvaranje bogatstva ugroženo na više načina: prvo su na udaru nekretnine (kuće) i penzije; potom sledi gubljenje posla i bankrot fabrika; na kraju opadaju trgovina i investicije. Kompanije su propadale, a gubljenje posla pogodilo je pojedince i porodice koje su drastično smanjile svoju potrošnju. Sve to dovodi do recesije u proizvodnji i trgovini (Eum, Dovgan, Terresi, 2012, str. 6).

Za većinu ljudi globalna kriza je bila iznenađenje. Ali ne i za one teoretičare koji su imali kritički pristup u prikazivanju „nove ekonomije“ artikulisane kao neoliberalizam (market fundamentalizam) lansiran kroz „Vašingtonski konsenzus“ („Washington Consensus“ 1989) koji se prevashodno odnosi na slobodno tržište u zemljama tranzicije.

Čak i pre nego što je kriza buknila očigledno je bilo mnogo znakova fragilnog (krhkog) stanja u domenu rapidnih promena bez odgovarajuće strukturne reforme. Ti znaci opasnosti, proizašli su direktno iz lansiranja kreditnog buma koji je doveo do finansijske krize. Nažalost, ovaj bum je kreiran na „uobičajenom verovanju u neke pretpostavke stare preko 300 godina“ (Sanchez Bajo, Roelants, 2011, str. 12). Zastarelost ovih verovanja u stabilnost ogleda se i u hipotezi da se ta stabilnost postiže evolucijom - što je slično ideji o „progresu“ u 19. veku. Kao što je poznato, ni ova hipoteza o progresu nije sprečila pojavu Velike krize u 20. veku (1929-1933).

Uzroci globalne krize su predmet brojnih teorijskih rasprava. One se bave, pre svega, uzrocima finansijskog kolapsa koji je doveo do globalne krize. U vezi sa tim uočljive su i određene kontroverze oko pitanja kao što su: da li su ovi uzroci monetarni ili institucionalni; da li su proizvod individualnog ponašanja ili su sistemski razvijani; da li je kriza nastala usled problema likvidnosti, preforsiranih kredita ili klopke duga? U vezi sa ovim pitanjima još uvek cirkulišu različite hipoteze koje se bave krizom na svim nivoima (makro, mezo i mikro). Svaka od ovih hipoteza osvetljava neke aspekte realnosti u kojoj je izostala kontrola finansijskih institucija i realne ekonomije na sva tri nivoa globalnog kapitalizma. Upravo nedostatak ove kontrole (nezavisno od vlasništva) ugrozio je dugoročno generisanje bogatstva na globalnom nivou.

Posmatrano sa stanovišta postavljenih pitanja, bez sumnje, najinteresantnija je analiza uzroka i mehanizama krize u kontekstu korenske povezanosti raznih faktora sa ovom krizom. Ovde se uzroci i mehanizmi krize prikazuju kroz koncept „klopke duga“, koja se figurativno opisuje kao napad iz zasede. U slučaju da neko „zarobljen“ uspe da se oslobodi, to ne biva bezbolno, što se pokazalo kao tačno u toku globalne krize (videti više: Sanchez Bajo & Roelants, 2011, str. 54-78). Šira razmatranja navedene „klopke duga“ uključuju tri mehanizma koji su doveli do pojave krize: klopka potrošnje, klopka likvidnosti i klopka zaduživanja.

Klopka potrošnje ovde se odnosi na individualnu i potrošnju domaćinstava. Ovi oblici potrošnje imaju ugrađenu obmanu za potrošače, prvo u zemljama razvijenog sveta, a potom i razvijajućim zemljama. Obično počinje tako što većina ljudi želi vlastitu kuću. Ali kuća nije jedina opsesija modernih potrošača. Tu je i tražnja za brojnim potrošnim dobrima (često i nepotrebnim). Kada se tražnja preokrene u preteranu potrošnju, prezaduženost nikada nije daleko. Nastupajuća kriza, kao posledica prezaduženosti, prvo se manifestuje u domenu nekretnina čije cene padaju. Mnogi ostaju bez kuća koje su kolateral duga. Kreditari dužnicima često nude plan reprograma duga, ali u svakom slučaju dug mora da se plati. Tu postoji direktna zavisnost između kupovne moći korisnika kredita i mogućnosti domaćinstava da štede. Zbog nepostojanja ravnoteže ova dva entiteta „klopka potrošnje“ sve brže se pretvara u „klopu duga“.

Klopka likvidnosti, kao mehanizma koji dovodi do krize, predmet je interesovanja mnogih poznatih teoretičara, među kojima su nobelovci

Jozef Štiglic (Josef Stiglitz) i Paul Krugman. Neki od ovih teoretičara vraćaju se čak Kejnso (John Maynard Keynes: "The General Theory of Employment, Interest and Money", 1964). Prema nekim analitičarima Kejnsove teoretske hipoteze su postale realnost 2008. godine. Međutim, za većinu analitičara Kejnsove preporuke u savremenom svetu su ipak ograničene. Naročito zbog toga što se one odnose na proizvodnju investicionih dobara, ali ne i na prilagođavanje potrošnje.

Povezujući tržišnu ekonomiju sa političkom ekonomijom Štiglic je još 2001. godine klopku likvidnosti objasnio u novom svetlu navodeći da monetarna politika može biti neprimerena modernoj ekonomiji gde je kredit, a ne novac, potreban i koristi se za većinu transakcija. To je nova osnova za zamku likvidnosti (istakao je Štiglic u svojoj besedi prilikom dodele Nobelove nagrade 2001. godine pod naslovom: Information and the Change in the Paradigm in Economics).

Krugman (dobitnik Nobelove nagrade 2008) je prepoznatljiv po svom radu pod naslovom „The Return of Depression Economics and Crisis of 2008“. Između ostalog, on se bavio i klopkom likvidnosti tako što je metaforički objašnjavao na primeru poznate „Vašingtonske kooperative za čuvanje dece“ (Washington-based „baby-sitting co-op“) po tzv. sistemu trampe kupona. Međutim, ovako opisani sistem nije totalno primeren ekonomiji u krizi gde je lako da se shvati zašto, u slučaju straha, štampanje novca i smanjenje kamatne stope čak do nule, ne pomaže. Jedino što pomaže smanjenju straha jeste konfrontiranje sa stvarnim problemom (videti više: Sanches Bajo, Roelants, 2011, str. 64-66). U istraživanju jada (nesreće) globalne ekonomije Krugmanov poseban doprinos je u objašnjenju kako je jedan ideološki konsenzus, baziran na zastareloj teoriji (tzv. Vašingtonski konsenzus) doveo do deflatorskih uslova u kojima je ponovljena svetska kriza, uzrokovana upravo deflatorskim politikama primenjenim u skladu sa predominantnim konsenzusom. Svoje stavove on je bliže objasnio 2009. godine smatrajući da je usmeravanje na balansiranu ekonomiju važnije od potenciranja tržišnog fundamentalizma („Moving beyond market fundamentalism to a more balanced economy“).

Klopka duga, kao uzrok i mehanizam globalne krize, spada u okvire hipoteze o reprodukciji sistema. Ona predstavlja klopku u koju se istovremeno uklapaju prethodno razmatrane dve klopke (potrošnja i likvidnost). Reč je o tome da su razvijene zemlje duboko „uvaljene“ u dug: pojedinci, porodice, preduzeća i javne institucije. Klopka duga je

posledica sistemskog pribegavanja zaduživanju koje je sve više cvetalo kao posledica porasta nejednakosti u društvu i redukovane vladine intervencije. Nezavisno od problema stanovanja (housing) koji je karakterističan po poreklu buma zaduživanja, kao ključna pitanja ostaju dva: (1) zašto je dug tako široko korišćen u finansijskoj, proizvodnoj i državnoj sferi; (2) koja je funkcija duga u regulisanju sistemskih promena - ko (ili šta) je odgovoran za promene? Odgovor na ova pitanja treba tražiti u domenu povezanosti tehnoloških promena, tržišta i aktuelnih politika. U ovim povezanostima dug ima ključnu ulogu kako u finansijskoj, tako i u proizvodnoj sferi. Što se tiče državne sfere, zbog bojazni od deflacije pre nego od inflacije, vlade podržavaju labavu politiku u domenu kredita, kamatnih stopa i likvidnosti. A sve to vodi do klopke duga.

Kada je reč o razmatrana tri mehanizma izgradnje „zamki“, kao glavnih uzročnika krize, bitna je dublja analiza pitanja *kontrole* istovremeno na makro i mikro nivou, na nivou finansijskih institucija i realne ekonomije. Izostanak ovakve kontrole je doveo do jednog neodrživog finansijskog i ekonomskog sistema kao sastavnog dela finansijalizovanog tipa kapitalizma koji ugrožava kapital i dugoročno generisanje bogatstva. Problem kontrole, konceptualno različit od vlasništva, može biti povezan sa delovanjem duga domaćinstava i svih poslovnih entiteta povezujući tako problem krize na makro nivou sa ostala dva nivoa (mezo i mikro). Očekivane promene u pogledu uloge proizvođača, potrošača i investitora utiču na pomeranje granica između vlasništva i kontrole u ekonomskim entitetima istovremeno sa jačanjem globalnih kanala proizvodnje, distribucije i finansiranja.

Imajući u vidu izloženu kompleksnost i povezanost globalne ekonomije u vreme krize javlja se potreba za novim organizacionim obrascem koji bi garantovao odgovarajuću reprezentativnost, transparentnost, blagovremenu informisanost i poverenje u ovakav sistem funkcionisanja kapitalizma. Mada pobornici neoliberalne politike smatraju da je i posle krize uputno vraćanje „poslovima kao što je uobičajeno“, sa postojećim strukturnim reformama po završetku „izvlačenja iz kriznog škripca“ (pomoću mera podrške, pa čak i nacionalizacije velikih banaka i drugih firmi), ipak je dosta analitičara globalne krize koji zagovaraju nove, alternativne modele održivog razvoja koji bi istovremeno sprečili buduće krize i omogućili kreiranje opšteg bogatstva. Među ove modele spada i koop model privređivanja kojim se

opovrgava realna mogućnost konvencionalne teorije razvoja i rasta u prevenciji budućih kriza i prevazilaženju globalne krize iz 2008. godine. Ova problematika će biti fokusirana u narednom (trećem) poglavlju.

2.2. Posledice globalne krize

Tokom nekoliko godina ekspanzije globalne krize bilo je teško da se ispostavi puna skala njenih štetnih posledica. U svemu tome jedino je bilo jasno da kriza još ni izdaleka nije prevaziđena. Ne postoji ni opšta saglasnost o tome da li je kriza definitivno u opadanju ili je samo u nekoj fazi ciklusnih promena. Čak ni uzroci krize nisu dovoljno jasno sortirani: u opciji su različite hipoteze. Pored svega toga još uvek među istraživačima globalne krize kolaju pitanja vezana za bojazan od suočavanja sa nekom novom krizom koja bi mogla da destabilizuje globalni ekonomski sistem do temelja, sa pogubnim političkim i socijalnim konsekvencama. Bojazan se zasniva na činjenici da su se neoliberalno-opredeljeni donosioci odluka, posle pribegavanja masovne državne pomoći za izvlačenje iz kriznog škripca (nacionalizacija ključnih banaka i velikih firmi, kao i drugih masovnih paketa stimulisanja) vratili „uobičajenom biznisu“, sa njihovom već primenjivanom politikom strukturne reforme (Sanches Bajo, Roelants, 2011, str. 4). Otuda će teme, koje uključuju globalnu krizu (uzroci, posledice i mogući putevi izlaska iz krize), verovatno biti analizirane i diskutovane tokom nastupajućih dekada. Mnoga su pitanja vezana za ovu krizu ostala bez usaglašenih odgovora. Ipak, posledice krize su dovoljno vidljive da omogućuju izvlačenje određenih pouka iz njih.

Mada postoje brojne analize o posledicama krize one ne pokrivaju sve dimenzije štete koju je ona ostavila. S druge strane, još uvek je nesagledivo koliko vremena će trebati da se eliminišu višesmerni negativni uticaji na globalnu ekonomiju. U okviru postojećih razmatranja posledica krize najčešće se analiziraju pokazatelji kao što su: *destrukcija bogatstva; drastični pad zaposlenosti i zatvaranje fabrika; problem hipoteke na kupljene kuće i smanjenje penzija; trgovina i investicije; interventne mere države za obuzdavanje krize i dr.*

Destrukcija bogatstva (shvaćenog kao iznos ekonomski značajne privatne i javne aktive uključujući i „socijalni kapital“) se ispoljava na više načina. Između ostalog, to se odnosi na sledeće pokazatelje

ugroženog bogatstva: otplaćeni deo nekretnina, berze i trgovina, posao i dohodak, bankrot preduzeća, penzije, javne usluge, zastoj investicija, obrazovanje i dr (Sanches Bajo, Roelants, 2011, str. 19). Efekti destrukcije dohotka odražavaju se prvo na lokalnom nivou, a potom i šire - kako u velikim kompanijama, tako i u velikom broju MSP. Pošto kompanije otpuštaju zaposlene, opada i potrošnja zbog straha od gubljenja posla. Drugim rečima, sve što je povezano sa sticanjem nacionalnog bogatstva na nivou svake države, podložno je negativnim efektima krize. Pad rasta realne ekonomije na svim nivoima iziskuje stvaranje uslova za štednju i razvoj lokalnih ekonomskih aktivnosti baziranih na dugoročnoj održivosti zapošljavanja.

Drastičan pad zaposlenosti i zatvaranje fabrika je masovna pojava u svim zemljama zahvaćenim krizom. Kao posledica, javlja se talas protesta, ponekad vrlo radikalnih. Da bi predupredile ovakve reakcije radnika mnoge zemlje preduzimaju različite mere. Na primer, Nemačka sprovodi deljenje poslova (work sharing) i skraćivanje radnog vremena. U Britaniji i kontinentalnoj Evropi radnici, putuju na posao u druge fabrike sa ciljem zajedničke podrške (Ibidem, str. 24). Preduzimaju se i druge mere za održivu zaposlenost: uvode se fleksibilni radni uslovi, smanjenje poreza i subvencija i smanjenje privremenih poslova. Drastičan pad zaposlenosti pogodio je sve razvijene ekonomije, naročito u EU koja je doživela najveću regionalnu stopu nezaposlenosti između 2007. i 2009. godine (ILO, Global Employment Trends - The Challenge of a Job Recovery, 2011, str. 12-13). Zbog gubljenja posla, ili pogoršavanja radnih uslova, u nekim zemljama bilo je dosta suicida.

Pojavu sve većih nemira i sukoba Zapadna Evropa pokušava da rešava pomoću strukturnih reformi. Naročito se sprovode dublje strukturne reforme u javnom sektoru. One su iznuđene naglim porastom javnog deficita posle spašavanja banaka, državne pomoći i sektorskih subvencija u vreme uspona krize. U tom smislu potrebna je nova paradigma otvaranja radnih mesta: socijalna pravda treba da bude u vrhu prioriteta svih planova donosilaca političkih odluka (Eum, Dovgan, Terrasi, 2012, str. 6-9).

Kolaps hipotekarnih zajmova na nekretnine, smanjenje i neizvesnost penzija se odvijaju po sistemu domino efekta, kao i kod gubljenja posla, prezaduženosti, poništavanja kreditnih kartica (zbog nepokrivenih obaveza plaćanja dugova) itd. Tako dolazi i do pada cena nekretnina. Sa padom cene imovine veći deo zajmova pogođen je

činjenicom da su korisnici ovih zajmova, u vreme izbijanja krize, vlasnici potcenjene vrednosti imovine. To znači da, i pored pada vrednosti imovine, zaduženi vlasnici moraju da nastave otplatu ugovorenih obaveza. U tom kontekstu postavlja se pitanje koja je svrha „zadržavanje doma“ (kuće) koji nikada neće povratiti originalnu vrednost. Zbog toga su mnogi prinuđeni da odustanu, čak i po cenu da unište sve svoje dotadašnje životne napore. Osim toga, oslabljeno tržište rada ne motiviše domaćinstva na nova zaduživanja čak i u slučajevima kada politika pokušava da modifikuje stambene kredite.

Pored gubitaka koji pritiskaju penzione fondove (što često utiče na smanjenje postojećih penzija), gubitak posla dovodi u pitanje i buduće penzije, pa i adekvatnu zdravstvenu zaštitu. Sve ovo pogađa pojedince i porodice dovodeći tako do siromaštva širokih slojeva društva, a često se javlja i beskućništvo.

Trgovina i investicije, kao i sve ostale privredne grane, takođe su pogođene. Prema nekim navodima pad svetske trgovine, kao posledica krize iz 2008. godine najveći je posle 1945. godine (Sanches Bajo, Roelants, 2011, str. 26). Da bi izbegle nova zaduživanja, koja su u vreme krize skupčana sa povećanim troškovima, trgovinske firme umesto ozbiljnijih investicija, koriste samo proverene finansijske mehanizme kako bi obezbedile održivost poslovanja.

Brzo opadanje trgovine linearно se odražavalo na sve globalne lance uključujući i prekomorsku trgovinu i vazdušni transport. Naročito je pogođena automobilska industrija. Sa ciljem održavanja tražnje, u mnogim razvijenim zemljama maloprodaja automobila je podsticana na različite načine kao na pr. zamena starih za nova vozila po vrlo povoljnim uslovima. Međutim, trgovina i investicije zahtevaju određeno (duže) vreme za normalizaciju. Zbog toga neke vlade i u ovoj oblasti pokušavaju primenu modela „spašavanja“. Pošto su vladine subvencije najčešće privremene, posle njihovog prestanka ostaje činjenica da se ekonomske aktivnosti ne mogu lako i brzo oporaviti.

Državne mere za obuzdavanje krize sprovode se tako što vlade mnogih razvijenih zemalja, već na početku krize (oktobar 2008) preduzimaju određene mere kako bi kriza bila obuzdana. Među ovim merama ističu se sledeće: pomoć države bankama (očuvanje solventnosti i nacionalizacija); ponuđeni paketi stimulisanja; kontrola državne potrošnje; suočavanje vlade sa krizom javnih dugova i dr.

Bankama je pružana pomoć od slučaja do slučaja po sistemu „koju spasiti, a koju prepustiti propasti“. Ovaj model primenjen je prvo u SAD, potom u UK, a kasnije i u EU. U vezi sa ovim modelom "spašavanja" banaka Štiglic je izjavio: "ovo je bilo ravno davanju infuzije krvi pacijentu koji pati od ozbiljnog trovanja" (navod prema: Sanches Bajo, Roelants, 2011, str. 30). Što se tiče nacionalizacije banaka, ni ta mera države nije dala očekivane rezultate - naročito u slučajevima kada su banke zadržale isti menadžment i akcionare.

Mnoge zemlje su imale iskustvo „velikih paketa stimulusa“ u smislu podrške akcijama istovremeno na strani ponude i tražnje (što bi, bez sumnje, obradovalo Kejnsa). Različiti paketi ove vrste praktikovani su naročito u EU (Poljska, UK, Holandija i Nemačka), zatim u SAD, Kini, Japanu i dr. Ovi paketi su često nuđeni sporadično, bez sistemske koordinacije, zbog čega su bili izloženi javnoj kritici.

Među navedenim merama koje su preduzimane radi obuzdavanja krize, kontrola državne potrošnje predstavlja najkompleksniju meru intervencije. Velika pomoć i paketi podrške obezbedili su opstanak nacionalnih ekonomija u razvoju. Mnoge razvijene zemlje su ispoljile stroge i rapidne vladine reakcije u domenu regulisanja njihovih bankarskih sistema (Australija, Kanada, Brazil, Italija i Kina). Što se tiče solventnosti ovih zemalja može se reći da je to bila, a još dugo će ostati, tema ozbiljnih debata - naročito u slučajevima kao što su Island i Grčka. Dovedena je u pitanje Evro zona (evro je oslabio), pa i US dolar kao valuta za štednju posle krize. Kina traži novu međunarodnu valutu koja bi zamenila dolar. UN takođe predlažu zamenu dolara kao rezervne valute. MMF ima predlog za novu globalnu valutu nazvanu "bankar" (bancar). Naravno, sve ovo je ostalo samo na nivou predloga.

Suočavanje vlada sa krizom javnih dugova i budžetskog deficita povezano je takođe sa kreditiranjem realne ekonomije. U vreme krize od posebnog značaja je to koliki je limit deficita u odnosu na BDP. Približavanja svih korisnika budžeta ovim granicama obično se svodi na finansijsku disciplinu koju je teško kontrolisati. Ovo područje vođenja državne politike nije ni jednostavno, ni lako, posebno kad se uključe projekcije inflacije, godišnjeg rasta BDP, produktivnosti, visine jedinične cene rada, stope nezaposlenosti i pozicije duga koji se često suočava sa određenim zamkama čije posledice još više produbljuju dužničku krizu.

U pokušaju sprečavanja najgorih posledica globalne krize vlade mnogih zemalja širom sveta su primenjivale različite stimuluse i fiskalne

mere sa ciljem pokretanja ekonomskih aktivnosti. Na taj način, intervencija vlada razvijenog sveta je uspela da spasi finansijski sistem od kolapsa, ali je realna ekonomija ostala i dalje ranjiva. U tom smislu, privredni subjekti (veliki i mali) i domaćinstva su ozbiljno pogođeni posledicama kraha kreditnog sistema.

2.3. Strategije za ublažavanje posledica globalne krize i pokretanje rasta

Na sceni globalnog ekonomskog sistema primećene su pojave izvesnog opadanja rasta već krajem 1990-ih. Naročito je to bilo vidljivo u najrazvijenijim zemljama, kao na primer u SAD. Izlaz iz te situacije obično je viđen u povećanju izvoznih industrija, no taj izbor se nije pokazao kao dovoljno efektivan. Istovremeno, u fokusu je promocija potrošnje domaćinstava pomoću zaduživanja. U najrazvijenim zemljama model zaduživanja nije shvaćen kao problem globalnog kapitalizma. Ipak, neke manje razvijene zemlje su se već u to vreme suočile se izazovom u pogledu dugova i štednje. Međutim, najrazvijenije zemlje poput SAD i dalje forsiraju model potrošnje domaćinstava, kao uzor potrošačke kulture. Statusni simboli ove kulture su: što veća kuća, što bolji automobil i druga prateća oprema. Sve je to bilo dostupno pomoću zaduživanja što je išlo na ruku bankarskoj industriji. U okviru ovoga modela potrošnje domaćinstava forsirane su industrija automobila i građevinarstva što je dovelo do svojevrzne obmane konzumenata potrošačke kulture.

Tek mnogo kasnije, globalni sistem je postao osetljiviji na sferu finansija sa kojom su udružene informacione tehnologije. Ovo „kašnjenje“ u reformisanju buma vladajućeg finansijskog sistema u pretkriznom vremenu odrazilo se upravo tamo gde je otpočeo finansijski krah, povlačeći za sobom sve druge sfere ekonomskih aktivnosti u okviru planetarnog kapitalizma. Tako je okončana era samoregulacije finansijskih institucija. Potom je sledila značajna promena globalne monetarne politike. Takođe je došlo do kraja „lumpovanja“ najpreduzimljivijih učesnika u kulturi potrošnje, tako što su domaćinstva sada fokusirana na preuređivanje svojih kućnih budžeta. Izbijanje globalne krize predstavlja pouku za globalni kapitalizam: posle 2008. godine ništa više ne može biti isto.

U okviru strategija postkriznog oporavka privrednih aktivnosti logično je da se traže najbolji modeli rasta, ali i racionalne potrošnje. U tom smislu, globalna ekonomija se suočava sa dva najveća izazova. Prvi se odnosi na traženje načina za povećanje tražnje oslonjene na razvoj domaćih i regionalnih tržišta umesto da se računa na velike mogućnosti izvoza. Drugi izazov je povezan sa eventualnom frustracijom donosilaca odluka zbog ograničenih mogućnosti izvoza usled čega se oni mogu značajnije okrenuti modelu protekcionizma - što nije u skladu sa važećim principima globalizma. Međutim, unilateralno reagovanje na navedene izazove takođe bi moglo biti opasno po koncept globalne ekonomije. Opasnost od primene unilateralizma proizilazi iz sistemskog rizika u domenu životne sredine, finansijske sfere, kao i dostupnosti prirodnim resursima poput nafte i dr. Sve to zajedno može da ugrozi tradicionalna savezništva u globalnoj ekonomiji dovodeći tako do tenzija i nesigurnosti. Zbog toga se promišlja o drugim načinima pokretača rasta koji doprinose generisanju bogatstva, a da istovremeno ne bude ponavljanja ranijih obmana (prevara). U tom kontekstu razmatrani su realno ostvarivi načini postkriznog oporavka među kojima se ističu sledeće strategije: *tehnologija i industrijska politika, regionalizacija i deaktiviranje moći pobornika centralizacije, investiranje u proizvodnju određenih roba i podrška malim i srednjim preduzećima i regulacija limita najvećih prekoračenja u zaduživanju*. Posmatrani u celini svi ovi načini postkriznog oporavka poslovnih aktivnosti nisu svemogući za uspostavljanje ravnoteže između agregatne interne tražnje i potreba stvaranja eksportne baze u potrošnji. Ipak jesu mogući izbor među razmatranim strategijama podsticanja postkriznog rasta.

Tehnologija i industrijska politika su usmerene na novi trend povezanosti životne sredine sa tzv. zelenim konstrukcijama tehnologije poput električnih automobila. Ali to nije dovoljno kada se radi o industrijskoj politici. Posmatrano u celini, ona mora da doživi veliki povratak iz njenog tabu statusa, ali ne kao univerzalno rešenje u postkriznom oporavku privrednih delatnosti. Reč je o tome da bi nacionalne strategije primenjivane od strane svih zemalja u isto vreme mogle biti neefikasne zato što će konkurencija na nivou lanaca globalna ponude biti surova. Otuda se ističe potreba zajedničkog nastupanja u smislu pregovaranja o različitom pozicioniranju regionalnih lanaca uz podelu ostvarivanih beneficija. Uz to, kao ključni deo budućnosti povezuje se sa lizingom i deljenjem drugih rentiranih usluga. Ovakav

pristup ekonomiji lako je dostižan u velikim gradovima, ali možda ne može biti uspešan na širem državnom nivou bez podrške vlade.

Nasuprot crnoj panorami koju je generisala globalna kriza ističe se promišljanje o tome koliko ova kriza pruža mogućnost za promenu njene trajektorije. U tom slučaju njeno usporavanje (popuštanje) bi moglo biti „sreća u nesreći“. Naime, jedna polovina „prethodnog tehničkog progressa“ ne bi morala da bude u svemu loša, u smislu da se time obezbeđuje mogućnost da „novi tehnološki progres“ započne zauzimanje mesta. Sam vrh krize je pokazao da je prethodna trajektorija bila nestabilna i zato ne treba da bude reprodukovana (videti više: Sanchez Bajo, Roelants, 2013, str. 38).

Regionalizacija i devalorizacija moći centralizma kao strategije izlaska ekonomije iz krize direktno su fokusirane na regionalni put. Ponovno pokretanje globalnog finansijskog stroja (mašine), pored toga što promoviše regionalizaciju, podrazumeva istovremeno sužavanje moći u rukama zastupnika politike centralizacije. Regionalna politika se oslanja na uspostavljanje jakih regionalnih institucija koje međusobno sarađuju u investicijama koje su odvojene od komercijalnog bankarstva. Od izuzetnog značaja je ograničavanje moći pobornika centralizma. Na primer, Evropska komisija je tražila od Ujedinjenog Kraljevstva (UK) da, zbog enormne državne pomoći bankama, proda neke od svojih poslova, brendova ili fondova. Umesto toga UK je izabralo da izvlači investicije bankarskih jedinica iz Royal Bank of Scotland i Lloyds, koje su u 2011. godini još uvek bile pod državnom kontrolom. Northern Rock, takođe u državnom vlasništvu, neće biti prodat, ali će biti korišćen kao konsolidator budućih bankarskih investicija najverovatnije od strane privatnih vlasnika otplaćenih nekretnina kako bi mogli da ih preuzmu. Angažovane banke u regionalizaciji su fokusirane naročito u Aziji i SAD gde na primer AIG (American International Group) u vlasništvu države sa 80 procenata čini poslovnu grupu od oko 200 firmi u 130 zemalja (videti više: Sanchez Bajo, Roelants, 2013, str. 39).

Mala i srednja preduzeća (MSP), kao i drugi načini generisanja bogatstva, zauzimaju značajno mesto među strategijama postkriznog oporavka privrednih aktivnosti. Pored MSP u strategiji generisanja bogatstva lansirano je i investiranje u proizvodnju nekih vrsta roba još u početno vreme krize. Međutim, oba ova vida investiranja u određenom momentu su se pretvorila u politički problem. Tako je Senat SAD, već u toku 2008. godine, doznao za špekulativno ponašanje institucionalnih

investitora koje je dovelo do povećanja cena prehrambenih proizvoda, čineći ih nestalnim. U istom kontekstu može se navesti slučaj iz 2010. godine kada su se trgovci i investicione banke, kao i neke vlade, okrenuli ponovo poljoprivrednoj proizvodnji videći u tome dva moguća cilja: da ostvare rapidnu dobit ili da osiguraju prehrambenu sigurnost na nacionalnom nivou. Sve ovo ukazuje na problem špekulacija koje mogu imati i najteže posledice u domenu prehrambene industrije i tokom usporavanja ili čak zaustavljena globalne krize.

Kada je reč o MSP treba istaći da nije bilo punog saglasja u stvaranju jedinstvenog pristupa za njihovo uključivanje u strategiju postkriznog oporavka ekonomije. Već na početku globalne krize UK je prihvatilo Međunarodne standarde finansijskog izveštavanja za MSP (International Financial Reporting Standards – IFRS), mada su mnoge institucije Evrope (uključujući i Evropski parlament i evropske asocijacije koje prezentuju preduzeća) bile protiv uvođenja ovih standarda. U obrazloženju odbijanja primene navedenih standarda navodi se njihova visina, stalni i promenljivi troškovi izveštavanja zasnovanom na fer vrednovanju u kratkom roku jednostavno nisu najbolja stvar za primenu u vreme privrednog pada.

Regulacije ekstremnih prekoračenja u zaduživanju su uključene među strategije ublažavanja posledica globalne krize i traženja novih načina za rast i generisanje bogatstva sa namerom da se obuzdaju (zaustave) špekulativno-rizične aktivnosti koje su odgovorne za sistemski rizik. Ovde je reč o obuzdavanju neumerenih prekoračenja u domenu zajmova koje nude nosioci finansijske industrije. Za zaustavljanje buma u dodeljivanju i korišćenju kredita, bez sumnje, bila je potrebna odgovarajuća javna regulativa, ali i regulativa od strane finansijskog sistema.

Promišljanja o novim bankarsko-poslovnim modelima i sistemu revizije su i dalje otežana. Razlog za to je postojanje različitih gledanja na značaj ovih modela za ekonomiju u svakoj zemlji. To se naročito odnosi na problem „ekvivalencije“ finansijskih sistema između EU i SAD. Tu je i očekivani problem da, najverovatnije, sistem poreskih olakšica, bonusa i drugih beneficija unutar finansijskih institucija neće biti zaobiden. Logično je da će to voditi do ponovnog buma u zaduživanju, za šta nisu odgovorne samo finansijske institucije koje odobravaju beneficirane zajmove, već i sami korisnici tih bankarskih usluga. Tako se ponovo ulazi

u „začarani krug zaduživanja“ koji neretko uvodi sve aktere ovih poslova u svet manje ili veće krize.

Budući da se na finansijskoj sceni pojavljuje sve veći broj različitih agencija to dovodi do novih problema koji zahtevaju bolju regulativu naročito u pogledu zaštite potrošača. Pravna regulativa je ponekad toliko stroga da dovodi i do zatvaranja banaka koje zapadnu u probleme. Uz sve navedene probleme korišćenih modela finansiranja treba skrenuti pažnju i na „tihi rat“ (napetosti) između banaka i privatnih investicionih fondova. U ovoj oblasti se uvodi zakonska odbrana uspostavljenih standarda koji su takođe različiti na prostoru EU u i SAD. Na finansijskoj sceni cvetaju i osiguravajući fondovi. Ipak, svi entiteti u svom konsolidovanju sprovode i procese restrukturiranja. Neke poslovne grupe i velike firme se okreću bilateralnim ugovorima kako bi osigurale svoje mesto na finansijskoj sceni. U svemu tome od velikog značaja je upotreba elektronskih tokova kapitala koji se sve više testiraju sa stanovišta njihovog doprinosa rastu i nacionalnom bogatstvu. I pored korisnosti koju ovaj način poslovanja nudi u pogledu brzine ostaje oprez da bi on mogao dovesti do određene destabilizacije ekonomskog sistema ne samo na nacionalnim nivoima, već i šire. Sve izloženo u okviru ove strategije upućuje na veliku ozbiljnost sprovedenih poteza (videti više: Sanchez Bajo, Roelants, 2013, str. 40-41).

2.4. Kooperativni model privređivanja kao modus operandi u krizi

Da bi se shvatio značaj kooperativnog modela privređivanja za vreme bilo koje krize važno je da se učini sažet osvrt na potrebu neizbežnih promena već dobro uhodanog modela zaduživanja na nivou globalne kapitalističke ekonomije. Najveći problem funkcionisanja ovoga modela predstavlja uska povezanost nastojanja velikih firmi da još više povećaju obim svojih poslova sa finansijskim i ekonomskim sistemom (mikro-makro nivo). Upravo ova povezanost je dovela do urušavanja sistemskih institucija u celini - što je rezultiralo u izbijanju globalne krize 2008. godine. Posledice krize su pokazale da generalna upotreba modela zaduživanja, kao pokretača rasta, nije više održiva. U vezi sa tim, nije slučajno što se često čuje reč „toxic“ (zatrovanost). To se odnosi ne samo na životnu sredinu planete, već i na postojeći globalni finansijsko-ekonomski sistem koji je bukvalno izbačen iz ravnoteže. U pretrkizno

vreme globalnog kapitalizma, neki su reč „kapitalizam“ preimenovali u „debtizam“ („zadužizam“). Sve su ovo razlozi za definitivno napuštanje utabanog puta zaduživanja i traženje novih načina stvaranja bogatstva i podsticanja rasta.

Poznato je da svaka kriza dovodi do razaranja bogatstva posmatranog u širem smislu. Ipak, čini se da je najopasnije ono razaranje koje je posledica „klopke“ zaduživanja. Budući da je za generisanje bogatstva potreban dugi vremenski period, logično je da se ono ne može održati pomoću ponavljanih bumova i slomova u ekonomiji opterećenoj dugovima. Otuda je verovanje u „slobodno tržište“ i „perfektno informisanje“ izgubilo privlačnost (draž), naročito posle visoke cene koja je plaćena za ovo „verovanje“.

Zbog toga sve odgovorne institucije iz sfere finansija na makro nivou treba da budu smotrenije u pogledu cena imovine, kreditnog buma, moći odlučivanja i izgradnje načina izbegavanja sistemskog rizika u donošenju odluka. U okviru globalno-finsijalizirane ekonomije potrebne su drastične promene u domenu kontrole zaduživanja koje vodi u „klopku duga“. Naročito je važna primena regulative unutar velikih korporacija koje direktno participiraju u donošenju makro-ekonomske politike. To se odnosi i na postojeću povezanost između ekonomskih entiteta na mikro-mezo nivou sa „klopkom“ zaduživanja na makro nivou. U slučaju da se ne pronađu nove alternative uvek postoje mogućnosti izbijanja ponovljenih kriza. Konsekventno tome, potrebno je ozbiljno promišljanja o strategijama koje bi pomogle da se izbegne „klopka duga“.

Posmatrano uopšteno, nije dovoljno fokusiranje samo na makro nivo praćenja transparentnih informacije o sistemu kreditiranja, već je potrebno i praćenje modifikovanih podsticaja za individualne zajmove. Izbegavanje rizika od povezanosti moći aktera u procesu zaduživanja zavisi od toga kako su aktivnosti u ekonomskoj sferi organizovane. Povezanost između mikro-mezo i makro nivoa se gradi kroz institucijalizaciju aktivnosti u okviru postojećeg ekonomskog sistema. Otuda je potrebna veća pažnja ekonomskim entitetima u pogledu njihove organizacione odgovornosti koja u praksi znači bolje razumevanje konsekvenci koje proizilaze iz različitih tipova odnosa između vlasništva i kontrole. U vreme krize važna je istovremena primena održive i koherentne prakse unutar glavnih ekonomskih aktivnosti koje bi odgovarale (reagovale) na izazove postkriznog vremena. Nema sumnje da su za to prikladne kooperative kao ekonomske organizacije na kojima

počiva koop model privređivanja. U tom smislu dolazi vreme za promene koje su pre globalne krize bile nezamislive. Te promene se odnose na značaj kooperativa koje su za sve vreme krize pokazale svoju elastičnost u domenu kreiranja dugoročnog bogatstva, važnih stručnih veština, znanja i poverenja (videti više: Sanchez Bajo, Roelants, 2011, str. 212-214).

Posmatrano iz perspektive novije istorije Međunarodnog koop pokreta treba istaći činjenicu da je ovaj pokret ostvario vidljiv napredak u promovisanju koop modela privređivanja kada je usvojen novi koncept identiteta kooperativa (Statement on the Co-operative Identity, ICA, 1995), koji je prihvaćen širom sveta. Ipak, ni posle toga nisu utihnuli kritički tonovi u smislu marginalizacije kooperativa kao efikasnih ekonomskih organizacija. Većina teorijskih kritika dolazila je od pojedinih autora iz grupe fundamentalista „moderne tržišne ekonomije“ koji zastupaju stav da kooperative ne mogu opstati u konkurenciji sa korporativnim tipom preduzeća. Ove kritike obznanjivane su sve do izbijanja globalne krize, posle čega su dovedene u sumnju. Bez ulazanja u detalje opovrgavanja ovih teorija uputnije je da se one testiraju na način kako je to prikazano u praksi na primeru velikog broja kooperativa.

Značaj kooperativa za izgradnju koop modela privređivanja može se analizirati iz više perspektiva kao što su: *direktni doprinos kooperativa ekonomiji i društvu na svim nivoima - od lokalnog do međunarodnog; indirektna uloga kooperativa kao izvor inspiracije za donosioce odluka primenjivanih u praksi; značaj kooperativa u socijalnoj sferi izgradnje koop modela privređivanja i relativna elastičnost kooperativa u sprovođenju politike tokom krize.*

Direktni doprinos kooperativa ekonomiji posmatra se najčešće kroz ekonomski rast izražen u BDP. U tom smislu može se navesti primer učešća kooperativa u formiranju ovog pokazatelja rasta za deset zemalja u vremenu 2008/2009: Francuska 7,7%; Italija 7,4%; Nemačka 7,3%; Španija 6,2%; SAD 4,7%; Kina 4,5%; Kanada 3,4%; Japan 3,2%; Brazil 2,3%; UK 2,1%. Ovi pokazatelji ne uključuju sve oblike kooperativa i drugih mešovitih oblika udruživanja koja su slična kooperativama u ovim zemljama. To se naročito odnosi na koop banke koje su vrlo razvijene u većini navedenih zemalja: Kanada (u toku krize Desjardins koop grupa je otkupila od svojih članova „toksičnu“ imovinu dodavši je članskim ulozima što je predstavljalo značajan faktor za visok nivo finansijske stabilnosti na nacionalnom nivou); Francuska (na primer u seoskim područjima postoje samo lokalne koop banke); Nemačka (gde koop banke

obezbeđuju 19% bankarskih depozita i 16% bankarskih zajmova). Ovi primeri uspešnog poslovanja koop banaka u mnogim razvijenim zemljama (gde pored navedenih primera treba dodati holandsku koop Rabobank koja je u vreme krize značajno doprinela očuvanju štednje). Svi navedeni primeri potvrđuju njihov doprinos ne samo stabilizaciji nacionalnih ekonomija, već i detoksikaciji globalne finansijske sfere (videti više: Sanchez Bajo, Roelants, 2011, str. 106, 109, 110-112, 216).

Iz prethodnog teksta, posmatranog u celini, može se izvesti zaključak da je doprinos kooperativa ekonomskom rastu merenom pomoću BDP daleko veći nego što pokazuju navedeni procentualni izrazi. Pored toga, treba imati u vidu činjenicu da su efekti kooperativa, kao osnovnog stuba izgradnje koop modela privređivanja, neuporedivo veći od onih koji se direktno odražavaju u BDP - pogotovo zato što je već u toku krize pokrenuta zvanična rasprava o defektnosti ovoga koncepta kao meritornog pokazatelja ljudskog progresa. Kada je reč o specifičnom (sveukupnom) doprinosu kooperativa ekonomiji i društvu on ne može biti meren samo pomoću kvantitativnih pokazatelja rasta. Nažalost, još uvek nije izgrađen metodološki koncept za merenje doprinosa kooperativa koji bi bio prevođen iz „kvaliteta“ u „kvantitet“. To se naročito odnosi na održivost prirodne sredine, na materijalni životni standard, uslove rada ljudi, obrazovanje, zdravlje, politička prava građana i dr. U svemu tome kooperative su kreatori bogatstva koje se u okviru aktuelne metodologije ne prikazuje u brojčanom izrazu. Kao što se vidi iz izloženog teksta, kooperative su značajne za ekonomiju po tome što direktno doprinose generisanju zajedničkih dobara, bogatstvu, stvaranju mogućnosti za nove poslove, kao i doprinosu održivosti i ispravnoj redistribuciji resursa.

Indirektna uloga kooperativa kao izvora inspiracija, možda je još značajnija od one koju imaju u direktnom doprinosu ekonomiji. Ovde je reč o inspiraciji za donosiocce političkih odluka i podsticanju ekonomske prakse kroz koop model privređivanja. U tom smislu postoji više načina za korišćenje iskustava kooperativa kao inspiracije za promene u funkcionisanju drugih oblika privređivanja. Na prvom mestu to je strategija nezapadanja u „klopku duga“ kao što je pokazano u korišćenim studijama slučaja (Sanchez Bajo, Roelants). To se postiže kroz demokratsku strukturu kontrole i proveru ravnoteže koja je daleko šira od samog koncepta koop kontrole (kao što je na primer praksa u „republikanskom“ stilu proveravanja javnih vladajućih institucija). Demokratska kontrola i provera ravnoteže u poslovanju kooperativa su

fundament opstanka kooperativa zbog čega one istovremeno funkcionišu u formi demokratskog udruženja i ekonomskog preduzeća. U suštini, ovde se radi o dvojnoj prirodi kooperativa: preduzetnička i asocijativna. Iskustva proizvođačkih kooperativa u generisanju podrške zajedničkih institucija (nebankarskih finansijskih instrumenata i sistemski-zajedničkih garancija) mogu biti dosta korišćena među MSP kroz zajedničke strukture u procesu klasterizacije. Prihvatanje nekih elemenata iz prakse kooperativa ne znači da svaki ekonomski entitet treba da postane njena puka kopija u budućnosti - ali svi treba da prihvate stav prema kome je zajednička kontrola često važnija i od zajedničkog vlasništva.

U vezi sa širim demokratskim pristupom kooperativama, koji ponekad posmatra uključivanje odrasle populacije u članstvo kooperativa na nacionalnom ili lokalnom nivou, treba istaći da to pokazuje kako građanstvo može više da doprinese ekonomskim i preduzetničkim odlukama koje se direktno odnose na njihovu budućnost. Pre svega ovde se misle na sprečavanje ekonomskog ponašanja po cikličnom modelu tipa „bum i pad“ koji ugrožavaju stabilnost i dugoročni razvoj realnih ekonomskih aktivnosti koje generišu bogatstvo.

Socijalni doprinos kooperativa ima poseban značaj u izgradnji koop modela privređivanja. To potvrđuje realnost: stotine miliona običnih ljudi u svetu su suvlasnici stotina hiljada preduzeća koop tipa - što je pored ekonomskog i socijalni fenomen koji se ne može zanemariti. Naročito se to odnosi na mudro osmišljeno zapošljavanje u kome su kooperative značajan akter. One direktno zapošljavaju milione ljudi na prostorima poput EU, Kine, SAD, Indije, Rusije, Brazila i Kanade. Međutim, kooperative su čak značajnije u smislu indirektnog zapošljavanja, ili samo-zapošljavanja, kroz aktivnosti koje se odnose na poslovne transakcije članstva sa kooperativama. Ovaj oblik zapošljavanja zastupljen je u mnogim zemljama, a naročito u Indiji (ženske kooperative) i Nemačkoj (zanatske kooperative, kooperative u trgovini na malo, koop pekare i mesare). Takođe, stotina miliona farmera i ribara širom sveta obezbeđuju egzistenciju svojih porodica tako što posluju sa kooperativama u koje su učlanjeni. Na primer, skoro svi farmeri, baštovani i vinogradari u Nemačkoj su članovi neke od specijalizovanih kooperativa koje im omogućuju samo-zaposlenost kroz poslovne transakcije sa njihovom kooperativom.

Pored svega navedenog treba istaći još jedan pokazatelj značajnog socijalnog doprinosa kooperativa koji se odnosi na oblast stanovanja i

drugih usluga od opšteg interesa. Na primer, stambene kooperative u EU obezbeđuju stanove za desetine miliona građana. U isti kontekst može se uključiti i primer Italije gde socijalne kooperative čine bitnog pružaoca socijalnih usluga milionima korisnika koji su u nepovoljnom položaju kao i pružanje pomoći radnicima koji su nezaposleni (videti više: Sanchez Bajo, Roelants, 2011, str. 108-109). Pored toga, kooperative kreiraju i održavaju brojne akcije u lokalnim zajednicama koje obezbeđuju pristup informacijama pomoću kojih se socijalizuje znanje u domenu inovacija. Na osnovu svega toga moguće je generisanje kolektivne vizije i strategije koja doprinosi i sistemskom poboljšanju položaja ljudi u lokalnim zajednicama. Prema tome, najpozitivniji doprinos kooperativa u savremenom svetu može se svesti na činjenicu da one u centar svojih aktivnosti smeštaju ljude, kao humani potencijal koji se konstantno kultiviše kroz horizontalnu i vertikalnu mobilnost. U stvari, sve ovo predstavlja suštinu društvenog fenomena koji se artikuliše pod nazivom „socijalni kapital“.

Elastičnost kooperativa prema krizi, kao komparativna snaga funkcionisanja u otežanim uslovima, pokazala se delotvorno već početkom krize koja je pogodila sve njihove aktivnosti. Uprkos teškoćama, kooperative su se prilagođavale postojećem kriznom stanju tako što su kreirale „smart“ strategije i politike u svom poslovanju. Značaj „smart simplicity“ u budućoj organizaciji vođenja kompleksnih poslova - bez komplikacija i sa što nižim troškovima (što jednostavnije i pametnije). U ovaj koncept uključuju se i „štedljive inovacije“ pri izradi strategije održivog rasta. Reč je o potrebi najjednostavnijeg i najefikasnijeg korišćenja minimuma resursa. U tom kontekstu ključni cilj kooperativa sastoji se u postavljanju visokokvalitetnih rešenja po nižim troškovima koji su takođe socijalno-inkluzivni i ekološki-odgovorni. Očekivanja su da članovi kooperativa masovno usvoje ovaj novi pristup u izgradnji strategija održivog rasta (videti više: International Summit of Cooperatives, Quebec City, 2016, str. 20 - 22). Dobar primer su koop banke koje su svojim klijentima odobravale kredite po povoljnim uslovima. I pored toga ove banke su bile manje pogođene krizom od većine privatnih banaka. Iako se nisu oslanjale na državnu podršku koop banke su ostale umereno profitabilne. I svi ostali oblici kooperativa (potrošačke, stambene, industrijsko-uslužne i dr) su našli načina (svaka unutar svoje aktivnosti) da se uspešno odupru krizi: ne samo da opstanu, već i da napreduju. Neke od ovih kooperativa su primetno povećale

zaposlenost (na primer koop grupacija Mondragon-Španija). Neke su intenzivirale obim svoga poslovanja (na primer Ribarska kooperativa-Meksiko i Ceralep Société Nouvelle-Francuska). Analizirana iskustva kooperativa u okviru četiri studije slučaja (Meksiko, Francuska, Kanada i Španija) potvrdila su relativnu elastičnost prema finansijskoj i ekonomskoj krizi. Ova elastičnost proizilazi iz same prirode (racionalnosti) preduzeća koop tipa u kojima ljudska bića imaju prednost u odnosu na kapital. Upravo po tome kooperative se razlikuju od drugih ekonomskih entiteta.

Zahvaljujući elastičnom ponašanju u kriznim vremenima kooperative su uvek ispoljavale sposobnost ne samo za preživljavanje, već često i za vidno napredovanje. To pokazuje i podrobna analiza već spominjane četiri studije slučaja gde se potvrđuje da su ova četiri preduzeća koop tipa uspešno prebrodila globalnu krizu 2008. godine. Pored toga treba istaći da su dve od navedenih kooperativa preživele ranije krize - „Desjardins Cooperative Group-Kanada“ Veliku depresiju 1929-1933. godine i „Natividad Island Divers’ and Fishermen’s Cooperative-Mexico” krizu početkom 1980-ih. Zahvaljujući elastičnom ponašanju prema krizi ove kooperative su dokazale da mogu biti model akumulacije produktivnog kapitala. To potvrđuje činjenica da milioni pojedinaca u postojećoj socio-ekonomskoj sferi tipa stejkholderske ekonomije (radnici, proizvođači, potrošači, vlasnici bankarskih računa i drugi stanovnici) omogućuju stotine hiljada koop preduzeća da akumuliraju zajedničke fondove u nastojanju da obezbede preduzetničku snagu za razvoj. U stvaranju proizvodnog kapitala kooperative su, za razliku od drugih poslovnih entiteta, bolje zaštićene od špekulativnih radnji i upadanja u „klopku duga“. Bolja zaštićenost kooperativa, između ostalog, proizilazi iz sledećih bitnih činjenica: (1) ulozi članova kooperativa nisu predmet prodaja (prometa) na tržištu kapitala; (2) praktikovani model redistribucije dobiti (viškovi) krajem svake godine u velikoj meri doprinose stabilizaciji cena koop proizvoda što jača finansijsku snagu kooperativa; (3) koop strategije za prevazilaženje posledica krize koriste i druge raspoložive elemente zaštite među koje spadaju: participacija članstva u dokapitalizaciji finansijske snage njihove kooperative; obavezno formiranje posebnih fondova kao što su rezervni fond međugeneracijske solidarnosti; zajednički fond za podršku razvoja novih kooperativa u strateškim sektorima; inovirani model podsticanja eksternih investitora (uz poštovanje koop principa u pogledu ograničenog

prava glasa) koji su dobrodošli kooperativama sa otežanim pristupom tržištu kapitala.

Do koje mere je sveobuhvatna elastičnost kooperativa prema krizi omogućila da se one uklope u okvire ekonomske realnosti u smislu njihove sposobnosti da deluju profesionalno i inovativno u obavljanju svojih aktivnosti u vreme krize (približno slično kao u normalnim vremenima) pokazale su brojne studije slučaja iz prakse. Ove studije su predstavljale ubedljive dokaze o značaju koop elastičnosti prema krizi. Taj značaj utoliko je veći zato što ga ne poseduju drugi ekonomski entiteti. Prepoznavanje značaja koop elastičnosti najupečatljivije je prikazano u već spominjanom tekstu pod naslovom "Capital and the Debt Trap: Learning from Cooperatives in the Global Crisis" (Sanchez Bajo, Roelants, 2011, str. 130-212). Ovde je reč o četiri studije slučaja na osnovu kojih su izvedene brojne pouke iz odnosa kooperativa prema krizi, pa i one o značaju koop elastičnosti: *Natividad Island Divers' and Fishermen's Cooperative, Mexico: Managing Natural Resources to Generate Wealth*; *Ceralep Société Nouvelle, France: David and Goliath in the Global Economy*; *The Desjardins Cooperative Group: A Financial Movement for Québec's Development*; *The Mondragon Cooperative Group: Local Development with a Global Vision*. Pored navedenih studija slučaja treba navesti i neke druge publikacije koje razmatraju koop elastičnost. Najzapaženija je studija pod naslovom „The Resilience of Cooperative Model“ (Roelants et al, CECOP-CICOPA Europe, 2012). Značaj elastičnosti kooperativa predstavljen je i na poznatim međunarodnim koop samitima (na primer ISC, Quebec City, Kanada, 2014 i 2016. godine).

Kada je reč o koop modelu privređivanja posmatranom preko elastičnosti kooperativa koja čini jedan od važnih ekonomsko-socijalnih stubova ovoga modela, treba istaći činjenicu da se model potvrdio u praksi za vreme trajanja globalne krize (o čemu svedoče razmatrane studije slučaja i publikovani radovi sa brojnih međunarodnih koop samita). Mada još uvek ima teoretičara koji omalovažavaju kooperative kao prosperitetni tip ekonomske organizacije, oni ne mogu dovesti u pitanje forsirano lansiranje koop modela privređivanja. Internacionalizovano prepoznavanje legitimiteta i očigledno prisustvo kooperativa širom sveta, kako u nedovoljno razvijenim zemljama, tako i onim najrazvijenijim, konačno je dovelo do novog shvatanja značaja ovog modela privređivanja. Dokaz za to je i njegovo paralelno funkcionisanje

sa još uvek predominantnim korporativnim modelom privređivanja u okviru globalnog kapitalizma. Dokaz za to je i realnost u kojoj donosioci političkih odluka širom sveta sve više prepoznaju da su kooperative, kao jedan od stubova održivog ekonomsko-socijalnog razvoja, postale značajna pokretačka snaga za kreiranje zajedničkog i međugeneracijskog bogatstva. Posle globalne krize kooperative su glavni akteri među „samoorganizovanim“ i „samoupravljanim“ preduzećima koja su sistemski uključena, pored upravljanja prirodnim resursima, u brojne sfere fundamentalnih zajedničkih potreba ljudi kao što su: hrana, zaposlenost, stanovanje, štednja, kredit, distribucija vode i električne energije, upravljanje otpadom, zdravlje, socijalne usluge i lokalni razvoj. Sve ove fundamentalne potrebe mogu biti dostupne preko različitih oblika kooperativa ne samo u datom prostoru i vremenu, već i u dugoročnoj perspektivi. Kao institucionalizovana preduzeća kooperative u praksi funkcionišu po modelu „zajedničko-privatno“ vođenje poslova.

Na kraju, ipak treba naglasiti da sve izloženo ne pretenduje na posmatranje koop sveta u okviru idealizovane slike. Naime, kao i u svakom ponašanju ljudi i ovde ima grešaka, destrukcija i skandala - ali takve pojave same po sebi ne dovode u pitanje koop model privređivanja. Jednostavno rečeno, ovaj model posmatran na sceni globalnog ekonomsko-društvenog sistema ne može biti ignorisan. Shvatan kao svojevrsni sinonim za kooperativnu ekonomiju, osnovni cilj koop modela privređivanja svodi se na generisanje bogatstva koje bi mogli da uživaju svi ljudi pravično na održiv način.

3. NEMOĆ KONVENCIONALNE TEORIJE RAZVOJA I RASTA U PREVAZILAŽENJU KRIZE

3.1. Pet vekova kapitalizma

Evolutivni put kapitalizma u literaturi je prikazivan najčešće kombinovano sa različitim aspektima kao što su ekonomski, filozofski, sociološki i drugi - i sve to kroz prepoznatljive faze počev od merkantilizma (trgovački kapitalizam) pa nadalje. Naredna faza, nazvana kameralizam, karakteristična je po tome što su učenici ljudi tog doba (kameralisti) svojim savetima značajno doprinosili uvećanju bogatstva onih koji su već posedovali veliki obrtni kapital. Iza ove faze kapitalizma sledila je industrijalizacija sa dva tipa (zapadna u vidu tržišne ekonomije i istočna u obliku centralizovano-komunističke ekonomije). U daljem toku preoblikovanja razvojnih faza kapitalizma stiglo se do globalizacije čiju najvišu tačku predstavlja finansijalizacija. To je doba modernog kapitalizma u kome vlasnik kapitala, u cilju pokretanja određenih aktivnosti, zapošljava menadžere i radnike.

Posle kratkog pregleda o preoblikovanim fazama razvoja kapitalizma nije na odmet podsećanje na inicijalnu viziju kapitalizma. Naime, u doba prosvetiteljstva kapitalizam, posmatran u kontekstu civilizacijske snage, viđen je kao sistem koji će stvoriti ne samo imućno društvo, nego i ono u kome će ljudi postati slobodniji, miroljubiviji i bolji. Nažalost, ta vizija kapitalizma pripada dalekoj prošlosti. Uprkos porastu znanja i stalnom tehnološkom napretku kapitalizam je sve više dobijao odlike nepravičnog društva u kome benefite razvoja prisvaja *tzv. elita*, dok široki slojevi ljudi postaju relativno siromašni i manje slobodni. Čak ni pokušaj komunističke prakse planske privrede da skroji pravednije društvo nije bio uspešan iz razloga što je nosio karakteristike tamnih strana kapitalizma, među kojima je i *elitizam*. Ovde je elitizam preseljen u nove društvene strukture postavši tako partijski elitizam (videti više: Koka, 2016, str. 121).

Novi oblik elitizma negovan je sofisticiranim metodama podaništva unutar partijskih struktura po hijerarhijskom sistemu „odozdo do vrha“. Ova činjenica, bez sumnje, može se smatrati jednim od glavnih uzroka propadanja istočno-komunističkih režima, a zemlje sedamdesetogodišnjeg eksperimenta „za stvaranje pravednijeg društva“ upućene su u „tranziciju“. Ovaj povratak u kapitalizam konstruisan je prema konceptu neoliberalne tržišne ekonomije (koja se tada shvatala kao vrhunski domet kapitalizma) sa varijantom posebno skrojenom za zemlje u tranziciji (Vašingtonski konsenzus 1989). Ovakav koncept tranzicije

pokazao se kao totalni promašaj zato što ove zemlje nisu bile spremne za aktuelnu fazu razvoja kapitalizma. Kroz ubrzanu privatizaciju „svega i svačega - to je bio svojevrsni juriš u kapitalizam“ koji je karakterističan za fazu prvobitne akumulacije kapitala. Sam termin „tranzicija“, ovde shvaćen kao ubrzani tempo vraćanja u kapitalizam, nije imun na odavno poznate surove metode početnog prodora kapitalizma u vreme raspada feudalizma. Ona se odvija u duhu i modelu „primitivnog“ kapitalizma. Proklamovana demokratija i višestranačje donose novi elitizam: ko je bliži vlasti, na raspolaganju su mu veće mogućnosti grabljenja bogatstva u okviru slomljene i prevaziđene systemske alternative socijalizma, odnosno komunizma. Tranzicija kao nova, posebna era kapitalizma, svuda je prihvaćena kao neminovnost, bez mnogo kritike sve do izbijanja globalne krize 2008. godine koja nije mimošla ni zemlje u tranziciji.

Nezavisno od kontinualnog preoblikovanja različitih razvojnih faza kapitalizma sam sistem je po svojoj suštini predstavljao *tip ciklusne ekonomije*, karakteristične po smenjivanju uspona i padova. Posledice ciklusnog kretanja kapitalističke ekonomije često su se reflektovale u povremenim manjim krizama, obično u lokalno-regionalnim područjima. Međutim, kapitalizam kao globalni ekonomski sistem, doživljavao je i krize velikih razmera kao što su: kriza 1929-1933. godine koja je dovela do preplitanja uloge tržišta i države (primer „new deal“ - državni projekat izvođenja američke ekonomije iz recesije); kriza sa početka 1970-ih koja je povezana sa „naftnom krizom“ i zahtevima radničkih pokreta za revalorizaciju neoliberalnog kapitalizma u kontekstu većih prava radnika u odnosu na kapital; globalna kriza 2008. godine koja je izbila na vrhuncu najnovije faze razvoja kapitalizma artikulisane kao finansijalizacija - termin često korišćen pod nazivom „finansijski kapitalizam“. Posle ove poslednje krize kritički tonovi kapitalizma postali su jači nego u toku svih prethodnih faza razvoja kapitalizma. Razlog za to su katastrofalno-razorne posledice ove krize na globalnom nivou. Stoga se ističu neizbežni zahtevi za višestrano ispitivanje vladajućeg finansijskog kapitalizma koji je sinonimski artikulisan u nazivu „planetarna kapitalistička civilizacija“.

Mada je kritika kapitalizma jednako stara koliko i sam kapitalizam ona, čak u sveukupnom zbiru, nije ravna kritici koju je iznedrila globalna kriza 2008. godine. Istini za volju, treba skrenuti pažnju na činjenicu da su i pre izbijanja globalne krize mnogi istraživači iz sveta nauke ukazivali na potrebu novih reformi savremenog kapitalizma - naročito u domenu *finansijalizacije i tehnologizacije* koje se odnose na vrednovanje koncepta

kontrole i vlasništva u konvencionalnim firmama. Istraživanja ove vrste nagoveštavala su mogućnost izbijanja ekonomske krize širih razmera. Nasuprot ovim upozorenjima nauke stajale su tvrdnje predstavnika jače struje u odbrani „planetarnog kapitalizma“ u smislu da će kapitalizam čak i u pojavi krize, naći pravi put izlaska iz nje. U vezi sa kritikama kapitalizma tokom preimenovanja njegovih razvojnih faza vredno je da se navedu i neki stavovi koji idu u prilog razumevanja petovekovnog opstanka kapitalizma. Reč je o tome da sve ranije kritike kapitalizma, koliko god su bile opravdane, nisu sprečile njegov pobednički pohod po svetu. Međutim, uticale su na njega tokom vekova - umeo je da se menja u zavisnosti od različitih društvenih i političkih ciljeva, pa i kroz promene ekonomskog kursa u pravcu obnovljivosti i održivosti. Kapitalizam živi od toga što je deo širih društvenih, kulturnih i političkih struktura, ma koliko ih istovremeno ugrožavao i rastakao. On je u stanju da uči, to mu je prednost zajednička sa demokratijom (videti više: Koka, 2016, str. 124-125).

Bez obzira na brojne kontroverze oko potrebe reformisanja aktuelnog kapitalizma, ipak su njegova preispitivanja bila neizbežna. Naime, ozbiljna preispitivanja u smislu rekonstruisanja sistema globalne ekonomije otpočela su već tokom poslednje decenije 20. veka. U ovo je uključen i raspad socijalističkih režima na istoku, ali i vizija „zapadnog sveta“, uz uvažavanje dva osnovna cilja: prvi je sigurno očuvanje vladajućeg sistema vrednosti (*individualizam, tržište i finansijska pohlepa*), a drugi se odnosi na kontinualno očuvanje proklamovanih politika razvoja. kao i odgovarajuće politike (*liberalizacija, privatizacija i finansijskizacija*). Oba navedena cilja očigledno su usmerena na jačanje snage „istinske planetarne civilizacije“. Ova vizija je artikulirana kao istinska planetarna kapitalistička civilizacija, a sam proces njenog restrukturiranja odnosi se na „neoliberalizaciju“, gde centar globalne ekonomije čine finansije. Pri tome, prenebregnuta je moguća opasnost od modela finansiranja iznad akumulacije. To je osnovni razlog što je globalna kapitalistička ekonomija doživela kolaps upravo u vreme finansiranja ovog modela koji je obilato praćen špekulativom i iracionalnošću. Nema sumnje da je sve ovo uzrokovalo stavljanje pod lupu i preispitivanje vladajuće teorije razvoja i rasta u čijem fokusu su finansije. U vreme savremene finansijske ere kapitalizma veliki problem predstavlja upravljanje rizikom finansiranja, kojim očigledno treba da se bavi društvo u celini, svi privredni sektori, pa i država.

Navedeni eksperiment restrukturiranja globalnog kapitalizma proizveo je „oslobođenu“ krizu neoliberalnog kapitalizma (pa i same kapitalističke civilizacije) - krizu koja se otrgla kontroli proizvođači finansijski haos koji je potom artikulisan kao globalna kriza 2008. godine. Ali to nije najgore u ovoj krizi savremenog kapitalizma. Gore od toga jeste i dalje verovanje nekih teoretičara da kapitalizam ima odgovore na sve negativne prateće pojave, pa i finansijsku krizu. Međutim, „trajni izvor destabilizacije kapitalizma u vreme njegove finansijalizacije kao središnjeg dela jedne nerešene krize, dovodi do elementarnog problema u delu jedne kulture i politike u bogatim zemljama današnjice“ (Koka, 2016, str. 94). Upravo ova zablude za posledicu je imala prerastanje finansijske krize u sistemsku krizu, tj. krizu kapitalističke civilizacije u kojoj su najveći problemi nezaposlenost, ekologija i ugroženo snabdevanje vodom.

Petovekovni put razvoja kapitalizma, posmatran iz istorijske perspektive, jasno je pokazao svoja dva lica u obliku svetlih i tamnih boja. Svetlu stranu kapitalizma, bez sumnje, čini generalno-ostvareni ekonomski rast i tehnološki napredak. Zahvaljujući tome kapitalizam je doveo svet do faze kada je preimenovan u planetarni kapitalistički sistem. Kao takav, sistem je stvaran kroz dugi i surovi proces dograđivanja obeležen tamnim bojama koje reflektuju brojne *forme varvarizma* kao što su: *osvajanje kolonija, trgovina robljem, dužnička kontrola zemalja u razvoju i dominacija najmoćnijih zemalja u svetu* (Satdgar, 2013, p. 35). Svi navedeni oblici varvarizmi primenjivani u procesu izgradnje globalnog kapitalizma već su detaljno prikazivani u obimnoj literaturi iz domena istorije kapitalizma.

Savremeni istraživači globalne krize upozoravaju na indikatore koji potvrđuju i *krizu same kapitalističke civilizacije*. U ove indikatore uključuju se brojne činjenice kao što su: *kreiranje plutokratske elite, genocidne pojave u procesu liberalizacije, metodologija merenja ekonomskog rasta, destrukcija životne sredine, gubljenje moralnih i etičkih principa, pandemijske pojave nekih zaraznih bolesti, ugrožavanje zdravlja i života ljudi i dr.*

Među poraznim posledicama krize kapitalističke civilizacije prvo mesto zauzima **kreiranje plutokratske elite** koju čini 1% super bogatih u odnosu na celokupnu svetsku populaciju. Ova činjenica se smatra novom formom varvarizma koji vodi do svojevrsnog „samouništenja“ ne samo

suštine ljudskih bića, već i drugih oblika života i uslova koji čine planetarni svet.

Genocidne pojave otpočele su kao ishod strukturnog nasilja u okviru ekonomije koja preferira profit finansijski usmerenih firmi u odnosu na život ljudi. Krucijalni primeri za to su samoubistva preko 200 hiljada farmera u Indiji tokom procesa liberalizacije. U tom kontekstu može se navesti činjenica da 10 miliona ljudi umire od gladi svake godine. Ovde se može dodati i činjenica da smanjenje zarada i permanentna nezaposlenost takođe ugrožavaju ljudsku reprodukciju. U genocidne pojave može se uvrstiti i ugrožavanje života ljudi na našoj planeti tako što se dve trećine svetske populacije suočavaju sa oskudicom u vodi. I ovaj deo problema, na svoj način, dovodi do još jedne forme varvarizma u okviru globalne kapitalističke ekonomije.

Konvencionalna metodologija merenja ekonomskog rasta pomoću „bruto domaćeg proizvoda“ (BDP) predstavlja najmoćniju brojčanu alatku u rukama donosilaca političkih odluka i kreatora ekonomske politike u kapitalističkom svetu. U zemljama koje imaju industriju oružje ona čini značajan udeo u povećanju ekonomskog rasta (što upućuje na upozoravajuću opasnost za izgradnju boljeg i miroljubivijeg sveta na našoj planeti). Inače, „mašinerija rasta“ je u kontinualnom pogonu tako što je podsticana od strane programera raznih razvojnih politika, političara i poslovnih ljudi u praksi kako bi održavali neophodnu silu povezanosti, i sve to sa ciljem ostvarenja što većeg rasta proizvodnje, potrošnje i investiranja. Istovremeno, to je punomoćje za kreiranje još većeg bogatstva izabrane elite. Rast posmatran sa stanovišta krize kapitalističke civilizacije, označava (pokazuje) produbljivanje krize i veći varvarizam. Veći rast često znači genocid koji dovodi do probijanja planetarnih granica u smislu destrukcije uslova koji čine život. Ukratko rečeno, ekonomski rast ne uzima u računicu stvarne (realne) troškove života ljudi i planete (videti više: Satgar, 2013, str. 36).

Analiza drugih činjenica kao što su ugrožavanje životne sredine, gubljenje moralnih i etičkih principa, kao i pandemijske pojave nekih opasnih bolesti koje ugrožavaju zdravlje i život svih ljudi (nezavisno od toga kojem socijalnom statusu pripadaju), takođe ukazuje na krizu kapitalističke civilizacije u više smerova.

Posmatrana u celini, globalna kriza (2008) duboko je uzdrkala konvencionalnu teoriju neoliberalizma koja je svoj vrh dostigla u restrukturiranoj tržišno-finansijskoj eri planetarnog kapitalizma.

Upozorenje na ozbiljne posledice krize najavio je Nobelovac Pol Krugman u knjizi pod naslovom „The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008“. Ostaje da se i dalje analiziraju pogrešni potezi u okviru restrukturiranja kapitalizma na samom pragu njegovog ulaska u šesti vek. U svakom slučaju moglo bi da se promišlja o „**samootrežnjenju**“ graditelja konvencionalnog mita o „**samoisceliteljskim**“ moćima kapitalizma. Pri tome, ne treba zanemariti činjenicu da država preuzima dobar deo troškova krize po modelu zaduživanja koji neretko dovode do krize prezaduženosti državne kase, koja pogađa sve građane kao poreske obveznike. Sve to zajedno pogoršava kvalitet življenja ljudi širom naše planete.

3.2. Korporativni i kooperativni modeli privređivanja u prevazilaženju problema krize

Proces globalizacije (počev od 1980-ih) doveo je korporativna preduzeća u poziciju da shvate realnost otvorene ekonomije gde propadaju mnoge vodeće kompanije, ali izrastaju i neke nove. Od kraja 1990-ih proces globalizacije je generisao, uz nove mogućnosti, i rizik u kojem preduzeća moraju da prepoznaju situaciju koja ih usmerava ka ekonomskom rastu. U ovim uslovima kolektivne forme privređivanja su suočene sa novim socijalnim problemima koji, između ostalog, otvaraju nove prostore za kreiranje preduzeća koja se razlikuju od korporativnih.

Sam **proces globalizacije konvencionalnog modela** privređivanja se odvija u znaku „ciklusne ekonomije“ koja se reflektovala i u izbijanju globalne krize 2008. godine. Posledice ove krize predstavljaju najspektakularniju manifestaciju dubljih problema konvencionalne (neoliberalne) ekonomije. Nisu retki istraživači koji ovako produbljene probleme izjednačavaju čak i sa krizom moralne paradigme planetarnog kapitalizma, koja može da se ispoljava i kroz razne „**morbidne simptome**“ (Laliberte, 2013, str. 11). Mada su nepoželjni simptomi bili očigledni ova paradigma opstaje zato što dobija stimulus od strane važnih i institucionalnih organa. Sa druge strane, potreba za menjanje ove paradigme nije bila dovoljno intelektualno zasnovana, niti je politički podržana.

Izazovi sa kojima se društvo suočilo nisu podrazumevali samo pitanja kako da se prevaziđu posledice ekonomskog sloma, već i da se

sagleda njegova prava priroda i odgovarajuće reagovanje na takav slom. Prava priroda ekonomskog sloma u vreme neoliberalizma proizilazi iz dominacije doktrine korporativnog modela obavljanja ekonomsko-društvenih aktivnosti u kojima se favorizuju „akcionarske vrednosti“, a istovremeno zapostavljaju „stejkholderske vrednosti“. Prema anglo-američkom modelu ocenjivanja uspešnosti poslovanja preduzeća, najvažniji kriterijum je **stvaranje vrednosti za akcionare**, što podrazumeva **maksimiranje tržišne cene akcija i isplate dividendi** (Zakić V, 2013, str. 471).

Pored toga, pravu prirodu neoliberalne ekonomije objašnjava deviza koja je očigledno pozajmljena iz kockarskog miljea, a koja glasi „**pobednik uzima sve**“ (Laliberte, Ibid). Poznati su brojni neprihvatljivi efekti praktikovanja navedene devize, koji se naročito odnose na konvencionalnu teoriju ekonomskog rasta. Između ostalog, navodi se sledeće: nedvosmisleni proces neoliberalne ekonomije pretvara se u *rastuću nejednakost društva* izvedeći na vrh super bogate - nazvani plutokratska elita, koja čini samo 1% svetske populacije; *osiromašenje socijalnih programa* za promene (anti-socijalno ponašanje izvršilaca) čime su se ozbiljnije pozabavili OECD i MMF; zbog favorizovanja tzv. „short termism“ (postizanje ekonomskih rezultata u što kraćem roku) izražena je *nestabilnost sistema na dugi rok*; ugroženo je adekvatno *očuvanje životne sredine*; *ulaženje moćnih korporacija* u nedopustivu međusobno trgovinu obično se pokriva klauzulom da je „sve po zakonu“ - što onemogućava i najbolje namere vlada da zaustave prepoznatljive zloupotrebe u ovoj oblasti; blage političke reakcije (naročito u domenu *socijalne odgovornosti* velikih korporacija, a često i u domenu veštog *izbegavanja plaćanja poreza*) obično su posledica tzv. *zakonskih rupa*; široko zastupljeni cinizam biračkog tela u „demokratskim sistemima“ širom sveta i *porast populističkih pokreta* takođe svedoče o nesposobnosti države da „obezbedi rešavanje pratećih problema i stvaranja zabrinjavajuće pojave morbidnih simptoma“; preplitanje funkcije države i tržišta u oblasti *radne snage* - gde se rad sve više pretvara u „robu manje vrednosti“ (nezavisno od mogućnosti sindikalnog pregovaranja) - gde strukturne reforme tržišta rada streme fleksibilnijem načinu zapošljavanja umesto tradicionalnih (full time) radnih mesta. Sve ovde navedeno moglo bi da posluži kao upozorenje da neoliberalne politike, u najmanju ruku, podrivaju bazu svog vlastitog opstanka (autorsko ažuriranje - modifikovano prema: Laliberte, 2013, str. 11-12).

Korporativni model privređivanja, kao okosnica ekonomskog razvoja i rasta neoliberalne ekonomije, dominirao je poslednjih nekoliko decenija pre izbijanja globalne krize. Kao takav, model je fokusiran na stvaranje bogatstva nezavisno od toga da li ono zadovoljava ili obezbeđuje barem najosnovnije potrebe svih ljudi na našoj planeti. Snaga ovog modela pothranjivana je teorijom nekih ekonomista iz korpusa fundamentalista koji su čak i u predvečerje izbijanja globalne krize gromoglasno tvrdili (u brojnim tekstovima 2007. godine) da je korporativni model privređivanja opravdan u okviru globalne ekonomije zato što je ona vrlo zdrava ekonomija, da su njeni osnovi zaista stabilni, te da ona sve više napreduje. Kritičari ove teorije, koji su bili manjina u odnosu na fundamentaliste, već tada su ukazivali na pogrešno zaključivanje o indikatorima ekonomskog rasta ili povećanja kapitala. U tom kontekstu, skreće se pažnja na zablude teorije prema kojoj je jedini cilj ljudske aktivnosti sam po sebi finansijski interes. Takav pristup ima negativni uticaj na ekonomsku politiku vlada, pa i na poslove privatnih investitora kao i na šire zajednice. S druge strane, teorijski stav baziran isključivo na kapitalu i profitabilnoj ekonomici opterećuje ljudski duh i misao. Kao rezultat svega toga jeste loša teorija, loša politika i loša praksa. Sama oštrina izbijanja krize opovrgla je teorijske zablude protagonista korporativnog modela privređivanja i to baš u centru forsiranja faze finansijskog kapitalizma.

U vreme izbijanja globalne krize, a naročito u post-kriznom periodu, pojavila su se ozbiljna pitanja i dileme kako da se reaguje na razorno dejstvo krize, ali ne samo u ekonomskom smislu, već i drugim aspektima održivosti savremenog društva (sveta). U stvari, sva nova promišljanja se kreću na relaciji korporativni versus kooperativni model privređivanja - u smislu koji od ova dva modela može bolje da amortizuje katastrofalne posledice krize, među kojima je najveći problem nezaposlenost.

Sama oštrina globalne krize zahtevala je nove ideje za njeno prevazilaženje. One su našle svoje mesto u zapaženom angažovanju kompetentnih istraživača-pojedinaca. Na prvom mestu našao se Štiglic koje već 2009. godine istakao potrebu preusmeravanja tržišnog fundamentalizma ka više balansiranoj ekonomiji. Među kritičare vladajućeg korporativnog modela privređivanja svakako treba navesti i Portera (Michael Porter) koji 2011. godine izlaže niz ideja o kreiranju

zajedničkih vrednosti koje se odnose i na ulogu korporacija u redefinisaju kapitalizma.

Glavna poenta redefinisanja kapitalizma svodi se na zaključak da su konkurentnost jednog preduzeća korporativnog tipa i zdravlje svake društvene zajednice uzajamno povezani. Ovakav pristup o međuzavisnosti dva navedena privredna entiteta mogao bi se tretirati kao nova paradigma stvaranja poželjnih alternativa u okviru ukupnog rasta i razvoja.

U domenu novih promišljanja o redefinisaju korporativnog modela privređivanja u globalnom kapitalizmu svakako ne treba zaobići Štiglicu koji u svom kapitalnom delu „Cena nejednakosti“ (2012) ističe da finansijska i ekonomska kriza proširuje jaz između bogatih i siromašnih, umesto da demokratska društva vode brigu o interesu svih ljudi u smislu redukovanja nejednakosti. Pošto to nije slučaj postavlja se pitanje šta bi trebalo učiniti da bi se postigao obrnuti trend? Odgovor na ovo pitanje može se tražiti u činjenici da je i suviše dugo u fokusu model firme baziran na maksimizaciji profita (ili na varijantama tog modela) bez sputavanja tržišta (koje je već pokazalo svoje nedostatke) - logična je potreba za traženje novih organizacionih formi privređivanja. Pretpostavka je da one ne budu zasnovane isključivo na principima koji doprinose samo uvećanju BDP, već i satisfakciji drugih potreba većeg broja ljudi. Očigledno je da sve ovo nagoveštava viziju koop modela privređivanja.

Pored istaknutih pojedinaca-istraživača, kritičkom korpusu korporativnog modela privređivanja doprinele su i UN koje su još u jeku finansijsko-ekonomske krize (2009) nominovale 2012-u za Međunarodnu godinu kooperativa. Ohrabrena navedenim kritičkim promišljanjima o nedostacima konvencionalnog modela privređivanja, kao i prepoznavanju značaja kooperativa u prevazilaženju krize od strane UN, Međunarodna koop alijansa (ICA) stupa u ozbiljnu akciju promovisanja koop modela privređivanja - što je naročito zapaženo u periodu 2011-2013 godine. Za to vreme, uz angažman ove krovne koop institucije, objavljeno je više stranica o promovisanju prednosti koop modela privređivanja nego što je to bio slučaj tokom poslednjih 100 godina.

Navedeno isticanje značaja koop modela privređivanja u okviru nove paradigme ne znači potiranje kapitalističkog (korporativnog) modela, već se time stvara mogućnost njihovog paralelnog funkcionisanja. Uostalom, to je već potvrđeno u praksi tokom dva veka

opstajanja i kontinualnog unapređenja Međunarodnog koop pokreta. U ovome pluralizmu veoma je bitno da oba modela privređivanja promovišu tzv. dvojnu demokratiju koja znači orijentaciju na čoveka i znanje, umesto isključivo na finansijske efekte bilo koje investicije.

Kada se radi o kritičkim analizama finansijske ere kapitalizma (koja je iznedrila globalnu krizu) postoji veliki broj u literaturi obrađenih dokaza o nedostacima konvencionalnog (korporativnog) modela privređivanja. Međutim, kada je reč o promovisanju prednosti koop modela privređivanja u prevazilaženju posledica krize treba krenuti od pravog početka ovog promovisanja koji se nalazi u referentnoj studiji pod naslovom „Kapital i zamka zaduživanja: pouke iz kooperativa u globalnoj krizi“ (Capital and the Debt Trap: Learning from Cooperatives in the Global Crisis, Sanchez-Bajo and Roelants, 2011). Pored ostalih vrednosti ova studija sadrži i dva slogana koji glase: „*finansijska kriza je majka svih kriza*“ (pogl. 1, str. 5), a „*globalna kriza je majka svih briga*“ (pogl. 9, str. 212). Inače, argumenti za prednost ovog modela privređivanja zasnovani su na poukama praktičnih primera iz zemalja koje imaju veoma razvijen koop pokret (Meksiko, Francuska, Kanada i Španija). Ovde je reč o četiri studije slučaja velikih kooperativa koje pokazuju prednosti preduzeća organizovanih u skladu sa primenom koop principa prema kojima je demokratska kontrola uvek povezana sa zajedničkim vlasništvom - čime se ublažava teret krize.

Navedene studije slučaja sugerišu razloge uspešnog opstanka kooperativa u krizi. Reč je istovremeno o kratkoročnim i dugoročnim pokazateljima uspeha. Među kratkoročne pokazatelje svrstavaju se sledeći: baziranje na članstvu koje omogućava kooperativama da promišljaju o novim aktivnostima (veća produktivnost, izvoz, restrukturiranje i dr); svesnost članstva o mogućim kriznim situacijama i stalna pripravnost za njih zahvaljujući demokratskoj strukturi i dostupnosti informacija u pravo vreme; participativnost članstva, uz manje razlike u ostvarenom dohotku, omogućuje kooperativama da preduzimaju i teže odluke koje trenutno možda i ne izgledaju opravdano; postojanje sigurnosnih fondova koji služe za obezbeđenje od iznenadnih potresa; zabrana korišćenja rezervnih fondova kao garanta finansijske sigurnosti u određenim projektima. Među dugoročnim pokazateljima uspeha kooperativa u toku krize najistaknutija su dva: prvi, vizioniranje penzionih i obrazovnih sistema za članove kooperativa koji su u saglasju

sa potrebama i mogućnostima lokalne zajednice; drugi, restrukturiranje i ulaganje u nove aktivnosti predstavlja standardnu praksu kooperativa.

Iz svega izloženog može se izvući zaključak o prednostima kooperativa u globalnoj krizi: manje-više sve se svodi na prepoznatljivu elastičnost preduzeća koop tipa. Ipak, na kraju treba istaći da *pouke iz navedenih studija slučaja nisu poziv na „romansu“ sa kooperativama, jer postoji opasnost od fascinirajućih pristupa nekih autora koji promovišu apsolutnu prednost koop modela privređivanja, pri čemu zaboravljaju neke njegove nedostatke*. U tom smislu treba računati, između ostalog, i sa problemom delikatnog balansiranja ekonomskih, socijalnih i ekoloških efekata ukomponovanih u trodimenzionalnu osnovu kooperativa. Naročito se to odnosi na dimenzije kvantitativnog merenja doprinosa u socijalnom domenu. To postaje ekstremno teško kada još uvek nema izgrađenog sistema koop računovodstva (koje bi se razlikovalo od konvencionalnog sistema) ili kako bi se to, u razumljivom maniru reklo, „nema popravke vodoinstalacija kada je kutija majstora bez odgovarajućeg alata“ (Dash, 2013, str 44).

Kada je reč o traganju za najboljim načinom reagovanja na globalnu krizu treba skrenuti pažnju i na još neke pristupe koji su zabeleženi u aktuelnoj literaturi koja se bavi promišljanjem o alternativni na relaciji „koop model versus korporativni model“. U tom smislu dovoljno je da se pođe od „**prvih principa**“ koji su u srcu ljudske zajednice, među kojima su najvažniji: *dignitet ljudskih bića, solidarnost, elastičnost i demokratija*. U ovom području savremeni svet može mnogo da nauči od razvijenih koop pokreta širom planete koji izuzetno neguju ove principe. Nije iznenađujuće da je povratak „prvim principima“ (kojih se svet uobičajeno lišavao tokom funkcionisanja neoliberalnog kapitalizma) u interesu kooperativa u smislu njihove uloge i značaja u vremenima kriza.

Naime, elastičnost kooperativa u reagovanju na krizu pokazuje da koop model privređivanja može uspešno da rešava najvažnije prateće pojave kriza istovremeno u ekonomskom i socijalnom domenu. Uz to, treba dodati činjenicu da adaptivno reformisanje kooperativa u poslovanju tokom krize istovremeno ubrzava relativno opadanje značaja korporativnog modela privređivanja u eri neoliberalne ekonomije, koja je sa svojim ciklusima rasta, sklona pojavi kriza (videti više: Laliberte, 2013, str. 13).

Na kraju, ali ne i poslednje u kontekstu traganja za mogućim načinima reagovanja na krizu, ne treba zanemariti ni neke druge pristupe koji idu u prilog većeg preusmeravanja korporativnog (konvencionalnog) modela privređivanja na kooperativni model. Pored suočavanja sa preporukom „*povratka na prve principe*“, globalni kapitalizam se mora suočiti i sa drugim izazovima. Pre svega, radi se o ozbiljnoj podršci *principa održivosti* u više područja kao što su: racionalno korišćenje prirodnih resursa; očuvanje životne sredine; pozitivan odnos prema kulturnim resursima sa altruističkim prioritetima (kao što je na primer princip solidarnosti); adekvatno uobličavanje moralnih principa koji su inače osujećeni dosadašnjom dinamikom razvoja kapitalizma. Nisu to principi koji su samo u fokusu koop modela privređivanja. Njih je moguće univerzalizovati u smislu opšte dobrobiti održivog razvoja. Pored toga treba istaći da su svi navedeni principi generalno „neophodni i kapitalizmu da bi preživeo“ (Koka, 2016, str. 124).

U okviru kritičkih stavova usmerenih na neoliberalizam ne treba zaobići ni trendove nepoverenja prema institucionalnim strukturama kapitalističkog sistema zbog čestih ekonomskih kriza koje se kose sa zanemarivanjem osnovnih principa održivosti. U tom kontekstu, još uvek nisu iščezli pokušaji marginalizacije koop modela privređivanja od strane fundamentalista konvencionalnog (korporativnog) modela privređivanja. Uprkos okorelim mantrama ove vrste postoje i drugi trendovi. Oni se odnose na ekspanziju uloge i značaja kooperativa širom sveta. Kao takve kooperative, sa svoje tri osnovne dimenzije (ekonomska, socijalna i ekološka) pa i novim razvojnim dimenzijama koje utiču na promene političke scene savremenog sveta, doprinose preusmeravanju sveta u kome živimo na veću saradnju i demokratiju (videti više ISC, 2016, Kvebek-Kanada, str. 16).

Zaključujući temu koja se odnosi na relacije „**korporativni model privređivanja versus kooperativni model privređivanja**“ potrebno je da se istaknu dve vazne pouke. *Prva pouka* se odnosi na fundamentaliste planetarnog kapitalizma: *kapitalizam ne sme da proдре baš svuda*; potrebne su nekapitalistička uporišta u društvu kao celini, u kulturi i u državi. *Druga pouka*, koja proizilazi iz same suštine prikazane analize dva modela privređivanja, sadrži čitavu paletu smislenih ciljeva kao što su: namera rasprave, posmatrana u celini, nije ukidanje (potiranje) sada daleko preovlađujućeg korporativnog modela privređivanja; smisao rasprave o *paralelnom funkcionisanju dva modela privređivanja* nije

utvrđivanje superiornosti jednog nad drugim modelom, ali jeste upućivanje na realnost u kojoj je koop model dobio vidljiv razvojni zamah u vreme globalne krize; namera rasprave usmerena je na prepoznavanje prednosti (koje treba unapređivati) i konstatovanje nedostataka (koje treba otklanjati) u oba modela, pri čemu treba da uče promoteri jednog od promotera drugog; ciljni smisao rasprave jeste neophodnost kontinualnih reformi u oba modela privređivanja; smisao rasprave jeste i poziv odgovornim akterima, u oba modela privređivanja, na neizostavno uvažavanje svih principa održivosti u kojima je najbitnija saradnja u prepoznavanju zajedništva za izgradnju boljeg sveta.

3.3. Redefinisanje konvencionalne paradigme merenja rasta

U konvencionalnoj teoriji rasta centralno mesto zauzima bruto domaći proizvod (BDP) koji pokazuje brzinu uvećanja nacionalnog bogatstva. Njime se meri vrednost ostvarenog dohotka (roba i usluga) umanjeno za troškove proizvodnje (sirovine i rad). Kao takav, BDP predstavlja najmoćniju alatku i bročano merilo onih koji determinišu ekonomske politike u savremenom svetu.

Već početkom 21. veka javljaju se određena kritička mišljenja o globalnom konceptu ekonomskog rasta. U tom kontekstu može se navesti pet studija OEBS (Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju - engl. Organization for Security and Co-operation in Europe - OSCE) pod naslovom „Governance for Sustainable Development“ (2002). I pored obrazloženih opaski u ovoj studiji ekonomski rast je ostao glavni cilj održivog razvoja. Tako je ostalo sve do izbijanja globalne krize kada su pokrenute ozbiljnije rasprave o konvencionalnom konceptu rasta u smislu potreba redefinisane metodologije obračuna i indikatora performansi u ekonomsko-socijalnom progresu društva. U tom smislu treba navesti inicijativu francuske vlade koja je 2008. godine osnovala „Komisiju za reviziju koncepta rasta“. U ovoj komisiji, pored ostalih članova angažovana su i dva nobelovca - Amartia Sen (Amartya Kumar Sen) i Jozef Štiglic, koji je predsedavao komisiji. U izveštaju ove Komisije (2009) zaključeno je da je BDP defektan i da treba nastaviti razvijanje novih načina merenja uspešnog funkcionisanja tržišne ekonomije.

Teorijske rasprave o validnosti BDP, kao merila ekonomsko-socijalnog progressa društva, dalje su išle u pravcu ideja o saradnji i

generisanju zajedničkih vrednosti u globalnoj ekonomiji koja se u novije vreme karakteriše nesigurnošću u više aspekata. Novi teorijski pristupi o potrebi redefinisavanja BDP lansirani su u okviru „ekonomije blagostanja“, koja je inače sastavni deo neoliberalne tržišne ekonomije. Ova teorijska preusmeravanja ka principima zajedništva ozbiljnije su prihvatile neke preduzetničke grupe u privatnom biznisu u Austriji, Švajcarskoj i Nemačkoj. Budući da su principi saradnje i zajedništva sastavni deo koop principa (koji čine važnu dimenziju identiteta kooperativa) suvišna je napomena da se ovi preduzetnički potezi privatnog biznisa pojavljuju upravo u zemljama koje imaju izuzetno razvijen koop pokret.

Globalna kriza je definitivno upozorila Međunarodni koop pokret da ne može izostati iz teorijskih promišljanja i diskusija o novom konceptu rasta i to na dva nivoa - makro i mikro. Na ovim relacijama ICA je organizovala brojne skupove sa kojih je objavljivala zapažene tekstove istraživača i sve to sa ciljem povezivanja nauke i prakse u redefinisanju konvencionalnog koncepta rasta. Posle internog konsenzusa o ovome problemu ICA je krenula u široko lansiranje konsultacija sa vladama i drugim socio-ekonomskim snagama kako bi se postiglo strateško partnerstvo u stvaranju nove paradigme rasta. U okviru studije pod naslovom „Cooperative Growth for 21st Century“ angažovani istraživači su skoncentrisani na teme „od krize do rasta“. Ovo usmerenje nije samo odraz akademskog promišljanja, već je ono jaka osnova za bolje definisanje i kompleksnije merenje rasta u cilju poboljšanja razvojnih strategija. Takođe, ovo podrazumeva i poboljšanje pregovaračke pozicije određenih institucija u okviru Međunarodnog koop pokreta sa nacionalnim vladama i međunarodnim organizacijama koje su od uticaja na javne politike zasnovane na BDP kao glavnom pokretaču rasta. Ako se neizbežnost redefinisavanja ovog koncepta shvati kao investicija, a ne kao trošak, kooperative mogu zaista postati lideri u redefinisanju konvencionalnog koncepta rasta pomoću BDP. Ova očekivanja o koop liderstvu proizilaze iz ozbiljne kritike aktuelne paradigme od strane vodećih promotera nove paradigme rasta (Laliberte, Satgar, Dash i Sanchez Bajo, 2013). Ove kritike se odnose na više aspekata BDP kao defektnog pokazatelja rasta među kojima su: elitističko prisvajanje rezultata društvenog progressa; iluzija o beskrajnoj moći rasta; nezamenljivost konvencionalnog modela razvoja i rasta; nedovoljno prepoznavanje značaja kooperativa u mogućem prevazilaženju kobnih posledica globalne krize.

Kritičko preispitivanje doktrinarne teorije rasta generalno je usmereno na moto ove teorije da „pobednik uzima sve“ (Laliberte, 2013, str. 11). Demanti ove devize potvrđen je samim izbijanjem globalne krize koja ne vidi pobednika, već naprotiv, vidi brojne gubitnike koji su se našli u „začaranom krugu“ na relaciji ekonomsko nazadovanje, socijalna stagnacija, ekološka degradacija i nezaposlenost - naročito mladih, što je dovelo do toga da se u nekim zemljama govori o „izgubljenoj generaciji“ (Roelants, 2013, str. 49). Posmatrano u suštini, ovde je reč o kritici konvencionalnog merenja rasta pomoću BDP shvaćenog kao glavni kompas ekonomije, konkurencije i koristi investitora. Upravo ovaj kompas postaje najsnažnija alatka u rukama kreatora ekonomske politike koja stremi ka stvaranju što većeg materijalnog bogatstva od koga daleko najveći deo prisvaja pluralistička elita. Ova paradigma kalkulisanja rasta pomoću BDP produbljuje civilizacijsku krizu planetarnog kapitalizma, gde „veći rast znači genocid“ (Satgar, 2013, str. 36). Zbog svega toga potrebno je iznalaženje novih opcija rasta, ali ne kao druge verzije onoga što već postoji ili nečeg što je neznatno bolje, već nečega što predstavlja zaista ozbiljnu alternativu. Ova alternativa se sagledava u okviru stvaranja koop paradigme rasta koja po svojim vrednostima prevazilazi konvencionalnu paradigmu.

Opovrgavanje konvencionalne teorije rasta potkrepljuje se i stavovima nekih drugih kritičara koji upozoravaju na defektnost konvencionalne paradigme rasta. Naime, prenaplašeno „slavljenje“ konvencionalnog modela razvoja, sa njegovom mantrom rasta i tvrdnjom da je u ovome modelu razvoja ekonomska ekspanzija i povećanje životnog standarda beskrajno - što sve zajedno predstavlja zamaskiranu iluziju o beskrajnim dometima ovoga modela razvoja. Razlog za ovu tvrdnju nalazi se u činjenici da je svet već dostigao prirodne granice rasta u socijalnom, ekološkom i ekonomskom smislu. „Fantomsko bogatstvo“ pokretano snagom zaduživanja i pohlepe je odvojeno od realne ekonomije, a kao takvo je nestabilno. Globalna ekonomija je već značajno u prekoračenju trošenja resursa sa računa planete Zemlje, što znači da je ona zašla u „proždiranje“ prirodno-vrednosnog kapitala ove planete (Dash, 2013, str. 41). Stoga je potrebno iznalaženje novih načina kako da se prevaziđe postojeći ekonomski strmoglav globalne ekonomije.

U nedostatku efektivne paradigme za redistribuciju stvorenog bogatstva teško je promišljati o rešavanju pratećih problema planetarnog kapitalizma. Savremeni svet živi u „jedno-petinskom“ društvu. To znači

da jednu petinu svetske populacije čine pobednici ovog modela razvoja, koji prisvajaju bogatstvo do izobilja. Sa druge strane, u preostale četiri petine svetske populacije, postoji najveći deo gubitnika koji žive bez zaposlenja u uslovima siromaštva i bede. Sociolozi, kao istraživači društva, treba ubedljivo da pokažu u kojoj meri povećanje ličnog ili nacionalnog dohotka ne doprinosi mnogo društvenom blagostanju i ljudskoj sreći. Bogatstvo postaje inverzivno (obrnuto) na blagostanje kako je to popularno poznato kao „Easterlin Paradox“, prema kome je rast prekoračio „liniju praga“ i postao kontraproduktivan. Otuda i najbogatije nacije u savremenom dobu mogu da iskuse, kako je to upozorio Kejns, kao vlastiti permanentni problem. U kontekstu neizbežnih promena na sceni planetarnog kapitalizma, mogao bi se navesti i zapis Artur Milera (Arthur Miller) kojim se tvrdi da se jedna era završava kada su njene bazične iluzije iscrpljene. To bi se moglo odnositi i na centralnu iluziju iz doba vladavine kapitalizma - prema kojoj se „beskrajni ekonomski rast i materijalno izobilje“ već privode kraju (modifikovano prema Dash, Ibid).

Nova promišljanja u stvaranju efektivne paradigme o redistribuciji stvorenog bogatstva treba uključiti potrebu za promene u okviru konkretnih aktera u privređivanju kao što su konvencionalna preduzeća, neprofitne organizacije i koop preduzeća. U tom smislu konvencionalna preduzeća nastoje da dokažu svoje menjanje tako što svojim udelom u doprinosu BDP istovremeno ostvaruju pozitivne efekte za društvo kao celinu. Ovakve promene očekuju se od tzv. B (benefit) konvencionalnih korporacija. S druge strane, neprofitne organizacije pokušavaju da što više liče na poslovne organizacije tipa konvencionalnih preduzeća sa socijalnom odgovornošću. Što se tiče kooperativa one, umesto merenja rasta pomoću kalkulisanja njihovog udela u BDP (kao što to čine konvencionalna preduzeća), treba da postanu lideri u redefinisanju rasta. Takvo redefinisanje je fokusirano na dokazivanje suštine njihove misije: da postanu vodeća preduzeća koja se brojčano uvećavaju sa ciljem kako bi generisala, obezbeđivala i delila ono što je ljudskim zajednicama od krucijalne potrebe u 21. veku (Roelants, 2013, str. 54). Ovakva misija savremenih kooperativa zasnovana je na njihovim osnovnim karakteristikama među kojima su najznačajnije tri: preduzetnički duh, stejkholderska struktura i neizbežna međusobna saradnja.

Kooperative u celini (potpuno) poseduju preduzetničke karakteristike sa svim parametrima efikasnosti koji su svakom preduzeću potrebni za razvoj. Prva od trojne osnove koop preduzeća, tj. ekonomska

osnova, pojačava se činjenicom da je ono „zajednički posedovano i demokratski kontrolisano preduzeće“ što potvrđuje da su svi članovi kooperative njeni vlasnici sa jednakim ulozima i jednakim snošenjem preduzetničke odgovornosti.

Kooperative kao ekonomske organizacije stejkholdera proizilaze iz odrednice o definiciji gde se navodi da je to „autonoma asocijacija lica“ - dakle stejkholdera. Stejkholderi imaju zajedničke ciljeve, tj. ispunjenje „zajedničkih ekonomskih, socijalnih i kulturnih potreba i težnji“. Nema sumnje da se sve ovo odnosi na većinu ljudi (žitelja određene lokalne zajednice) angažovanih u različitim aktivnostima (proizvodnja, potrošnja, obavljanje određenih poslova u kooperativi, komunalne, zdravstvene i finansijske usluge i dr.). Ove aktivnosti su socio-ekonomske (ne isključivo ekonomske i ne isključivo socijalne) zato što ih obavljaju stejkholderi koji imaju jasno socio-ekonomsku ulogu u njihovim zajednicama (proizvođači, radnici, potrošači, pacijenti, studenti, ostalo stanovništvo i dr.). Kao članovi različitih vrsta kooperativa oni (stejkholderi) vrše demokratski tip kontrole nad koop preduzećem pomoću koje ostvaruju (obežbeđuju) istovremeno ekonomske i socijalne ciljeve kroz obavljanje navedenih aktivnosti. Upravo ovo čini dvostruku (dvojni) osnovu koop preduzeća: ekonomsku i socijalnu.

Trodimenzijska osnova kooperativa, posmatrana preko šestog koop principa koji se odnosi na „međusobnu saradnju kooperativa“, mnogo brže se može ostvariti kroz horizontalne integracije više kooperativa nego što je to slučaj sa saradnjom pojedinačnih kooperativa (primer „European Cooperative Banking Groups“ ili primer složenih kooperativa koje se koriste danas u mnogim zemljama). Ovakve skale grupisanja koop pokretu i ljudskim zajednicama mogu obezbediti daleko efektivnije transformacione kapacitete koji su uvek bazirani na demokratskoj kontroli (Bianchi, Satgar, Dash, 2013).

Sve opisane fundamentalne karakteristike kooperativa očigledno zahtevaju jedinstvene analitičke metode za funkcionalno povezivanje koop preduzeća, a koje se razlikuju od načina funkcionalnog povezivanja kakav se inače primenjuje u konvencionalnim poslovnim firmama. Zanemarivanje (zapostavljanje) ove činjenice značilo bi propust u očuvanju identiteta kooperativa i njihove misije. Otuda očekivanje da će cooperative postati „najbrže rastući“ deo ekonomije može biti vrednovano samo pomoću njihovog položaja (stanja) u pogledu postavljene misije i očuvanja prepoznatljivih koop karakteristika.

Posmatrano u suštini, to je merilo koje ne može biti redukovano na kriterij koji se odnosi samo na jednu osnovnu dimenziju - čisto finansijsku ili ekonomsku.

Već naglašavana potreba za redefinisane rasta sa stanovišta kooperativa proizilazi iz njihove definisane misije u koju se ne uklapaju sve suštinske karakteristike BDP što se vidi i sledećeg: (1) on pokazuje samo kvantitet roba i usluga i koliko treba platiti za njih; (2) ne uključuje druge važne varijable kao što su: održivost, iznos zaliha kapitala u datoj zemlji, upozorenje na ekološke ili socijalne potrebe, crvene linije nejednakosti koje ugrožavaju socijalnu koheziju oličenu u blagostanju ljudi - opterećujući tako društvo i ekonomiju svake zemlje u celini, gde spada i prostorna koncentracija brze urbanizacije koju podstiče rapidni ekonomski rast; (3) ne uključuje prepoznatu neizvesnost domaćinstava u zaduživanju pre globalne krize; (4) ekonomski rast meren preko BDP bavi se dugoročnim trendom u proizvodnji zahvaljujući strukturalnim posledicama kao što su tehnološki rast i faktor akumulacije, ali istovremeno ne uključuje faktor potrošnje (depletion) i tehnološke promene; (5) što se tiče konkretnog modela razvoja preduzeća rast je prikladan u poslovanju velikih razmera po kome modelu „dobro preduzeće“ je ono koje je listirano na berzi sa investitorima-akcionarima koji uživaju benefite od rasta; (6) BDP kao konvencionalno merilo rasta ne uključuje netržišni aspekt ekonomije - on sa svojim proračunom može stvoriti zabluđu koja vodi ka putu nestabilnosti čineći društvo nepripremljenim za nadiruću krizu izazvanu rapidnim forsiranjem rasta BDP (Sanches Bajo, 2013, str. 16).

U okviru teme pod naslovom „od krize do rasta“ naročita pažnja je posvećena ažuriranju koncepta rasta posmatranog sa stanovišta kooperativa (Sanches Bajo, Ibid). Ovde je reč o preusmeravanju politike rasta sa BDP na politiku Indikatora stvarnog progressa (Genuine Progress Indicator - GPI). Ovaj indikator rasta sadrži 26 varijabli koje teorijske promene sagledavaju u konceptu saradnje i generisanja zajedničke vrednosti. Istovremeno, ovo predstavlja osnovu za utemeljenje nove nastavno-naučne discipline pod nazivom „Ekonomika kooperativa“, gde bi kooperative bile pozicionirane u skladu sa potrebama vremena u kome egzistiraju. To se naročito odnosi na funkcionisanje kooperativa u vreme kriza kada su ispoljile veliki stepen elastičnosti. Kada je reč o idejama savremene teorije koordinacije i kooperacije na neperfektnim tržištima, kao i vrednovanju nehijerarhijske kontrole, kooperative nemaju potrebu

„da se bore sa starim vetrenjačama“. Naprotiv, u eri interneta i globalizacije Međunarodni koop pokret treba da zanemari stare paradigme i da se angažuje u novim oblicima istraživanja kooperativa u domenu ekonomsko-socijalnih efekata, u preusmeravanju individualnih ka zajedničkim vrednostima, spremnosti kooperativa na elastično ponašanje ne samo u toku postojeće krize, već i neizvesnosti od mogućih poslovnih tokova u budućnosti. Sve ovo zajedno potvrđuje da su se kooperative „očistile“ od starih paradigmi. To ih je uvelo u najnovije teorijske rasprave o politikama ekonomsko-socijalnog razvoja i ekonomskog rasta, naročito posle globalne krize. Takođe su uključene u proces redefinisanja BDP kao merila rasta.

Što se tiče potrebe preusmeravanja BDP kao pokazatelja rasta ka GPI treba navesti da je ovo preusmeravanje već našlo svoje mesto u praksi. Kao dobar primer ove prakse može se navesti država Maryland u SAD gde je koncept Indikatora stvarnog progressa zamenio raniji Bruto državni proizvod (Gross State Product) kako bi uključio indikatore nejednakosti i, što je najvažnije, merenje održivog ekonomskog blagostanja. U tom kontekstu treba navesti i stav nekadašnjeg predsednika SAD Obame koji je u svom godišnjem izveštaju o ekonomiji ukazao na potrebu napuštanja anahronog (zastarelog) merenja ekonomskih rezultata (Sanchez Bajo, 2013, str. 15).

Svi izloženi navodi o preusmeravanju BDP, kao merila rasta, na kompleksno uključivanje indikatora progressa ne znači da će BDP biti napušten u konvencionalnoj teoriji rasta, ali on je već izložen ozbiljnim kritikama koje ukazuju na defektnost čitavog koncepta. Sam proces menjanja koncepta neće biti ni lak ni brz u eri planetarnog kapitalizma. Ipak, treba računati sa činjenicom da je kapitalizam tokom vekova umeo da se menja u skladu sa kritikama pokazujući sposobnost da uči. Otuda je za očekivanje da razume i prihvati kritike novog doba (posle globalne krize) koje dolaze, između ostalog, i iz lansiranja koop teorije rasta (kojom se potvrđuje da je došlo vreme kooperativa) i primene redefinisnog koncepta BDP u praksi nekih zemalja sa razvijenim modelom kapitalističko-tržišne ekonomije (videti više Sanchez Bajo, 2013, str. 15-17).

4. KREIRANJA NOVE TRAJEKTORIJE MEĐUNARODNOG KOOP POKRETA U MODELU ODRŽIVOG RAZVOJA

4.1. Retrospektiva koncepta o održivom razvoju

Posmatrano retroaktivno pojam „**održivosti**” odnosi se na savremeni termin održivi razvoj. Ponikao je u okviru globalizacije problema koji su nastali kao direktna posledica modela ekonomsko-socijalnog razvoja kojim su upravljane ekonomske aktivnosti tokom 1970-ih i 1980-ih godina. Ovakav model razvoja je doveden u pitanje ne samo u zemljama Juga, već i Severa, između ostalog, i zbog toga što uloga države, kao stimulatora ekonomskog rasta i distributera bogatstva, opada skoro svuda u svetu. Tržište postaje dominirajući faktor ekonomskog života, ali po cenu rastućih razlika između bogatih i siromašnih, kao i narušavanja ravnoteže između ekonomije i ekologije.

Grandiozni tehničko-tehnološki progres, koji svet beleži tokom druge polovine 20. veka u uslovima tržišnog privređivanja, je otvorio brojne dileme u smislu kuda i kako dalje? To se posebno odnosi *na relacije ekonomija - ekologija*. Degradacija životne sredine, kao prihvatljiv ili nužan trošak ekonomskog rasta, definitivno se dovodi u pitanje. Ljudske potrebe i aspiracije sve više se posmatraju kao suštinski cilj razvoja. Iz ovih razvojnih dilema je proizišlo novo poglavlje teorije razvoja artikulirano kao koncept „**održivi razvoj**” (Sustainable Development), a potom i njegova blago-redefinisana verzija zabeležena kao „održivi ljudski razvoj” (Sustainable Human Development). Najčešće citirane definicije održivosti uključuju dva koncepta. Prvo, održivi razvoj je onaj razvoj koji ispunjava potrebe sadašnjih generacija bez ugrožavanja mogućnosti da budu zadovoljene potrebe budućih generacija. Povodom ovoga razvojnog koncepta Svetska komisija za životnu sredinu i razvoj (World Commission on Environment and Development) organizovala je debatu 1987. godine na osnovu koje je proizišao „Brundtland izveštaj” (Brundtland Report) pod nazivom „**Naša zajednička budućnost**,” (Our Common Future). Drugo, održivi ljudski razvoj predstavlja proširenje opcija i mogućnosti ljudi kroz formiranje društvenog kapitala tako da se, što je moguće ravnopravnije, ispune potrebe sadašnjih bez ugrožavanja potreba budućih generacija. Ovaj koncept je uključen u sve važnije razvojne programe UN. Obe navedene definicije, shvaćene u opštem smislu, predstavljaju podršku ljudskoj trajnosti u okviru globalnog odnosa prema integrisanju životne sredine, ekonomskih i socijalnih dimenzija održivosti uz odgovorno upravljanje prirodnim resursima.

Posle „Bruntland izveštaja,, globalni problem na relaciji ekonomija-ekologija je fokusiran na radikalnije zaokrete tokom poslednje decenije 20. veka. Počev od 1992. godine UN organizuju brojne skupove posvećene novim modelima ekonomsko-socijalnog razvoja. Među ovim skupovima od naročitog značaja su sledeći: Konferencija UN o životnoj sredini i razvoju (Rio de Ženeiro 1992); Svetski samit o socijalnom razvoju (Kopenhagen 1995); Konferencija UN „Samit planete+5" (Njujork 1997 - „Rio+5“); Konferencija UN o emisiji štetnih gasova koji izazivaju „Efekat staklene bašte" (Kjoto 1997).

Rasprave o problemima održivog razvoja intenzivirane su naročito u jeku globalne krize. Sve je počelo sa Konferencijom UN o održivom razvoju u Nju Jorku 2012. godine pod nazivom „Rio+20“. Potom sledi Milenijumski samit UN kada je usvojena poznata Deklaracija o međunarodnim razvojnim ciljevima za period 2000-2015 (Millenium Development Goals - MDGs) gde su u fokusu dva sledeća cilja: **„osiguranje održivosti”** (cilj pod rednim brojem 7) i **„iskorenjevanje ekstremnog siromaštva i gladi”** (cilj pod rednim brojem 1).

Ipak, najobuhvatnija posvećenost problemu održivosti nalazi se u velikom broju od 17 navedenih ciljeva UN o održivom razvoju „*Sustainable Development Goals*” (SDG 2015-2030), što je detaljnije prikazano u temi broj 5 pod nazivom „Ujedinjene nacije i kooperative” (tačka 5.2.3 - Kooperative u agendama UN o održivom razvoju).

Svi usvojeni dokumenti na skupovima UN odražavaju opštu saglasnost o opasno narušenoj ravnoteži između čoveka i prirode, što se svodi na disbalans na relaciji ekonomija-ekologija. Svest o ovoj činjenici opominje sve zemlje da menjaju svoje ponašanje u razvojnoj politici koja je poslednjih decenija 20. veka bila bukvalno podređena surovosti tržišne utakmice. Inovirani koncepti razvoja upozoravaju na postojanje kontradiktornosti između ekoloških zahteva i tržišnog tretmana prirodnih resursa u smislu da takvi tretmani ne mogu ostati nepomirljivi u tržišnoj ekonomiji. Drugim rečima, novi modeli razvoja moraju biti zasnovani na punoj svesti i saznanju onih koji donose odluke: ukoliko bi se nastavila dominacija ekonomije nad ekologijom to bi dovelo do totalne degradacije životne sredine, čime bi bio doveden u pitanje i sam opstanak budućih generacija na našoj planeti. Iz svega ovoga proizilazi upozorenje da održivi ljudski razvoj predstavlja koncept čiji je globalni cilj promena kvaliteta modela razvoja, tj. cilj koji je orijentisan na podmirenje

osnovnih potreba ljudi, kako sadašnjih tako i budućih generacija uz očuvanje i obnavljanje raspoloživih prirodnih resursa.

Od svih navedenih dokumenata iz ovog domena svakako je najznačajnija „1992 Rio deklaracija“ koja elaborira održivi razvoj kroz nekoliko bitnih principa: **princip 1**, ljudska bića su centar preokupacije održivog razvoja zato što su predodređena za zdrav i produktivan život u harmoniji sa prirodom; **princip 4**, da bi se ostvario održivi razvoj potrebno je da zaštita životne sredine čini integralni deo razvojnog procesa koji ne može biti razmatran izolovano, već kompleksnim kombinovanjem velikog broja međusobno povezanih faktora; **princip 5**, sve države i svi ljudi moraju da sarađuju u bitnom zadatku uništenja siromaštva, kao nezaobilaznog uslova održivog razvoja, kako bi se smanjili dispariteti životnog standarda i poboljšali uslovi podmirjenja potreba većine ljudi u svetu. Na osnovu ovih principa može se zaključiti da je održivi ljudski razvoj integrisani koncept ekonomskog rasta i socijalne pravde dizajniran tako da istovremeno povećava sadašnje i buduće potencijale za podmirenje ljudskih potreba i aspiracija. To je koncept razvoja koji je značajan koliko za zemlje Severa (visoko dohodne zemlje) toliko i za zemlje Juga (manje razvijene i one koje su na putu razvoja).

Ova saznanja, koliko god da su bila neosporna, ipak na svetskom planu do kraja 20. veka nisu dovela do operativno-definisane (primenljive) strategije koja bi definitivno pomirila kontradiktornosti između nerazvijenosti i poželjnog razvoja uz adekvatno očuvanje prirodne sredine. U tome treba tražiti razloge zašto se brojni dogovori, pretočeni u dokumenta međunarodnih organizacija, najčešće svedu na lepo sročene deklaracije. Kao primer mogu se navesti zaključni dokumenti sa navedenih skupova UN. Konferencija u Rio de Ženeiru (1992) je proizvela četiri značajna dokumenta: *Deklaracija UN o životnoj sredini i razvoju* prema kojoj su se industrijski razvijene zemlje obavezale da finansijski (izdvajanjem od 0,7% nacionalnog dohotka) i novom tehnologijom pomognu nerazvijenim i zemljama u razvoju; *Konvencija o biodiverzitetu* koja podrazumeva obavezu svih zemalja da čuvaju i racionalno troše rasprostranjenu raznovrsnost biljnog i životinjskog sveta na našoj planeti; *Konvencija o promenama klime* kojom se obavezuju sve zemlje da smanje emisiju gasova koji dovode do „efekta staklene bašte“ i gasova koji utiču na oštećenje ozonskog omotača; „*Agenda 21*“, dokument-uputstvo za primenu i sprovođenje koncepta „održivog

razvoja" u svim sektorima korišćenja osnovnih faktora životne sredine. Koliko su ovi dokumenti ostali prevashodno lepo formulisane deklaracije potvrđeno je već nakon pet godina na Konferenciji UN nazvanoj „*Samit planete + 5*" u Njujorku (1997). Između ostalog, na Samitu je konstatovano da je tokom proteklih pet godina od dogovorenog u Riju (1992) ostvareno vrlo malo: izdvajanje 0,7% nacionalnog dohotka činile su samo zemlje Evropske unije, a među njima najviše Skandinavske zemlje; u pogledu obaveza iz domena nove tehnologije najviše se pridržavao Japan. Na kraju, sudeći po disonantnim tonovima koji su stigli od učesnika Konferencije UN u Kjotu (1997), teško bi bilo tvrditi da su tokom programiranih dokumenata u praksi postignuti neki spektakularni zaokreti za istinsku brigu o očuvanju ravnoteže između čoveka i prirode. Što se tiče Milenijumskih razvojnih ciljeva (2000-2015) kao što su *cilj pod rednim brojem 7* i *cilj pod brojem 1* jedva da bi se mogao naći neki značajno pozitivan trend. Opravdanje za to možda bi se moglo naći u dugom trajanju globalne krize. U kojoj meri će biti ostvareni programirani ciljevi u okviru najnovijeg dokumenta UN ostaje tek da se sumira na kraju planiranog vremenskog perioda 2015-2030. godine. Budući da svi razmatrani programi UN o održivom razvoju nisu ostvarili očekivane rezultate, ova međunarodna institucija je, već pre isteka „Milenijumskog koncepta o održivom razvoju,, (MDGs, 2000-2015), pokrenula intenzivne aktivnosti u pravcu izrade nove agende UN o održivom razvoju u toku nastupajućeg petnaestogodišnjeg perioda. Ovde je reč o ciljevima održivog razvoja „post 2015”.

4.2. Međunarodni koop pokret i održivi razvoj u periodu do izbijanja globalne krize

Problem održivog razvoja, kao i mnogi drugi problemi savremenog sveta, zaokuplja pažnju Međunarodne koop alijanse počev od Hamburškog kongresa 1984. godine. Istina, na ovom Kongresu tema se samo nagoveštavala u okviru globalnih problema sa kojima se suočava Međunarodni koop pokret širom sveta. Sagledavanje strategija razvoja kooperativa u kontekstu problema životne sredine značajno se menja već na Štokholmskom ICA kongresu 1988. godine gde su, između ostalog, diskutovani problemi dugoročnog rasta i uspeha kooperativa na Jugu. Kao jedan od ograničavajućih faktora nove strategije razvoja kooperativa (a

koji spada u faktore životne sredine) ističe se njihova kontinualna zavisnost od kontrole nacionalnih vlada. U takvim uslovima kooperative nemaju punu slobodu donošenja odluka vezanih za njihove aktivnosti, a time im je ograničena i mogućnost delovanja sa stanovišta zaštite životne sredine unutar njihovih lokalnih zajednica. Tokijski ICA kongres 1992. godine predstavlja istinsku prekretnicu u pogledu određivanja mesta i uloge kooperativa unutar globalnog pokreta za održivi razvoj. Na ovom Kongresu su raspravljane dve specifične teme vezane za održivi razvoj: prvo, situacija u Aziji u kojoj se tretira uloga koju kooperative mogu da igraju u zaštiti životne sredine gde je analizirano iskustvo nekoliko azijskih zemalja pod naslovom „*Mesto za življenje*” (A Place to Live - Agenda and Report: „Situation in Asia”, str. 189-220); drugo, pristup japanskog koop pokreta u rešavanju problema životne sredine - ICA Tokijski kongres (Agenda and Report: The Japanese Co-ops Approach to Environmental Problems”, str. 221-252). U vezi sa ovom problematikom Kongres je usvojio Deklaraciju o životnoj sredini i održivom razvoju (više o navedenim kongresima videti: Vujatović-Zakić, 2000, str. 89-94).

Sumirajući retrospektivu događanja vezanih za održivi razvoj na globalnom nivou, a posebno u okviru aktivnosti Međunarodne koop alijanse, može se reći da su mnoge njene akcije, posle Tokijskog kongresa, poprimile sasvim nove dimenzije koje su usmerene na koncept održivog ljudskog razvoja. Ideja o ovom ICA usmerenju zasnovana je na realnosti. Koncipirana je kao svojevrsni podsetnik na promišljanje o alternativnim konceptima razvoja tokom narednih godina. Nova strategija razvoja koju kreira ova Alijansa polazi od globalno usvojene saglasnosti da „*održivi ljudski razvoj*” ujedinjuje tri podjednako značajne i neizbežne dimenzije na kojima počiva ovaj koncept: **ekonomski progres, socijalna pravednost i zaštita životne sredine**. Nema sumnje da se ovaj koncept savršeno uklapa u filozofiju Međunarodnog koop pokreta što je jasno demonstrirano i na samom ICA kongresu u Tokiju.

Prihvatanje koncepta održivog ljudskog razvoja, kao izuzetno komplementarnog sa kooperativnom filozofijom, lako se može objasniti: po svojoj suštini koncept je podjednako značajan za Sever i Jug, a to znači za sve delove naše planete. Preferiranje principa na kojima je zasnovan vladajući koncept razvoja (koji je prethodio konceptu održivog ljudskog razvoja, a čiji principi su dominacija snage tržišta, isključivanje socijalnog aspekta razvoja i zanemarivanje opasnosti po životnu sredinu) je dovelo do oštrih suprotnosti na relaciji „*ekonomija-socijala-ekologija*”

kako u razvijenim zemljama tako i u onim koje tek stupaju na razvojnu pozornicu. Imajući u vidu širinu i dubinu Međunarodnog koop pokreta logičan je zaključak da uključivanje novog koncepta razvoja u strateška stremljenja ovog pokreta može istinski da doprinese globalizaciji savremenih problema održivog ljudskog razvoja. Tome u prilog ide i činjenica da je ICA Region za Evropu, odlučio neposredno posle Tokijskog kongresa, da „*održivi ljudski razvoj*“ bude jedan od prioriteta u njegovim budućim programima rada.

Oslanjajući se na međukongresne aktivnosti specijalizovanih tela Međunarodnog koop pokreta iz domena „održivog ljudskog razvoja“ (od Tokija do Mančestera) na jubilarnom ICA kongresu u Mančesteru 1995. godine između ostalog, usvojen je i strategijski dokument pod nazivom „**Kooperativna agenda 21**“. Ovaj dokument je rađen u saglasju osnovnih postavki Rezolucije Tokijskog kongresa iz 1992. godine (neposredno posle „Ria 1992“). Sadržina dokumenta je koncipirana na bazi onoga što kooperative rade u drugoj polovini dvadesetog veka i onoga što predstavlja njihove potencijale za budućnost. Bez ulaženja u detalje, treba istaći da ova Agenda reflektuje na doprinos kooperativa iz svih sektora privređivanja u pogledu promocije ciljeva novog koncepta održivog razvoja. Pošto je „Koop Agenda“ usvojena posle Rio Agende 21 (1992), ovaj ICA memorandum ne bi smeo biti shvaćen kao skup pravila, već više kao opšte uputstvo svim koop sektorima za praćenje vlastitog doprinosa rešavanju globalnih izazova povezanih sa problemima održivog ljudskog razvoja.

Kroz sam tekst memoranduma „Koop agende 21“ pokazuje se kako kooperative već deluju na putu inovativnih aktivnosti unutar brojnih koop sektora u mnogim zemljama sveta. Upravo na ovaj način se pokazuje šta svaki koop sektor može da čini kako bi podigao javnu svest o generalnom značaju kooperativa, naročito u domenu održivog razvoja. To se najbolje postiže implementacijom ekološki održivih aktivnosti (detaljnije videti: Vujatović-Zakić, 2000, str. 432-438).

Pored „Koop Agende 21“, ICA je na svom jubilarnom Kongresu 1995. godine usvojila i rezoluciju pod naslovom „Kooperative i održivi razvoj“ u kojoj se razmatra nekoliko ciljnih tačaka među kojima se posebno ističu sledeće: (1) u okviru Međunarodnog koop pokreta održivi ljudski razvoj sve više postaje sinonim za oblik ekonomskog i socijalnog razvoja koji je usredsređen na ljude i njihovo životno okruženje; (2) Koop Alijansa, kao krovna institucija Međunarodnog koop pokreta, može

krajnje efikasno da doprinese održivom ljudskom razvoju kroz aktivnosti regionalnih predstavništava i njenih stručnih tela koja su već prepoznala značaj razvojne strategije na relaciji ekonomija-ekologija; (3) budući da je struktura Međunarodne koop alijanse već prihvaćena kao jedno transparentno i rentabilno sredstvo za unapređenje održivog ljudskog razvoja potrebna je još jača podrška Alijansi koja ima ulogu katalizatora u razvoju kooperativa fokusiranih upravo na ovako definisan koncept ljudskog razvoja.

Posmatrane generalno u konceptu održivog ljudskog razvoja sve kooperative su jasno prepoznatljive. Kao organizacije ljudi one imaju više ciljeva: da pomažu svojim članovima u ispunjenju njihovih ekonomskih i socijalnih potreba i želja; kao demokratske i participativne organizacije one podstiču pravednost i jednakost; kao ekonomski entiteti kooperative svojim članovima obezbeđuju komercijalne usluge; kao lokalno usmerene institucije one reflektuju usredsređenje svojih zajednica na socijalnu pravdu i životnu sredinu. U suštini gledano, sve su to elementi održivog razvoja, koji su prepoznati i od strane UN što je sažeto u Izveštaju Generalnog sekretara za 1994. godinu (Boutros Boutros-Ghali) koji glasi: *„kooperativna preduzeća obezbeđuju organizaciona svojstva pomoću kojih je moguće da značajan deo čovečanstva uzme u svoje ruke zadatke kreiranja produktivnog zaposlenja, prevazilaženja siromaštva i ostvarenja socijalne integracije (inkluzije)“*. U kontekstu pridavanja značaja kooperativama od strane UN na Svetskom samitu o socijalnom razvoju u Kopenhagenu 1995. godine, između ostalog, istaknuto je da su kooperative ekonomski značajne ne samo za članove i zaposlene, već takođe i za njihove porodice. U tom smislu je istaknuto da koop preduzeća imaju određeni pozitivni uticaj na čitavu polovinu svetske populacije. Članovi kooperativa se nalaze širom sveta: u zemljama u razvoju oko 20% ukupne populacije starosti od 15 do 60 godina, u zemljama sa tranzicionom privredom oko 39% i u zemljama razvijene tržišne ekonomije oko 33%.

Značaj i uloga pojedinih vrsta kooperativa može se videti na osnovu sledećih podataka koji se odnose na 1995. godinu: poljoprivredne kooperative zahvataju preko 50% plasmana mnogih roba na tržištu SAD, Kanade, Evrope, Japana, Indije, Brazila, Argentine i Afrike; potrošačke kooperative su među vrhunskim trgovcima na malo u Nordijskim zemljama, Švajcarskoj, Italiji i Japanu; koop banke obuhvataju 17% štednje na tržištu Evropske unije, dok štedno-kreditne kooperative

uključuju između 35-45% odrasle populacije u Australiji, Kanadi, Irskoj i u SAD; radničke kooperative obezbeđuju zaposlenje za nekih 60 miliona članova u Indiji, Indoneziji, Kini i Evropi; uslužne kooperative su lideri u obezbeđenju potreba svoga članstva u zdravstvenoj zaštiti (Brazil), u ruralnoj elektrifikaciji (SAD), u transportu (Izrael) i u stanovanju (Skandinavija).

Ekonomska dimenzija kooperativa se ogleda u tome što većina njih razvijanih širom sveta predstavlja ekonomska preduzeća koja obezbeđuju potrošačke usluge (prodaja roba, finansijske usluge, zdravstvena zaštita, stanovanje, itd.) ili proizvođačke usluge (agro marketing, industrijska i zanatska proizvodnja i dr.). Kooperative se osnivaju kada ljudi imaju neke ekonomske potrebe, a nemaju mogućnosti da ih ostvare na drugi adekvatan način. Po samoj svojoj prirodi one doprinose održivom ljudskom razvoju.

Osnova za uspeh kooperativa se nalazi, pre svega, u ekonomiji obima. Naime, kooperative obezbeđuju institucionalna sredstva pomoću kojih se pojedinci mogu udružiti u jedinice samopomoći. Preko podrške na sekundarnom i tercijalnom nivou ljudi obezbeđuju zajedničke usluge i stvaraju dohodak na način koji im inače ne bi bio dostupan. Kao primer dobre prakse ove vrste udruživanja može se uzeti Latinsko-američka Konfederacija štediša i kreditnih kooperativa (COLAC) čiji članovi imaju mogućnost da dobiju zajmove od Inter Američke banke za razvoj preko ovlašćenih nacionalnih federacija.

Kooperative kao komunalno-bazirane i lokalno-kontrolisane organizacije obezbeđuju, između ostalog, i permanentnost delovanja na lokalnom nivou. To znači da one nikada ne mogu biti u iskušenju da se sele tamo gde je radna snaga jeftinija, ili tamo gde su veće mogućnosti ostvarenja profita. Budući da je njihov prevashodni cilj pružanje usluga svojim članovima, a ne stvaranje profita za investitore, kooperative reaguju na tržišne sile različito od biznisa koji vode investitori - vlasnici.

Gledano istorijski, kooperative su inicijatori novih usluga kako na Severu, tako i na Jugu. One su bile pioniri u pružanju finansijskih usluga (npr. pristupačne dnevne kamatne stope Kreditnih unija u Kanadi) i u plaćanju poljoprivrednih proizvoda (npr. dva puta dnevno u koop mlekarima u Indiji). Originalni stav Ročdelskih pionira „za čistu hranu" nastavljen je sa zapaženim uspehom u potrošačkim kooperativama (Velika Britanija, Skandinavske zemlje, Švajcarska i Japan).

Posmatrane u kontekstu zbivanja pri kraju 20. veka, kooperative su važan izvor konkurencije na domaćim tržištima. U stvari, one se i razvijaju u uslovima kada ljudi traže bolje alternative na tržištima gde dominiraju privatna ili javna preduzeća. U mnogim zemljama Afrike, Azije i Istočne Evrope ranije državno-kontrolisani sistem osiguranja otvara se za privatne kompanije, ali i za kooperativni model pružanja usluga iz domena osiguranja - što je ranije bilo nedostupno u ovim zemljama.

Pored navedenih mogućnosti ekonomskog delovanja kooperativa, posebno treba istaći da one doprinose povećanju dohotka svojih članova. Farmeri zemalja Severa i Juga imaju iskustva, kako bi se reklo „iz prve ruke“, u ostvarivanju beneficija kroz kolektivno plasiranje svojih proizvoda na tržištu, kao i kupovinu potrebnih inputa (marketinške kooperative). Kreditne unije u Africi su bile prve finansijske organizacije koje su ruralnoj populaciji omogućile da upozna štedno-kreditne odnose i da se u njih uključi upravo na kooperativnoj osnovi. Savremene potrošačke kooperative u Nordijskim zemljama uveliko vraćaju staru slavu na taj način što su reinovirale tzv. bonusna plaćanja čime se povećava doprinos članstva svojoj kooperativi. Na kraju razmatranja ekonomske dimenzije kooperativa treba reći da one u svim slučajevima doprinose produktivnom zapošljavanju i ekonomskom rastu, a to i jeste prva komponenta koncepta „održivi ljudski razvoj“ (preuzeto iz: Vujatović-Zakić, 2000, str. 198).

Socijalna dimenzija kooperativa se često ne razume ili se krivo interpretira. Naročito je ovo prisutno u nekim zemljama u razvoju gde se, od strane vlada ovih zemalja, na kooperative gleda kao na instrumente koji mogu biti korišćeni za ostvarivanje nacionalnih ciljeva. U bivšim zemljama istočno-socijalističkog bloka nezavisnost kooperativa je bila limitirana iz sličnih razloga. Neki pobornici „socijalne ekonomije“ u Evropi kooperativu vide kao moderno sredstvo za rešenje problema nezaposlenosti i regionalnih dispariteta.

Međutim, suština „kooperativnog identiteta“, koji je formulisala ICA na kongresu u Mančesteru 1995. godine, se jasno svodi na to, i samo na to, da kooperative moraju odgovarati potrebama svojih članova i moraju biti kontrolisane od strane tih članova. Novi koop princip „autonomija i nezavisnost“ dozvoljava da kooperative mogu sklapati ugovore sa vladama i drugim poslovnim partnerima, ali samo pod uslovom da takve akcije ostaju pod kontrolom članova kooperative. Kada

se poštuje ovaj princip kooperative po samoj svojoj prirodi igraju značajnu socijalnu ulogu i to u zavisnosti od želja i potreba njihovih članova. Od samog početka postojanja kooperative su služile nepovlašćenim grupama da promovišu svoje zajedničke interese. Domorodačko stanovništvo udaljenih ruralnih područja, izbeglice, migranti, nezaposlena lica, stari i invalidi - svi oni su u kooperativama videli sredstvo poboljšanja svoje vlastite situacije.

Prema jednom od fundamentalnih koop principa članstvo u kooperativama je otvoreno, bez diskriminacije, za sve koji mogu da doprinesu kooperativi i da beneficiraju iz njenih aktivnosti. Najčešće se događa da se u već postojeću kooperativu učlanjuju ljudi koji su u nemogućnosti da podmire svoje potrebe i želje na neki drugi način, mada ima i primera uspešnih kooperativa koje su formirane isključivo od strane specifičnih socijalnih grupa i kao takve one i služe samo njima - zato i postoje pod nazivom „socijalne kooperative”.

Kao institucije za promociju socijalne integracije kooperative su odavno poznate kao „škole za demokratiju”. Naročito se to odnosi na zemlje u razvoju. Savremeni programi za obrazovanje i obuku koje organizuju i izvode mnoge kooperative predstavljaju veoma značajan doprinos razvoju ljudskih resursa. U tu vrstu doprinosa svakako treba uvrstiti i tretman žena. Mada kooperative ne mogu značajno da poboljšaju položaj žena u smislu tretmana u društvu unutar koga one žive, ipak je mnogo primera koop organizacija koje pogoduju potrebama žena (stambene kooperative, zdravstvene kooperative, kooperative za brigu o deci, štedno-kreditne kooperative i kooperative za trgovinu na malo). Prema svemu izloženom može se zaključiti da su socijalna integracija, obrazovanje i obuka, komunalni razvoj i ravnopravnost polova načini putem kojih kooperative doprinose društvenom (socijalnom) razvoju. Istovremeno, sve ovo čini drugu komponentu koncepta „održivi ljudski razvoj”.

Briga za zajednicu je jedna od karakteristika po kojima se kooperative razlikuju od drugih oblika privređivanja. Kao lokalno-bazirane institucije, kooperative su, po svojoj prirodi, zainteresovane za komunalne zajednice u kojima žive njihovi članovi. Upravo ova lokalna orijentacija predstavlja jednu od odlika po kojima se kooperative uvek razlikuju od drugih organizacija privatnog biznisa. Ovu karakteristiku ICA je, zbog njenog velikog značaja, uvrstila u set treće generacije bazičnih koop principa.

Mnoge kooperative posvećuju posebnu pažnju razvoju lokalnih zajednica. Najveća kooperativna finansijska institucija (koop banka) u Kvebeku (Kanada) se udružila sa asocijacijama poslodavaca kao i sa lokalnim vlastima u cilju stimulisanja lokalnog preduzetništva kroz 12 regionalnih investicionih korporacija. U SAD tri četvrtine ruralnih kooperativa za korišćenje električne energije promovišu programe razvoja ruralnih područja. Na severu Švedske lokalne vlasti i kooperativne razvojne institucije su pomagale otvaranje novih koop preduzeća. Mnoge kooperative širom sveta u razvoju su alocirale deo svojih godišnjih viškova za komunalne zajednice. U ovo vreme kooperative su ispoljile veliki interes za svoje lokalne zajednice kroz povećanje broja aktivnih programa za zaštitu životne sredine. Potrošačke kooperative u Britaniji, Skandinavskim zemljama i Švajcarskoj su postale market-lideri u njihovim nastojanjima da razviju organsku proizvodnju i redukuju otpad koji zagađuje životnu sredinu.

Primeri direktnog uključivanja kooperativa u zaštitu životne sredine na lokalnom nivou mogu se naći u mnogim zemljama. Jedna grupa kooperativa u Japanu (poljoprivredne, ribarske, šumarske i potrošačke) se obavezala da pomaže zaštitu životne sredine, ne samo preko njihove poslovne prakse, već i kroz aktivnu kampanju obrazovanja članstva. Počev od 1988. godine poljoprivredne kooperative su uvele u svoju proizvodnju obavezno geslo poznato kao „*3H Agriculture*”: *healthy, high quality, high technology* - što u prevodu znači poljoprivreda - zdrava, visokog kvaliteta i visoke tehnologije. Istovremeno potrošačke kooperative u Japanu su prihvatile uniformni slogan „čuvajmo naš život i zemlju”. Tokom 1990-ih ove kooperative su razvile preko 180 proizvoda koji se svrstavaju u grupu nazvanu „proizvodi prijateljski naklonjeni okruženju”. Brojni su praktični primeri i u drugim zemljama. Poljoprivredne kooperative u Brazilu, zemljoradničke za mineralna đubriva u Indiji i kooperative za podizanje drveća u Tajlandu - sve one su aktivno angažovane u zaštiti životne sredine. U Kini kooperative koriste svoju razgranatu prodajno-nabavnu mrežu da bi postale nacionalni lideri u akcijama oporavka istrošenih resursa.

Ovakvom ponašanju kooperativa širom sveta, u velikoj meri je doprinela Konferencija UN u Riu 1992. godine koja je usvojila globalne dimenzije održivog razvoja date u dokumentu „Agenda 21”. Sledeći široko prihvatanje ove Agende, ne samo od strane Međunarodnog koop pokreta, već i od drugih članova civilnog društva, ICA je bila motivisana

da usvoji svoj Memorandum pod naslovom „Kooperativna agenda 21". Osnovna namena ovog dokumenta je da pokaže kako kooperative nameravaju da primene „Rio uputstva" iz 1992. godine u svojoj vlastitoj praksi. Kroz obraćanje dužne pažnje razvoju svoje lokalne zajednice i zaštiti životne sredine, kooperative su aktivno angažovane u ostvarenju treće ključne komponente koncepta „održivi ljudski razvoj”.

Pogled u budućnost bi se mogao tretirati kao svojevrsni zaključak prethodno razmatranih dimenzija doprinosa Međunarodnog koop pokreta globalnom održivom razvoju u periodu pre izbivanja globalne krize 2008. Ako bi koncept održivog ljudskog razvoja zaista postao glavni model budućnosti, to bi imalo, bez sumnje, samo pozitivan uticaj na koop sektor privređivanja. Razlog je jednostavan: malo je (ukoliko ih uopšte ima) organizacija kao što su kooperative koje u sebi sadrže kombinaciju ekonomske, socijalne i komunalne orijentacije na kojima i počiva alternativni model održivog ljudskog razvoja. S druge strane, svi prethodni modeli vizioniranja budućnosti (nezavisno od toga da li su isticali velike projekte infrastrukture u okviru direktive vlada ili u premoći tržišta, ili pak lansiranja akcija humanitarnih organizacija), su manje pogodni za kooperative zato što oni, po svojoj prirodi, ignorišu ili čak miniraju osnovne koop principe kao što su „kontrola članova" i „nezavisnost". Mnoge kooperative se tokom ovog perioda bore za oporavak od uticaja dobro-dizajniranih, ali razornih, politika razvoja primenjivanih tokom 1970-ih i 1980-ih (navedeni podaci uz modifikovani tekst preuzeti iz: Vujatović-Zakić, 2000, str. 196-202).

Kooperative, kao ekonomske institucije po svojoj suštini, uvek će beneficirati od naglašavanja ekonomskog partnerstva, trgovine i investiranja umesto nekadašnjih usmeravanja na darodavstva i dobročinstva. Ipak, kooperativama ostaje obaveza da dokažu da su njihovi kapaciteti dorasli izazovima. Programi obrazovanja i obuke, moraju isticati potrebu da kooperative budu konkurentne i efikasne na tržištu.

Što se tiče lokalnog i participativnog pristupa oni takođe daleko više odgovaraju kooperativama nego preduzećima koja se bave projektima ogromnih razmera. Sa naglascima novog koncepta održivog razvoja kooperative dobijaju značajne mogućnosti: pre svega ubrzano se mogu vratiti svojim korenima, tamo gde i pripadaju. Međutim, u ovome procesu kooperative ne smeju zaboraviti međusobnu podršku, zato što će saradnja među njima postati čak i značajnija u sučeljavanju sa

konkurencijom velikog privatnog biznisa na nacionalnom i međunarodnom nivou.

Pored razmatranih globalnih mogućnosti kooperativa za njihovo uspešno uklapanje u novi model održivog razvoja (počev od polovine 1990-ih) ICA je sagledavala takve mogućnosti u okviru svakog regiona svoga delovanja. Međutim, zbog ograničenog prostora u svim prethodnim tekstovima najviše je zastupljen Evropski region (ostali ICA Regioni razmatrani su u: Vujatović-Zakić, 2000, str. 130-136). Ovaj ICA Region inače prednjači u promišljanju o tri glavna disbalansa savremenog sveta: između Severa i Juga, između bogatih i siromašnih, te između čoveka i prirode. Pošto ove krizne tačke imaju zajedničko izvoriste logično je da one ne mogu biti rešavane odvojeno. U tom kontekstu sagledavaju se mogućnosti doprinosa Evropskog koop pokreta za rešavanje ovih kriznih tačaka pri čemu se ističu tri aspekta problema na evropskom kontinentu: životna sredina, zapošljavanje i međunarodni razvoj. Poslednjih godina 20. veka životna sredina zauzima sve značajnije mesto u razvojnoj strategiji koop pokreta u Zapadnoj Evropi. Za to postoje dva osnovna razloga: (1) javno mišljenje u Evropi je sve više svesno rizika rasta koji potiče od destruktivnog korišćenja prirodnih resursa; (2) evropske koop organizacije, kako u potrošnji tako i u proizvodnji, postale su lider u traženju rešenja problema životne sredine. Respektovanje životne sredine je deo odnosa kvalitet-cena u pružanju svih usluga koje vrše kooperative. Istovremeno, uvažavanje ovih odnosa je postalo prepoznatljiv i važan faktor u kooperativnom identitetu i imidžu koji povratno deluju kao osnova za buduće povećanje broja koop članstva. Pored toga, politika i legislativa zemalja Evropske unije su u svoje razvojne programe progresivno inkorporirale ovaj aspekt održivog ljudskog razvoja (mada u „*Treaty of Rome*“, koji predstavlja osnivačke Rimske pregovore Evropske ekonomske zajednice, nije zapisana odrednica o zaštiti životne sredine). Ovaj pristup Evropske zajednice sumiran je u tzv. Belom papiru (Bela knjiga).

Poznata „Bela knjiga“ koja predstavlja svojevrsni nastavak tzv. Petog programa „Za održivi i trajni razvoj“ (For a Sustainable and Durable Development) koji je predložila Evropska zajednica 1992. godine (*Evropsku zajednicu zamenio je novi politički entitet pod nazivom Evropska unija - Mاستrihtski ugovor stupio je na snagu u novembru 1993. godine*). Bela knjiga, sa naslovom „Rast, konkurencija i zapošljavanje“ (Growth, Competition and Employment) kao dokument, usvojena je

1994. godine. U stvari, oba ova dokumenta ilustruju želju Evrope da promoviše investicione poduhvate sa usmerenjem koje ne ugrožava životnu sredinu. To je rezultat saznanja Evropske komisije da dotadašnji model razvoja nije održiv, pošto ozbiljni ekonomski problemi u Uniji potiču upravo od nedovoljnog korišćenja kvaliteta i kvantiteta raspoložive radne snage uz istovremeno preteranu eksploataciju prirodnih resursa. Otuda, ovi dokumenti polaze od pretpostavke da je potrebno odmah uvesti sistematsku reviziju razvojnih politika koja podrazumeva usaglašavanje ekoloških sa ekonomskim aspektima tako što će cene uključivati sve eksterne troškove („neefikasnost udružena sa eksternalitetima“). Ove sugestije uključuju promene u fiskalnoj politici Unije, postepeno pomeranje oporezivanja rada ka ekološkom oporezivanju baziranom na trošenju prirodnih resursa. Zahtevi za nivoom i većom odgovornosti u vezi sa životnom sredinom na strani proizvođača, trgovaca i potrošača javljaju se kao direktiva u svim zemljama EU. Time se obezbeđuje ne samo održivi razvoj područja, već se povećava međunarodna konkurentnost evropske privrede u celini. Osnovni elementi ove nove politike životne sredine čine ekomarka (Ecolabel), ekokontrola (Ecoaudit), striktna reciklaža i drugi zahtevi koji utiču na životnu sredinu.

Što se tiče **uloge i značaja kooperativa za životnu sredinu u Evropskom ICA regionu** može se reći da su one često išle ispred svojih direktnih konkurenata. Unutar kooperativa debate su vođene intenzivno, tako da se može zaključiti da su one odavno prevazišle inicijalna razmišljanja o postizanju komparativnih prednosti ukoliko vode brigu i o životnoj sredini (tačka na kojoj su mnogi od njihovih konkurenata pali). Kada je reč o fazi koherentne aplikacije akcija kooperativa koje se odnose na različite aspekte vođenja osetljive politike životne sredine bitno je sveobuhvatno opisivanje proceduralnih koraka kao što su: *definisanje strategija i principa za konkretnu akciju; utemeljenje i kvantifikacija ciljeva; predstavljanje metoda rada uz respektovanje monitoringa (praćenja) uticaja investicionih poduhvata na životnu sredinu* itd. Ovakvo predstavljanje kooperativa moguće je zahvaljujući saradnji hiljada članova, selekciji i participaciji snabdevača (dobavljača) kooperativa i ostalih stejkholdera; tu je uključen i opširniji prikaz ekoloških informacija, potrebnih različitih programa obrazovanja i obuke itd. Na kraju potreban je i sertifikat od strane proverene laboratorije za neke od planiranih investicionih akcija. Brojni su primeri široke akcije koju vodi Evropski koop pokret za održivi ljudski razvoj: (1) Eurocoop, deluje kao

lider sekcije za hranu u „Konsultativnom komitetu za potrošnju" u okviru Evropske unije, uz aktivnu participaciju vrhunskih laboratorija za kontrolu kvaliteta proizvoda prema zakonom dozvoljenom korišćenju agensa za bojenje, aditiva, aromatičnih proizvoda, informacionog označavanja marke i zahteva u pogledu pakovanja; (2) Co-op Switzerland i Migros sa svojim inicijativama su značajno doprineli proširenju vladine politike uključujući i model pakovanja (Ecoaudit) koji je usvojio Švajcarski federalni biro za životnu sredinu; (3) italijanske potrošačke kooperative su pokrenule kampanju pod nazivom „Stop zloupotrebi pesticida" i „Popravimo rupu na nebu" koja je rezultirala iz njihove odluke donete 1989. godine da se iz njihovog sortimenta povuče sprej sa sadržajem CFC; (4) danska koop institucija, FDB (Faellesforeningen for Danmarks Brugsforeninger) je uvela zaštitnu marku „green label, nature label“, na 600 proizvoda; (5) mnoge poljoprivredne kooperative uvode programe za biološku poljoprivredu, tj. za organski sistem poljoprivredne proizvodnje, kao i za štednju energije; (6) potrošačke kooperative u Finskoj sprovode ekološke programe u turističkom sektoru koji posluje kao najveći lanac hotela i restorana u zemlji; (7) programi CWS (Kooperativno društvo za veletrgovinu) u Velikoj Britaniji lansirani su 1995. godine pod nazivom „Odgovorna trgovina na malo" („Responsible Retailing“) i „Ecoplan"; (8) slični programi pokrenuti su od strane „Euroski" u Španiji, koji obezbeđuju potrošačima bezbroj korisnih informacija i mnogo obrazovno-informativnog materijala.

Navedeni ilustrativni primeri ne znače da su koop akcije u navedenim slučajevima ostale izvan globalno organizovane inspeksijske kontrole. No, u svakom slučaju ovim se potvrđuje da su zapadno-evropske koop organizacije već učinile ozbiljan doprinos rešavanju savremenih problema vezanih za životnu sredinu i to bez žrtvovanja bilo koje konkurentске prednosti u odnosu na privatne kapitalističke korporacije, ili u odnosu na javna i državna preduzeća.

4.3. Zemlje u tranziciji i održivi razvoj

Što se tiče zemalja u tranziciji među kojima su zemlje centralne i istočne Evrope, kao i zemlje Zajednice nezavisnih država (bivši Sovjetski Savez) njihova situacija u pogledu primene koncepta održivog razvoja zahteva daleko veća istraživanja. Stupajući u proces tranzicije one se

nalaze u poziciji **naslednika jedne razorene ekološke situacije**, koja je rezultirala iz koncepta centralno-planske ekonomije u kome je primenjivan, više nego bilo gde u svetu, poznati slogan „veće je bolje”. Naime, u takvoj politici razvoja nije bilo mesta za zaštitu životne sredine. Prirodni resursi su korišćeni nemilice - upravo onoliko koliko je zahtevala velika železara ili mega-cementara. Ulaskom u proces tranzicije ove zemlje su suočene sa brojnim izazovima, kako onim tehničke-tehnološke tako i onim finansijske prirode. U tome im je bila potrebna međunarodna pomoć. Druge evropske zemlje, naročito Nordijske, su odmah preduzele određene mere podrške. Ministarska konferencija o životnoj sredini, koja je održana oktobra meseca 1995. godine u Sofiji (neposredno posle 31. ICA Kongresa), između ostalog, posvetila je pažnju mobilizaciji resursa potrebnih za globalni i koordinirani plan akcije prema kome se daje prioritet tzv. čistim tehnologijama.

U vezi sa postojećom situacijom zanemarenog koncepta održivog razvoja unutar „koop sektora” (kolhozi i sovhozi) u bivšim socijalističkim zemljama bilo je potrebno da se evropski koop pokret istinski angažuje u pružanju pomoći. To se moglo postići i indirektno preko davanja većeg stepena prioriteta problemima životne sredine u bilateralnim programima sa ciljem promocije transfera „know-how” i tehnologije. Naravno, tu je bilo veoma bitno da se nađu dodatni finansijski resursi koji bi se obezbedili od različitih finansijskih agencija. Pozitivni primeri saradnje ove vrste su: programi planirani od strane novo-osnovane „Mreže za razvoj kooperativa u Istočnoj i Centralnoj Evropi” (Co-op Network for Co-operative Development in Eastern and Central Europe) koji obuhvataju štednju energije; hladnjače za potrošačke kooperative u Češkoj i Slovačkoj; energetske-štedni projekti za stambene kooperative u ove dve zemlje i u Estoniji; projekat o životnoj sredini namenjen kooperativama baltičkih zemalja koji je finansiran od strane „Međunarodnog centra Olof Palme” u Švedskoj. U tom kontekstu, zapošljavanje i socijalna integracija ljudi sve više postaju područje pogodno za delovanje novih koop organizacija u zemljama tranzicije. Delujući u području zapošljavanja i socijalne integracije ove kooperative ispunjavaju prve dve osnovne dimenzije koncepta održivog razvoja (ekonomska i socijalna dimenzija).

Nove kooperative posluju u okviru restrukturiranja nacionalnih ekonomija gde rast sam po sebi ne može da eliminiše ne samo probleme nezaposlenosti i neadekvatne socijalne integracije ljudi, već i sve ostale

probleme koji su posledica zanemarene primene koncepta održivog razvoja. Socijalni aspekt održivosti naročito je bio na udaru. Sve veći deo populacije nema stalno radno mesto u zemljama tranzicije. U ovim zemljama situacija je daleko ozbiljnija zato što su socijalni troškovi tranzicije mnogo veći nego što se očekivalo. Na primer, Svetska banka je dala sledeću procenu procentualnog porasta broja ljudi koji žive sirotinjski: balkanske zemlje i Poljska od 5% na 17%, Rusija od 3% na 21%, Ukrajina od 2% na 12%. Međutim, realno stanje u svim ovim zemljama bilo je lošije od ove procene. Brzo rešavanje ovog problema nije se moglo očekivati čak ni pod pretpostavkom daleko većeg ekonomskog rasta. Kao i u nekim evropskim zemljama ni ovde nije bilo automatizma na relaciji ekonomski rast - redukcija siromaštva. To zavisi više od smernica budućeg razvoja. U tom smislu EU čini naročite napore kako bi ublažila ove probleme u zemljama tranzicije. Ipak, situacija nije baš povoljna i zbog teškoća u definisanju efektivnih novih politika. S druge strane, problem redukovanja siromaštva je prebačen na državu koja, u zavisnosti od raspoloživih kapaciteta, deluje kao socijalni „šok-apsorber“.

Ako se **reafirmisane kooperative** u zemljama tranzicije posmatraju odvojeno od situacije u privredi kao celini, dobija se realnija slika o ulozi i značaju ovih organizacija kada je reč o zapošljavanju. Naime, kooperative retko doprinose rešavanju ovog problema na taj način što zapošljavaju veliki broj onih koji su ostali bez posla u procesu transformisanja postojećih „koop” oblika kolhoznog tipa ili drugih državnih preduzeća. Međutim, kada ove kooperative dođu u situaciju da moraju redukovati svoju radnu snagu one obično nađu načina da **kreiraju alternativna zaposlenja**. Takođe, kooperative lokalnog značaja, i njihovi savezi, su često u situaciji da iskoriste prednosti novih tržišnih mogućnosti i da preduzmu aktivnosti u novim sektorima: obezbeđenje materijalnih usluga, zdravstvena zaštita, čuvanje dece, usluge starijim i bolesnim, intelektualne i kulturne aktivnosti, zaštita životne sredine itd. Ove usluge su obavljane bilo preko stvaranja potpuno *novih kooperativa* ili pomoću *transformacije postojećih državnih preduzeća sa problemima u radničke kooperative*. Zemlje u tranziciji bi mogle da koriste iskustva nekih zemalja članica EU kao što su Francuska, Španija, Švedska, Britanija i Italija. Ovakvi transformacioni poduhvati su uključeni i u programe finansijske podrške EU.

Naravno, rezultati ovih transfera na relaciji državna preduzeća-kooperative su ograničenog dometa u poređenju sa dimenzijama problema koje imaju zemlje u tranziciji. Ipak, sudeći po indikatorima tekućih trendova u domenu veće uloge privatnog sektora (poređenog sa javnim i državnim sektorom) postoji uverenje da će upravo ovi trendovi pružiti nove mogućnosti za ovakve transfere, a time proširiti perspektive budućeg razvoja nacionalnih koop pokreta u ovim zemljama. Da bi se ovakva očekivanja mogla ostvariti moraju se stvoriti odgovarajući uslovi: (1) vladine politike treba da uvažavaju osnovne karakteristike kooperativa tako da ih ne diskriminišu; (2) podsticanje novih formi partnerstva i udruživanja među koop preduzećima; (3) otvoreni dijalozi između predstavnika lokalnih vlasti i sindikata koordinirani na svim nivoima (uključujući i nacionalni) od strane zvaničnih institucija koje predstavljaju kooperative; (4) odgovarajući instrumenti i finansijski resursi za podršku ovih novih vrsta koop preduzeća.

Uloga nacionalnih koop pokreta (naročito onih u bivšim socijalističkim zemljama, koji su uključeni u proces preduzetničke i institucionalne rekonstrukcije) je veoma kompleksna i teško ostvarljiva. U tom smislu, zahteva se velika mobilizacija i participacija članstva. S druge strane, članstvo mora biti uvereno da im kooperative zaista obezbeđuju osnovne potrebe u zamenu za njihovo učešće u podeli rizika stvaranja tih novih preduzeća koop tipa. Za ostvarenje ovakve uloge nacionalnih koop pokreta takođe je neminovna efikasna podrška Međunarodnog koop pokreta koji usmerava ICA preko svojih specijalizovanih tela.

Međunarodni razvoj i solidarnost prepoznati su i u nacionalnim koop pokretima zemalja u tranziciji kao treći bitan aspekt koncepta „održiv ljudski razvoj“. U stvari to je ona međunarodna dimenzija ovoga koncepta koja se odnosi na zajedničke interese ljudi u svim zemljama naše planete. To znači da ne može biti reči o nekom istinskom održivom ljudskom razvoju sve dok je veći deo čovečanstva lišen mogućnosti zapošljavanja, adekvatne ishrane, izvora energije, vode, zdravstvene zaštite i obrazovanja. Imajući sve to u vidu logičan je stav ICA (formulisani u okviru sistema koop vrednosti i principa za 21. vek) da se daleko više posveti problemima ne samo nerazvijenog sveta, već i sveta u savremenoj tranziciji. U centru ovoga pristupa nalazi se i zahtev da koop članstvo treba da bude informisano (bolje rečeno podsećano) o opasnostima koje nosi nerazvijenost, ali i nedovoljno shvatanje

neminovne tranzicije u domenu kooperativa. Pre svega, to se odnosi na ljudske tragedije i patnje doživljavane u kolhoznom modelu prinudnog udruživanja, kao i razaranje prirodnih resursa kroz zanemarivanje održivosti životne sredine. Na osnovu toga sledi i traženje puteva izlaska iz postojećih kriznih situacija. Pri tome je veoma značajna strategija Alijanse o doprinosu akcijama i politikama koje favorizuju koncept održivog ljudskog razvoja.

Međunarodni razvoj i solidarnost, kao globalna dimenzija koncepta održivog ljudskog razvoja, u Alijansi se tretira u smislu podsetnika na ulogu koop pokreta Evropskog regiona koji on igra na svetskoj sceni. Posmatrana sa ovoga aspekta ta uloga je najočiglednija u sledeće dve akcione postavke: (1) podrška jačanju kooperativa u bivšim socijalističkim zemljama; (2) na globalnom nivou podrška razvoju kooperativa u zemljama Juga - što je sinonim za nedovoljno razvijene zemlje trećeg sveta, pa i za neke zemlje u tranziciji.

Podrška koop pokretima u bivšim socijalističkim zemljama od strane ICA, posebno njenog ogranka za Evropu, datira od početka 1990-ih godina. Predstavnici Alijanse zajedno sa predstavnicima ILO, preventivno su organizovali namenske seminare koji su bili posvećeni novoj koop legislativi koja bi bila prilagođena osnovnim zahtevima za puno integrisanje u akcije Alijanse. Radi veće efektivnosti planiranih akcija, Alijansa je kontaktirala Evropsku banku za rekonstrukciju, Svetsku banku u EU kako bi se formirala koop mreža (Co-op Network for Co-operative Development in Eastern and Central Europe) za finansiranje razvojnih koop projekata u Centralnoj i Istočnoj Evropi. Ova mreža je plasirala značajne projekte o održivom razvoju u nekim od ovih zemalja (na primer Češka, Slovenija, Estonija i dr.).

Pored navedene koncentracije na jačanje koop pokreta unutar zemalja u tranziciji, odnosno na podršku povezivanja kooperativa na relaciji Istočna-Zapadna Evropa, u fokusu Alijanse su i drugi aspekti podrške. To se naročito odnosi na pružanje pomoći pri iniciranju novih razvojnih strategija: u okviru ovih strategija akcenat se stavlja na optimalno-kombinovanu mobilizaciju internih i eksternih resursa, što je naročito potrebno ako se imaju u vidu teške situacije koje su prouzrokovali raniji programi strukturnih prilagođavanja (videti više: Vujatović-Zakić, 2000, str. 345-392). Baveći se globalnim problemima Juga, Alijansa se naročito fokusira na zemlje u tranziciji koje imaju svoje enklave sa svim karakteristikama „južnosti”.

Prepoznavši opterećujuće probleme nacionalnih koop pokreta u zemljama tranzicije Alijansa uspostavlja prioritete njihovih rešavanja. U tom smislu ističu se dva važna projekta: prvo, *obuka menadžera* i članova upravnih odbora kroz transfer odgovarajućeg „know-how“; drugo, *otvaranje komercijalnih tržišta* uz konkretnu tehničku pomoć koja kooperativama omogućuje da ispune standarde koje zahtevaju tržišta u industrijalizovanim zemljama. Oba navedena projekta omogućuju novim kooperativama da razvijaju poslovne kontakte u smislu jačanja vlastite tržišne moći uz uvažavanje osnovnih principa održivog razvoja.

5. HRABRIJI KORACI U RENESANSI MEĐUNARODNOG KOOP POKRETA

5.1. Osvrt na značaj globalnih promena počev od kraja 20. veka

Sveobuhvatna tranzicija na raskršću dva veka donela je brojne promene u pogledu uslova za funkcionisanje različitih političko-ekonomskih sistema. Sve do kraja prošlog veka svetska ekonomija je bila bazirana na tri odvojena tipa funkcionisanja: kapitalistička tržišna ekonomija, socijalistička ekonomija i ekonomija u razvoju. Prva značajna promena koja se dešava od kraja 1990-ih odnosi se na proces globalizacije koji je privrednim subjektima generisao nove mogućnosti rasta, ali i veliki rizik od otvaranja vlastite ekonomije.

Mnoga preduzeća iz zemalja koje su tretirane kao zemlje u razvoju postala su vodeće kompanije na svetskom nivou (primer Kine i Indije). S druge strane, mnoga preduzeća koja su u bliskoj prošlosti igrala vodeću ulogu u ekonomiji sada su ili zatvorena, ili su blizu napuštanja posla. Slična situacija je u mnogim drugim područjima i gradovima koji su cvetali u prošlosti, da bi sada doživeli recesiju. U okviru „**strukturnih prilagodavanja**” nametnutih globalnim otvaranjem ekonomije postoji rizik da periferna područja mogu postati još više marginalna, ili pak napuštena. Uz sve to javljaju se i novi oblici siromaštva čak i u najrazvijenijim područjima, bilo kao rezultat priliva migranata iz ratnih zona ili zbog poniženja najranjivijih slojeva društva koje je uzrokovano, između ostalog, i dugim trajanjem pojava kriza (Bianchi, 2013 p. 31). Kada je reč o modelu socijalističke ekonomije evidentno je da je ovde tranzicija bila najobuhvatnija. Mnoge od ovih zemalja su prihvatile model pod motom „**trk u kapitalizam**”, kao svet obećanih mogućnosti uz poštovanje principa neoliberalizma.

Naime, zahvaljujući dogmatskim idejama koje su u kapitalističkom svetu bile prisutne poslednjih nekoliko decenija izrađen je model rasta čije su iluzije povezane sa „**kreiranjem fantomskog bogatstva**” uz pomoć mehanizama „zaduživanje-pohlepa”. Mnoge od ovih iluzija su odvojene od realne ekonomije, radi čega su postale neodržive. Ova neodrživost je uvela svet u neminovnu tranziciju, koja je stvorila promenljivu panoramu sveta na raskršću dva veka. U određenom momentu fluktuirajući svet će ući u sudbonosnu, poražavajuću fazu (vreme nesigurnosti i nestabilnosti), koja predstavlja predvorje globalne krize 2008. godine. U nedostatku paradigme efektivne redistribucije bogatstva ova tranzicija sveta je pokazala svoje pravo lice: 1/5 svetske populacije čine pobednici, a 4/5 čine u najvećem broju gubitnici (bez

zaposlenja, u uslovima siromaštva i bede). Po Kejnsu to je „permanentni problem” kapitalizma. U vezi sa ovim postaje aktuelan i zapis Artur Milera (Arthur Miller) „jedna era se završava kada su njene bazične iluzije iscrpljene”. Centralna iluzija epohe „kapital - beskrajni ekonomski rast i materijalno izobilje su došli do kraja” (Dash, 2013, p. 41). Ova iluzija zamenjena je razarajućom stvarnošću koju je donela globalna kriza. Tako je konstruisani „eldorado svet” mnoge osvestio sa osećanjem razočarenja.

Sa dubokim ulaskom u 21. vek (čak i pre izbijanja globalne krize) svet se suočio sa **pet mega izazova** koji su kreirani nastojanjem oslobađanja od posledica kriza i traženjem pogodne paradigme razvoja i rasta. U suštini, ovo su izazovi održivosti, a čini ih sledeći skup odrednica: **ozelenjavanje, inkluzija, blagostanje, moralne premise i demokratsko upravljanje**. Globalna kriza, koja je označila „kraj rasta” pruža velike mogućnosti da se razviju radikalno-različiti demokratski pristupi koji predviđaju život posle dominacije neoliberalnog kapitalizma.

Ako je neoliberalna era kapitalizma proizvela svoju vlastitu ekonomiku baziranu na četiri noseća koncepta (*racionalnost, efikasnost, konkurencija i profit*) alternativno-paralelno društvo se nalazi u svome traganju za budućnošću kakvu zaslužuje najveći deo ljudske zajednice. Unutar toga se artikuliše jedna takva ekonomija koju bi činila *tri „K”*: kooperacija, komunalni duh (duh zajedništva) i kolektivna akcija (Dash, Ibid). Sve to pretpostavlja radikalno različit način ekonomskog organizovanja koji dobija demokratsku podršku u okviru koop modela privređivanja koji se, kao alternativni model održivog razvoja, bazira upravo na tri osnovna „K” stuba. Ako se kapitalistička ekonomija kreće prema rastu i globalizaciji onda „post kapitalistička varijanta” menja kurs i gravitira prema dobrobiti i lokalizmu artikulisanom u okviru tri „K”. Pošto je poznati eksperiment sa paradigmom „**Veliko Tržište**” i „**Velika Vlada**” („the Big Market” and „the Big Government”) zapostavio socijalne potrebe ljudi, lansiran je model stvaranja „trećeg sektora” koji neki nazivaju socijalna ekonomija. Pored dobrih namera kreatora ovakvog oblika privređivanja, to ipak nije put za promovisanje kooperativa kao nosilaca kompleksno-novog modela privređivanja.

Brojne analize savremene krize kapitalističke civilizacije ukazuju na neminovnost traženja novih puteva za prevazilaženje problema sa kojima se savremeni svet suočava. Pre svega, potrebne su promene u promišljanju o tome kako ljudi proizvode i kako troše proizvedeno, kao i

u kojoj meri koriste finansijske resurse uravnoteženo sa ostvarenom akumulacijom. Na kraju, bitni su uslovi u kojima ljudi žive. To podrazumeva i različitu koncepciju stvaranja društvenog bogatstva gde prednost pripada obnovljivim resursima na planeti i čoveku, ljudskom biću kao kreativnoj snazi u održivom razvoju. U traženju realnih mogućnosti **vraćanja izvornim principima održivosti** ljudske zajednice posebno mesto zauzima Međunarodni koop pokret, koji je od samog svog početka artikulisan kao pokret bez kraja - pokret za sva vremena. Kao takav pokret, pruža ljudima nadu da mogu živeti u boljem i pravednijem svetu.

U nastojanju da obnovi i osnaži nacionalne koop pokrete (koji su napušteni u vreme „kooperativa kolhoznog tipa“) ICA je, kao krovna institucija Međunarodnog koop pokreta, tokom 1990-ih usmerila značajan deo svojih aktivnosti u pravcu jačanja koop pokreta unutar zemalja u tranziciji (Centralna i Istočna Evropa), kao i u zemljama Zajednice nezavisnih država (bivši Sovjetski Savez). Organizovani su brojni seminari posvećeni novoj koop legislativi kako bi nacionalni koop pokreti zemalja u tranziciji bili prilagođeni za puno integrisanje u Evropski ICA region. Takođe su organizovani seminari za obuku koop menadžera sa ciljem usvajanja znanja koja kooperativama omogućuju da ispune standarde koje zahteva tržište u razvijenim zemljama. Na ovim seminarima prezentovana je i metodologija transfera državnih preduzeća sa problemima u radničke kooperative. U ovom kontekstu pomaganja nacionalnih pokreta zemalja u tranziciji ne treba zanemariti već pomenute kontakte ICA sa Evropskom bankom za rekonstrukciju i razvoj pri osnivanju „Mreže za razvoj kooperativa u Istočnoj i Centralnoj Evropi“.

Očekivane promene u konceptu održivog razvoja mnogi savremeni analitičari globalne krize vizioniraju u **koop modelu razvoja** - što se, kao alternativni koncept, sve više tretira u projektima koop razvojnih institucija počev od 2009. godine, kada su UN od otpočele ozbiljne aktivnosti za proklamovanje “Međunarodne godine kooperativa 2012” („2012 International Year of Cooperatives - IYC“). Potom je objavljena epohalna studija pod naslovom „Kapital i zamka zaduživanja: pouke iz kooperativa u globalnoj krizi” (Sanchez Bajo, Roelants, 2011). Ova studija je prva ozbiljnija potpora za „IYC-2012”. Međunarodnu godinu kooperativa ICA je pozdravila svojim strateškim dokumentom pod nazivom „Blueprint for a Co-operative Decade” (2013). Ove nove ideje obilato su raspravljane na naučnim forumima širom sveta

i publikovane u studijama brojnih razvojnih institucija sa radovima kompetentnih istraživača iz domena Međunarodnog koop pokreta. Sve to predstavlja osnovnu nit aktuelnih promocija koop modela održivog razvoja kao alternative za prevazilaženje globalne krize, ali i eventualnih recesija u bližoj ili daljoj budućnosti.

Sve navedene promene različitih elemenata koji čine ambijent za funkcionisanje privrednih subjekata unutar ekonomije određene zemlje, **otvorile su prostor za kooperative** koje, sa različitim sadržajem, mogu predstavljati funkciju kontinuelne sinteze između ekonomskih, socijalnih i ekoloških zahteva. Ovakvi zahtevi, međutim, nisu sadržani u konceptu preduzeća tipa akcionarskog kapitala. Koop preduzeća koja se prevashodno oslanjaju na ljude (a ne na kapital) mogu pravovremeno reagovati na potrebu većeg razumevanja socijalnih i ekonomskih previranja koja su otkrivena samim procesom globalizacije i nastankom globalne krize. Konsekventno tome, potrebno je promovisanje preduzeća baziranih na poslovima kojima je moguće olakšati proces transformacije društva kao celine. Na taj način se kreiraju vrednosti koje su značajne za zajednicu, obezbeđujući sa predvidljivom sigurnošću da takva zajednica neće biti izložena propasti pri suočavanju sa eksternim tokovima koje prati svaka kriza. Iz svega izloženog može se izvesti zaključak da je **renesansa Međunarodnog koop pokreta** vidljiva ne samo na globalnom nivou, već i na nacionalnom nivou mnogih zemalja u svetu. Nije zapostavljen ni lokalni nivo, što je od posebnog značaja. Naime, u fazi povećane kompleksnosti tržišta, kada se javljaju veće fluktuacije koje destabilizuju život lokalnih zajednica, potrebno je obnavljanje i oporavak tih zajednica. Takav oporavak baziran je, pre svega, na participaciji uz dužnu pažnju na individualna prava ljudi u njihovom naporu da zaštite svoju teritoriju. Ova vrsta zaštite odnosi se na najbolje moguće korišćenje tehnologije kako bi se konsolidovala mreža zajedništva bazirana na solidarnosti, koja je od naročitog značaja u zaštiti od nestabilnosti prisutne u međunarodnim razmerama.

Sve razmatrane promene vezane za renesansu Međunarodnog koop pokreta poslužile su kao osnova za **lansiranje novog koop modela privređivanja** koji se očigledno konfrontira sa konvencionalnim (korporativnim) modelom privređivanja. Globalna kriza 2008. godine u znatnoj meri je doprinela stvaranju koop teorije rasta i velikom angažovanju Međunarodnog koop pokreta u dokazivanju prednosti privređivanja u koop tipu preduzeća, koje je inače već prisutno u

kapitalističkom sistemu. Na toj činjenici zasnovana je i tvrdnja da koop model privređivanja predstavlja istinsku alternativu održivog razvoja. Ovu tezu o mogućnostima koop modela privređivanja potvrđuje i sve veće uključivanje institucija UN i drugih razvojnih institucija u rešavanju problema koje je donela globalna kriza. Hrabriji koraci u renesansi svih aspekata Međunarodnog koop pokreta stvaraju pretpostavke za kreiranje nove trajektorije kooperativa kao graditelja održivosti. Upravo ovaj put vodi do izgradnje boljeg sveta.

5.2. Ujedinjene nacije i kooperative

5.2.1. Od početka u saglasju sa Međunarodnim koop pokretom

Organizacija ujedinjenih nacija (OUN - skraćeno Ujedinjene nacije, odnosno UN) osnovana je 25. aprila 1945. godine u San Francisku od strane 51 države, ukinuvši Društvo naroda osnovano posle prvog svetskog rata koje nije moglo da spreči izbijanje drugog svetskog rata. UN se deklariraju kao globalno udruženje vlada koje sarađuju na polju međunarodnog prava, globalne bezbednosti, ekonomskog razvoja i socijalne jednakosti. Od 2011. godine 193 zemlje su članice UN. Prednost nad Društvom naroda je u tome što UN imaju sposobnost da održavaju i isporučuju oružane snage svojih članica kao mirotvorce.

Ujedinjene nacije su na samom početku svog postojanja shvatile značaj Međunarodnog koop pokreta i njegovih specijalnih karakteristika. Tada je Međunarodnoj koop alijansi dat konsultantski status prve kategorije unutar UN. Na jubilarom ICA Kongresu 1995. godine Generalni sekretar UN (Boutros Boutros-Ghali) je objavio odluku o priključivanju **obeležavanja Međunarodnog dana kooperativa** (svake prve subote u julu) počev od 1996. godine. Tome je dodata i izjava Generalnog sekretara prema kojoj *kooperative, članice ICA, spadaju među najbliže i najstarije saradnike UN, postavši tako dragoceni faktor u ekonomskom i socijalnom razvoju svih zemalja sveta*. Ovde je takođe istaknuta činjenica da kooperative predstavljaju model organizacije društva u čijem centru je **čovjek, a ne kapital**. Pored toga, koop model privređivanja se bazira na setu humanih vrednosti kao što su solidarnost, jednakost i pravda. Počevši od ovog ICA kongresa pa do kraja 1997. godine Generalna skupština UN je usvojila 13 specijalnih rezolucija u

vezi sa kooperativama, pozivajući vlade zemalja članica UN da promovišu i podrže koop pokret. Nekoliko od ovih rezolucija koje su usvojene od strane Ekonomskog i socijalnog saveta takođe apeluju na bližu saradnju UN i ICA.

Najvažniji ciljevi koop pokreta koincidiraju sa onim ciljevima koji stoje pred UN. Naime, u okviru formulacije njenog osnivačkog akta stoji da je glavni cilj Ujedinjenih nacija da „*promovišu bolji životni standard ljudi u većoj slobodi*“. S druge strane, osnovni ciljevi Međunarodnog koop pokreta se svode na sledeće: (1) poboljšanje materijalnih uslova i blagostanja članstva kroz njihovo delovanje u zajedništvu; (2) davanje veće mogućnosti članovima da upravljaju svojim životima kroz njihovo dobrovoljno udruživanje u organizacije kontrolisane slobodno i demokratski od strane članova tih organizacija. Sve usvojene rezolucije UN koje se odnose na kooperative u celini podržavaju proklamovane ciljeve Međunarodnog koop pokreta.

Organizacija UN je jedna od članica osnivača *Komiteta za promovisanje i unapređenje kooperativa* (the Committee for the Promotion and Advancement of Cooperatives - COPAC). To je jedan unikatni aranžman po kome su udružene na bazi ravnomernog partnerstva Ujedinjene nacije (UN Department of Economic and Social Affairs - UNDESA) i još druge dve specijalizovane agencije UN: Međunarodna organizacija za hranu (Food and Agricultural Organization of UN - FAO) i Međunarodni biro rada (International Labor Office - ILO). Tu su još četiri međunarodne nevladine organizacije: Međunarodna koop alijansa (International Co-operative Alliance - ICA), Svetski savet kreditnih unija (The World Council of Credit Unions), Međunarodna federacija poljoprivrednih proizvođača (International Federation of Agricultural Producers - IFAP) i Međunarodna unija radničkih asocijacija za hranu, poljoprivredu, hotele, restorane, ketering i duvan (International Union of Food, Agricultural, Hotel, Restaurant, Catering, Tobacco and Allied Worker's Associations).

Na svim samitima i konferencijama UN, koji su bili posvećeni problemima socijalnog razvoja, učesnici su pozitivno reagovali na poziv Generalne skupštine UN da se posveti dužna pažnja formulisanju respektivne strategije i akcija vezanih za ulogu i doprinos kooperativa. U dokumentima UN, ne samo da se deklarativno priznaje značajna uloga koop sektora posmatrana globalno, već su uključeni brojni zahtevi koop preduzećima u pogledu njihovog doprinosa za ostvarenje konkretno

usvojene strategije. U tom smislu može se navesti primer Kopenhagenske deklaracije o socijalnom razvoju (1995) kojom su se predstavnici država učesnica na ovom svetskom samitu obavezali da će „koristiti i u celini razvijati potencijale kooperativa kojima one mogu da doprinesu ostvarenju postavljenih socijalnih ciljeva, naročito u pogledu iskorenjavanja siromaštva, stvaranja uslova za puno i produktivno zapošljavanje i povećanje socijalne integracije (inkluzije)".

Kao još jedan dokaz pridavanja sve većeg značaja Međunarodnom koop pokretu može se navesti činjenica da UN, počev od 1995. godine, takođe obeležavaju prvu subotu u julu svake godine kao Međunarodni dan kooperativa (koji se inače slavi u okviru Međunarodnog koop pokreta počev od daleke 1923. godine). Pozitivan odnos UN prema ICA logička je posledica činjenice da je polovina svetske populacije uključena u (ili je pod određenim uticajem) neku formu kooperativne aktivnosti. Ova činjenica u velikoj meri boji poruku generalnog sekretara UN Kofi Anana za Međunarodni dan kooperativa 1999. godine u kojoj se, između ostalog, ističe sledeće: „milioni muškaraca i žena su obezbedili za sebe i svoje najbliže jedan život pun digniteta, ekonomsko poboljšanje i proširenje mogućnosti za udruživanje preko kooperativa širom sveta". Ovakvo pridavanje značaja koop pokretu u svetu proizilazi iz činjenice da vlade na svim nivoima danas imaju teškoća pri ispunjenju rastućih zahteva svoje populacije za mnoge esencijalne usluge, zbog čega partnerstvo sa koop preduzećima predstavlja efektivnu alternativu i komplementarno sredstvo za zadovoljenje osnovnih potreba ljudi. Pri tome se moraju imati u vidu očigledne promene u domenu socijalnih aktera na svetskoj sceni.

Počev od kraja drugog svetskog rata, pa sve do kraja 20. veka, država je na određeni način bila centralni akter u međunarodnoj areni. Ta supremacija države tokom vremena se našla pred sve većim izazovom prevlasti privatnih, gigantskih transnacionalnih korporacija. Ovaj izazov savremene globalizacije na isti način shvataju UN i Međunarodni koop pokret. Otuda i njihovo saglasje u traženju rešenja problema sveopšte tranzicije u koju je gurnut svet krajem 20. veka. Ovome saglasju danas su priključeni mnogi akademici, predstavnici organizovane radne snage - sindikati, različite nevladine organizacije, uključujući i razne fondacije.

Proklamovanje neoliberalnog modela rasta i razvoja kao najuspešnijeg u okviru globalizacije, za UN je bio signal za još veće isticanje značaja Međunarodnog koop pokreta. U rezoluciji 56/114 od 2001. godine UN upozoravaju vlade da podstiču i olakšavaju „osnivanje i

razvoj kooperativa uključujući preduzimanje mera koje bi omogućile ljudima koji žive u siromaštvu, ili pripadaju osetljivim grupama, da se angažuju na dobrovoljnoj osnovi u kreiranju i razvoju kooperativa”. Time se lansira ideja da su **kooperative najbolje plasirani model razvojnog preduzeća za izgradnju održivosti u 21. veku**. Tako se kooperative pozicioniraju kao istinski graditelji održivosti, odnosno održivog razvoja za sve ljude u okviru njihovih užih i širih zajednica.

5.2.2. Međunarodna godina kooperativa - 2012.

Od početka svetske finansijske krize (slom *Lehman Brothers*) koja je ubrzo prerasla u globalnu krizu, bilo je jasno da će ova kriza dugo potrajati. To je bio znak za ozbiljno istraživanje (uzroka i posledica krize) istaknutih autora i kompetentnih eksperata u domenu Međunarodnog koop pokreta već u prvoj fazi krize. UN nisu izostale u praćenju brojnih inicijativa (konferencije, samiti i nove publikacije posvećene globalnoj krizi) kojima se pokušava dekodiranje uzroka i posledica krize. Osnovna namera je da se sagledaju mogućnosti svih nacionalnih koop pokreta za doprinos rešenju nastalih problema. U tom kontekstu lansiran je i koncept Međunarodne godine kooperativa od strane UN, sa namerom da se svetska javnost obavesti o značaju kooperativa. Nije to samo priča o prošlim uspesima udruživanja pojedinaca za vreme teških perioda kako bi se bolje koristili njihovi resursi, omogućio bolji pristup tržištima i ponovno uspostavljanje ravnoteže u domenu pregovaranja o cenama.

Već u početku globalne krize UN, svesne njenih razornih posledica, preduzimaju ozbiljne korake u projektovanju Međunarodne godine kooperativa. Pripreme za ovaj dokument UN počele su već u julu 2009. godine sa izveštajem Generalnog sekretara pod nazivom „Kooperative i razvoj društva” (Cooperatives in Social Development). Krajem iste godine Generalna skupština UN usvaja Rezoluciju pod istim nazivom (Kooperative i razvoj društva). Ovom rezolucijom upravo je nominovana 2012. kao Međunarodna godina kooperativa. Potom je sledila Rezolucija Generalne skupštine UN (64/136) od 11. februara 2010. godine kada je zvanično proklamovana „**2012 IYC**” (konsenzus 55 zemalja članica UN).

U tekstu Rezolucije UN (18.12.2009) pod naslovom „Cooperatives in Social Development” fokusirane su sledeće tačke: (1)

priznavanje raznolikosti koop pokreta širom sveta; (2) poziv vladama da preduzmu mere za podsticanje razvoja kooperativa; (3) isticanje karakteristika koop načina privređivanja u čijem fokusu je ljudska solidarnost umesto pohlepe, po čemu se kooperative razlikuju od prevashodno profitno usmerenih privrednih subjekata; (4) usmeravanje članova kooperativa na razvoj sopstvenog poslovanja zasnovanog na koop vrednostima i principima; (6) isticanje potrebe podizanja svesti nacionalnih vlada, lokalnih uprava, poslovnih zajednica i celokupne javnosti o prednostima koop modela privređivanja.

Očigledno je da Generalna skupština UN nije slučajno odabrala 2012. godinu za Međunarodnu godinu kooperativa. U jeku globalne krize 2009. godine kada je nominovana IYC i 2010. godine kada je proklamovana IYC bilo je jasno da ova kriza neće biti kratkotrajna. Samim tim ovo je bio izazov za UN da preduzmu odgovarajuće korake u smislu traženje izlaza. Tokom 2011. godine sledila je intenzivna kampanja za potporu ostvarenja ciljeva postavljenih pred Međunarodni koop pokret. Proglašavanje IYC označava početak kampanje širom sveta da se koop model privređivanja podigne na novi nivo. Na taj način međunarodna zajednica tretira kooperative kao garant ekonomskog razvoja i socijalne odgovornosti. Generalni sekretar UN Ban Ki-Moon, govoreći o ciljevima UN u okviru IYC, između ostalog navodi sledeće: (1) povećanje javne svesnosti o kooperativama i njihovom doprinosu socio-ekonomskom razvoju i Milenijumskim razvojnim ciljevima; (2) promovisanje osnivanja i rasta kooperativa; (3) podsticanje vlada da utemelje politike i zakonsku regulativu koja dovodi do formiranja, ubrzanijeg razvoja i stabilnosti kooperativa. Fokusirajući se na svoje vrednosti, **kooperative se pokazuju kao elastičan i održiv poslovni model** koji je prosperitetan i u kriznim vremenima. Takav uspeh pomaže mnogim porodicama i njihovim lokalnim zajednicama da ne skliznu u siromaštvo. Doprinos kooperativa je od naročitog značaja za smanjenje siromaštva, povećanje zaposlenosti i socijalne integracije.

Još u toku intenzivne kampanje za proklamovanje IYC lansiran je i prepoznatljivi logo „2012 IYC“. Širina do koje je ovaj logo bio prihvaćen od strane značajnih koop institucija širom sveta pokazuje snagu identifikovanja kroz prihvatanje zajedničkih vrednosti izvan nacionalnih granica.

Proklamovanje IYC izazvalo je pravu eksploziju u aktivnostima brojnih koop razvojnih institucija (konferencije, samiti, debate i sl.), ali i u angažmanu kompetentnih istraživača-pojedinaca u domenu Međunarodnog koop pokreta. Posmatrano sa istorijske tačke gledišta umesno je da se krene od 2011. godine, tj. od već spominjane epohalne studije pod naslovom „Capital and the Debt Trap: Learning from Cooperatives in the Global Crisis”. U tom kontekstu vredna pomena su, između ostalog, sledeća događanja na međunarodnoj koop sceni: (1) EURICSE & ICA - „Promoting the Understanding of Cooperatives for a Better World”, Konferencija u Veneciji 2012; (2) International Conference on Cooperative Economics, Quebec City, oktobar 2012; (3) CECOP-CICOPA Europe, studija pod naslovom „The Resilience of Cooperative Model”, 2012; (4) Blueprint for Cooperative Decade, ICA strateški dokument, početkom 2013; (5) ICA & CICOPA - Cooperative Growth for the 21st Century (oktobar 2013) i brojne druge studije koop institucija posvećene IYC, koje su navedene u spisku literature.

Očigledno je da IYC u centar postojeće nesigurnosti, između ostalog, smešta i *traganje za načinom kako kooperative mogu da pruže neku nadu i jasnije usmeravanje ljudi u njihovim aktivnostima* širom sveta. Među različitim oblicima preduzeća kooperative se preporučuju kao jedinstvene po korišćenju resursa i demokratskoj kontroli. Koop model privređivanja u većini slučajeva se pokazao kao komercijalno efikasan i efektivan upravo zato što se oslanja na širi obuhvat vrednovanja

ljudskih potreba umesto isključivo na očekivani profit pri donošenju investicionih odluka. To potvrđuje i činjenica da koop sektor obezbeđuje zaposlenje milionima ljudi širom sveta. Tako kooperative, razvijajući individualnu participaciju, mogu da grade lično samopouzdanje svoga članstva, elastičnost i socijalni kapital, a koop institucije da kreiraju dugoročnu sigurnost i trajno usmerenu održivost. U tom kontekstu važno je definitivno buđenje donosilaca odluka uz saznanje o benefitima koje daju kooperative. Još više je važno da podrška kooperativama dođe od zakonodavaca i vodećih političara kako bi rastući entuzijizam za koop oblik preduzeća bio preveden u formu koja u praksi uživa stvarnu podršku.

Među posledice globalne krize koje su imale razorno dejstvo na celokupni život, treba uključiti i činjenicu da je većina vlada razvijenih ekonomija u povlačenju svoje uloge u pokrivanju socijalnih i javnih troškova, ostavljajući tako građane u još većem metežu (ovom problemu povlačenja „Big Government” pridružuje se i problem „Big Market”) . Nejednakosti u društvu se dramatično povećavaju sa ozbiljnim posledicama od Zapada do Istoka. Međutim, još uvek je malo saznanja kako da se političke institucije reformišu u cilju smanjenja rastućih socijalnih nemira, ekonomske stagnacije i nesigurne budućnosti koja se projektuje najmanje do 2021. godine: siromaštvo će biti povećano, nepovoljno stanje mladih će biti pogoršano, globalno zagrevanje će imati češći uticaj na svakodnevni život ljudi itd.

Redak je argument za očekivanje pozitivnih promena postojećeg stanja u svetskim razmerama kao što su očekivanja od proklamovane “2012 IYC”. To predstavlja svojevrsni katalizator za kooperative i ljude koji veruju u saradnju. Konkretno, **IYC je postala platforma za lansiranje ICA “Koop dekade 2011-2020”**. Istovremeno, to je bio poziv svim akterima međunarodnog koop pokreta da preuzmu svoju ulogu u ostvarenju „Blueprint Koop vizije 2020.” Ova vizija označava istorijski momenat za koop sektor u kome se on suočava sa izazovima kojima je izložena svetska zajednica u rapidnim promenama. Da bi opstali u takvom svetu ljudi uključeni u koop pokret treba da postanu više dovrtljivi, preduzimljivi i kooperativni kako bi se suočili sa neizbežnim izazovima ne samo preživljavanja, već i nade za bolju budućnost. U tom smislu je i „Blueprint”, kao ICA strateški dokument, u potpunom saglasju sa proklamovanom Međunarodnom godinom kooperativa. Suština ove strategije, između ostalog, svodi se na ohrabrenje donosilaca koop odluka,

lokalnih zajednica i nacionalnih vlada da prepoznaju one koop aktere koji pomažu u procesu ostvarenja međunarodnog saglasja o razvojnim ciljevima, kao što su oni nominovani u „Millennium development goals” (MDGs). Jednom rečju, ovde se radi o sagledavanju dometa u kome kooperative mogu biti prepoznate tokom „Koop dekade” kao lideri ekonomske, socijalne i ekološke održivosti.

Pored „Blueprint” (koji je ICA usvojila u Mančesteru 31. oktobra 2012. godine i objavila januara 2013) ICA je, samo devet meseci kasnije, u saradnji sa CECOP-CICOPA Europe, publikovala posebnu analitičku studiju pod naslovom „Cooperative Growth for the 21st Century” (oktobar 2013). Ova studija sadrži sedam autorskih tekstova (editor Roleants Bruno). Generalno posmatrano, svi ovi tekstovi vremenski pokrivaju „Blueprint viziju 2020”, a istovremeno su i direktna podrška ciljevima proklamovane IYC kojom UN reaguju na globalnu krizu. Dva od navedenih tekstova pod naslovom „od krize do rasta”, između ostalog, označavaju kamen temeljac nove paradigme rasta („koop teorija rasta”) koja se konfrontira sa konvencionalnom (korporativnom) teorijom. Istovremeno, ovo predstavlja veliki doprinos koop modelu održivog razvoja kojim se dokazuje nemoć konvencionalne teorije rasta u pogledu izlaska iz globalne krize 2008 (Laliberte i Sanchez-Bajo). Ostali tekstovi, posmatrani u celini, takođe pokrivaju temu „od kriza do rasta”, ali su više usmereni na „menjanje budućnosti” savremenog sveta. Usko sa time povezano je oštro reagovanje nekih autora na krizu civilizacije u vladajućem neoliberalizmu. Istovremeno ovo predstavlja raskršće koop pokreta: potrebno je smelije promišljanje o kooperativama zato što je upravo došlo njihovo vreme (Satger i Dash). Ovo označava novu eru gledanja na održivi rast i razvoj. U fokusu je novi model koop preduzeća (Bianchi).

Kao što je „Blueprint” ICA strateški projekat (2013) predstavljao direktno podršku „2012 IYC”, isto tako je i navedena analitička studija („Cooperative Growth for the 21st Century”, 2013), preko objavljenih autorskih tekstova, „2012 IYC” prihvatila u znaku dobrodošlice. Dve međunarodne koop institucije (ICA i CICOPA) su shvatile proglašavanje IYC u smislu konkretnog pokretača svojih većih angažmana u domenu ubrzanijeg razvoja koop sektora. Brojni aspekti razvoja kooperativa razmatrani od 2009-2011. godine u pripremanju i proklamovanju „2012 IYC” našli su svoje mesto i u navedenoj studiji. Naime, radi se o

problemima koji se odnose na zabrinjavajuće, rapidne promene sveta koji je naročito uzdrmala globalna kriza 2008. godine.

Ciljevi proklamovane Međunarodne godine kooperativa uticali su na intenzivno i ubrzano aktiviranje mnogih razvojnih koop institucija kroz angažovanje kompetentnih pojedinaca (eksperata) iz oblasti koop problematike. Između 2010. i 2016. godine javlja se čitava erupcija događaja na sceni Međunarodnog koop pokreta koji izražavaju dobrodošlicu i podršku „2012 IYC”, a u kojoj učestvuju najznačajnije koop razvojne institucije sa svojim publikacijama koje objavljuju radove velikog broja kompetentnih autora. Naime, posle proklamovanja „2012 IYC” može se konstatovati činjenica da su svi poznati akteri Međunarodnog koop pokreta u “akciji zajedno” sa ciljem promovisanja budućnosti koop modela privređivanja. Posmatrajući „vremeplov” aktivnosti na sceni Međunarodnog koop pokreta u okviru koga deluju najznačajnije razvojne institucije tokom perioda 2011-2018. godine, jasno proizilazi da su sve one potvrdile dobrodošlicu “2012 IYC “ što je prikazano u opsežnim analizama korišćene literature:

1. *Promoting Co-operatives: A guide to ILO Recommendation 193-ILO, 2011;*
2. *Promoting the Understanding of Cooperatives for a Better World, Konferencija u Veneciji, 2012 - ICA&EURICSE;*
3. *Resilience of the Cooperative Model, (CECOP-CICOPA Europe - 2012) - ova studija istovremeno predstavlja podršku “Strategiji EU 2020”;*
4. *International Conference on Cooperative Economics, Quebec City, 2012;*
5. *Blueprint for Cooperative Decade, ICA strateški dokument, 2013 - ICA 2013;*
6. *Cooperative Growth for the 21st Century, 2013 - ICA&CICOPA;*
7. *Strategic Document for the Co-operative Decade - CICOPA 2013;*
8. *Cooperatives and Sustainability: an Investigation into the Relationship - ICA et al. 2013;*
9. *Cooperatives and the Sustainable Development Goals - A Contribution to the Post 2015 Development Debate - ILO&ICA 2013;*
10. *Cooperatives and Employment: Global Report, International Summit of Cooperatives, Quebec City, 2014 - CICOPA et al;*
11. *Job preservation through cooperatives - ILO, 2014;*
12. *Transformation of World: the 2030 Agenda for Sustainable Development (UN Sustainable Development Summit), New York 2015;*
13. *Cooperatives: the Power to Act, International Summit of Co-operatives, Quebec City, ICA et al. 2016;*
14. *Transforming our World: a Co-operative 2030 - COPAC 2018.*

Pored navedenih aktivnosti značajnih aktera u Međunarodnom koop pokretu, dobrodošlici “2012 IYC” priključile su se i druge institucije koje se bave proklamovanjem koop modela privređivanja za 21. vek. Njihovo delovanje detaljnije je analizirano u temama koje obeležavaju Međunarodni dan kooperativa (International Day of Cooperatives - IDC) od 2012-2019. godine. Ipak, najprikladnija dobrodošlica, a istovremeno i ispraćaj IYC, manifestovani su na 33. ICA Kongresu u Mančesteru od 29. oktobra do 2. novembra 2012. godine. Ovaj veličanstveni skup organizovan u slavu IYC, privukao je 12.605 delegata - članova različitih kooperativa i drugih posetilaca iz 88 zemalja. Pred ovim skupom objavljena je postavljena osnova za koop dekadu (Blueprint). Bez sumnje, nije bilo pogodnijeg mesta za održavanje ovoga skupa nego što je to Manchester blizu koga je Ročdel (Rochdale) kao mesto rođenja globalnog koop pokreta i svetska prestonica kooperativa.

Mančesterski ispraćaj „2012 IYC” predstavlja najveći skup ikada organizovan za poslenike u preduzećima koop tipa iz celog sveta. U okviru pozitivnih ocena dostignutih uspeha tokom ove godine govorili su mnogi učesnici-suorganizatori skupa među kojima su: Dame Pauline Green - ICA predsednik, Len Wardle - predsednik Manchester Cooperative Group i David Button - predsednik Co-operatives UK. U kontekstu favorizovanih ocena od strane učesnika-diskutanata naročito se ističe sledeće: *Međunarodni koop pokret istinski je shvatio i propratio IYC kao izazovnu šansu, odnosno mogućnost punog delovanja koja se pruža samo jednom u toku čitave generacije.* Vođene diskusije nisu bile fokusirane samo na uspehe, već i na promišljanja kako da se na ostvarenim uspesima izgrađuje rast koop ekonomije tokom narednih 10 ili 20 godina. Povećane aktivnosti brojnih koop-razvojnih institucija (tokom obeležavanja IYC, ali i kasnije, naročito posle 2012. godine) poslužile su kao odgovor na globalnu krizu 2008. godine, koja je poljuljala poverenje ljudi u vladajući neoliberalni sistem vrednosti. Sve to zajedno otvorilo je prostor za preusmeravanje poslovnih aktivnosti na koop model privređivanja kao alternativu održivog razvoja. Na kraju, treba istaći da je IYC lansirala nove mogućnosti za veću diverzifikaciju globalne ekonomije kojom se mogu ublažiti negativne posledice svih vrsta kriza kao pratećih pojava cikličnog modela privređivanja u savremenoj eri kapitalizma.

5.2.3. Kooperative u agendama UN o održivom razvoju

Poznate su dve Agende UN u periodu između 2000. i 2015. godine: prva pod nazivom „**Milenijumski razvojni ciljevi**” (Millennium Development Goals - MDGs), koja je lansirana za period 2000-2015. godine i druga pod nazivom „**Ciljevi održivog razvoja**” (Sustainable Development Goals - SDGs), koja pokriva period 2015-2030 godine.

Deklaraciju UN o prvoj Agendi podržalo je 189 (od ukupno 193) zemalja članica UN. Ciljevi ove deklaracije sumirani su u 8 tačaka: (1) iskorenjivanje ekstremnog siromaštva i gladi; (2) stvaranje univerzalnog osnovnog obrazovanja; (3) promovisanje rodne ravnopravnosti i osnaženje žena; (4) smanjenje mortaliteta dece; (5) poboljšanje značaja materinstva; (6) borba protiv HIV/AIDS, malarije i drugih bolesti; (7) osiguranje održivosti; (8) utemeljenje globalnog partnerstva za razvoj.

Ova konstrukcija razvojnih ciljeva doživjela je određene kritike. To se naročito odnosi na nedostatke analiza za postavljene ciljeve, određene teškoće u pogledu mera za ostvarenje pojedinih ciljeva, kao i postojanje neravnomernog progressa među najsiromašnijim i prezaduženim zemljama. Ipak, najveća kritika odnosi se na to da je ovu Agendu **sačinila grupa eksperata iza zatvorenih vrata**. Ciljevi ove Agende fokusirani su prevashodno na socijalne probleme kao što su: kraj ekstremnog siromaštva i borba protiv nejednakosti i nepravde. Ovaj program UN usmeren je na zemlje u razvoju - naročito na one najsiromašnije. Međutim, kompleks izazova sa kojima se svet suočio, naročito u toku globalne krize, zahtevao je traženje rešenja za mnogobrojne pojavne probleme. Praćenje nedovoljnog uspeha u dostizanju ciljeva ovog programa ozbiljno je upućivalo na neizbežnost donošenja nove razvojne agende UN za „*post 2015*”. Posebna kritička zamerka je što u ciljevima MDGs nema naznačenog mesta za kooperative. Nezavisno od ovog propusta, one su ipak u svojim aktivnostima davale konkretni doprinos i podršku Milenijumskim ciljevima.

Proces izrade nove strategije UN o održivom razvoju (SDGs) pokrenut je na Konferenciji UN za održivi razvoj u Nju Jorku 2012. godine pod nazivom „Rio+20” (to se odnosi na dvadesetogodišnjicu od skupa iz 1992). Ovde je formirana „**Otvorena radna grupa**” sa zadatkom da izradi kompleksniji set ciljeva održivog razvoja. Posle više od jednogodišnjih pregovaranja radna grupa je prezentovala preporuku za 17

razvojnih ciljeva (2014). Ova preporuka obuhvata širi spektar ciljeva kojim se povezuju najznačajniji elementi održivog razvoja kao što su: ekonomski rast, socijalna inkluzija i zaštita životne sredine.

U okviru debate o strategiji održivog razvoja “*post 2015*” bilo je i drugih predloga. Vredni pažnje su dva predloga. Prvi je projekat ICA i ILO pod nazivom “Kooperative i ciljevi održivog razvoja: doprinosi debati o razvoju post 2015 (Cooperative and the Sustainable Development Goals: A Contribution to the Post-2015 Development Debate, A policy brief, ICA-ILO 2013, str. 3). Ovaj projekat sadrži 11 ciljeva. U njemu se izričito zahteva značajniji uticaj predstavnika koop pokreta u donošenju odluka. Drugi projekat o razvoju „post 2015” predstavljen je u agendi eminentnih panelista UN pod naslovom “Novo globalno partnerstvo: iskorenjenje siromaštva i transformisanje ekonomije kroz održivi razvoj (A New Global Partnership: Eradicate Poverty and Transform Economies through Sustainable Development, 2013 - preuzeto iz ICA-ILO, 2013, str. 3). Ovaj projekat prezentovan je u 12 ciljeva. Na osnovu detaljnije analize ova dva projekta može se konstatovati da su ovi obuhvatni ciljevi razvoja u velikoj meri podudarni.

Mada je tokom debate o razvoju „post 2015” konstruisano više predloga za koncept održivog razvoja (od kojih su već navedena dva), ipak su preporuke „*Otvorene radne grupe*” za 17 ciljeva održivog razvoja bile najprihvatljivije. Početkom avgusta 2015. godine 193 zemlje članice UN postigle su konsenzus o izradi novog dokumenta pod naslovom “**Transformacija našeg sveta: Agenda 2030 za održivi razvoj**” (Transforming our World: the Agenda 2030 for Sustainable Development). Ova Agenda, usvojena u septembru 2015. godine na Samitu UN o održivom razvoju u Njujorku (UN Sustainable Development Summit), sadrži sledeće ciljeve održivog razvoja:

1. *Zaustaviti siromaštvo svuda u svim njegovim oblicima.*
2. *Zaustaviti glad, postići bezbednost hrane i poboljšati ishranu i promovisati održivu poljoprivredu.*
3. *Osigurati zdrav život i promovisati blagostanje za sve starosne grupe.*
4. *Osigurati inkluzivno i jednako kvalitetno obrazovanje i promovisati mogućnosti celoživotnog učenja za sve.*
5. *Ostvariti rodnu ravnopravnost i osnaživanje svih žena.*
6. *Osigurati dostupnost i održivo upravljanje vodom i kanalizacijom za svakoga.*
7. *Osigurati pristup pouzdanoj, održivoj i savremenoj energiji za svakoga.*

8. *Promovisati održiv ekonomski rast, puno i produktivno zapošljavanje i dostojanstven rad za svakoga.*
9. *Izgraditi snažnu infrastrukturu, promovisati inkluzivnu i održivu industrijalizaciju i podstaći inovacije.*
10. *Smanjiti nejednakost unutar i među zemljama.*
11. *Učiniti gradove i ljudska naselja inkluzivnim, sigurnim, otpornim i održivim.*
12. *Osigurati održivo-izbalansiranu potrošnju i proizvodnju.*
13. *Preduzeti hitne mere za borbu protiv klimatskih promena i njenih uticaja na život ljudi.*
14. *Očuvati održivo korišćenje okeana, mora i morskih resursa za održivi razvoj.*
15. *Zaštiti, obnoviti i promovisati održivu upotrebu kopnenih ekosistema, održivo upravljanje šumama, borbu protiv dezertifikacije (stvaranja pustinja), zaustavljanje i preokretanje degradacije zemljišta i zaustavljanje gubitka biološke raznolikosti.*
16. *Promovisati mirna i inkluzivna društva za održivi razvoj, omogućiti pristup pravdi za sve i izgraditi efikasne, odgovorne i inkluzivne institucije na svim nivoima.*
17. *Ojačati sredstva za implementaciju i revitalizovati globalno partnerstvo za održivi razvoj.*

Ova nova ambiciozna agenda za održivi razvoj je poslužila kao platforma za lansiranje brojnih akcija međunarodne zajednice i nacionalnih vlada u kojima se promoviše zajednički prosperitet i dobrobit za sve ljude tokom 2015-2030. godine. Za razliku od Milenijumskih ciljeva razvoja (MDGs), koji su fokusirani na zemlje u razvoju i one najsiromašnije, ciljevi nove agende (SDGs) odnose se na ceo svet, tj. na bogate i siromašne zemlje. Pored toga, u ovoj Agendi je novina i to da su **kooperative dobile vidljivo mesto u pogledu značaja za održivi razvoj**. Nema sumnje, da su tome doprinele intenzivne aktivnosti međunarodnih razvojnih institucija (ICA, ILO, CICOPA i dr) koje su, već u toku kampanje za izradu nove strategije UN o održivom razvoju, učinile dovoljno zapaženih razvojnih angažmana. Oni su za rezultati imali realnu stvarnost - „*da se konačno čuje glas kooperativa*”.

Zahvaljujući nastojanju svih kompetentnih aktera u Međunarodnom koop pokretu, cooperative su dobile svoje mesto u novoj razvojnoj strategiji UN za period 2015-2030. godine. Ovo mesto oličava snagu kooperativa za zajedničko delovanje na postojeću ekonomsko-socijalnu realnost, ali i na viziju koop puta fokusiranog na dobrobit

budućih generacija. Uključivanjem kooperativa u efektivno partnerstvo između vlada i drugih aktera civilnog društva projektovano je osiguranje održivog razvoja u tri sfere: ekonomskoj, socijalnoj i ekološkoj. Naravno, kooperative su svesne svojih (dužnosti) zadataka u okviru date im uloge za ostvarenje strateških ciljeva UN o održivom razvoju. Koop preduzeća, za koje se procenjuje da u vreme proklamovanja ove strategije održivog razvoja čine oko 15% globalne ekonomije, bila su prva grupa preduzeća koja su prihvatila ovu strategiju širom sveta. Više nego ikada ranije koop model privređivanja ispunjava nova očekivanja u pogledu socijalne i ekonomske odgovornosti - što direktno znači podršku održivom razvoju.

U okviru 17 navedenih ciljeva održivog razvoja (SDGs) vidljivo je da globalni koop pokret može naročito da doprinosi u pet područja: *sigurnost prehrane ljudi, zaposlenost, zdravstvena zaštita i socijalna potpora, siromaštvo i finansijska inkluzija, te na kraju klimatske promene koje utiču na održivi razvoj*. Sve ovo predstavlja veliki izazov za mnoge vrste kooperativa u planiranom vremenu do kraja 2030. godine.

Kada je reč o **sigurnosti ishrane ljudi** polazi se od procene da je još uvek oko 800 miliona pothranjenih na našoj planeti. Kooperative (poljoprivredne i marketinške) direktno doprinose ostvarenju tri cilja: *cilj 2* (nulta glad); *cilj 1* (anuliranje siromaštva) i *cilj 3* (dobro zdravlje i blagostanje).

Uloga kooperativa značajna je u **kreiranju kvalitetnih poslova**. Kao posledica globalne krize (2008) nezaposlenost je kontinualna pojava, naročito u populaciji mladih i žena, pre svega u nedovoljno razvijenim zemljama (procene se kreću oko brojke od 1,5 milijardi nezaposlenih u svetu). Kao posledica nezaposlenosti vidljivo raste nejednakost dohotka čak i u razvijenim zemljama. Kooperative (i druge forme udruživanja - *mutuals*) bi mogle da kreiraju preko 250 miliona kvalitetnih radnih mesta sa punim i povremenim radnim vremenom (svi podaci prema ISC 2016, str. 47, Kvebek, Kanada). Na taj način kooperative bi direktno doprinele ostvarenju sledeća četiri cilja: *cilj 8* (pristojan rad i ekonomski rast); *cilj 4* (kvalitetno obrazovanje); *cilj 5* (rodna ravnopravnost) i *cilj 10* (redukovanje nejednakosti).

Činjenica je da velikom delu svetske populacije u drugoj dekadi 21. veka nije dostupna **osnovna zdravstvena zaštita i socijalna pomoć**. To se odnosi ne samo na nisko i srednje dohodne zemlje, već i one najrazvijenije što je često posledica loše geografske distribucije lekara i institucija za socijalno zbrinjavanje ljudi u razvojno-zapostavljenim

područjima. U takvim situacijama kooperative i ostali oblici udruživanja imaju mogućnost da implementiraju praktična i originalna rešenja. Kooperative direktno doprinose ostvarenju tri sledeća cilja: *cilj 3* (dobro zdravlje i blagostanje), *cilj 1* (bez siromaštva) i *cilj 10* (redukovanje nejednakosti).

Kada je reč o siromaštvu i finansijskoj inkluziji činjenica je da milioni ljudi ne koriste **formalne finansijske usluge**, koje su jedan od ključnih faktora u borbi protiv siromaštva. Mogućnost štednje ima pozitivni uticaj na proizvodno investiranje i potrošnju, kao i na porast produktivnosti. Posedovanje regularnog bankovnog računa može da bude odskočna daska koja omogućava svakom pojedincu da ostvaruje kontrolu svoje budućnosti. Finansijske kooperative mogu poslužiti kao istinski put finansijske inkluzije. One direktno doprinose ostvarenju ciljeva SDGs kao što su: *cilj 1* (bez siromaštva), *cilj 4* (kvalitetno obrazovanje), *cilj 8* (одржив, инклузиван и одржив економски раст) i *cilj 10* (redukovanje nejednakosti).

Klimatske promene i održivi razvoj posmatraju se u kontekstu najvećih pretnji za budućnost naše planete. To se naročito odnosi na biološki sistem (zagrevanje putem emisije gasa unutar „staklene bašte”) koji ljudi ugrožavaju svojim nedovoljno kontrolisanim aktivnostima. Ovu problematiku tretirao je i Pariski sporazum (Paris Agreement - usvojen 12. decembra 2015. godine) kome je cilj, između ostalog, zaustavljanje globalnog povećanja temperatura za ispod dva stepena u odnosu na pred-industrijski nivo. Jedna od značajnih odredbi Pariskog sporazuma koji stupa na snagu 2020. godine vezana je za tačku kojom se sve države potpisnice obavezuju da se neće povući iz njega u prve tri godine. Uprkos tome, predsednik SAD Donald Tramp je saopštio 1. juna 2017. godine da se Amerikanci povlače. Ova odluka o prevremenom povlačenju bez sumnje je zabrinjavajuća.

U vezi sa ozbiljnošću problema klimatskih promena ovde treba istaći nekoliko značajnih zaključaka sa konferencije UN o klimatskim promenama (United Nations Climate Change Conference, Madrid 2019). Među ovim zaključcima ističu se sledeći: (1) razočaravajuće nesaglasje između onoga što pregovarači postižu u smislu predviđenih akcija i sve ozbiljnijih zahteva nauke; (2) glavni oponenti utvrđenim merama nauke su: SAD, Rusija, Indija, Kina, Brazil i Saudijska Arabija; (3) postignuti sporazum EU u okviru projekta „The European Green New Deal” da se misija ugljenika snizi na nultu poziciju do 2050.godine; (4) upozorenje da

se grenlandski led topi sedam puta brže nego tokom 1990-ih; (5) smanjenja kiseonika u okeanima; (6) upozorenje da je jedna četvrtina svetske populacije u riziku snabdevanja vodom zbog problema kao što su planinski glečeri, lavine i smanjenja nivoa vode u alpskim jezerima.

Pored navedenih problema klimatskih promena glavne odrednice navedenog Pariskog sporazuma razmatrane su i na nekim naučnim skupovima u okviru Međunarodnog koop pokreta posle 2015. godine i to sa fokusiranjem na doprinos kooperativa ostvarenju ciljeva UN za održivi razvoj (SDGs). Direktni doprinos kooperativa u ovoj strategiji odnosi se na *cilj 13* (klimatske promene), *cilj 6* (čista voda i sanitarije), *cilj 7* (obebeđenje čiste energije), *cilj 11* (održivi gradovi u široj zajednici) i *cilj 12* (odgovorna potrošnja i proizvodnja).

Na kraju kompleksno izloženog teksta o angažmanu UN u domenu promovisanja koop modela privređivanja kao alternative održivog razvoja može se zaključiti da ovaj tekst pruža čitav spektar dragocenih informacija o događajima na sceni Međunarodnog koop pokreta tokom posmatranog perioda 2000-2019. godine. Istovremeno, ovo označava područja daljih istraživanja uloge i značaja kooperativa u održivom razvoju na planeti Zemlji

5.2.4. UN u temama obeležavanja međunarodnog dana kooperativa

Međunarodni dan kooperativa (International Day of Cooperatives - IDC) slavi se svake prve subote u julu mesecu. Posmatrano istorijski značajna su dva datuma: (1) obeležavanje počinje 1923. godine kada Međunarodni koop pokret u okviru svoje krovne institucije ICA, utemeljuje ovaj dan proslavljanja; (2) obeležavanju ovoga dana priključuju se i UN (rezolucija 47/90 od 16. decembra 1992) počev od 1995. godine. Nominovanje ovog datuma od strane UN usklađeno je sa stogodišnjicom osnivanja ICA (1895). Ovim aktom UN pozdravljaju 100 godina međunarodne kooperacije u vidu koop preduzeća. Od tada do danas IDC se obeležava objedinjeno - Međunarodni koop pokret i odgovarajuće agencije UN koje se bave razvojem kooperativa u celom svetu. Ovakvo jedinstveno obeležavanje IDC traje od 1996. godine do danas.

Osnovni cilj proslavljanja IDC jeste povećanje međunarodne svesnosti o značaju kooperativa i kreiranje pogodnog okruženja za njihov

prosperitetni razvoj. Ovo proslavljanje ističe doprinos Međunarodnog koop pokreta u rešavanju glavnih problema kojima se bave i UN. Time se proširuje i osnažuje partnerstvo Međunarodnog koop pokreta i drugih aktera. Počev od 1995. godine nominovanje i usaglašavanje tema za proslavljanje IDC obavlja se u okviru Komiteta za promovisanje i unapređenje kooperativa (The Committee for the Promotion and Advancement of Cooperatives - COPAC).

Direktno prelistavanje tema koje na jedinstven način obeležavaju IDC od 1996-2019. godine upućuje na izdvajanje *tri značajna perioda u razvoju kooperativa*, u kojima adekvatnu ulogu imaju i UN (celokupna naredna izlaganja o proslavljanju IDC obrađena su na osnovu dokumenata pojedinih članica COPAC od 2012-2019. godine). U **prvom periodu** (1996-2008) UN daju svoj doprinos obeležavanju IDC tako što učestvuju u temama kao što su: doprinos koop preduzeća održivom razvoju; prehrambena sigurnost u svetu; kooperative i globalizacija ekonomije; javna politika i koop zakonodavstvo; promovisanje zaposlenosti u koop preduzećima; značaj kooperativa za razvoj društvenih zajednica u Trećem milenijumu; doprinos kooperativa Milenijumskih ciljevima UN (MDGs); globalizacija i kooperative - kreiranje mogućnosti za sve; koop (mikro) finansiranje kao put izlaska iz siromaštva; podrška kooperativa za održavanje mira u svetu; koop vrednosti i principi u korporativnim preduzećima sa socijalnom odgovornošću i uloga kooperativa u konfliktima oko klimatskih promena. Sve navedene teme spadaju u domen evolutivnog puta koop preduzeća širom sveta.

Tokom drugog perioda (2009-2011) u fokusu UN pri obeležavanju IDC su teme koje se vezuju za uzroke i katastrofalne posledice globalne krize. U suštini, ove teme predstavljaju osnovu za nominovanje Međunarodne godine kooperativa („2012 IYC”). Centralno mesto ovih tema predstavlja koop preduzeće kao motorna snaga mogućeg oporavka i izlaska iz krize. Tu su uključene i druge teme kao što su osnaživanje ženskih kooperativa i podrška mladim koop liderima koji određuju budućnost svakog koop preduzeća.

Jedinstveno obeležavanje IDC naročito je vidljivo počev od 2012. godine koja označava **treći period** ubrzanijeg razvoja koop preduzeća. Ali i ovde su uočljiva dva podperioda: *prvi podperiod*, od 2012-2015. godine kada su koop preduzeća fokusirana na poslove koji, između ostalog, doprinose i ostvarenju Milenijumskih ciljeva (MDGs) projektovanih u 8 tačaka za period 2000-2015. godina; *drugi podperiod*,

koji se prikazuje pod naslovom „post2015” odnosi se na fokusiranje posebnih tema između 2016. i 2019. godine. S obzirom na činjenicu da 2012. godina predstavlja prelomnu tačku na raskršću novog pristupa značaju koop preduzeća, posebno je interesantna analiza tema od 2012-2015. godine, a potom onih tema koje su fokusirane na “post 2015”.

Uvid u konkretno uključivanje UN u teme proslavljanja IDC najbolje se može postići ako se krene od 2012. godine (koja inače označava 18-godišnjicu obeležavanja UN i 90-godišnjicu ICA obeležavanja). Naime, te godine IDC je od izuzetnog značaja upravo zato što je istovremeno i Međunarodna godina kooperativa proglašena od strane UN. To je i razlog da je COPAC nominovao temu koja je ista za IYC i IDC, a koja glasi „*Koop preduzeća grade bolji svet*” (Co-operative enterprises build a better world). U fokusu razmatrane teme je elastičnost i stabilnost koop preduzeća. To je osnovna poruka obeležavanja „IDC 2012”.

Zahvaljujući njihovom jedinstvenom identitetu, kooperative se u novije vreme tretiraju kao ključni deo napredovanja ekonomije u 21 veku. U tom kontekstu tokom poslednjih godina u svetu se demonstrira urgentna potreba za diverzifikacijom globalne ekonomije. Model preduzeća koop tipa, sa svojim principima kao što su jednakost, participacija i održivost, predstavlja kooperative životvornim i uspešnim mestom za pristojan rad u mnogim sektorima privređivanja. U teme koje su obeležile IYC i IDC 2012. godine uključile su se na najdirektniji način i UN. Naime, generalni sekretar UN Ban Ki Mun uputio je snažnu poruku vladama širom sveta kako bi ih podstakao da kreiraju više svesnosti o kooperativama kroz vođenje politika za jačanje koop modela privređivanja u svim privrednim aktivnostima. U tom kontekstu on navodi: “Kooperative osnažuju svoje članove i jačaju zajednicu. One su bolje podešene za ispunjavanje lokalnih potreba i bolje su usmerene na poslove koji su pokretači lokalnog rasta. Pomoću udruženih resursa one poboljšavaju pristup informacijama, finansijama i tehnologiji. Njihove istaknute vrednosti, kao što su samopomoć, jednakost i solidarnost, pružaju im kompas u izazovnim ekonomskim vremenima. **Doprinoseći ljudskom dignitetu i globalnoj solidarnosti kooperative istinski grade bolji svet**”.

Proslavljanje IDC 2013. obeležila je tema pod globalnim naslovom „*Uloga kooperativa u izgradnji elastičnosti društava u vremenima ekonomske, socijalne i ekološke krize*”. U tom smislu

uključene su sve vrste kooperativa sa posebnim fokusom na neke od najznačajnijih među kojima su finansijske, prehrambene i ekološke. Finansijske kooperative su pokazale svoju moć u vremenima kada su mnoge konvencionalne finansijske institucije (banke) propale. Agro-prehrambene kooperative su potvrdile svoj značaj u postizanju prehrambene sigurnosti. Što se tiče ekoloških kooperativa treba istaći da su one prepoznate kao graditelji održivog razvoja u okviru ekološke krize još u toku konferencije Rio+20 (2012), koju je obeležila tema „**Budućnost kakvu želimo**” (The future we want). Pored toga, kooperative su pokazale svoj značaj i u situacijama prirodnih nepogoda. Obeležavanje IDC 2013. godine širom sveta još jednom je prepoznato kao dobra prilika za kontinuirano podizanje svesti ljudi o ulozi koop preduzeća, naročito u vremenima kriza. Budući da kooperative postoje u svim oblicima poslovanja, njihove osnovne vrednosti mogu da čine koop ideal za obezbeđenje roba i usluga siromašnim, isključenim i marginalizovanim slojevima društva. Upravo zato kooperative predstavljaju resurse za osnaživanje i participaciju ljudi u njihovom vlastitom razvoju, kao i razvoju njihove zajednice. Delujući tako, one pomažu pojedincima, porodicama i zajednici da izgrađuju elastičnost - naročito u vremenima svih oblika kriza. U tom smislu UN DESA i druge organizacije UN zaključuju „**da koop preduzeća ostaju jaka i u vremenima krize**”.

Noseća tema pod naslovom „*Kooperativna preduzeća ostvaruju održivi razvoj za sve*” obeležila je proslavljanje IDC 2014. godine. Povod za nominovanje ove teme direktno je povezan sa izraženom krizom održivosti. Kao takva ona je posledica nedostatka integracije u tri osnovna stuba održivosti: životna sredina, ekonomski razvoj i socijalna pravda. Mada je održivost odavno imala javnu podršku, jasniji koncept održivosti je evoluirao tek sredinom 1990-ih. U ovom konceptu kooperative su prepoznate kao pogodna forma privređivanja zato što su u punom saglasju sa sve tri dimenzije održivosti. Stavljajući ljudske potrebe u centar svojih aktivnosti, gde je u fokusu „**zajedničko deljenje vrednosti**”, kooperative adekvatno reaguju na postojeću krizu održivosti.

UN u novije vreme jasno prepoznaju savremeni problem održivosti. Iz tog razloga pokrenut je ambiciozni plan za targetiranje pojava problema za period posle 2015 godine. Reč je o problemima koji, između ostalog, ugrožavaju više od jedne milijarde ljudi uključenih u koop pokret širom sveta. U nominovanom projektu pod naslovom

„*Ciljevi održivog razvoja post 2015*” UN u kooperativama, koje imaju svoje vizije održivosti, vide ključnog partnera u izradi programa održivosti za 21. vek. Potvrda za ovakva očekivanja može se videti i u objavljenoj zajedničkoj studiji ILO i ICA (2013) pod naslovom „Co-operatives and Sustainable Development Goals - A Contribution to the Post 2015 Development Debate” gde su razmatrane brojne mogućnosti doprinosa koop preduzeća održivosti (kreiranje zaposlenosti, čista energija, prehrambena sigurnost, socijalna zaštita i dr.). Suvišna je napomena da je sve ovo u saglasju sa viđenom održivosti od strane UN. Na kraju, može se zaključiti da je obeležavanje „IDC 2014” proteklo u snažnoj kampanji za SDGs ne samo od Međunarodnog koop pokreta, već i svih ostalih institucija koje se bave održivosti. Te godine UN su stigle blizu saglasja o ciljevima održivog razvoja posle 2015. godine.

Tema koju je COPAC nominovao za zajedničko proslavljanje „IDC 2015” fokusirana je na problem jednakosti. Slogan ovog proslavljanja glasi „*izaberi kooperativu, izaberi jednakost*” (chose cooperative, chose equality). Razlog izbora ove teme nalazi se u činjenici da je u savremenom svetu nejednakost u porastu. Globalni dohodni jaz nastavlja da se širi poslednjih godina. Nije u pitanju samo nejednakost u posedovanju svetskog bogatstva, odnosno dohodne nejednakosti. Ona je u stvari zamaskirana i pojavljuje se različitim oblicima kao što su: etički, rasni, politički, religiozni, starosni, rodni, regionalni i dr. Kada je reč o kooperativama valja se podsetiti da su jednako pravo glasa muškaraca i žena (rodna ravnopravnost) i svi drugi oblici ravnopravnosti važeći kao fundamentalno i bezuslovno pravo svih članova kooperativa još od prve polovine 19. veka. Tipična koop ravnopravna hijerarhija podstiče **kulturu timskog rada, gde se talenat više vrednuje od „takmičarskog duha”**.

Problem nejednakosti u savremenom globalnom svetu utiče na sve ljude u smislu shvatanja vlastite vrednosti i pravde. Otuda, svako ljudsko biće ima isto pravo na poštovanje i dignitet. Nejednakost, međutim, ima ozbiljne socio-ekonomske i sigurnosne posledice. One su loše u više aspekata: (1) u ekonomiji usporavaju rast BDP, ometaju akumulaciju ljudskog kapitala i umanjuju ostvarene rezultate u obrazovanju ljudi, usporavajući tako prosperitet znanja razvijenih zemalja; (2) u domenu infrastrukture sprečavaju ljude da doprinose razvoju društva kroz izgradnju medicinskih kapaciteta i usmeravano obrazovanje potrebnih profesija u različitim delatnostima; (3) ugrožavaju socijalnu sigurnost zbog nezaposlenosti, nasilja, kriminala, korupcije, ponižavanja,

pogoršanja ljudskog kapitala, socijalne isključenosti i građanskih konflikata; (4) domen demokratije pogođen je tako što nejednakost narušava poštene odnose; (5) pogoršava odgovorno ponašanje u sprovođenju odluka vlada, a istovremeno obeshrabruje civilne i socijalne institucije u donošenju efektivnih odluka koje su potrebne za funkcionisanje zdravog društva.

Nema sumnje da kooperative mogu uspešno doprineti rešavanju problema pratećih nejednakosti u savremenom svetu. One to postižu na više načina: prvo, širenje vlasništva svih članova kooperativa se pokazalo kao motorna snaga ekonomske i socijalne inkluzije; drugo, „otvorena vrata” (pristup) svima nezavisno od pola i životnog doba; treće, pravo glasa (jedan član - jedan glas) nije vezano za visinu uloženog kapitala što obezbeđuje jednaku snagu u donošenju odluka; četvrto, prepoznavanje kooperativa od strane UN kao garanta strategije na nacionalnom nivou kojom se osigurava univerzalni pristup dobrom kvalitetu osnovnih potreba ljudi čije snabdevanja nije vezano isključivo za finansijsku dobit; na kraju, Međunarodni koop pokret predstavlja jedinstvenu kombinaciju obavljanja poslova baziranih na upravljanju od strane ljudi (članova kooperativa), što im nudi dostojanstven i održiv način življenja.

Posle 2015. godine proslavljanje IDC usmereno je na ostvarivanje ciljeva održivog razvoja koji su sažeti u programu UN pod naslovom „*UN 2030 Agenda for Sustainable Development*” (Agenda UN za održivi razvoj do 2030. godine). U skladu sa tim, sve teme, koje je nominovao COPAC kao odrednice za proslavljanje IDC, nosile su jedinstvenu viziju Međunarodnog koop pokreta i ostalih međunarodnih organizacija za promovisanje i razvoj kooperativa tokom narednih godina. Obeležavanju „IDC 2016” prethodio je ciljani Skup UN u Kanadi (Quebec City 29. jun 2016) pod nazivom „*United Nations Meeting for International Day of Cooperatives*”. U fokusu rasprave bilo je markiranje teme kojom će se obeležiti godišnji koop praznik (2. jul 2016). Na ovom skupu, zaključeno je da kooperative po svojoj prirodi obavljaju održive poslove sa dugoročnom vizijom za vlastiti razvoj. U okviru navedenog zaključka sledila je i poruka od strane ICA za proslavljanje „IDC 2016”: „*Kooperative su snaga delovanja za održivu budućnost*”. Tako je Međunarodna koop alijansa u okviru svoje platforme za julsku proslavu lansirala posebnu temu „*Kooperative za 2030*” kojom se ističe duh koop saradnje širom sveta. Ovaj koncept sadrži brojne inicijative kojima kooperative doprinose ostvarenju ciljeva za održivi razvoj postavljenih od

strane UN (SDGs). Naime, koop preduzeća, bazirana na određenim vrednostima i principima, usmerena na ispunjenje ljudskih potreba, predstavljaju dobro utemeljene partnere za ostvarenje nekih od 17 ciljeva kao što su sigurnost hrane, rodna ravnopravnost, ekonomski rast, održiva proizvodnja i potrošnja i dr. Imajući u vidu značajno prepoznavanje kooperativa u globalnoj politici i njihovom doprinosu SDGs kroz svoj svakodnevni rad ICA posebno apeluje na članstvo kooperativa širom sveta da svesrdno učestvuju u primeni “*Platforme za kooperative 2030*” (*Coops for 2030 platform*). Istovremeno, ovo predstavlja kampanju **za istinsko ujedinjenje kooperativa širom sveta kako bi zajedno gradile održivu budućnost**.

Međunarodni koop pokret obeležio je „IDC 2017” (1. Jul) sa temom “*Cooperatives ensure no one is left behind*” (*Kooperative obezbeđuju da niko ne ostane zaboravljen*). Naime, ovako se osigurava svakom pojedincu da postane član neke od postojećih kooperativa koje su otvorena za sve ljude bez diskriminacije - dovoljno je da prihvata odgovarajuće uslove za članstvo. Koop model privređivanja, za razliku od drugih formi privrednih organizacija, predstavlja sigurnije mesto za udruženo obavljanje aktivnosti većeg broja ljudi. Prihvatajući *treći* koop princip o ekonomskoj participaciji članovi kooperativa obezbeđuju demokratsku kontrolu upotrebe uloženog kapitala, a time i pravedniju raspodelu ostvarenog dobitka. Zahvaljujući svojoj nediskriminatorskoj strukturi kooperative takođe doprinose bržem dostizanju jednakosti u okruženju. O tome svedoči i primena *sedmog* koop principa. Pošto su orijentisane na zajednicu u kojoj posluju kooperative direktno doprinose održivom razvoju ove zajednice u sve tri dimenzije: ekološki, socijalni i ekonomski. Istovremeno, ovakva uloga kooperativa utiče i na donosiocce odluka da usvajaju mere za poboljšanje lokalne ekonomije. **Mada su lokalno fokusirane, kooperative svojim eko-socijalnim modelom privređivanja doprinose dobrobiti svih ljudi u svetu.** U tom kontekstu treba istaći da se i globalizacija može ostvarivati pomoću seta vrednosti koje identifikuju Međunarodni koop pokret. U suprotnom, globalizacija koja je prisutna u današnjem svetu očigledno sama kreira veću nejednakost čineći ovaj svet preko mere nestabilnim.

Kooperative kao preduzetničke organizacije samopomoći odgovaraju na različite potrebe svojih članova. Prema proceni Svetskog koop monitora (the World Cooperative Monitor) u ovo vreme više od 250 miliona ljudi ostvaruje svoju egzistenciju preko organizovanih

kooperativa. Imajući u vidu ovakav značaj kooperativa, UNESCO (the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) je nedavno **dodao kooperative listi zaštićenog kulturnog nasleđa čovečanstva zbog njihove prakse i očuvanja tradicije**. Osnova za ovu odluku nalazi se u koop principu broj 5.

Proslavljanje „IDC 2018” obeležila je tema *“Održiva potrošnja i proizvodnja”* uz slogan koji su odabrali članovi kooperativa širom sveta: *“Održiva društva kroz saradnju”*. I odabrana tema i korišćeni slogan usmereni su na lokalne i globalne donosioce odluka da bi se pokazalo kako kooperative doprinose održivijim i elastičnijim društvima. Na taj način kooperative se uključuju u proces vođenja politike u domenu problema održivosti. Održiva društva su ona koja reflektuju ekološke, socijalne i ekonomske granice rasta. U ovakvo shvatanje održivih društava kooperative se apsolutno uključuju tako što vode brigu o održivom razvoju zajednice (*sedmi koop princip*). Zastupajući stav da savremeno društvo ne treba da nastavi pustošenje resursa koje ide na štetu i sadašnjih, a pogotovo budućih generacija, kooperative postaju predvodnice za izgradnju održivih društava.

Navedena tema proslavljanja IDC odabrana je, pre svega, zato što se preko nje kreira mogućnost dokazivanja da kooperative obavljaju svoje poslove uz poštovanje prirodne sredine, tako što vode računa o korišćenju resursa koje im priroda pruža. Kao rezultat ovakvog poslovanja kooperative nude proizvodnju i potrošnju baziranu na principu odgovorne solidarnosti. Videne u ovom kontekstu kooperative postaju ključni partneri UN za ostvarenje SDGs. Naime, od 2016. godine kooperative pokazuju izraženu privrženost sprovođenju ovih ciljeva. To se naročito ispoljilo kroz kampanju *“Kooperative za 2030”* kojom se potvrđuje da kooperative doprinose stvaranju uslova za bolji svet. Kao podršku za pozitivni doprinos kooperativa COPAC je organizovao skup (New York, 5. jul) na kome su kompetentni koop lideri i predstavnici brojnih vlada razmatrali kako koop preduzeća grade održiva društva kroz saradnju u inovacijama. Ovde je takođe prezentovana tema *„Transforming our World: A Cooperative 2030”*. Prikazana je čitava serija studija slučaja koji pokazuju kako kooperative mogu da doprinesu ostvarenju SDGs, gradeći istovremeno bolji i održiviji svet za buduće generacije.

Na kraju, treba istaći da odabrana tema za proslavljanje „IDC 2018” sama po sebi reflektuje *cilj održivosti pod brojem 12* u okviru SDGs (odgovorna potrošnja i proizvodnja). Istovremeno, ovo je u

saglasju sa temom „*Transformacija prema održivim i otpornim društvima*” („Transformation Towards Sustainable and Resilience Societies”, High-level Political Forum on Sustainable Development, UN 2018). Na ovom forumu zemlje članice UN razmatrale su progres ostvarenja sledećih ciljeva održivosti: *cilj 6* (čista voda i sanitarije); *cilj 7* (čista i dostupna energija); *cilj 11* (održivi gradovi i zajednice); *cilj 12* (odgovorna potrošnja i proizvodnja); *cilj 15* (život na zemlji).

Proslavu „IDC 2019” Međunarodni koop pokret (ICA) je ponovio na tradicionalni način 97. put, a UN 25. put. Zajednička tema pod naslovom „*Kooperative za dostojanstven rad*” („Cooperatives for Decent Work”) posmatrana u suštini predstavlja podršku strategiji UN o održivom razvoju (SDGs) koji se odnosi na *cilj održivosti pod rednim brojem 8* („Inclusive Developmental and Decent Work”). Da bi realizovala poruku kroz nominovanu temu ICA je udružila svoju snagu sa ILO. Bliska saradnja ove dve organizacije u domenu koop pokreta postoji od samog početka rada ILO, koji inače ove godine obeležava stogodišnjicu specijalnog fokusiranja na budućnost rada (zaposlenosti). Radi reafirmacije stogodišnje saradnje ICA i ILO potpisan je novi Memorandum razumevanja (A New Memorandum of Understanding) kojim se podstiče saradnja i promocija kooperativa kao održivog poslovnog modela koji doprinosi unapređenju inkluzije i održivog razvoja. Ovakvo priznanje kooperativama bazirano je na činjenici da one obezbeđuju mogućnost rada za 10% zaposlene populacije u svetu. Nezavisno od broja zaposlenih, treba istaći i neke **prednosti rada u kooperativama** u odnosu na druge sektore privređivanja kao što su: (1) nastojanje da bude vremenski održiviji; (2) da ima manji raspon između najniže i najviše zarade; (3) da je ravnomernije zastupljen u ruralnim i urbanim zajednicama. Zahvaljujući navedenim prednostima **kooperative postaju promoteri socijalne i solidarne ekonomije**.

Kada je reč o ulozi i značaju kooperativa u različitim tipovima zajednica (ruralne i urbane) treba istaći da kooperative uvek imaju isti cilj: osiguranje dostojanstvenog rada za svoje članove. Taj cilj je izražen u *koop principu broj 2* koji svakoj zajednici omogućava da zajednički poseduje i upravlja kooperativama kroz demokratsku kontrolu, vodeći brigu o inkluzivnom i održivom rastu koji ne zanemaruje bilo kog pojedinca. Pošto su koop preduzeća usmerena na ljude, ona kao ključni akteri razvoja, imaju važnu ulogu u kreiranju dostojanstvenih poslova koji vode do socio-ekonomskog jačanja lokalnih zajednica. Istovremeno, to

doprinosi i kreiranju boljeg sveta najširih razmera u kome su ljudski razvoj i socijalna pravda tretirani kao prioriteti.

5.3. Blueprint kao kompas savremenog koop pokreta

5.3.1. Osvrt na genezu i osnovni sadržaj projekta

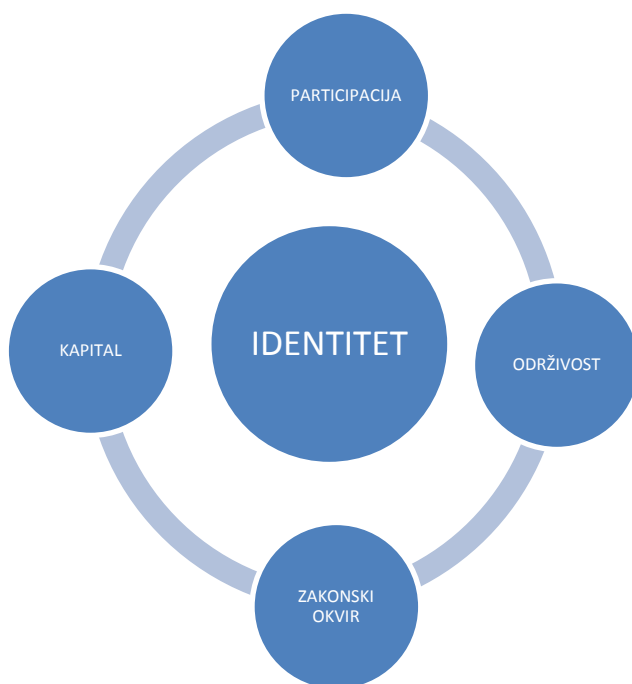
Među hrabrije korake ka renesansi Međunarodnog koop pokreta svakako spada i izrada Blueprint strategije koje se prihvatila Međunarodna koop alijansa (ICA), kao krovna institucija ovoga pokreta. Posle ustoličenja Međunarodne godine kooperativa (IYC) od strane UN (11. februar 2010. godine) ICA je bila svesna svoje uloge, značaja, pa i odgovornosti u neminovnom preduzimanju odlučnijih koraka za ostvarenje vidljivijih rezultata koji se očekuju tokom jednogodišnjeg obeležavanja „IYC 2012”.

Neposredno posle ozvaničenja Međunarodne godine kooperativa, ICA donosi odluku o izradi Blueprint strategije koja predstavlja razvojnu viziju Alijanse za „Dekadu 2011 - 2020”. Polaznu osnovu ove strategije čini promišljanje o budućnosti kooperativa u smislu pokretanja njihove snažnije moći za obavljanje najrazličitih poslova kroz promovisani *koop model privređivanja*, koji se već u praksi potvrdio kao prihvatljiv zato što su kooperative sklone elastičnom ponašanju u načinu poslovanja, čak i u vreme krize (videti više analizirane koop studije slučaj: Sanchez Bajo, Roelants, 2011).

Za izradu Blueprint strategije Alijansa je već 2011. godine (neposredno posle proglašenja „IYC 2012” formirala istraživački tim kojim rukovode Cliff Mills i Will Davies (zaposleni u „Centre for Mutual and Employee-owned Business”, University of Oxford). Nije bez značaja činjenica da u ovoj radnoj grupi učestvuje još pet istaknutih eksperata kao poznavalaca savremene koop scene: Dame Pauline Green (Chair-President ICA), Mark Craig (Co-operative Group - UK), Zhang Wangshu (All China Federation of Supply and Marketing Co-operatives - China), Stephane Bertrand (Desjardins - Canada) i Nelson Kuria (CIC Insurance Group - Kenya). Finalni tekst strategije pod nazivom „Blueprint for a Co-operative Decade” usvojen je početkom januara 2013. godine.

Ovaj ambiciozni plan Alijanse predstavlja, pre svega, viziju kako da preduzeće koop tipa ostvari dva bitna cilja do 2020. godine: (1) da postane priznati lider u ekonomskoj, socijalnoj i ekološkoj održivosti, a to je model preduzeća koji ljudi preferiraju; (2) da ostvari najbrži rast tokom planirane dekade. Ovo predstavlja izazov ne samo za Alijansu, već i za sva nacionalna koop tela, sektorske grupe, koop društva i pojedinačne članove kooperativa u smislu kako da omoguće ostvarenje formulisane ICA vizije u praksi. Ovaj izazov u okviru inoviranog Međunarodnog koop pokreta je direktna posledica pojava problema kao što su: degradacija životne sredine, iscrpljivanje prirodnih resursa, nestabilan finansijski sektor, porast nejednakosti u društvu, gubljenje poverenja u političke, ekonomske, pa čak i religijske institucije (Blueprint, 2013, str. 9)

Sama suština Blueprint strategije izložena je u pet povezanih tema: participacija, održivost, identitet, zakonodavni okvir i kapital (što se vidi na priloženoj Slici 5.1).

Slika 5.1. Povezane teme u Blueprint strategiji

Svaki od navedenih delova Blueprint strategije metodološki je razrađen u tri komponente: suština problema, postavljeni ciljevi i način njihovog ostvarenja. U vezi sa tim treba istaći da svaka od razmatranih tema predstavlja prioritet na području šire ICA mreže (što podrazumeva sve privredne sektore sa postojećim oblicima kooperativa). Svi koop akteri treba da dejstvuju u pravcu primene Blueprint strategije obezbeđujući tako regularne procene progresa i uticaja na široki spektar faktora, uključujući socijalni, ekološki i ekonomski. Za „Viziju 2020” važan je zajednički rad na svim temama kojima se obezbeđuje kompleksni napredak užih i širih društvenih zajednica.

Nema sumnje da ovaj uvodni prikaz Blueprint-a kao strateškog ICA dokumenta za određeni desetogodišnji period (2011-2020), predstavlja ambicioznu (ali dostižnu viziju) trasiranog koop puta. Nekadašnje ideje pionira u oblasti kooperacije u novije vreme su postale ostvarive. Postalo je dokazivo da je globalno ljudsko društvo omanulo u modelu tradicionalno-korporativnog obavljanja poslova gde su profit i rast važniji od održivosti i gde je privatni interes pojedinaca važniji od zajedničkog (javnog) interesa svih ljudi.

U stvarnosti postoje brojni dokazi da su koop ideje ostvarive. Međutim, većina ljudi to još uvek ne zna. U tome i jeste zadatak Blueprint-a kao konkretnog plana „koop poruke” u smislu njenog prenosa svetskoj zajednici koja u vreme globalne krize ne može ni da zamisli šta je sve moguće dostići pomoću „koop puta”. Ambicije ovog plana su da ljudima omoguće saznanja o tome kako bi njihove imaginacije (zamišljanja, promišljanja) mogle postati ostvarljive. Naime, ovaj plan upućuje ljude, žene i muškarce, starije i mlađe, kako da prevaziđu prepreke koje ih ometaju u realizaciji onoga za šta znaju da je moguće. Naravno, Blueprint kao strateški dokument „Dekade” ne bi mogla Međunarodna koop alijansa sama da sprovede u delo. Istina, ICA igra vodeću ulogu u svakoj nameri koja je prezentovana kroz suočavanje sa brojnim izazovima. Međutim, da bi Blueprint bila efektivna i u punom smislu ostvariva kao strategija, ona treba da bude prihvaćena i podržana od strane nacionalnih koop institucija, individualnih društava (asocijacija) i svih ljudi koji veruju u koop način obavljanja poslova. Pri tome, od naročitog značaja je međusobna saradnja kooperativa, kojom se i neposredno pruža podrška ovom ICA dokumentu.

Zaključujući ovaj uvodni deo teksta o Blueprint strategiji treba naročito podvući da je ovo strategija za globalnu koop budućnost. Njen

osnovni cilj svodi se na snažno promovisanje kooperativa širom sveta u smislu da one pokazuju put za obavljanje poslovnih aktivnosti kojim se doprinosi istovremeno boljem i efikasnijem balansu globalne ekonomije nego što je to slučaj sa dominacijom neoliberalnog (korporativnog) modela privređivanja. Prednosti koop modela privređivanja, posmatrane sa stanovišta članstva u kooperativama, izvedene su na osnovu analize već navedenih osnovnih stubova Blueprint strategije.

U toku pripreme i izrade Blueprint projekta, a naročito u toku završetka finalnog teksta (2012-2013) vidljivo je pojačana aktivnost mnogih institucija koje su angažovane unutar Međunarodnog koop pokreta. Na taj način pružena je snažna potpora ovom strategijskom planu kojim ICA lansira jasan pristup u predviđanju inoviranog „puta kooperativa“, koji je artikulisan kao renesansa Međunarodnog koop pokreta. Ako je Blueprint nominovan kao „kompas“ delovanja za sve aktere u ovom pokretu logično je da su mnogi usvojili takvu ulogu: neki su delovali u „pri fazi“, mnogi u „in fazi“, a najveći broj njih „u post“ fazi. U tom kontekstu urađene su brojne studije međunarodno-razvojnih koop institucija, kao i brojni publikovani radovi istaknutih eksperata počev od 2011. godine - što je sve zajedno u saglasju sa Blueprint strategijom. Najzapaženiji tekstovi u okviru sve tri faze „izgradnje novog koop puta“ navedeni su u priloženom spisku korišćene literature.

5.3.2. Analiza ključnih odrednica Blueprint strategije

Participacija, kao demokratsko učešće članova predstavlja najprepoznatljiviji deo koop načina obavljanja poslova i glavni deo onoga po čemu se kooperative razlikuju od poslova kojima se bave investitorivlasnici. Članovi kooperativa su vlasnici svoje kooperative. Kroz demokratske aranžmane oni participiraju u njenom upravljanju. Pojedinačno (individualno) oni imaju pravo na informacije, pravo glasa i reprezentaciju - što sve zajedno čini određen skup prava unutar svakog oblika (forme) kooperativa kao što su npr. potrošačke, kreditne, obrazovne, radničke i dr. Demokratske strukture na kojima počivaju omogućavaju individualni uticaj, odnosno doprinos postizanju boljih rezultata u njihovim koop preduzećima, kao i u užim i širim zajednicama. U tom kontekstu treba istaći da upravo kooperative predstavljaju mesta za učenje kako se participira (učestvuje) u demokratskom donošenju odluka.

Kao takve kooperative generišu javne koristi koje prevazilaze njihove ekonomske imperATIVE. Otuda demokratska participacija u kooperativama predstavlja potporu (oslonac) istovremeno za bolje poslovne odluke i jačanje lokalne zajednice (Blueprint, 2013, str.8).

Posmatrano preko definisanog pojma participacije kooperative su bolje od drugih oblika obavljanja poslova zato što obezbeđuju čitav niz benefita svojim članovima. Naime, participacija kroz vlasništvo čini svakog člana angažovanijim, produktivnijim i istovremeno korisnijim i značajnijim u današnjem svetu. Podizanje participacije u upravljanju kooperativom na viši nivo predstavlja jedan od ciljeva same institucije. Ona je sastavni deo vizionarske ideje osnivača kooperativa proteklih stoleća. Kao takva ona je i do danas ostala motorna snaga zajedničkog delovanja udruženih pojedinaca kojima je cilj da zadovolje svoje potrebe.

Sa druge strane, savremeno društvo razvijenih zemalja u kojima dominira potrošačka kultura u velikoj meri se razlikuje od vremena kada je vizionirano koop društvo. Danas postoje velike mogućnosti izbora ljudi u načinu zadovoljenja njihovih potreba. Tu su moderni transportni sistemi, konkurencija različitih snabdevača i u poslednje vreme moć interneta. Preovlađujuća potrošačka kultura ne samo da je potisla potrebu za inicijativama uzajamne pomoći (samopomoći) na nivou zajednice, već ona na individualnom nivou ima tendenciju da pojedinca čini samodovoljnim, ravnodušnim ili čak i lenjim (Blueprint, 2013, str.9). Sve to depasira potrebu participacije ljudi i podstiče težnju pojedinca da traži lična zadovoljstva. Propusti institucija razvijenih zemalja da se suoče sa vidljivim problemima uoči izbijanja finansijske krize dramatično su izmenili sliku sveta, dovodeći ga do ivice bankrotstva. To je dovelo do osveščivanja donosilaca odluka u smislu preduzimanja razumnijih traženja rešenja za probleme koji prate tzv. globalne trendove. Jedan od tih problema svakako se odnosi na osposobljavanje pojedinaca da budu nosioci osećanja (smisla) pripadanja jedinstvenoj ljudskoj zajednici.

Glavni pokretači pozitivnih promena u savremenom društvu najčešće se povezuju sa tri pojave: (1) globalna pojava srednje klase; (2) rastuća svesnost ljudi u mnogim zemljama dovodi do potreba ostvarenja zajedničkih težnji i zajedništva u rešavanju problema; (3) sve veći pritisak civilnog društva za direktno učešće (participaciju) u političkoj areni, gde je veća participacija povezana sa saznanjem o očekivanom sukobu generacija koje mogu da vode do tenzija, revolta i konflikta uz suočavanje sa reprezentativnom (predstavničkom) demokratijom.

Srednja klasa, povezana u okviru bezbroj mreža, zauzima visoko mesto među pokretačima promena. Kao rezultat toga, građani žele veće sagledavanje svoje budućnosti nego što je to bio slučaj u prethodnim generacijama. Rastuća svesnost o potrebi deljenja aspiracija i zahteva za bržim pozitivnim promenama u savremenom konfliktnom društvu predstavlja očigledan kontrast kapacitetu vlada u pogledu pružanja javnih usluga, naročito onih koje se odnose na poboljšanje kvaliteta življenja ljudi, odnosno ublažavanje sukoba generacija. O tome svedoči i pokret mladih počev od 2011. godine. To je generacija unutar koje se mnogi pripremaju da postanu zapaženi predstavnici vodeće elite tokom 2030-ih. To je u stvari generacija koja je potpuno svesna problema sa kojima se sučeljava predstavnička demokratija. Generacijski sukob je već vidljiv pošto su mladi nezadovoljni institucijama i sistemom koji nasleđuju. To nezadovoljstvo je usko povezano sa ekonomskim izazovima sa kojima se trenutno sučeljavaju. Ovo stanje ne retko se artikuliše kao „*diplomiranje koje nema budućnost*” (Blueprint, 2013, str. 10). Jedan američki filozof je opisao ovo vreme kao „demokratsko buđenje”.

U izloženom kontekstu pojam “participacije” podrazumeva šire demokratsko uključivanje sa akcentom na suprotstavljanje postojećoj akumulaciji moći u rukama malobrojne elite, koja je stvorena zahvaljujući promašajima prethodnih generacija. Ovo širenje demokratske participacije zahvata čitav niz institucija u kojima su se pojedinci osećali isključeni, pa samim tim i realno oslobođeni od odgovornosti. Novo shvatanje demokratske participacije je fokusirano sve više na zajedništvo. To je razlog za tvrdnju da participacija ponovo postaje jedna od najvažnijih prednosti koop sektora - što je od naročitog značaja nove generacije, gde se naziru nove mogućnosti participacije i inoviranih angažmana za otvoreno članstvo. Mada postoji opšte saglasje u tome da kooperative ne moraju, odnosno ne smeju, napustiti definiciju glasačkog prava članstva (jedan član - jedan glas), ipak ima i novih promišljanja o inoviranim inspiracijama (motivima) mladih da postanu članovi kooperativa na novi interaktivni način (npr. poseban oblik zajedničkih ulaganja). U suprotnom, sporije reagovanje i delovanje u pravcu inoviranja bi moglo da dovede koop preduzeća u situaciju propuštenih prilika za efikasnije, odnosno konkurentnije poslovanje. U tom smislu, može se reći da je došlo pravo vreme za kooperative (Dash Anup, 2013, str. 41).

U nekim razvijenim zemljama funkcija participacije unutar kooperativa takođe je razvijana sa pojavom novih tipova koop organizacija, naročito na području javnih usluga kao što su: društvena i socijalna zaštita; domen novih tehnologija, naročito oblast obnovljive energije i druge zelene tehnologije; kreativno korišćenje mobilne tehnologije; pružanje finansijskih usluga udaljenim poljoprivrednim i drugim kooperativama. U ovim organizacijama korisnici usluga i zaposleni ostvaruju veću poslovnu efikasnost. Kolaborativna participacija koja je prisutna u ovim i drugim važnim grupama i posebnim sektorima (npr. tuđa nega, briga o ostarelim roditeljima, lokalno usamljenim licima i dr.) obezbeđuje platformu za razvijanje fleksibilnijih i efektivnijih mehanizama saradnje. Baziranje na ideji saradnje čak i u dizajniranju same organizacije daje im konkurentsku prednost nad tradicionalnim pojedinačno-interesnim vođenjem poslova (Blueprint, 2013, str.10).

Izvorna participacija shvaćena kao učešće širih narodnih slojeva u donošenju značajnih odluka, igra sve veću ulogu u međunarodnim institucijama među kojima je i Međunarodna koop alijansa. Svoje postojanje, pa i legitimnost i autoritet, ICA duguje izvornoj participaciji članova od jedne milijarde ljudi u njenim kooperativama širom sveta i njenoj participaciji u nacionalnim koop telima. Budući da jedan od najvećih problem savremenog sveta predstavlja vapaj (glasno pozivanje) za zajedničkim donošenjem odluka, mora se reći da sve više raste i značaj multilateralnih institucija. Otuda se podržavanje participacije na tzv. izvornom nivou i dalje osnažuje kako u pogledu prve linije koop organizacija, tako i u okviru koop predstavničkih tela kao što je ICA.

Kada je reč o ciljevima Blueprint strategije u domenu definisane participacije može se zaključiti da oni obuhvataju nekoliko značajnih područja kao što su: (1) uloga i značaj mladih u inoviranom koop pokretu; (2) bitne inovacije u demokratskoj participaciji; (3) značaj predstavničke participacije članstva kooperativa; (4) paralele između inovativnih i tradicionalnih oblika participacije; (5) inovacije unutar radne organizacije u koop preduzeću; (6) moguće forme obezbeđenja kapitala potrebnog za funkcionisanje svake kooperative (Blueprint, 2013, str.11).

Prilikom postavljanja strateških ciljeva posebna pažnja je posvećena istraživanju mehanizama za uspostavljanje i održavanje međunodnosa tradicionalne i inovirane participacije koop članstva. Ovaj aspekt istraživanja odnosi se prevashodno na nove generacije mladih u smislu promišljanja šta bi bilo prihvatljivo za njih - adaptacija postojećih ili

izgradnja novih mehanizama za saradnju. Koop sektor treba da ukaže dobrodošlicu mladima nudeći im mogućnost da učestvuju u kreiranju budućnosti. To podrazumeva i potrebu da budu uključeni u planiranje primene Blueprint strategije. Sa tim u vezi mladi se sučeljavaju sa traženjem odgovora na brojna pitanja koja im otvaraju prostor za stvarno kreiranje boljeg sveta preko „koop puta”.

Vodeće inovacije u demokratskoj participaciji, u njihovom angažovanju i uključivanju u identifikaciji, u širenju i podršci sagledavaju se, pre svega, u mogućnosti njihove primene. To uključuje razvoj najbolje prakse u pogledu na komunikacije, donošenje odluka, održavanje javnih skupova, podršku i podsticaje participacije pomoću beneficija članstvu.

Jedan od značajnih strateških ciljeva odnosi se na osiguranje podrške svim kooperativama da usvoje određene standarde reprezentativnog članstva koje ima odbrambenu (zaštitničku), ali ne ekskluzivnu (nepristupačnu) ulogu u pogledu obezbeđenja ljudskih potreba i izgradnje koop poslovne funkcije. Ova dvojnost koop preduzeća upravo predstavlja konzistentnost (doslednost) kooperativa po kojoj se one razlikuju od drugih formi poslovnih organizacija.

Istraživanje parametara tradicionalnih i inovativnih formi članstva i participacije (kao što su komentari, razgovori i debate, angažmani preko medija i sl.) mogu da deluju na interakciju članstva. Istovremeno se istražuje u kojoj meri su različiti nivoi participacija (tj. član, simpatizer, pristalica) odgovarajući u navedenom kontekstu.

Osiguranje (obezbeđenje) liderstva kooperativa, kao radnih organizacija u domenu inovacija, takođe uključuje praktikovanje upravljanja ljudskim resursima. Zahvaljujući svojim prednostima (zaposleni-član, učešće članstva u donošenju odluka i deljenja informacija) kooperative mogu i moraju da prihvate izazove konkurencije koje im nameću investitori-vlasnici i privatne kompanije. U tom smislu kooperative su primorane da istražuju različite, čak i ograničene forme participacije kako bi obezbedile potrebni kapital. Naravno, to ne bi smelo da podriva ili ugrozi samu prirodu kooperativa koja je definisana njihovim identitetom.

Svi izloženi ciljevi Blueprint strategije čine važnu i legitimnu ulogu ICA, koja sa nacionalnim koop institucijama preduzima aktivnosti koje podržavaju kooperative u njihovom fokusiranju da uspešno vode svoje poslove sa ciljem zadovoljenja potreba svojih članova. Gledano na

dugi rok ovde je reč o podršci izgradnje uspešnih i održivih kooperativa u njihovom svakodnevnom obavljanju poslova.

Da bi razmatrani ciljevi participacije u okviru Blueprint strategije bili ostvarivi u praksi ovde su ponuđene neke indikativne aktivnosti među kojima su: (1) masovnije umrežavanje; (2) poboljšanje sistema informacija; (3) rad sa mladima; (4) angažovanje „Global 300 cooperatives” i dr.

Od posebnog značaja za ostvarenje postavljenih ciljeva jeste iznalaženje novih načina udruživanja kooperativa unutar sektora kako bi se kreirala što povezanija mreža kooperativa. Prikupljanje i sređivanje (klasifikovanje) informacija odnosi se na brojne aspekte uspešnog ostvarivanja postavljenih ciljeva. Tu spadaju informacije o najboljim i najlošijim primerima iz prakse koji se odnose na finansijski uspeh i zapošljavanje, na angažovanje u okviru socijalne i ekonomske održivosti. Rad sa mladima odnosi se u najvećoj meri na istraživanje motivacije mlađih generacija za kolaborativne aktivnosti u novijoj praksi. Angažovanje „Global 300 cooperatives” doprinosi jačanju vidljivosti uspeha kooperativa. Takođe utiče na povećanje mogućnosti da se bolje čuje glas kooperativa, što se obično postiže kroz vodeće (prestižne) okrugle stolove.

Održivost, kao strateški pristup dokumenta Blueprint započinje definicijom održivosti koja u opštem značenju predstavlja kapacitet za podršku trajnosti. Od početka 1980-ih ljudska održivost se posmatra kao integrisanje životne sredine, ekonomskih i socijalnih dimenzija u okviru njihovog globalnog odnosa i odgovornosti upravljanja resursima.

Kooperative predstavljaju poseban oblik privređivanja u čijem fokusu je set vrednosti baziran upravo na onome što se danas smatra održivošću. Stavljajući ljudske potrebe u centar pažnje kooperative se suprotstavljaju savremenoj krizi održivosti, tako što nude posebne forme „zajedničkih vrednosti”. Kooperative teže „optimizaciji” dobiti za čitav niz stejkholdera, bez namere da „maksimiziraju” benefite samo jednog od njih.

Gradeći jedinstvo ekonomske, socijalne i ekološke održivosti kooperative poseduju brojne motive za jačanje koop sektora privređivanja. U vreme globalne krize (2008) mnogo je primera u vezi koop modela održivog razvoja koji potvrđuju da su kooperative bile efikasnije od investitora u privatni biznis. To upravo predstavlja osnovu vizioniranja koop ekonomije na dugoročnim relacijama. Ova vizija

uključuje pozitivna iskustva i izvan koop sektora, imajući u vidu da ovaj sektor artikuliše i meri određene oblike vrednosti kojima kooperative doprinose široj društvenoj zajednici za razliku od dominantnog modela kapitalizma.

Vladajući model privatnih investitora je podložan krizama nestabilnosti u ekonomskom, socijalnom i ekološkom smislu. Dominantni model kapitalizma poslednjih dekada 20. veka praćen je povećanim nivoom nejednakosti i pretvoren u niže nivoe „socijalnog kapitala” i „dobrobiti” ljudi. Ovaj model stavlja finansijske rezultate (maksimizacija profita) ispred ljudskih potreba. Kao takav, model nastoji da privatizuje dobit, a potom da socijalizuje gubitke.

Suprotno od ovakve forme biznisa sve češće su prisutne ideje da budućnost pripada onim vrstama biznisa koji investiraju u „zajedničke vrednosti”, tj. vrednosti koje ispravno uključuju njihov uticaj na kupce (potrošače), životnu sredinu, zaposlene i budućnost svih ljudi (videti više Michael Porter, 2011).

Kada je reč o univerzalnom pojmu održivosti ICA se u svojim aktivnostima uključuje u debate na ovu temu od samog početka generalnog razmatranja globalnog problema na relaciji ekonomija-ekologija. To potvrđuju ICA kongresi počev od 1988. godine, pa preko kongresa 1992. godine i naročito u okviru jubilarnog kongresa 1995. godine (Vujatović-Zakić, 2000, str 91, 92. i 95.).

Posle izbijanja globalne krize (2008) u fokusu Međunarodnog koop pokreta sve je više istraživanja koja potvrđuju da su kooperative graditelji održivosti po samoj svojoj prirodi. Pri tome se ističe da koop preduzeća doprinose održivosti u trostrukom smislu: ekonomskom, socijalnom i ekološkom.

Cilj Blueprint strategije, pre svega, je da se kooperative pozicioniraju kao graditelji održivosti i to tako da se uspostavi utemeljenje šireg javnog razumevanja o značaju održivosti kroz koop poslovanje. Pri tome se ima na umu prisustvo stalnih tenzija u okviru poslova između ekonomskih, socijalnih i ekoloških interesa uz nastojanje da se zadovolje potrebe običnih građana čemu teže kooperative. Pored toga navedeni cilj treba da uključi globalnu zainteresovanost kooperativa za održivost kroz aktivnosti ICA, kako bi se ostvarivao geo-politički red u ovoj vitalnoj oblasti gde se individualne vlade bore za vlastiti pozitivni doprinos. U tom kontekstu smatra se da kooperative (podstiču)

podržavaju nacionalni „socijalni kapital” na način koji ne praktikuju investitori-vlasnici biznisa.

Kada je reč o ekonomskoj dimenziji kooperativa, postoje brojni dokazi da različitost u formi vlasništva doprinosi većoj stabilnosti finansijskog sektora kao celini. To se naročito odnosi na relaciju kompanija čiji vlasnici su investitori (čiji menadžment brine o interesu akcionara) i finansijskih kooperativa koje promovišu „stejkholder” (umesto „shareholder”) vrednosti i posluju uz manji rizik čime doprinose većoj finansijskoj stabilnosti, a time i održivosti. Stavljajući ljudske potrebe i (njihovu) korisnost u centar svoje svrshodne angažovanosti pre nego profit, kooperative ne pate od problema „finansijalizacije” koju je doneo kapitalizam tokom poslednjih decenija 20. veka u kome se finansijski rezultati privatnih investitora posmatraju kao glavni indikator dobrog biznisa.

Među negativnim pojavama, koje je generisao savremeni kapitalizam (inače kao problemi upućeni na adresu države) nalaze se socijalni problemi sa individualizmom i nejednakošću. Neki od ovih problema uključuju ljudsku patnju na koju sve više skreću pažnju ekonomske analize o dobrobiti ljudi. S druge strane, to povećava finansijske troškove svake vlade koji se manifestuju kao zdravstveni problemi i kriminal. Brojne studije o „socijalnom kapitalu” sugerišu da društva sa većim brojem članstva u određenim asocijacijama (kao što su kooperative) daju poboljšanja i u ekonomskom smislu, kao i u višem nivou poverenja i demokratske participacije. U domenu socijalne dimenzije prave kooperative daju vrlo pozitivni doprinos na još dodatna dva načina: prvo, indirektno pružaju socijalne usluge onima kojima su potrebne u okviru tzv. socijalnih kooperativa koje su brojne u mnogim zemljama. Najbolji primeri su u Italiji i Japanu, gde usluge ove vrste zamenjuju usluge privatnih osiguranja i države. Na još jedan način prave kooperative dopunjuju svoju socijalnu funkciju tako što podstiču državu da pomaže masovnije učlanjenje ljudi u socijalne kooperative. To je dobro samo po sebi zato što deluje kao važan resurs na kome uspešna društva i ekonomski napreduju. U tom smislu, podrška države je naročito važna u vreme finansijskih kriza.

Posmatrano u celini kooperative doprinose rastu nacionalnog „socijalnog kapitala” što često nije slučaj kod biznisa privatnih investitora. To su prepoznale i Ujedinjene nacije zbog čega upućuju vlade svih zemalja da ohrabruju i pomažu osnivanje i razvoj kooperativa,

uključujući i određene mere podrške. To je naročito važno za zemlje u razvoju.

Kada je reč o ekološkoj dimenziji održivosti sve je više dokaza o tome da kooperative imaju superiorni uspeh prikazan u brojnim savremenim tekstovima svetskih eksperata o ulozi kooperativa u očuvanju životne sredine. To se potvrđuje sa dve činjenice: prvo, članovi kooperativa prema zaštiti životne sredine odnose se (demokratski) bez kalkulisanja u smislu ostvarenja dobiti na investicije; drugo, kada se radi o kooperativama sa "multi-stejkholder" kapacitetom za usmeravanje poslova koji mogu biti negativni prema životnoj sredini, oni su podvrgnuti preusmeravanju. Dobar primer investiranja u poželjne poslove su kooperative za proizvodnju vetro-energije. U tom smislu treba istaći da kooperative značajno doprinose usmeravanju na tehnologije sa niskim sadržajem ugljenika (low carbon economy), kao i za tretman otpada i manje zagađivanje životne sredine.

Za postavljeno pitanje o mogućnostima ostvarenja zadatih ciljeva, odgovor se nalazi u brojnim aktivnostima kao što su: inovacije u računovodstvu, studije slučaja, prikupljanje adekvatnih podataka, javna promocija, posebne tehnologije koje doprinose očuvanju ekosistema, koop menadžment, koop mreže i sl.

U domenu inoviranja finansijskog izveštavanja već postoje brojne inicijative preko kojih se razna socijalna preduzeća podstiču da u svoje nefinansijske rezultate uključe praksu merenja različitih oblika društvenog (javnog) doprinosa kao što su: „trostruki nivo računovodstva“ (triple bottom line accounting), „stopa socijalnog doprinosa investicije“, „stopa merenja dobrobiti“ i slično. Neka od ovih nastojanja mogu da se transformišu (prikažu) i u monetarnom obliku. Slično se dešava i kada vlada kalkuliše troškove degradacije životne sredine. Mnogi od ovih oblika inoviranja finansijskog izveštavanja primenjuju se i u profit-orijentisanim poslovima tako što se prikazuju odvojeno od finansijskih podataka. Kada je reč o inoviranju računovodstva za potrebe održivosti, kooperative treba da razvijaju specifične alate za merenje rezultata. U domenu „socijalne revizije“ kooperative treba da budu vodeće u razvijanju i primeni principa i standarda modela koop revizije, koji se razlikuju od standarda finansijske revizije primenjivane u svim oblicima preduzeća, pa tako i u kooperativama (Blueprint, 2013, str.18).

Studije slučaja pokrivaju mnoge ciljeve postavljene u Blueprint strategiji. One obuhvataju doprinos kooperativa u više područja kao što

su: obrazovanje, zdravstvo, razvoj lokalne zajednice i ispunjenje drugih javnih ciljeva, među kojima su potrošnja energije, smanjenje “ugljenične” ekonomije i dr. Dodatni spisak indikativnih aktivnosti za ostvarenje navedenih ciljeva održivosti čine prikupljanja adekvatnih podataka (naročito onih koji se odnose na tzv. nemarketinške „robe“ kao što su zdravlje i čista životna sredina) za koje ICA treba da utemelji „virtuelnu banku podataka”. Javna promocija kooperativa ne može više da bude limitirana (ograničena) samo jezikom demokratske kontrole članstva. Više od toga, za reference održivosti treba privući zainteresovanost (angažovanost) donosilaca odluka, šire javnosti i predstavnika mladih. U pogledu korišćenja tehnologija i socijalnih sistema koji su usmereni na obezbeđenje ljudskih potreba bez urušavanja ekosistema, koop sektor takođe dobija mesto lidera. Dalje, koop sektor mora da čini daleko više kako bi razvio i promovisao posebnu menadžment praksu koja odražava vrednosti i vidokrug (horizonte) koop poslovnog modela koji koristi u potpunosti potencijal prednosti kooperativa. Na kraju, koop sektor treba da identifikuje i ukloni barijere inter-kooperacije tako što jača i integriše koop poslovnu mrežu. Na taj način stvara se sistem važan naročito za zajedničke nabavke uz korišćenje principa subvencija.

Na kraju ovih izlaganja o konceptu održivosti valja se osvrnuti na opasku zabeleženu u Blueprint dokumentu kojim se skreće pažnja da „održivost” nije termin koji je univerzalno bio povezan sa kooperativama. To je tačno samo kada je reč o „terminološkoj” finesi. Međutim, odavno je korišćen termin istog značenja samo pod nazivom „održivi razvoj i kooperative” - što je već detaljno prikazano u prethodnom tekstu gde se kooperative posmatraju kao graditelji održivosti po samoj svojoj prirodi (videti više: Pogl. 4, teme 4.1. i 4.2).

Identitet kooperativa, kao treći stub Blueprint strategije, predstavlja svojevrstni repetitorij sastavnih delova ovoga pojma koji je elaboriran u ICA dokumentu pod nazivom „Statement on the Cooperative Identity”. Ovaj dokument usvojen je na 31. ICA kongresu u Mančesteru 1995. godine prema kome koop identitet čine tri jedinstvena dela: definicija kooperative, ključne vrednosti koop pokreta i koop principi. Sve tri navedene komponente koop identiteta obrađene su detaljno u prvom poglavlju ove knjige (Povezane teme u okviru Međunarodnog kooperativnog pokreta). Pored reprinta navedene ICA deklaracije o koop identitetu ovaj deo Blueprint strategije bavi se produbljenim promišljanjem o značajnim aspektima savremenog shvatanja identiteta

kooperativa koji ih, u poslovanju na kapitalističkom tržištu, zaista čini različitim od ostalih organizacionih oblika poslovanja. Pre svega, ovde je reč o prednostima koop sektora, kao modelu privređivanja, u poređenju sa ostalim modelima privatnog biznisa.

Polazna teza za dokazivanje prednosti kooperativa nalazi se u činjenici da je postojeće tržište prenatrpano „socijalnim” ili „etičkim” oblicima poslovanja. U tom kontekstu navode se dva najrasprostranjenija primera kako se modeli privatnog biznisa primenjuju ili re-brendiraju sa ciljem dokazivanja svojih nastojanja da im nije jedini poslovni cilj maksimizacija profita. Na prvom mestu je „korporativna socijalna odgovornost”, a na drugom je „socijalno preduzeće”. Takozvane etičke korporacije i druga ozbiljnija preduzeća, već koriste jezik i poruke svojstvene samo kooperativama. Stoga kooperative treba i moraju da se brane (ograđuju) od ovakvih pokušaja korporacija tipa investitor-vlasnik na tržištu neoliberalnog kapitalističkog sistema.

Da bi se zaštitile od plagiranja i imitacije koop terminologije kooperative preduzimaju odgovarajuće korake u isticanju razlika, odnosno prednosti preduzeća koop tipa kao što su: koop principi, jasne poruke koje kooperative upućuju javnosti, a naročito generacijama mladih, kojima koop sektor treba da bude atraktivan zbog etike i participativnosti, ali i odbojan u slučaju dvosmislenih poruka establišmenta i isticanja razlika između „autentičnih” i „neautentičnih” kooperativa.

Velika prednost kooperativa kao privrednih (poslovnih) organizacija, nalazi se u poštovanju koop principa. Ovde se ne radi o pukom imidžu kooperativa - one su baš zbog svojih principa fundamentalno različite od onih koji pokušavaju da ih imitiraju. Pre svega, kooperative se povinuje vrednostima participacije i održivosti (kao prva dva stuba Blueprint strategije) - što nije svojstveno modelu konvencionalnog biznisa. Po svojoj strukturi kooperative su takođe različite u vlasništvu, upravljanju i sistemu koop vrednosti. U poslednje vreme došlo je do porasta potrošačke sumnje u „zeleno tuširanje” korporativnih brendova (misli se na masovnu upotrebu reči „zeleno”). Ovi brendovi nikako ne mogu biti pandan koop autentičnosti.

Pored navedenih prednosti koje pruža koop model poslovanja posebno treba istaći nužnost sve većeg angažovanja mladih u svojstvu potencijalnih članova postojećih kooperativa ili pokretača masovnijeg

osnivanja novih. Nažalost, poruke sa „prepunog tržišta etičkih poslova” nisu uvek rezonantne (privlačne) za mlade ljude (Blueprint, 2013, str. 20).

Određene nejasnoće uključuju regulatore propisa i donosiocce političkih odluka, kao i druge aktere koji zahtevaju kompleksno uputstvo za to kako da razgraniče „autentičnu” kooperativu od one koja je „neautentična”, a zbog koje koop regulativa predstavlja „područje špekulacija” kao sredstva za traženje prednosti na tržištu i izbegavanje transparentnosti ili konkurencije. Nejasnoće ove vrste takođe uključuju nedoumice javnog mnjenja u domenu potencijalnih članova kooperativa, naročito mladih ljudi, koji su više zbunjeni nego motivisani za uključivanje u koop sektor upravo zbog preplavljenog tržišta informacija o promovisanju „etičkog” modela obavljanja određenih aktivnosti u sistemu neoliberalne kapitalističke ekonomije.

Ovaj treći stub Blueprint strategije sadrži brojne ciljeve povezane sa koop identitetom. Osnovni cilj je da se izgradi koop poruka kojim se osigurava ovaj identitet. Potom, namera je da se izvuče moralna pouka o ekonomskom autoritetu i statusu kooperative koja znači „bolji biznis”. Pri tome, važno je da se shvati razlika između „identiteta” i „poruke”. Drugim rečima, „identitet” pokazuje značaj kooperativa za sam koop sektor i njegovo članstvo u smislu da se prepozna kada se pogleda u ogledalo, dok „poruka” predstavlja način na koji je identitet kooperativa projektovan za komunikaciju sa spoljašnjim svetom - što se postiže kroz obrazovanje, prikupljanje informacija, marketing i druge forme angažmana sa nečlanovima kooperativa. Kroz koop poruku istovremeno se projektuje participacija i održivost kao prva dva stuba Blueprint strategije.

Na kraju ovih inoviranih promišljanja o koop sektoru u smislu kreiranja snažnog osećanja pripadnosti zajedničkom identitetu, treba dodati i neke stavove drugih aktera uključenih u ovoj sektoru. Naime, kada se radi o konstituisanju identiteta kooperativa (kao što stoji u priloženom ICA dokumentu „Statement on the Co-operative Identity” iz 1995. godine) ne postoji sumnja da je postavka u celini ispravna (videti više: Blueprint, 2013, p. 41). Naročito se to odnosi na definiciju i ključne vrednosti kooperativa - što je generalno prihvaćeno od strane svih aktera u koop sektoru. Međutim, kada je reč o koop principima konstatuje se da opseg njihove primene u velikoj meri varira zavisno od nadležnih institucija i pravnog sistema svake zemlje. U tom smislu postoje mišljenja

da koop principi ne nude adekvatno objašnjenje ili jasnoću njihove definicije.

U vezi sa prethodnim tekstom, treba istaći činjenicu da koop sektor ima legitimni interes da zaštiti integritet reči „kooperativa” kako ne bi bila zloupotrebljavana. Čak i sama skraćenica „koop” sadrži potencijale upotrebe isključivo u smislu simbola za identifikovanje zajedništva. Međutim, eventualna odstupanja variraju između različitih (konkretnih) jurisdikcija.

Mogući načini, odnosno indikativne akcije, za ostvarenje postavljenog cilja u ovom delu Blueprint dokumenta su brojni. U suštini, ovde je reč o tome šta sve kooperative treba da čine radi očuvanja svog identiteta koji Međunarodni koop pokret u celini podržava. Što se tiče koop principa bitna su adekvatna uputstva za njihovo prevođenje u regulatorni okvir. Na primer, kada je reč o minimumu zahteva koji se odnose na „kontrolu od strane članstva” (drugi koop princip) važno je detaljno objašnjenje bez koga bi bilo nemoguće regulisanje osnove za prihvatanje ili odbijanje predložene konstitucije. Ovo je takođe važno u stvaranju ICA baze za rad sa nacionalnim koop telima i njihovim vladama, naročito u slučajevima problema koji se odnose na suštinu koop identiteta.

Ono o čemu kooperative treba da preduzimaju važne akcije odnosi se na mlade. Radi se o prepoznavanju interesa i njihovog motivisanja za ostvarenje ciljeva kroz razumevanje mogućih izbora angažmana u koop pokretu. Humani odnosi su centralno mesto kooperativa, a mladi ljudi treba da pomognu u oblikovanju identiteta kooperativa i formulisanju koop poruka.

Kooperative takođe treba da vode brigu o tome kako ih shvataju i prihvataju njihovi nečlanovi. To je od naročitog značaja u situaciji postojanja termina kao što su „socijalna preduzeća”, „korporativna društvena odgovornost”, „vlasništvo zaposlenih”, „socijalne inovacije” i slično. Bez sumnje, to doprinosi konfuziji u okruženju. Stoga je važno isticanje aktuelnog razlikovanja kooperativa i svih ostalih donekle sličnih pojava entiteta samo po nazivu. U tom kontekstu velika je odgovornost koop menadžmenta pri formulisanju poruka koje su od interesa za kooperative na dugi rok.

Izučavanje koop ideja i tradicionalnih potreba direktno je povezano sa novim generacijama. Ono treba da bude uključeno u sve nivoe programa obrazovanja. Programi obuke o koop identitetu treba da

uključuju buduće koop lidere u poslovnim školama i profesionalnim telima. Teorijska istraživanja dostignuta saznanjima i nove ideje treba da se promovišu i šire kroz saradnju između menadžera, praktičara i predstavnika akademske zajednice. Posebna pažnja pripada koop solidarnosti koja se osnažuje podsticanjem velikih kooperativa da deo svoje dobiti usmere na podršku razvoja novih i malih kooperativa. U budućim vremenima koop sektor treba da deluje u pravcu kako bi se kooperative identifikovale istovremeno sa participacijom i održivošću. To uključuje značaj finansijske sigurnosti koop finansijskih institucija, a čime kooperative doprinose globalnoj sigurnosti. Posmatrano sa stanovišta svetskog koop nasleđa sve izloženo podiže očiglednost uticaja koop pokreta u modernoj istoriji.

U savremenom svetu, kome nedostaje demokratska reprezentacija (demokratsko predstavljanje) i koji pati od “skraćenica” (short terminism) kooperative pokazuju kako posao može da se obavlja ne samo različito već i bolje, ne samo za vlastiti benefit nego i za čovečanstvo kao celinu. Međutim, za širenje ove vrednosne poruke mora da postoji jasno objašnjenje kako se kooperative definišu u smislu razlikovanja od entiteta samo po nazivu. To je značajno za koop sektor u celini kako bi kreirao složen smisao zajedničkog identiteta. Isto tako je značajno da se projektuje identifikacija koop poruke ili “brenda” koji ih razlikuje od drugih formi obavljanja poslova. Posmatrano u suštini, identitet kooperativa definisan pomoću ključnih vrednosti i principa saradnje označavaju potrebu komunikacije kroz snagu karakteristične poruke kojom se potvrđuje da svi razumeju šta je kooperativa, počev od donosilaca odluka do sveukupnog javnog mnjenja. Znači, cilj je da se izgradi koop poruka kojom se potvrđuje (osigurava) identitet kooperativa (Blueprint, 2013, str. 41).

Zakonska regulativa kooperativa je potrebna u svim jurisdikcijama (nadležnostima). To znači da i kooperative treba da budu svrstane u zakonski okvir. Ovaj okvir igra kritičnu ulogu za zdravo poslovanje kooperativa i njihov rast. Osiguranje zakonskih okvira za razvoj i unapređenje kooperativa Blueprint strategija tretira kao deo prethodno razmatrane tri teme (stubovi ove strategije), a koje su u direktnoj povezanosti i preplitanju (Blueprint, 2013, str. 4). Ovim se nastoji opovrgavanje još uvek prisutnih stavova da su kooperative marginalna forma preduzeća. Često je to posledica nedovoljne preciznosti u prikazivanju načina njihovog rada kojim doprinose svome članstvu.

Razlog za to obično je nedostatak sistema obrazovanja i obuke u domenu poslovnog sveta koji je mahom orijentisan na sticanje profita i koji nema odgovarajućeg razumevanja za organizovano koop poslovanje. Zato postoji velika potreba za koop zakonodavstvom koje odvraća kooperative od „imitiranja” preduzeća tipa vlasnik-investitor u domenu menadžmenta i praktičnog rukovođenja, a koji ne prepoznaju posebnosti kooperativa. Koop menadžeri treba da budu sposobni za odbijanje ovakve prakse.

Zakonodavstvo svake zemlje, u svojim okvirima, treba da pruži podršku kooperativama tako što donošenjem posebne zakonske regulative osigurava i štiti koop identitet kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou. Ovo je bitan aspekt Blueprint strategije. Polaznu osnovu ove strategije čini nekoliko institucionalnih dokumenata među kojima su: UN Rezolucija 56/114 usvojena 19. decembra 2001. godine pod nazivom “Cooperatives in Social Development”; ILO Recommendation 193 iz 2002. godine; The Final Declaration of the Conference in Venice, Italija, 2012. godine.

Rezolucija UN 56/114, između ostalog, podstiče nacionalne vlade da potpomognu osnivanje kooperativa i da preduzmu odgovarajuće mere za stvaranje ambijentalnih uslova za njihov razvoj. Promovisanje ILO preporuka nacionalnim vladama, između ostalog, uključuje sledeće: (1) vlade treba da obezbede podsticajnu politiku i zakonski okvir konzistentan sa prirodom i funkcijom kooperativa kojom se štite koop vrednosti i principi; (2) usvajanje (donošenje) mera koje promovišu potencijale kooperativa u svim zemljama (usklađene sa nivoom razvoja zemlje) uz rangiranje ciljeva koji se odnose na više usmerenja kao što su: kreiranje delatnosti za generisanje dohotka i zaposlenosti, razvoj kapaciteta ljudskih resursa i znanja o saradnji u obavljanju poslova, povećanje štednje i investiranja, te poboljšanje socijalnog i ekonomskog blagostanja; (3) promocija kooperativa kao jednog od stubova nacionalnog i međunarodnog ekonomskog i socijalnog razvoja; (4) vlade treba da olakšaju pristup kooperativama u smislu podrške uslugama, investicijama i kreditima (Blueprint, 2013, str. 27).

Razmatranjem zakonskih okvira koji se odnose na kooperative kao sastavni deo Blueprint strategije, nikako se ne pledira za specijalni tretman, favorizovanje ili subvencionisanje. To znači da koop preduzeća ne zavise od pomoći vlade više nego druge pravne forme obavljanja poslova. Posmatrano istorijski, kooperative su opstajale i onda kad im zakonski okviri nisu bili naklonjeni pošto su tada dizajnirani kao opšte

kompanijski. Naravno, koop sektor sada ne očekuje da se balans preokrene u njihovu korist. Ovde se samo očekuje ispravno odlučivanje zvaničnika (vlade i zakonodavci) u kojoj meri kooperative mogu ostvarivati ekonomske i socijalne benefite. To svakako treba da bude potvrđeno i u zakonskom okviru koji je dizajniran za koop formu poslovanja (Blueprint, 2013, str. 28).

Osnovni cilj uključivanja zakonskih okvira za funkcionisanje kooperativa kao značajne teme Blueprint strategije jeste da UN i ICA pojačaju preporuke nacionalnim vladama za reforme u domenu podrške koop sektoru. To se naročito odnosi na vreme fiskalnih kriza kada mnoge države traže nove forme socijalne sigurnosti i preduzimanja mera za opšte dobro. Time se ubedljivo potvrđuje da su kooperative efikasnije od preduzeća vlasnika-investitora upravo zato što koop preduzeća imaju i socijalnu pored ekonomske komponente.

Ciljni argument paralelnog ocenjivanja koop forme preduzeća i preduzeća vlasnika-investitora predstavlja istovremeno polazište za razmatranje kako se nacionalni zakoni primenjuju na kooperative i da li oni doprinose nacionalnom javnom dobru. To opravdava različiti tretman kooperativa u nekim zakonima kao na primer poreski zakon, zakon o nelojalnoj konkurenciji i dr. Svi zakoni treba da obezbede uslove poslovanja kooperativa tako da one ne budu zapostavljene u poređenju sa ostalim poslovnim entitetima u okviru užih i širih nacionalnih zajednica. Zakoni treba da promovišu otvorena i transparentna pravila (propise) za zaštitu tržišne konkurencije koja podrazumeva uključivanje svih relevantnih faktora.

Za postizanje navedenih ciljeva postoje moguće, odnosno indikativne, akcije u okviru koop sektora. Pre svega, važna su podzakonska akta za sprovođenje zakonske sadržine. Uputstvo je od značaja za nacionalne parlamente (poslanike), zakonodavce i donosioc političkih odluka. U tom smislu mogu biti od koristi komparativne studija o primeni zakona na kooperative u različitim jurisdikcijama (nadležnostima), što ne znači stvaranje modela za puko kopiranje. Važno je da koop zakonodavstvo u svakoj zemlji bude dizajnirano i prilagođeno postojećoj jurisdikciji, akademskim studijama i pravu na nacionalnom nivou.

Za ostvarenje postavljenih ciljeva postoje i brojne druge mogućnosti kao što su: (1) programi razvoja globalnih institucija; (2) publikovani doprinosi kooperativa; (3) očuvanje (zaštita) identiteta

kooperativa; (4) postojeći nacionalni pravni sistem; (5) sistem transfera znanja o kooperativnom identitetu i slično.

Među programima globalnih razvojnih institucija posebno se ističe Svetska banka (World Bank) i tela uspostavljena na utvrđenim postavkama inter-vladinih politika kao što su G8 i G20. Tu spadaju i moguća javna reagovanja kooperativa na globalna i regionalna politička događanja i promene.

Publikovani pokazatelji o socijalnim opštim (javnim) beneficijama kooperativa predstavljaju značajne argumente za podršku adekvatnog tretmana kooperativa u različitim jurisdikcijama i na različitim nivoima ekonomskog razvoja.

Što se tiče utemeljenog identiteta kooperativa, kao njihovog suštinskog bića, važno je da se pokaže šta označava sam pojam kooperative. Upravo to predstavlja bazu za osiguranje različitog tretmana kooperativa u svakom nacionalnom zakonskom sistemu. Ovo je važno zbog jake povezanosti između evidentnih benefita i minimuma kriterijuma za određivanje da li je neka forma organizovanog poslovanja prava kooperativa. To je naročito značajno na primer u različitim fiskalnim tretmanima koji su predviđeni isključivo za kooperative. Ovo je inače jedno od najkomplikovanijih područja zakonske regulative koja treba da bude pažljivo i odgovorno dizajnirana kako bi se izbegle greške ili sprečile zloupotrebe. Za ove svrhe mnoge zemlje osnivaju posebna tela u kojima se razmatraju argumenti za odgovarajući tretman kooperativa.

Za vrednovanje nacionalnih zakonskih okvira treba da bude razvijen mehanizam ili alatka kojom se utvrđuje do koje mere je moguća podrška kooperativama. Za tu svrhu mogu se sastaviti tabelarni pregledi za jače ili slabije mere podrške - što je dobar način da se ukaže na eventualno nezadovoljavajuće (neadekvatno) sprovođenje predviđenih mera. U takvoj situaciji postoji mogućnost angažovanja političkih zastupnika u cilju neophodnih promena na bazi prikazanih činjenica.

Za ostvarenje postavljenih ciljeva u zakonskim okvirima za kooperative Blueprint strategija takođe upućuje na značaj formiranja "Koop banke znanja" čiji podaci služe za prikazivanje podsticajnih mera namenjenih kooperativama. To se istovremeno odnosi i na koncept transfera svih saznanja o koop modelu privređivanja

Kapital kooperativa čini peti stub Blueprint strategije koja polazi od poznate činjenice da se ni jedan posao ne može obavljati bez kapitala. To se odnosi i na poslovne aktivnosti kooperativa. Međutim, ono po čemu

se kooperative razlikuju od drugih poslovnih subjekata kada je reč o obezbeđenju pouzdanog kapitala, jeste princip garantovane kontrole korišćenja kapitala od strane članstva kooperative. Za razliku od ovoga koop principa korporativna preduzeća obezbeđuju poslovni kapital od onih koji očekuju finansijski reciprocitet. To može biti dohodak od dividendi ili od rasta kapitala tokom određenog perioda. Takođe, ovo može biti i u obliku kombinacija dva navedena oblika ostvarenja dohotka. Ovde je reč o tradicionalnom vlasničkom ili sopstvenom kapitalu („equity capital”) koji obezbeđuje navedene benefite. U suštini „equity capital” je baziran na principu koji vlasniku-investitoru daje pravo da na proporcionalni deo uloga u kapital kompanije ostvari zaradu u vidu dividende.

Suvišna je napomena da se kooperative u mnogim jurisdikcijama (zakonskim sistemima) suočavaju sa problemom pristupa kapitalu. Posmatrano istorijski, koop kapital se formira na dva osnovna načina: upisom uloga članova i izdvajanjem iz ostvarenog dobitka kooperative (rezerve). Međutim, u modernim uslovima poslovanja postoje i drugi oblici sufinansiranja koop kapitala (bankarski krediti, donatorstvo i dr) - uz princip garantovane kontrole članova kooperativa. Za razliku od korporativnih „equity capital” kompanija, koop kapital ne nudi investitorima uporedive ekonomske benefite. Kao rezultat toga on nije ekonomski atraktivan zbog manjeg interesovanja investitora. Rečju, koop kapital je različit u pogledu navedenih principa vlasničkog kapitala. Prvo, generalno posmatrano član kooperative ima samo pravo da dobije nazad iznos deponovanog novca ili upisanog uloga. Nema pravo na učešće u podeli ukupne vrednosti koop kapitala. Drugo, mada bi kooperative mogle da plaćaju prinos na kapital, ipak su one u tome ograničene. Naime, prema trećem koop principu (ekonomska participacija članova) članovi dobijaju „limitiranu kompenzaciju”, ako uopšte postoji neka „na kapital upisan kao uslov za članstvo” (Blueprint, 2013, str. 32). Iznos do koga se profit (poslovna dobit kooperative) može deliti članovima zavisi od obima poslovanja svakog člana sa kooperativom.

U stvari, na ovaj način se traga za izgradnjom boljeg sveta od onog u kome danas živimo. Ciljevi povezani sa koop kapitalom u Blueprint strategiji su usmereni na traganje za boljim modelom investiranja nego što je u vladajućem korporativnom modelu. Budući da je globalna kriza 2008. godine otkrila slabosti kompanijskog modela investiranja, postalo je jasno da je nezaobilazna potreba za traženjem

nećeg boljeg. Ovo traganje za uspešnijim modelom investiranja ne znači samo promene u vođenju poslova poput onih koje obavljaju kooperative, a koji su posmatrano dugoročno, prevashodno usmereni na ispunjenje ljudskih potreba. To istovremeno znači promene u ponašanju ljudi kao investitora kojima nije jedini cilj maksimizacija dobiti. Postoji važnija potreba većeg broja ljudi, a to je izgradnja boljeg i pravednijeg sveta. On ne može da se ostvari isključivo kroz investiranje u akcije. Ovo možda ponekad zvuči kao beznadežno-idealistička propozicija. Pa ipak, odnos prema bogatstvu, novcu i tome gde ga ljudi drže, dramatično se menja u savremenom svetu. Ovo je vreme velikih promena u domenu stavova i motivacija za obavljanje poslova kroz preduzeća koop tipa.

Za praćenje navedenih promena potrebni su odgovarajući kapital instrumenti koji bi bili usaglašeni sa savremenim trendovima u domenu organizacionih formi za obavljanje poslova (kooperative vs korporacije). Ovi instrumenti treba da utvrde u kojoj meri je kapital socijalno konstruktivan umesto destruktivan, odnosno da potvrde njegovu srazmeru u domenu stabilizacija-destabilizacija ekonomije na nacionalnom nivou. Koop kapital treba da bude održiv, pouzdan i kontrolisan u usmeravanju na zadovoljenje ljudskih potreba umesto ljudske pohlepe koja je dominantna u upotrebi kapitala kroz poslovni model investitor-vlasnik. Prema tome, ovde je osnovni cilj predviđanje kredibilnog predloga za budućnost kooperativa koju ljudi prepoznaju, razumeju i veruju u nju. Reč je o finansijskoj propoziciji kojom se obezbeđuju pozitivni rezultati, ali bez narušavanja utvrđenog identiteta kooperativa. Takođe, cilj je da se otkrivaju šire opcije pristupa kapitalu izvan tradicionalnih uloga članstva, ali bez kompromitovanja principa kontrole od strane članova kooperativa.

Posmatrano u celini, pitanje optimalnog investiranja raspoloživog novca je veoma kompleksno. Tehnički, ono ponekad deluje misteriozno - poput traganja za Svetim gralom (Blueprint, 2013, str. 33). Kada je reč o finansiranju kooperativa stvar je još kompleksnija. Za to su finansijski instrumenti od suštinskog značaja. Oni treba da osiguraju uloženi novac u kooperative, tako što polaze od tri pretpostavke za sigurnost: (1) da osiguraju stabilnu bazu za poslove kooperativa; (2) da osiguraju odgovarajući „izlaz” za ulagače; (3) da ne umanjuje, ili podriva, prirodu koop entiteta uključujući kontrolu članstva i privrženost koop identitetu u celini (modifikovano - Blueprint, 2013, str. 33).

Postoje brojni načini ostvarenja postavljenih ciljeva u okviru petog stuba Blueprint strategije. Na prvom mestu je generalno

promovisanje i ohrabrenje postojećeg članstva za jačanje koop fondova. Uz to ide jasna propozicija kooperativa da garantuju sigurnost fondova ulagača. Potom slede i druge mogućnosti za ostvarenje postavljenih ciljeva među kojima su: promovisanje razmene ideja i iskustva između jurisdikcija u odnosu na kapital i finansijske instrumente; razvoj modernih opštih finansijskih instrumenata koji se odnose na rizik-kapital tako što garantuju istovremeno bezbednost poslovanja kooperativa, kao i udele ostalih ulagača u koop fondove; razvoj raznovrsnih generičkih modela prilagođenih različitoj veličini kooperativa u određenom sektoru privrede; identifikovanje institucija koje deluju kao posrednici u obezbeđenju kapitala za velike i male poslove; korišćenje globalnih razvojnih koop fondova za demonstriranje (prikazivanje) prednosti kooperativa; odgovarajuća istraživanja o promeni ponašanja u domenu motivacije za dokapitalizaciju koop fondova, kao i za nove finansijske instrumente; kreiranje specifičnog koop indeksa za merenje rasta ostvarenih rezultata; zalaganje za uvođenje računovodstvenih standarda koji prepoznaju jedinstvene attribute koop modela privređivanja; podsticanje globalne saradnje među kooperativama kroz brokerske aranžmane i zajedničke strukture za pružanje usluga i dr. (videti više: Blueprint, 2013, str. 34).

6. NOVA ETAPA MEĐUNARODNOG KOOP POKRETA

6.1. Promenljiva panorama sveta stvarana krizama urgira novu paradigmu merenja rasta

Poznato je da je finansijalizacija ekonomije dovodila do često ponavljanih kriza već od kraja 1980-ih u pojedinim zemljama sveta: u Meksiku 1994. godine, Azijska kriza 1997. godine, Brazil i Rusija 1998. godine i Argentina 2001. godine. Sve ove krize, pa i druge, prethodile su finansijsko-ekonomskoj krizi koja je, kao globalna kriza, kulminirala 2007/08 godine. Međutim, ovde nisu problem samo finansije. U stvari, finansijalizacija ekonomije je sistemska, sa velikim uticajem na mnoge sektore kao što su stanovanje, poljoprivreda i prerađivačka industrija. Istovremeno je ubrzala pojavu „kratkotrajnosti” u vođenju poslova, nesiguran položaj radne snage, njeno pretvaranje u robu manje vrednosti i lako gubljenje posla (Roelants, 2013, str. 49). Uz sve to ova sistemska finansijalizacija je drastično povećala nezaposlenost naročito mladih, koja je postala zastrašujuća u nekim zemljama gde se čak govori o „izgubljenoj generaciji”.

Tokom globalne krize svet je suočen sa rastućim nejednakostima ne samo u dohotku, nego još više u socijalnoj zaštiti i obrazovanju. Predlozi za pošteniju preraspodelu bogatstva neretko nailaze na otpor ne samo povlašćenih grupa, već i onih iz srednje klase koja se inače istorijski tretira kao potpora napretka svakog društva. Upravo ova činjenica potvrđuje da se svet sa povećanjem siromaštva i ekskluzije sve više udaljava od zaštice. Kobne posledice globalne krize kao što su stotine hiljada samoubistava, milioni umrlih od izlečivih bolesti i desetine miliona ljudi koji kontinualno umiru od gladi (uprkos postojećim kapacitetima da se hrane svi ljudi naše planete) postaju apsolutno neprihvatljive (Satgar, 2013, str. 36).

Nova etapa Međunarodnog koop pokreta utemeljena je na konfrontiranju konvencionalne i koop teorije rasta. U konvencionalnoj teoriji rasta glavni kompas ekonomije, konkurencije i finansijske korisnosti je bruto domaći proizvod (BDP). Kritička analiza fluktuirajuće (sudbonosne i porazne) situacije u vreme globalne krize pokazala je da **stara paradigma „BDP kao glavni pokretač rasta”** i dalje opstaje kao rigidna i doktrinarna, uprkos njenim dobro prepoznatljivim nedostacima u smislu neodržive vodeće trajektorije i nedovoljnih kapaciteta za obezbeđenje dugoročnih rešenja. Sa druge strane, teorijska opovrgavanja ove doktrinarne paradigme rasta često se potkrepljuju činjenicom da ona

izostavlja seriju ključnih faktora koji značajno utiču na ekonomiju među kojima su: *nejednakost, ekološke i socijalne potrebe ljudi, krize dugova, neumerena potrošnja, nekontrolisane tehnološke promene, netržišni aspekti ekonomije, te dobrobit i inkluzija ljudi* (što je detaljnije razmatrano u tekstovima: Sanchez Bajo, Satgar i Dash, 2013). Prema navedenim kritičkim opaskama konvencionalne paradigme rasta, merenje prosperiteta je neadekvatno i neprilagođeno savremenim pojavama u svetu koji potresaju krize. Sve ovo predstavlja temelj lansiranja nove paradigme merenja rasta, koja uključuje daleko više parametara od onih koje sadrži BDP.

Imajući u vidu sve kritičke opaske na račun konvencionalne teorije rasta, logično je bilo očekivanje da predstavnici škole o koop teoriji prosperiteta postave zahtev za utemeljenje nove paradigme održivog razvoja. Novi koncepti rasta i novi sistem njegovog merenja ne treba da se razdvoje od veoma različitog seta vrednosti kao što su: *dignitet, solidarnost, demokratija, pa i integrisanje ekonomskih, socijalnih i ekoloških dimenzija rasta*. Konačno, u ovaj set vrednosti uključuje se i *dešifrovanje globalnih promena u nastajanju*. Centralna poenta ove nove paradigme jeste ustanovljenje institucionalnog okruženja koje bi omogućilo demokratsku promociju preduzeća orijentisanih na ljude i njihova znanja (Roelants, 2013, str. 50).

Mada je stara paradigma merenja rasta i sada aktuelna, u daljem procesu inoviranja teorije i politike rasta postoji ozbiljno usmeravanje na alternativnu paradigmu. Naime, umesto BDP ide se u pravcu alternativnog merenja poput „Indikatora stvarnog progresa - ISP” (**Genuine Progress Indicators - GPI**). Ovaj sistem se već koristi u nekim američkim državama (npr. Maryland). Za njegovu primenu postoji interesovanje i u nekim drugim zemljama, kao što su Francuska i Italija. Podržavaju ga i nobelovci Štiglic i Sen (Roelants, Ibid). Sa druge strane, nova ekonomska teorija, bazirana na ideji saradnje, pravednije podele zajednički ostvarene dobiti i ravnomernijem lokalnom razvoju, počinje da preuzima sve važniji uticaj. Imajući to u vidu Međunarodni koop pokret treba da razvije i potvrdi set kriterijuma koji bi bili primenjivi na različite sektore i tipologije (postojeće vrste) kooperativa konsolidovanih na nivou lokalnih, nacionalnih i međunarodnih zajednica. U svakom od ovih nivoa fokus bi bio, pre svega, na socijalnoj komponenti rasta (Roelants, Laliberte i Dash, 2013). Za izgradnju novog sistema merenja rasta i strategije održivog razvoja navedena je široka “probna” lista

kriterijuma. Ova lista istovremeno služi kao osnova utvrđivanja uspešnosti koop poslovnog preduzeća koje se po svome identitetu razlikuje od konvencionalnog kapitalističkog preduzeća i drugih institucija civilnog sektora.

Ova preliminarna lista kriterijuma za prošireno merenje rasta pomoću Indikatora stvarnog progressa (ISP, tj. GPI) prezentovana je u 18 tačaka (Roelants, 2013, str. 53). Veliki deo ovih tačaka artikulisan je široko posmatrajući ih u više aspekata koji bi mogli biti uključeni kao parametri rasta: *participacija članstva i zaposlenih u koop preduzeću pri donošenju odluka; inkluzija različitih stejkholdera u proces donošenja demokratskih odluka kada se radi o novim ili inoviranim potrebama, odnosno zahtevima lokalnih zajednica itd.* Sličan pristup zastupljen je i u tački koja razmatra mogući uticaj uspešnih lokalnih zajednica na šire zajednice u smislu njihovog restrukturiranja sa ciljem povećanja ekonomskog rasta, socijalne kohezije i održive životne sredine. Ovde su uključuje i uticaj „trostruke koop linije” (ekonomska, socijalna i ekološka) na druge ekonomske entitete koji se baziraju samo na jednoj osnovnoj liniji kao što je slučaj sa konvencionalnim biznisom, dobrotvornim organizacijama i organizacijama nevladinog sektora. Pored navedenih kriterijuma ova lista sadrži i brojne druge kao što su: *kreiranje zaposlenosti u pogledu trajnosti i kvaliteta (mobilnost, lična realizacija i participacija); kapacitet za kreiranje, razvoj i povratno dejstvo znanja; kapacitet za kreiranje ljudskog kapitala istovremeno u lokalnom koop preduzeću i u susednim zajednicama i dr.*

Posmatrano iz ugla postojeće stvarnosti moglo bi se reći da je sve ovo “intelektualna vežba”, odnosno vizija, stvarnih poznavalaca suštine i značaja Međunarodnog koop pokreta. Ponešto od ovoga deluje kao „utopija”, ali tokom vremena utopije često postanu stvarnost. U kojoj meri i kada će se nominovani kriterijumi za renovirani model merenja rasta pomoću **ISP**, **umesto BDP**, pokazati pre daleka, nego bliska budućnost. Da bi se smanjila vremenska distanca „od ideje-do realizacije” biće potrebno još mnogo istraživanja u domenu primenljive metodologije - naročito u pogledu kvantifikacije doprinosa pojedinih kriterijuma za verifikaciju GPI kao inoviranog sistema merenja rasta. Svaki korak ka realnosti znači istovremeno veliki doprinos izgradnji koop modela privređivanja kao alternative održivog razvoja.

Na kraju, treba reći da su savremeni pobornici analiziranih ideja obavili svoj deo promišljanja u smislu da ih ostave u amanet budućim

generacijama posvećenih istraživača u domenu povezivanja nauke i prakse. Gledano u celini, razmatrani poduhvat stvaranja nove koop paradigme održivog razvoja istovremeno je sjedinjen u sve tri dimenzije održivosti (ekonomska, socijalna i ekološka) nezavisno od kvantitativnog rasta. Ova trostruka linija analize pruža veliki epohalni prosperitet Međunarodnom koop pokretu. U tom smislu misija kooperativa jeste da postanu vodeća preduzeća u generisanje ljudskih zajednica koje su istinski potrebne čovečanstvu u 21. veku.

Fundamentalne karakteristike kooperativa bezuslovno zahtevaju različitu koordinantnu mrežu za definisanje koop rasta u poređenju sa istim koji se generalno primenjuje u poslovnim poduhvatima prema neoliberalnoj teoriji rasta. Isključivo prihvatanje ove teorije, bez sumnje, bi bilo pogrešno ako bi se zapostavilo istraživanje alternativa u mogućem sprečavanju budućih i postojećih kriza u okviru kapitalističkog neoliberalnog sistema. Na to upućuju i katastrofalne posledice globalne krize počev od 2008. godine. Da bi se izbegle pogrešne postavke konvencionalne teorija rasta upravo u vreme trajanja ove krize došlo je do snažnog pokreta u traganju za inoviranjem teorije „o koop putu” koji proizilazi iz identiteta kooperativa i misije Međunarodnog koop pokreta. Nova istraživanja u domenu alternativne teorije rasta usmerena su na hipotezu da će kooperative zaista postati **„najbrže rastući” deo ekonomije** do izbijanja sledeće finansijsko-ekonomske krize. Ovakva predviđanja zasnovana su isključivo na postavljenoj misiji i karakteristikama koop preduzeća čija se relativna merila rasta ne mogu svesti isključivo na jedinu osnovu - čisto finansijsku ili ekonomsku.

Kada je reč o novom promišljanju u vezi sa ekonomskim rastom, Međunarodni koop pokret je pokrenuo u vreme globalne krize široke konsultacije o njegovom redefinisaniu (korporativni vs kooperativni model). Pri tome se čine veliki naponi za postizanje odgovarajućeg konsenzusa na nivou nacionalnih vlada, međuregionalnih institucija i međunarodnih razvojnih organizacija. Očekivanja su da nova vizija rasta bude zastupljena i u strateškom partnerstvu drugih socio-ekonomskih snaga, sindikata i novo-pojavnih globalnih socijalnih pokreta kao što su udruženja malih preduzetnika, ženski pokreti, ekološki pokreti i slični.

Istovremeno, Međunarodni koop pokret nastoji da promoviše potrebu višestranog povezivanja delovanja teoretičara i praktičara. Rasprave iz ovog domena u velikoj meri su doprinele shvatanju prave uloge i značaja kooperativa u rađanju nove paradigme rasta koja ne bi bila

bazirana na staroj teoriji. Treba istaći da ovo poboljšanje definisanja rasta i njegovog merenja nije predmet samo akademskih promišljanja, već i neizbežne potrebe za stvaranje klime za donošenje novih strategija razvoja i rasta na nivou javnih politika.

Komparativne analize konvencionalne (neoliberalne) teorije rasta i koop teorije rasta u vreme velikih kriza daju dovoljno argumenata za zaključivanje da neoliberalna (korporativna) teorija rasta, sama po sebi, nije u mogućnosti da spreči i savlada ciklična kretanja u domenu organizovanja poslovnih aktivnosti ljudi upravo zato što su takva (ciklična) kretanja direktno povezana sa izbijanjem kriza kao što je bila ona od 2008. godine. U stvari, neoliberalna teorija nema instrumente za blagovremeno i adekvatno praćenje pojava koje utiču na sudbonosne promene u savremenom svetu koje su generisale i globalnu krizu. Kao takva, kriza ne može da bude prevaziđena merama konvencionalnih politika. Razlog za to nalazi se u činjenici da se ove politike baziraju isključivo na konceptu trojstva „**tržišnog fundamentalizma**”: (1) samoregulacija tržišta; (2) idealna forma za organizovanje proizvodnje roba i pružanja usluga su firme privatnih investitora; (3) jedino merilo efikasnosti preduzeća je profit.

Očigledno je da se na ovaj način u potpunosti ignoriše već egzistirajući koop koncept razvoja koji se zasniva na efektivnoj kombinaciji ekonomskih, socijalnih i ekoloških ciljeva. U tom kontekstu, treba istaći činjenicu da su ekološka prekoračenja u pogledu destrukcije životnog prostora i klimatskih promena već iznad prihvatljivih granica. Međutim, ovo nisu “jednostavni” problemi životne sredine iz razloga što oni mogu biti dramatični u smislu direktnog i istovremenog uticaja na ekonomiju i društvo, upravo zato što generišu „**začarani krug**” unutar ekološke degradacije, socijalne stagnacije i ekonomskog nazadovanja (Laliberte, Bianchi, 2013). Ovaj kompleks povezanih delova “začaranog kruga” može da ima i ozbiljne političke posledice. Naime, promena ekonomskog, socijalnog i ekološkog izbora ljudi može da redukuje njihovu demokratsku snagu u donošenju odluka kao i istovremeno jačanje populista, ali i nepoverenje razočaranih građana u domenu prošlih, ili postojećih političkih alternativa. Bez sumnje sve to ima svoju cenu (Roelants, Laliberte i Bianchi, 2013).

Na kraju sveobuhvatnih razmatranja promenljive panorame sveta koji stvaraju različiti oblici kriza na globalnom nivou, svakako ne treba zanemariti pandemiju korona virusa koja se razbukovala 2020. godine. Po

razmerama štetnih posledica ova pandemija se smatra za najopasniju posle one pod nazivom „Španska groznica” (neposredno po završetku prvog svetskog rata). Početak pandemije „Kovid-19” se vezuje za Kinu (grad Vuhan krajem 2019. godine), a širenje je ubrzo zahvatilo sve delove sveta već u tzv. prvom talasu - pri čemu je intenzitet zaraze bio u najvećim državama: SAD, Rusija, Velika Britanija, neke mnogoljudne zemlje Azije i srednji deo evropskog kontinenta (Italija, Španija, Francuska, Nemačka i druge zemlje). Ishod ove pandemije je očekivana recesija na globalnom nivou naročito zbog toga što su se prognozirali novi regionalni talasi zaraze. Pored ekonomskih posledica slede i socijalne, najviše u pojavi velikog obima nezaposlenosti (npr. u SAD ovo je najveći gubitak poslova nakon poznate krize 1929-1933. godine). Nezaposlenost uvek prate i brojne nejednakosti, što se naročito javlja u domenu siromaštva. U navedeni kompleks posledica pandemije „Kovid-19” ne treba zanemariti ni one na političkom planu. Naime ekonomsko, socijalno i ekološko orijentisanje ljudi može da redukuje demokratsku snagu u donošenju najvažnijih razvojnih odluka. Ponuđene političke alternative mogu dovesti do nepoverenja razočaranih građana, ali i jačanja populizma u vođenju javnih politika. Uz sve navedeno treba uključiti i aktiviranje priča o „teoriji zavere”. U tom kontekstu, dolazi do jače blokovske podele na sceni savremenog sveta gde glavnu ulogu imaju najveći igrači. Među sumiranim posledicama krize ipak je najopasnija ona koja dotiče održivi razvoj naše planete. Možda je ovo sve ozbiljna **lekcija “homo ekonomikusu” da nije sve u novcu**. Na sličan način može da se shvati i poruka UNCTAD (the United Nations Conference on Trade and Development) koja je upućena svetu još 2013. godine (u jeku globalne krize) pod nazivom **“Wake up before it's too late”**. Dakle, hoće li se ključni igrači, tj. donosioci različitih odluka koje utiču na život svih ljudi na planeti Zemlji, probuditi ipak na vreme? Odgovor na ovo pitanje izgleda da će biti odlagan do nekog daljeg vremena. Možda će još snažnije orijentacija sveta na koop model održivog razvoja ipak brže skratiti ovo prolongirano vreme buđenja (Zakić V, Zakić Z, 2021).

6.2. Prekretnica Međunarodnog koop pokreta iznedrena iz krize savremene civilizacije

Posmatrano iz ugla istorije, Međunarodni koop pokret tokom prvih sedam decenija delovanja opstaje više zahvaljujući idejama umnih i hrabrih ljudi nego što su mu naklonjene realne okolnosti. O tome ima mnogo potvrđenih dokaza koji prate ovaj pokret čak do druge polovine 20. veka - kada je imao više padova nego uspona zbog kritičkih tonova koji su dolazili, ne samo od pojedinih fundamentalista korporativnog modela privređivanja, već i od nekih međunarodno-potvrđenih razvojnih institucija. Tako je Međunarodna koop alijansa početkom 1970-ih doživljavala sve češće kritike iz zemalja OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) u kojima se ističe da je to staromodna, ustajala i uspravna institucija, te da je kao takva, okrenuta tzv. trećem svetu (Vujatović-Zakić, 2000, str. 148).

To se može videti, između ostalog, i kod samog shvatanja kooperativa. Naime, sve do usvajanja zvaničnog identiteta kooperativa (ICA 1995) postojala je čak i "zbrka" u mnoštvu definicija od početka 1960-ih. Evo nekih od shvatanja kooperativa koja su interpretirana u tom vremenu: to je prodavnica na kojoj piše kooperativa, a koja najčešće nije među najmodernijim u naselju; kooperativa je klasna institucija uglavnom za „radne ljude”; ponekad se misli da je to organizacija samo za seljake; za neke kritičare koop ideja je imala smisla u devetnaestom veku, te su otuda njeni dani prošli; ponegde siromašni gledaju na kooperativu kao na biznis kojim se bavi srednji sloj, a koji za njihove nedaće nema sluha; u mnogim delovima trećeg sveta misle da je to šema za izvlačenje para od vlade; za neke političare kooperativa je zgodna odskočna daska za bolje mesto; privatnici kooperativu vide kao način da se izbegne porez koji oni moraju da plate; u slučajevima loše reputacije, kooperativa se identifikuje sa poslovnim promašajem; za konzervativce, koop ideja je sečivo radikalnog pokreta; za levičare, kooperativa je tampon institucija koja štiti status quo; neretko, kooperativa se etiketira kao još jedan vid velikog biznisa; ponekad građani u kooperativi vide vladu (državu) maskiranu u drugo ruho; osnivači kooperative očekuju da maksimalno profitiraju uz minimalna ulaganja; kroz formiranje kooperative očekuje se finansijska pomoć od vlade u vidu povlastica i subvencija - što znači da kooperativa ne može ostvariti negativne rezultate; kooperative su socijalne organizacije, te na njih ne treba gledati kao na poslovne organizacije u

smislu finansijski sposobnog preduzeća; kooperative su organizacije koje se bave zabranjenim, ili određenim regulama ograničenim aktivnostima; kooperativa je organizacija koja vrhu njene uprave omogućuje da je koristi kao instrument lakog puta za ostvarivanje privilegija - nešto kao izbegavanje redovnog puta itd. (Vujatović-Zakić, 2000, str. 155).

Sve navedene interpretacije poimanja kooperativa oslikavaju svojevrsnu marginalizaciju Međunarodnog koop pokreta, manje-više, sve do izbijanja globalne krize 2008. godine. To se primećuje i u izradi dokumenta UN pod naslovom "Milenijumski razvojni ciljevi" (Millennium Development Goals - MDGs) prezentovani od strane određenog tima „eksperata” za period 2000-2015. godinu, gde se kooperative i ne pominju. Ova činjenica potvrđuje da Međunarodni koop pokret i dalje nosi teret neprevaziđene vlastite krize, koja je uzrokovana internim i eksternim faktorima koji su vodili do trajektorije „usponipadovi”.

Izbijanje globalne krize 2008. godine iz puno razloga vezuje se za krizu savremene kapitalističke civilizacije u kojoj dominira više oblika nejednakosti koje ugrožavaju održivost naše planete. Oba navedena vida krize uvećala su zatečenost, odnosno nedovoljnu spremnost nacionalnih koop pokreta u svetu za promptno reagovanje na brojne izazove aktuelnog vremena. To je dovelo do dubljih promišljanja o kapacitetima kooperativa za doprinos očekivanim radikalnim promenama savremenog sveta. Rezultiralo je i većim uključivanjem UN u Međunarodni koop pokret već tokom udarne faze globalne krize (2009-2010) kada započinje projekat za proglašenje Međunarodne godine kooperativa. Potom je sledilo formulisanje koncepta „Koop slučaj” (Cooperative Case) u ICA strateškom dokumentu pod naslovom „Blueprint for a Co-operative Decade”. Ovaj dokument je motivisan stvarnom potrebom za izradu svojevrsnog plana usmerenog na prevazilaženje kobnih posledica globalne krize pomoću kooperativa. Tome se dodaje i činjenica da se Međunarodni koop pokret i dalje suočava sa teškim izazovima u okviru kontrole sveta od strane moćnih finansijera (Satgar, 2013, str. 37). Sve ovo upućuje na neizbežno preusmeravanje (prekretnicu) Međunarodnog koop pokreta.

Na ovom raskršću Alijansa se susreće sa mnogo izazova. Na prvom mestu je ozbiljno promišljanje kako da koop model privređivanja poprimi dugotrajniju “biznis formu” u kojoj ne bi dominirao socijalni karakter. Razlog za to nalazi se u činjenici da je globalni kapitalistički

sistem u mnogim delovima sveta kooperative redukovao na mala i srednja poslovna preduzeća smeštena u tip tzv. socijalne ekonomije. Kao takva, ova preduzeća imaju poseban način pribavljanja novca za svoje poslovanje - što se obično svodi na institucionalnu (državnu) podršku gde se prebacivanje tereta podrške vrši direktno u područje finansijske pomoći. Nije sporno da je sve ovo imalo negativne posledice u domenu razumevanja prave suštine kooperativa, koja se prevashodno odnosi na njihovu autonomiju i identitet.

Kada je reč o izazovu Međunarodnog koop pokreta, koji se vezuje za koop identitet, značajnu ulogu ima dramatična bitka koop preduzeća u mnogim delatnostima širom sveta, koja se vodi sa ciljem da se prilagode tržišnim principima, konkurenciji i ekonomskom restrukturiranju kao delu globalizacije. To je ubrzalo finansijsko „udruživanje” većeg broja različitih vrsta kooperativa sa ciljem generalne konsolidacije tržišne moći. Međutim, eksperimentisanje sa novom praksom koja vodi do globalnih „koop džinova” dovodi u opasnost internu demokratiju (upravljanje od strane članstva), koja je izvorno svojstvena samo istinskim kooperativama.

Još jedan krucijalni izazov sa kojim se dugo suočava Međunarodni koop pokret povezan je sa užim shvatanjima koop forme koja podrazumeva da je kooperativa istovremeno socijalna institucija i poslovna firma (biznis). Svođenjem kooperativa na samo ove dve dimenzije isključuje se njihov suštinski karakter. Naime, zanemaruje se činjenica da prava kooperativa počiva, između ostalog, i na principima kao što su adekvatna uzajamna povezanost, solidarnost i zajedničko delovanje u izabranom tipu kooperative.

U vezi sa navedenim izazovima, koji su posledica savremene globalizacije, treba imati u vidu i činjenicu da se Međunarodni koop pokret, oličen u svojoj krovnoj instituciji (ICA), od samog početka bazira na svojevrsnoj „globalizaciji” tako što je ova Alijansa zasnovana na vertikalnim nacionalnim koop pokretima. Tokom globalne krize Alijansa se takođe suočila sa potrebom prepoznavanja stvarnog stanja u domenu drugih udruženih pokreta koji poprimaju različite formalne oblike u nacionalnim razmerama. To se naročito odnosi na pojavu novih socijalnih pokreta koji se javljaju na raskršću dva veka kao što su: pokret nezaposlenih, pokret bezzemljaša i dr. koji takođe promovišu put saradnje. Zadatak Alijanse jeste da prepozna ovu situaciju u kojoj se organizacije za zajednički razvoj javljaju pod uticajem različitih socijalnih

pritisaka. Ovi pokreti jesu značajni saveznici Međunarodnog koop pokreta, ali oni nisu istovetni kooperativama. Stoga sledi urgentan zadatak Alijanse da učini pravi korak za istinsko razgraničenje ovih novih socijalnih pokreta u odnosu na pravi Međunarodni koop pokret, kao pokret koji ima svoju dugu istorijsku tradiciju, a i dalje se smatra da je bezgraničan - pokret za sva vremena.

Kada je reč o ulozi i značaju Međunarodne koop alijanse u pogledu delovanja tokom neminovnog raskršća u prvoj deceniji 21. veka takođe treba imati u vidu dva aktuelna ideološka pristupa koop filozofije (koji inače vuku svoje korene još iz 19. veka) koji se sučeljavaju kroz modele „poboljšanja” i „preobražaja”. Tokom poslednjih nekoliko decenija 20. veka oba ova pristupa vezana su za saradnju i pripadaju kontekstu u kome se radikalna utopijska razmišljanja obnavljaju. U vreme globalne krize i neposredno posle nje, ICA bi teško mogla da propagira transformativni (preobražajni) pristup u daljem razvoju koop pokreta na bilo kom prostornom nivou, jer bi ishod bio neizvestan. Otuda preovlađuje mišljenje da bi trebalo pratiti impulse oba pristupa uz podršku demokratskom izazovu jednog i drugog, kojima bi se obezbedio kvantitativni rast kooperativa tokom narednih nekoliko decenija.

U vezi sa prethodnim izlaganjem valja se osvrnuti još jednom na identitet kooperativa koji je definisan sa stanovišta etičkih vrednosti i koop principa. Kada je institucionalizovan, ovaj identitet je postao izraz simboličke snage kooperativa. Po njoj se prepoznaju razlike internih odnosa i prakse kooperativa poređenih sa drugim oblicima privređivanja. Međutim, za ubrzanje porasta globalni koop pokret mora da postane svestan i drugih aspekata moći koje su nerazdvojive u okviru koop modela privređivanja, a koje takođe akcentuju identitet kooperativa. Dakle, pored navedene simboličke snage kooperativa ističu se još bar tri njihove moći koje daju određene prednosti u traženju novog modela održivog razvoja: (1) strukturna snaga koja kooperativama omogućuje kontrolu delova tržišta ili neke privredne delatnosti; (2) snaga kooperativa koja je bazirana na adekvatnom umrežavanju brojnih kolektivnih kapaciteta unutar samog pokreta; (3) direktna snaga koja se odnosi na kapacitet Međunarodnog koop pokreta da oblikuje javno mnjenje kroz masovne kampanje i marketing (modifikovano prema Satgar, 2013, str. 38). Sva četiri tipa moći kooperativa zajedno predstavljaju ključni strateški zamajac kojim se obezbeđuje adekvatniji razvoj svakog oblika koop preduzeća u vremenu koje dolazi. Takođe, ovo znači da

Međunarodni koop pokret, posmatran generalno, postaje daleko svesniji svojih kapaciteta za poboljšanje transformativnih politika u pojedinim zajednicama i društvu kao celini. Samo kroz konsenzus različitih politika ovaj pokret se može suprotstaviti postojećoj krizi kapitalističke civilizacije u kojoj je ugrožen održivi život na našoj planeti.

Sva dalja istraživanja raskršća Međunarodnog koop pokreta potvrđuju da je ovaj pokret ozbiljno reagovao na višestranu krizu kapitalističke civilizacije. U konfrontiranju sa brojnim pokazateljima ove krize javlja se potreba jedinstva Međunarodnog koop pokreta pri izboru nove trajektorije globalnog razvoja kojom bi se mogle uspešnije amortizovati negativne pojave cikličnog kretanja u domenu nestabilnog sistema funkcionisanja kapitalističke ekonomije. U fokus ovog konfrontiranja smešteno je pitanje izbora osnovnih modela privređivanja na relaciji kooperativni versus korporativni model. U tom smislu izbor je bio jasan: preferiran je koop model koji je orijentisan na održivi razvoj ljudi i planete Zemlje. Našavši se na ovoj prekretnici ICA, zajedno sa organizacijama koje su njene članice, već u prvim godinama sveobuhvatne krize preduzima ozbiljne korake u reagovanju na nju, tako što svi koop akteri učestvuju u aktivnostima kojima se promoviše „Koop put”. Sa ciljem realne podrške izabranom putu ICA se aktivno angažuje u svim značajnim događajima na koop sceni širom sveta. Kao konsultant UN, tokom 2010. godine, prati pripreme za proklamovanje Međunarodne godine kooperativa „IYC 2012” (za čiju izradu je istraživački tim UN koristio radne tekstove pripremane u ICA za „Blueprint strategiju”). Potom, zajedno sa drugim koop institucijama organizuje brojne konferencije, samite i naučne skupove posvećene promovisanju svesnog razumevanja javnog mnjenja o značaju kooperativa u procesu „izgradnje boljeg sveta”. Sve ove aktivnosti Međunarodne koop alijanse potvrđuju da je reč o istinskoj renesansi „Koop puta”. Istovremeno, one izražavaju svesrdnu dobrodošlicu „IYC 2012”.

Konačno, posle sveukupno izloženog teksta, može se izvući zaključak da je, u velikoj meri, uspostavljena saglasnost o potrebi definisane strateške vizije koja služi kao kompas za usmeravanje savremenog sveta (prepunog raznih turbulencija) ka etičkim vrednostima i principima koji čine osnovni sadržaj identiteta kooperativa. Pored vizije, potrebna je i svesnost o praktično-mogućim uslovima za delovanje kooperativa koji bi im omogućili da postanu prepoznatljivi lideri u ekonomskoj, socijalnoj i ekološkoj održivosti. Posmatrano u suštini, ovde

je reč o izboru poslovnog modela koji preferiraju ljudi kao tip preduzeća koji može dostići najbrži razvoj. U tom kontekstu treba skrenuti pažnju na opaske istaknutih istraživača koop modela privređivanja da izbor koop opcije sam po sebi nije druga verzija onoga što već postoji (korporativni model privređivanja) ili nečeg znatno boljeg, već da je to samo jedna moguća alternativa. Takva konceptijska projekcija, posmatrana sa stanovišta kritičke i „zelene globalne ekonomije”, do sada je razvijana samo kao značajan doprinos alternativni vizioniranoj u koop modelu privređivanja. Ova novo-vizionirana koop trajektorija na ključnoj tački raskršća, u brojno marginalizovanoj populaciji budi nadu za stvaranje boljeg sveta nego što je ovaj u kome živimo.

6.3. Kooperative kao ključni graditelji održivosti u post-kriznom vremenu

Kada je reč o uključivanju kooperativa u problematiku održivog razvoja potrebno je podsećanje da ono nije novijeg datuma. Ipak, neki kreatori razvojnih strategija pre globalne krize su ostali „slepi” i totalno neinformisani o značaju Međunarodnog koop pokreta u domenu održivog razvoja. Pre svega, to se odnosi na kreatore “Millennium development goals” (MDGs) za period 2000-2015. godine. Nema sumnje da je nedovoljno znanje autora ovog dokumenta za posledicu imalo totalno isključivanje značaja kooperativa kao kreatora održivosti. Razlog za to je i činjenica da u kreiranju navedenog dokumenta nije bilo predstavnika bilo koje institucije koja se bavi realnim potencijalima kooperativa. Do koje mere je ovakav stav autora navedenog dokumenta bio neopravdan dokaz je opširni prikaz doprinosa kooperativa održivom razvoju pre globalne krize (videti više: Tema 4, tačka 4.2).

Posmatrano u najširem kontekstu može se reći da su tek posle izbijanja globalne krize 2008. godine, debate o značaju i ulozi kooperativa u održivom razvoju daleko prisutnije. Naime, sada se rasprave vode o aktuelnom shvatanju značaja kooperativa u okviru novog koop modela privređivanja kao alternative održivog razvoja. Pravi potencijali kooperativa fokusirani su tek u studiji pod nazivom „Kooperative i ciljevi održivog razvoja” (Cooperatives and the Sustainable Development Goals, ICA/ILO, 2014). Navedena studija reafirmiše značaj predstavnika Međunarodnog koop pokreta u debati o razvojnoj agendi UN “post-

2015”. Ovo, bez sumnje, može da doprinese izbegavanju grešaka iz prošlosti kao i izradi buduće razvojne agende. Razlog za to je činjenica da u celom svetu kooperative već imaju bogato iskustvo koje može doprineti dizajniranju i implementaciji održivih razvojnih ciljeva koncipiranih u novoj Agendi UN. Stoga je važno da lideri Međunarodnog koop pokreta, pored toga što su više aktivni u UN oko razvojnog programa „post-2015”, budu direktno angažovani kao kompetentni učesnici u ovim debatama. Svoju konsultantsku ulogu predstavnici koop organizacija potvrđuju i kroz podršku sledećeg seta ciljeva održivog razvoja (ICA/ILO, 2013, str. 3):

1. *Redukovanje siromaštva*
2. *Rodna jednakost (ženske kooperative)*
3. *Kvalitet obrazovanja i permanentno učenje*
4. *Zdravstvo*
5. *Prehrambena sigurnost i kvalitet hrane*
6. *Pristup čistoj vodi i sanitarijama*
7. *Održiva energija*
8. *Kreiranje zaposlenosti, trajni i ravnomerni rast*
9. *Održivi menadžment prirodnih resursa*
10. *Dobra javna uprava*
11. *Promocija stabilnih i mirnih društava*
12. *Kooperative u stabilizaciji globalnog finansijskog sistema.*

Ovaj set ciljeva održivog razvoja usvojen je od strane HLP (High-level Panel) kao predlog eminentnih eksperata u okviru „Post 2015 Development Agenda” u temi pod nazivom “A New Global Partnership: Eradicate Poverty and Transform Economies through Sustainable Development” (UN, 2013). Nema sumnje da su kooperative krajnje relevantne i pogodne za realizaciju predloženih ciljeva održivog razvoja, koji su inače bili sastavni deo aktuelnih debata oko definitivnog usvajanja nove Agende UN za održivi razvoj (SDGs 2015-2030). Na putu ubrzanog ostvarenja ovih ciljeva kooperative zaista mogu da igraju ključnu ulogu (UN, 2013, str. 13). Takva uloga proizilazi iz činjenice da kooperative ispunjavaju istovremeno tri bitne dimenzije održivosti: ekonomsku, socijalnu i ekološku.

Kooperative su već odavno prisutne u području predloženih ciljeva održivog razvoja tako što predočavaju pravac kojim će svet ići kako bi održivi razvoj postao realnost. Mada su kooperative u centru

globalnog održivog razvoja širom sveta, ipak je u njihovom fokusu koop članstvo i potrebe njihovih lokalnih zajednica. Zbog toga se ponekad činilo da one nisu dovoljno angažovane u nacionalnim i međunarodnim debatama. To su raniji kreatori razvojnih politika uzimali za opravdanje što ih ne tretiraju za ozbiljne aktere u dizajniranju ciljeva održivog razvoja (primer MDGs). Naravno, to je bio pogrešan pristup koji je doživeo stvarne promene tek u vreme globalne krize, od kada se sve više uvažavaju potencijali kooperativa kao ključnih kreatora održivog razvoja. Tome u prilog ide i nova trajektorija Međunarodnog koop pokreta u oblasti globalnog doprinosa konceptu održivog razvoja „post 2015”.

Posmatrano u najširem kontekstu ostvarenje nominovanih 12 ciljeva održivog razvoja moguće je postići u svim vrstama kooperativa kao što su: poljoprivredne, štedno-kreditne, radničke, agro-turističke, uslužno-potrošačke (trgovina, transport, podučavanje...), ženske, stambene, farmaceutsko-zdravstvene, multifunkcionalne kooperative za nabavku različitih proizvoda po pristupačnim cenama u ruralnim područjima, kooperative za korišćenje održive energije (u ovom sektoru došlo je do ubrzanijeg formiranja kooperativa orijentisanih na obnovljivu energiju u mnogim zemljama Evrope posle izbijanja globalne krize - na primer, korišćenje solarne energije promovisano je naročito u Nemačkoj i Velikoj Britaniji) itd.

Redukcija siromaštva i ekskluzije, kao ključni cilj održivosti, odavno je u centru pažnje međunarodnih institucija koje se bave problemom siromaštva u svetskim razmerama. Među odgovarajućim institucijama, poput UN, ICA i ILO, postoji trajni konsenzus u pogledu načina kojim bi kooperative mogle da doprinose ublažavanju problema siromaštva i ekskluzije. U okviru ovog konsenzusa naročito se ističe da su koop preduzeća tip privrednih organizacija koje najbolje odgovaraju redukciji siromaštva i ekskluzije na više načina tako što: identifikuju ekonomske mogućnosti za svoje članove; jačaju odbranu njihovih interesa; obezbeđuju sigurnost siromašnih dozvoljavajući im da pretvore individualni rizik u kolektivni rizik; posredno omogućavaju članovima pristup resursima koje koriste zarađujući za život; nude mogućnost zapošljavanja i još mnogo toga (ICA/ILO, 2014, str. 6).

Rodna jednakost kao ciljni princip održivog razvoja zauzima istaknuto mesto baš u kooperativama. Naime, kooperative doprinose rodnoj ravnopravnosti pomoću širenja mogućnosti da žene učestvuju u lokalnoj ekonomiji širom sveta. U potrošačkim kooperativama većinu

često čine žene: na primer u Japanu one čine 95% članstva i zauzimaju značajno mesto u strukturi upravljanja njihovim kooperativama. Žene su takođe značajno predstavljene u radničkim kooperativama: na primer u španskoj konfederaciji radničkih kooperativa (COCETA) žene čine 49% članstva; u modnoj industriji koop tipa (radničke kooperative) u Italiji žene čine 95% članstva. Žene takođe formiraju svoje (ženske) kooperative: primer dobre prakse su agro-turističke ženske kooperative u Grčkoj. Kada je reč o rodnoj ravnopravnosti kao cilju održivog razvoja, treba reći da postoji tradicionalna podela rada u većini radničkih kooperativa, tako da su žene više upućene na pružanje usluga u domenu podučavanja, a muškarci u domenu transporta. Na kraju treba reći da postoje ograničavajući faktori za potpunu rodnu ravnopravnost u koop sektoru privređivanja, što je naročito izraženo na nivou pismenosti, kvalifikacija, vlasništva nad zemljištem, dostupnosti kreditima i informacijama (ICA/ILO, 2014, str. 7).

Kvalitetno obrazovanje i permanentno učenje kooperative podržavaju na više načina: obezbeđuju sredstva za finansiranje obrazovanja; pomažu učitelje i lokalne škole i osnivaju vlastite škole za mlade i starije ljude; otvaraju centre za doživotno učenje; dodeljuju stipendije deci svojih članova itd. Na primer, u Velikoj Britaniji postoji "Co-operative College" u Mančesteru - škola poverenja u koop demokratiju sa jakim naglaskom na socijalnu pravdu i moralne vrednosti.

Zdravstvo, kao značajan princip održivog razvoja, zauzima posebno mesto u kooperativama tako što one omogućuju zdraviji život svojim članovima na taj način što kreiraju odgovarajuću infrastrukturu za pružanje zdravstvenih usluga. Ovakve usluge često se sreću i u radničkim kooperativama kao i u „multi-stejkholder kooperativama” gde je obezbeđena kućna nega i potpuna hospitalizacija. Prema proceni Svetske zdravstvene koop alijanse (The International Health Cooperative Alliance) preko 100 miliona domaćinstava širom sveta opslužuju zdravstvene kooperative. Na primer, širom Kanade deluje preko 100 zdravstvenih kooperativa koje pružaju kućnu negu za više od jednog miliona ljudi u osam provincija. U tom smislu dobar primer je Japan gde nešto više od 125 zdravstvenih kooperativa opslužuje skoro 3 miliona pacijenata. Turska je poznata po farmaceutskim kooperativama sa 13 hiljada umreženih apoteka koje sa 40 hiljada zaposlenih pružaju visok nivo kvalitetnih usluga. U SAD zdravstvene kooperative uključuju bolnice i klinike kao što je „Group Health Cooperative” sa 650 hiljada

članova i 30 medicinskih podružnica. Ova vrsta kooperativa u SAD spada među najpopularnije tipove zdravstvenog osiguranja. (ICA/ILO, 2014, str. 8-9).

Prehrambena sigurnost i kvalitet hrane, kao jedan od najznačajnijih ciljeva održivog razvoja, nalazi svoje mesto u različitim oblicima kooperativa. Za ostvarenje ovog cilja najveće su mogućnosti poljoprivrednih kooperativa. One doprinose prehrambenoj sigurnosti tako što pomažu malim posednicima (zemljoradnici, stočari, ribari i šumari) da se uspešno suoče sa brojnim izazovima koji se nalaze pred njima u proizvodnji i plasmanu njihovih proizvoda. Najveći izazovi za male agro-proizvođače su: nedostatak informacija o cenama hrane na nacionalnim i međunarodnim tržištima; pristup visoko-kvalitetnim inputima i njihovim cenama; dostupnost zajmova za potrebne inpute; loša transportna i druga infrastruktura u ruralnim područjima itd. Pored poljoprivrednih kooperativa, ostvarenju ovog cilja održivosti doprinose i drugi oblici kooperativa koje pomažu svojim članovima da prevaziđu prepreke tako što im omogućuju korišćenje različitih usluga kao što su grupna nabavka inputa, organizovano (zajedničko) plasiranje njihovih kvalitetnih proizvoda, kolektivni pristup kreditima i dr. Od posebnog značaja jeste mogućnost članova kooperative da se čuje njihov glas i poveća pregovaračka snaga u procesu donošenja odluka u političko-upravljačkim strukturama na nacionalnom i lokalnom nivou (ICA/ILO, 2014, str. 9).

Pristup čistoj vodi i sanitarijama vrlo često se uključuje u područje delovanje kooperativa tako što one sve više postaju akteri koji olakšavaju ljudima pristup ovim elementarnim životnim potrebama. U ovoj oblasti deluju različiti oblici kooperativa. Tako na primer vodne kooperative izrađuju sisteme kojim isporučuju vodu susednim područjima. Ove kooperative takođe snabdevaju vodom udaljene oblasti koje inače nemaju organizovano pružanje ove vrste usluga. U SAD kooperative u veoma organizovanoj formi snabdevaju vodom mala predgrađa i ruralne zajednice garantujući im sigurne, pouzdane i održive usluge po umerenim cenama. Kooperative su često uključene i u pružanje sanitarnih usluga naročito u sirotinjskim četvrtima tako što obezbeđuju sanitarne „zaklone” (pokretne toalete). Na primer u Indiji Nacionalna koop federacija za izgradnju kuća je mobilisala urbanu sirotinju u preko 92 hiljade stambenih kooperativa sa članstvom od preko 6,5 miliona ljudi za koje je izgrađeno i finansirano 2,5 miliona stambenih jedinica, od čega je 75% namenjeno porodicama sa niskim dohotkom. Sličan primer je

poznat u Ankari (Turska) gde municipali (opštine) sarađuju sa stambenim kooperativama u obezbeđenju sanitarnih uslova za ljude sa nižim dohotkom (ICA/ILO, 2014, str. 10). To je od posebnog značaja za područja gde su prisutni propusti javnog i privatnog sektora. Ove vrste kooperativa će igrati sve značajniju ulogu u budućnosti kada se očekuje da će voda biti jedan od najoskudnijih resursa za opstanak čovečanstva na našoj planeti.

Održiva energija, kao nominovani cilj održivog razvoja u periodu „post 2015”, sagledava se u energetske i transmisivne kooperativama. One olakšavaju pristup održivoj energiji tako što generišu električnu energiju i vrše njenu distribuciju do potrošača. One su takođe vodeće organizacije u adaptaciji „čistih” energija u mnogim delovima sveta, kao što je solarna i energija vetra. Najpoznatije su pod imenom kooperative za elektrifikaciju koje obezbeđuju električnu energiju ruralnoj populaciji u mnogim zemljama, kako razvijenim tako i onim koje se nalaze u procesu razvoja. Dobar primer prakse su SAD gde ugroženi potrošači, kao vlasnici manipulativnih postrojenja, nabavljaju (kupuju) po veletrgovinskoj ceni električnu energiju koja se isporučuje direktno svakom korisniku. Ovde je reč o 864 distributivne kooperative koje isporučuju 10% kilovat-časa električne energije koja se troši na nacionalnom nivou; snabdevaju 12% potrošača, odnosno 42 miliona korisnika ove energije prvenstveno u ruralnim područjima gde investitori-vlasnici skupe infrastrukture nisu zainteresovani zbog malog profita. Zbog toga transmisivne kooperative formiraju posebno udruženje za zajedničku nabavku električne energije po nabavnim (povoljnim) cenama što im omogućuje da opslužuju veliki broj članova ove vrste kooperativa.

Energetske kooperative su takođe našla svoje mesto u proizvodnji obnovljive energije. Na primer, u Velikoj Britaniji je registrovano preko 30 kooperativa za obnovljivu energiju između 2008. i 2012. godine. Tu su uključene i kooperative za korišćenje solarne energije u Londonu i Bristolu. Slični primeri javljaju se i u Nemačkoj: prema podacima DGRV (Deutscher Genossenschafts und Raiffeisenverband - German Cooperative and Raiffeisen Confederation) od 250 novoformiranih kooperativa u energetske sektoru 2011. godine njih 158 se bavi obnovljivom energijom. Na nivou „Cooperatives Europe” deluje posebna radna grupa za energiju i životnu sredinu koja promoviše ulogu kooperativa u obnovljivoj energiji. Na kraju treba istaći da postoji ogroman izazov sa kojim se suočavaju energetske kooperative, a to je

veličina investicionog kapitala. To je razlog što se u ovoj oblasti preporučuje javno-privatno partnerstvo kao model investiranja koji bi mogao biti od velike koristi kako na lokalnom, tako i na nacionalnom nivou u pogledu ostvarenja projekata u domenu obnovljive energije (svi navedeni podaci preuzeti: ICA/ILO, 2014, str. 10-11).

Kreiranje zaposlenosti uz trajni i ravnomerni rast, kao cilj održivog razvoja, predstavlja veliki izazov za kooperative. Koop preduzeća doprinose povećanju zaposlenosti na tri načina: (1) kooperative zapošljavaju direktno svoje članove; (2) indirektno kooperative promovišu „model samozapošljavanja”; (3) širenje efekata na nečlanove (kooperante). Koop „model samozapošljavanja” odnosi se na kreiranje marketinških mogućnosti i poboljšanje uslova za realizaciju tih mogućnosti. Treći „model zapošljavanja” odnosi se na kooperante čije su profesionalne aktivnosti usko povezane u transakcijama sa kooperativama, kao što su trgovci ili snabdevači inputima.

Prema navodima ILO i ICA više od 100 miliona ljudi nalazi posao u postojećim kooperativama. Po broju zaposlenih u koop sektoru naročito se ističu SAD (2 miliona zaposlenih), Italija (1,1 milion), Francuska (1 milion), Argentina (290 hiljada), Kenija (250 hiljada) itd. Interesantan je podatak da u Indiji 100 hiljada mlekerskih kooperativa zapošljava 12 miliona žena (prosečno 120 žena po jednoj kooperativi). Sve ovo potvrđuje da zapošljavanje u kooperativama nudi velike mogućnosti u novom modelu održivog razvoja.

U vreme globalne krize objavljene su brojne teze, odnosno činjenice, da su preduzeća koop tipa čiji su vlasnici zaposleni u njima manje izložena negativnim efektima cikličnih potresa koji prate svaku krizu savremene kapitalističke civilizacije. Čak i u normalnim vremenima preduzeća koop tipa, poređena sa preduzećima tipa investitor-vlasnik, pokazuju komparativne prednosti u pogledu veličine finansijske dobiti, veće produktivnosti rada i većeg nivoa stabilnosti stalnih radnih mesta - što je posledica kontinualnog investiranja u ljudski kapital. Ove prednosti naročito dolaze do izražaja u ruralnim i zapostavljenim područjima širom sveta gde kooperative masovno kreiraju nove mogućnosti koop zaposlenosti. To su upravo ona područja u kojima su inicijative javnog i privatnog sektora retke ili čak nepostojeće. Otuda se može zaključiti da upravo kooperative promovišu dostojanstven rad i obezbeđenje sigurnosti dohotka naročito među onima koji su pre ulaska u kooperative činili

veliki “korpus isključene” populacije (svi podaci preuzeti: ICA/ILO, 2014, str. 11-12).

Održivo upravljanje (menadžment) prirodnim resursima predstavlja područje u kome kooperative doprinose na različite načine: one dokazuju da prirodni resursi nisu neiscrpnii. U tom smislu, kooperative obezbeđuju „forum” za ljude lokalnih zajednica kako bi našli rešenja u neophodnim promenama koje se odnose na životnu sredinu. Pre svega, to se odnosi na definisanje svojine i prava korišćenja prirodnih resursa u različitim ekonomskim aktivnostima. Ove aktivnosti se povezuju sa obaveznom primenom principa „zelene ekonomije” koja ne izlaže prirodne resurse opasnom ugrožavanju. Mnoge kooperative podstiču modele iskorišćavanja (trošenja) prirodnih resursa koji su socijalno i ekonomski prihvatljivi. Održive poljoprivredne kooperative diverzifikuju (kombinuju) svoje aktivnosti tako što uključuju upravljanje vodama, turizam i proizvodnju kvalitetne regionalne (lokalne) hrane pripremane od sirovina organskog porekla. Ove kooperative reaguju na krizu poljoprivrede visokog tehnološkog nivoa i regulativa u domenu životne sredine kao što je slučaj Holandije, koja ima preko 125 poljoprivrednih kooperativa prevashodno fokusiranih na održivu životnu sredinu. Ove ekološke kooperative upućuju farmere na „samoreglativu” i razvoj lokalno-efektivnih sredstava za ostvarenje ekoloških ciljeva u njihovom načinu obavljanja poljoprivredne proizvodnje. Interesantan je primer „socijalnih kooperativa” u Italiji koje obezbeđuju održavanje javnih zelenih površina, sakupljanje urbanog otpada, održavanje urbanih sanitarija, instaliranje solarnih panela i nadziranje deponija smeća.

Zemlje u razvoju imaju specifične probleme vezane za održivost životne sredine. Hiljade sakupljača otpada rade u lošim uslovima prilikom čišćenje životnog prostora. Pored loših uslova za obavljanje ove delatnosti, oni gube zaradu zbog posrednika koji isporučeni otpad prodaju preduzećima za industrijsku reciklažu (gde ostvaruju dobar profit). Problem skupljača otpada može da se rešava pomoću osnivanja kooperativa. Primeri dobre prakse postoje u Kolumbiji, Brazilu, Argentini, Meksiku, Filipinima, Indiji i Indoneziji. U navedenim zemljama ove kooperative omogućuju povećanje dohotka uz dostojanstveniji rad članova “skupljačkih kooperativa” (ICA/ILO, 2014, str. 12-13).

Odgovorno i efektivno upravljanje na nivou određenih zajednica je identifikovano u vremenu „post 2015” kao momenat za

socio-ekonomsku transformaciju i definitivno iskorenje strukturnih nejednakosti. Nova razvojna agenda je stvorila mogućnost da se društva okrenu ka pravednijem svetu u kome se resursi dele ravnomernije i u kome se glas ljudi više sluša pri donošenju odluka koje utiču na njihove živote. Kooperative imaju značajnu ulogu u ovom procesu i to u dvostrukom smislu. Prvo, reč je o demokratskom principu u kooperativama što u suštini znači jednako pravo glasa članova (jedan član - jedan glas), iskazivano preko legitimnih predstavnika što im omogućuje da budu ključni akteri u procesu socijalnog dijaloga, naročito u domenu regulacije ruralne i neformalne ekonomije. Među osnovne karakteristike dobrog upravljanja spadaju: transparentnost, odgovornost, blagovremeno izveštavanje, participacija, reagovanje na ljudske potrebe i respektovanje zakonske regulative. Posmatrano u najširem kontekstu, sve su ovo karakteristike identiteta kooperativa. Svojim delovanjem koje je duboko ukorenjeno u lokalnoj zajednici kooperative osnažuju ljude u celini, pa čak i one iz najsiromašnijih slojeva, da participiraju u ekonomskom progresu. Pored toga, kooperative ujedinjuju određene razvojne institucije u procesu kreiranja platforme za lokalne inicijative čime se pospešuju mogućnosti za dostojanstven rad i inkluziju. Na kraju treba istaći činjenicu da kooperative mogu biti škole praktikovane demokratije najvišeg nivoa kroz participaciju i kontrolu.

Drugo, kooperative i njeni članovi u dualnoj ulozi kao partnerski ulagači (stejkholderi) i vlasnici ili kontrolori, mogu da obezbede značajan glas u globalnim debatama o dobrom upravljanju i transparentnosti. Jake i legitime institucije upravljanja koje uključuju i ekonomsko-socijalna preduzeća poput kooperativa, potrebne su kako bi se osiguralo da beneficije postignute razvojem budu ravnomerno i održivo raspodeljene tokom vremena. U vezi sa ovim, prikladno je podsećanje na prvu pojavu pokreta potrošačkih kooperativa (vreme Ročdelskih pionira) koje su od samog početka u fokusu imale pored socijalnih i ekonomske ciljeve. Nešto kasnije ovaj koop pokret je snažno podržavao fer odnose u trgovini, etičko bankarstvo i odnos prema zakonski regulisanim obavezama (npr. plaćanje poreza). U svemu ovome savremene kooperative bi naročito mogle biti uzor ostalim oblicima privređivanja, upravo zato što one automatski i uvek koriste „model dobre uprave”. Ipak, za kooperative su ponekad značajni izazovi kao što su „nedefinisani imovinski odnosi”, pa i apatija (ravnodušnost) članstva. Stoga je i u ovoj oblasti neizbežno formulisanje koop pravila upravljanja (poput onih koji su, kao

međunarodni standardi, formulisani u „ILO recommendation 193”, 2002) u pravcu inovativne odgovornosti koop lidera (ICA/ILO, 2013, str. 13-14).

Promocija stabilnih i mirnih društava, artikulirana u nominovanom kompletu ciljeva održivog razvoja, nalazi plodno tlo u kooperativama. Upravo one se često pojavljuju kao izvor pozitivnog socijalnog kapitala, tako što ubrzano podstiču jaka osećanja zajedništva, participacije, poverenja, inkluzije i restauriranja miroljubivih međuljudskih odnosa u celini. Ovakva uloga kooperativa naročito je značajna u domenu otklanjanja posledica nasilnih socijalnih konflikata i uspostavljanja mira. Nije beznačajna ni emocionalna podrška kooperativa svim ljudima koji se osećaju oštećenim, zbog čega traže pravdu. U vezi sa ovim vredno je isticanje činjenice da se kooperative pojavljuju kao glas kolektivnog reagovanja u vreme kriza. U tom kontekstu mogu se navesti sledeći primeri u kojima kooperative deluju kao stabilizatori stanja: teška vremena u Velikoj Britaniji tokom 1840-ih - Ročdelski koop pokret; poljoprivredna depresija 1860-ih u Nemačkoj - Rajfajzen koop pokret; Velika depresija u SAD 1929-1930; kriza nezaposlenosti u Evropi 1970-ih i na kraju globalna kriza 2008. godine. To ne znači da kooperative „kao mirovnjaci” uspevaju samo u krizama. Naprotiv, one su ipak prosperitetnije u stabilnim vremenima. Međutim, postojeća preduzeća koop tipa u vreme kriza pokazuju veću elastičnost u poređenju sa drugim oblicima poslovnih kompanija korporativnog tipa. To potvrđuju produbljene analize u okviru četiri poznate studije slučaja preduzeća koop tipa sačinjene u Meksiku, Francuskoj, Kanadi i Španiji (Sanchez Bajo, Roelants, 2011, str. 130-212).

U vreme kriza kooperative mogu imati transformativne potencijale za revitalizaciju sektora koji se bore da oporave lokalne ekonomije pogođene krizom. Pri tome kooperative nastoje da povećaju dohodak proizvođača raznih proizvoda ili onih koji se bave pružanjem različitih usluga. Takođe, one doprinose formalizaciji neformalnog zapošljavanja, generisanju poslova za žene i mlade u ruralnim i zapostavljenim urbanim sredinama. Javljaju se i novi oblici kooperativa koje reaguju na uznemiravajuće posledice različitih vrsta kriza: na primer kooperative za brigu o starima ili kooperative za brigu o siročadi posle zemljotresa, izbeglištva ili nekih drugih prirodnih, epidemijskih i sličnih globalnih potresa. Ženske kooperative su naročito aktivne kao promoteri mira i razvoja u područjima zahvaćenim ratom. Ove kooperative nalaze svoje

mesto u brojnim drugim nevoljama koje pogađaju savremeni svet kao što su: nasilje u porodici, seksualno ugrožavanja maloletnika, podrška žrtvama koje su učestvovala u socijalno-opravljanim pobunama itd. (ICA/ILO, 2014, str. 14).

Da bi se kompletiralo prikazivanje uloge i značaja kooperativa u ostvarenju nominovanih ciljeva održivog razvoja „post 2015” potrebno je da se sagleda i njihov doprinos u kreiranju globalnog ambijenta u kome kooperative mogu da deluju. Te mogućnosti su ostvarive pomoću kriterijuma kao što su: premošćavanje graničnih podela između razvijenog i nerazvijenog sveta, stabilizacija finansijskih sistema urušenih u vreme globalne krize i stvaranje osnove za ujednačeno-prihvatljive načine dugoročnog finansiranja širom sveta. Uloga kooperativa u kreiranju odgovarajućeg ambijenta za njihovo miroljubivo delovanje takođe je dokaziva i pomoću drugih kriterijuma kao što je onaj koji se odnosi na uklanjanje trgovinskih barijera između razvijenih i nerazvijenih zemalja - kroz pravednu trgovinsku razmenu i druge forme alternativne trgovine pomoću kojih se poboljšavaju neuravnoteženi trgovinski odnosi. Intenzivno povezivanje kooperativa Juga sa tržištima Severa skoro uvek omogućuje „etičkim” proizvođačima da ostvarenim prihodima podrže socijalni razvoj u lokalnim zajednicama Juga. Kooperative sve više učestvuju u izvozu proizvoda po osnovu „fer trgovine” (fair trade products): kafa, čaj, rukotvorine, kakao, šećer, banane, med, vino i cveće (ICA/ILO, 2014, str. 15).

Kooperative i globalna finansijska nestabilnost imaju značajne dodirne tačke. To se odnosi na globalni finansijski sistem koji je urušen već u toku 2007. godine kao posledica nekontrolisanog zaduživanja svih učesnika u „masovnoj potrošačkoj kulturi” savremene kapitalističke civilizacije. Zamke ove kulture, u velikoj meri, izbegle su kooperative. U vreme globalne krize one ne samo da su preživele, nego su prošle relativno dobro uglavnom zahvaljujući mogućnosti da kontrolišu svoje dugove. Naime, članovi kooperativa su istovremeno vlasnici i kontrolori koop kapitala. Ovaj model privređivanja čini koop preduzeća elastičnim, tako da uspevaju ne samo da prebrode probleme globalne krize, već često ostvare i povoljan rast.

Finansijske kooperative predstavljaju najbolji oblik promišljenog finansiranja u pozajmljivanju kapitala svojim članovima, pa i članovima drugih kooperativa koje pozajmljeni kapital koriste za razvoj delatnosti primerenim lokalnim zajednicama. Finansijske kooperative u mnogim

zemljama su jedine formalne finansijske organizacije koje postoje u zapostavljenim ruralnim područjima gde članstvo može da štedi i pozajmljuje novac kako bi razvijali vlastite poslovne poduhvate. Pored ovih (finansijskih) kooperativa postoje i različiti oblici mikro-osiguravajućih kooperativa koje takođe doprinose globalnoj finansijskoj stabilizaciji (ICA/ILO, 2014, str. 15).

Na kraju svih prethodnih izlaganja moglo bi se zaključiti da održivi razvoj, posmatran u globalu, predstavlja jedan od najvećih problema na početku novog milenijuma. Mnogo je faktora koji su uzrokovali ovaj problem. Na prvom mestu je narušena ravnoteža u domenu čovekove prirodne sredine. U te faktore, bez sumnje, spadaju pritisci populacije na našoj planeti i nedovoljno kontrolisano kretanje kapitala u procesu globalizacije. Tu je i zloupotreba nauke i tehnologije. Ipak, izgleda da je najveći uzročnik pojave problema održivog razvoja ljudska pohlepa motivisana željom pojedinaca da se domognu, što brže i što više, materijalnog bogatstva nezavisno od štetnih posledica za održivi razvoj na planeti Zemlji.

Nema sumnje da kooperative imaju dovoljno kapaciteta za „popravljanje” štetnih posledica koje sadašnje generacije prebacuju na one koje tek dolaze. U tom kontekstu može se reći da koop model privređivanja, sa svojom trostrukom osnovom (ekonomska, socijalna i ekološka) predstavlja izbor odnosno alternativu, u budućoj orijentaciji sveta na održivi razvoj. To potvrđuju sveukupne analize o ulozi i značaju kooperativa u prikazanoj studiji „Cooperatives and Sustainable Development Goals” (ICA/ILO, 2014, str. 1-20). Autori navedene studije suštinu svojih stavova su sveli na preporuke u tri tačke: *prvo*, UN treba da prepoznaju ulogu kooperativa u realizaciji održivog razvoja tako što ih tretiraju kao ključne graditelje održivosti u post-kriznom vremenu na osnovu čega treba da ih uključe i u mehanizme za finansiranje projekata usmerenih na ostvarenje nominovanih ciljeva održivog razvoja; *drugo*, kooperative treba da budu proaktivne tako što učestvuju u diskusijama na svim nivoima (lokalni, nacionalni, regionalni i međunarodni) koje se odnose na razvojnu agendu “post 2015”, kako bi osigurale mogućnost da sa drugima dele svoja iskustva o realizaciji koncepta održivog razvoja; *treće*, sve međunarodne koop organizacije treba da povećaju svoje prisustvo i zastupničke (reprezentativne) uloge radi toga da se bolje čuje glas kooperativa u diskusijama povodom razvojne agende „post-2015”.

Istovremeno, to se odnosi i na šire međunarodne rasprave koje se vode o globalno-razvojnim politikama sveta u kome živimo.

6.4. Inovirana istraživanja moći kooperativa kao preduzeća posebnog načina privređivanja

Poznato je da su istraživanja kooperativa, kao tipičnih poslovnih preduzeća, bila zanemarivana dugo, tako što su smeštana na margine vladajućeg ekonomskog sistema. Ova marginalizacija je, između ostalog, posledica i nekonzistentnih hipoteza koje ne uzimaju u obzir specifične karakteristike koop preduzeća po kojima se ona razlikuju od drugih isključivo profitno usmerenih preduzeća. Naime, preduzeća koop tipa raspolažu potencijalom kojim mogu da doprinesu ublažavanju svake krize, zato što ona poseduju jedinstvenu snagu i veću elastičnost za prilagođavanje nego što je to slučaj sa preduzećima korporativnog tipa. Takođe, doprinos koop preduzeća u uslovima krize ogleda se kroz socio-ekonomski razvoj, povećanje zapošljavanja, održivu i ravnomerniju distribuciju bogatstva, te razvoj novih delatnosti za poboljšanje kvaliteta življenja u okviru lokalnih zajednica. Navedena marginalizacija preduzeća koop tipa prepoznatljiva je manje-više sve do izbivanja globalne krize. U takvim okolnostima ova preduzeća nisu imala dovoljno veliki prostor za dokazivanje svojih prednosti u poređenju sa konvencionalnim korporativnim preduzećima. U to vreme bilo je važno da kooperative reaguju protiv asimilacije sa bilo kojom drugom formalnom organizacijom ljudskih aktivnosti. Mada **kooperative dele neke zajedničke karakteristike sa drugim organizacionim oblicima privređivanja, one nikada ne dele svoj identitet sa njima** (Roelants, 2013, str. 50). Zahvaljujući upravo ovom identitetu (iz koga proističe elastičnost privrednog preduzeća koop tipa) kooperative su opstajale u kriznim vremenima, za razliku od preduzeća korporativnog tipa koja često bankrotiraju iako su do tada bila zdrava sa dobrim ekonomskim potencijalima. Ona tada zapadaju u nelikvidnost čije su najteže posledice veća nezaposlenost. U vezi sa ovom pojavom interesantno je da se navede često pričavana Šumpeterova metafora o “*kreativnom*” aspektu destrukcije preduzeća u kapitalističkoj tržišnoj ekonomiji, gde se polazi od pretpostavke da zatvaranje nekog preduzeća i gubljenje posla ima

pozitivan ishod negde drugde (što znači otvaranje nekog novog preduzeća). Koliko god da je ova pretpostavka realno moguća ne treba zanemariti ni dodatni aspekt navedene metafore. Reč je o tome da gubljenje posla u nekom propalom preduzeću ima ponekad i šire posledice: pored opšteg ekonomskog gubitka dolazi i do gubitka ljudskog talenta. Kada je reč o problemskim aspektima kapitalističkih preduzeća u kriznim vremenima svakako treba uključiti i poznate Štiglicove konstatacije. Naime, on u svojim analizama pojma “*restrukturiranje*” ističe da je *mnogo lakše zatvoriti preduzeće i uništiti poslove nego ih posle toga kreirati*.

Sveobuhvatna tranzicija između 20. i 21. veka otvorila je prostor za brži razvoj preduzeća koop tipa. U mnogim kritičnim situacijama koje je donela tranzicija ova preduzeća su dobila funkciju socijalnog katalizatora. Kao takva, ona omogućuju ljudima, angažovanim u različitim vidovima proizvodnje i pružanju usluga, da se udruže na lokalnom nivou, ponekad i uprkos trenutno nepovoljnim uslovima. Ova katalizatorska uloga koop preduzeće obično predstavlja vitalnu funkciju u prekidu “začaranog kruga” na relaciji: ekonomsko nazadovanje - socijalna stagnacija - ekološka degradacija. Ovakva situacija obično je svojstvena zemljama u tranziciji, ali i u zapostavljenim područjima razvijenih zemalja. Prekid “začaranog kruga” u domenu nedovoljnog razvoja omogućuje kreiranje preduzeća novog tipa koja su sposobna da na nove potrebe ljudi reaguju efektivno. Istovremeno ova preduzeća u velikoj meri regenerišu lokalnu zajednicu primenom principa solidarnosti (Bianchi, 2013, str. 32). Ovaj princip često se artikuliše kao zajedničko kreiranje budućnosti.

Obnova propalih preduzeća korporativnog tipa predstavlja značajne korake u post-kriznom vremenu gde pored radničkih sindikata, adekvatnu ulogu preuzima država, pa i uprava lokalnih zajednica (ILO, 2014, str. V - predgovor). Jednu od opcija post kriznog oporavka propalih preduzeća je prezentovao ILO u navedenoj studiji pod naslovom “Očuvanje zaposlenosti preko kooperativa” (Job Preservation through Cooperatives, 2014), gde su prezentovana brojna iskustva iz prakse kao preporučljiva za izlazak iz globalne krize. Tu se naročito ističu primeri **konverzije preduzeća** sa problemima (nezavisno od toga da li se radi o privatnim ili državnim preduzećima) **u radničke kooperative** koje se zasnivaju na kolektivnom preduzetništvu. Navedena studija predstavlja svojevrsni priručnik za kompletnu proceduru konverzije postojećih

preduzeća u radničke kooperative. Koristile su ga *“pametne”* zemlje u procesu svoje tranzicije u post kriznom periodu. Kroz ovaj model koop preduzeća nudi se ne samo očuvanje postojećih, već i kreiranje novih radnih mesta.

Problemom nezaposlenosti, na sličan način, bavio se i Međunarodni koop samit (International Summit of Cooperatives - ISC, 2014) u Kvebeku. Između ostalog, razmatrana je studija pod naslovom „Cooperatives and Employment: a Global Report” (Roelants et al, CICOPA/ICA), gde posebno mesto zauzima **„Kreiranje posla i povećanje produktivnosti”**. U fokusu su sledeće teme: (1) način na koji koop preduzeća doprinose elastičnom zapošljavanju, odnosno održivoj ekonomiji i dobrobiti ljudi; (2) zapošljavanje u preduzećima koop tipa koje osnažuje ekonomsku održivost koop pokreta u celini - što rezultira u većem nivou elastičnosti svih oblika kooperativa prema globalnoj krizi; (3) značaj porasta zapošljavanja u radničkim i socijalnim kooperativama kao glavni trend tokom nekoliko godina posle globalne krize - što se odnosi istovremeno na „full time” i „part time” poslove (ISC, 2014, str. 9). Značaj ovih tema potkrepljen je i zvaničnim podacima za 74 anketirane zemlje u kojima koop preduzeća zapošljavaju 250 miliona ljudi ili 8,73 procenta ukupno zaposlenih (ISC, 2014, str. 101). U grupi zemalja G20 takođe se procenjuje da koop preduzeća zapošljavaju skoro 12 procenata ukupno zaposlenih. Jedno od centralnih mesta u diskusijama na ovom samitu pripadalo je temi pod naslovom **„Očuvanje radnih mesta kroz radničke kooperative”**. U tom kontekstu analizirana su iskustva i strategije na međunarodnom nivou koja su obrađena u ILO-koop odeljenju (sekciji) sa ciljem da se izvuku pouke iz zajedničkih napora sindikata i kooperativa da spreče zatvaranje preduzeća pomoću preuzimanja, odnosno isplata.

Generalno posmatrano, na „ISC 2014” raspravljano je i o drugim aspektima inoviranih istraživanja u okviru Međunarodnog koop pokreta. Naime, **mladi koop lideri** na ovom samitu, lansirali su **manifest** kojim pozivaju Međunarodni koop pokret da postojeću ekonomiju (baziranu na individualnoj akumulaciji bogatstva i moći) transformiše u sistem koji služi kolektivnoj dobrobiti ljudi i naše planete. Ova transformacija treba da se obavi pomoću redistribucije resursa, zajedničkog vlasništva i aktivne participacije mladih. Ovome je sledila ozbiljna rasprava o promociji koop preduzetništva među mladima i ženama.

Među poznatim ličnostima koje su dali svoj doprinos značaju „ISC 2014” našao se Robert Šiler (Shiller), profesor ekonomije na Jejl univerzitetu, inače ko-laureat Nobelove nagrade za ekonomiju 2013. godine. Na samitu je predsedavao upravo onim sesijama koje su bile posvećene inoviranju istraživanja u okviru Međunarodnog koop pokreta. U svom obraćanju učesnicima samita on je naročito istakao da je kooperativni pokret doneo suštinsku inovaciju prema “dobrom društvu” (imajući na umu dobro društvo kako ga još davno zamišljao Adam Smit).

U vezi sa inoviranim istraživanjima moći kooperativa kao preduzeća posebnog načina privređivanja treba sagledati mogućnosti formiranja ove vrste preduzeća u novim oblicima organizovanja privrednih aktivnosti. Takve mogućnosti su obično prepoznate tamo gde postoje zahtevi za ispunjenje novih potreba ljudi, koji su opredeljeni u nameri da „**rade zajedno**” na kreiranju dinamičkih odnosa na prostoru svoje uže i šire zajednice. U tom kontekstu otvara se novi prostor za preduzeća bazirana na participaciji koja ima i socijalnu svrhu, inače duboko ukorenjenu na datoj teritoriji. Takva preduzeća su takođe sposobna da deluju na globalnom nivou postajući na taj način deo snage (moći) mreže udruživanja bazirane na solidarnosti (Bianchi, 2013, str. 33).

Ovako shvaćena **moć mreže udruživanja** upućuju na potrebu stvaranja novih sadržaja koji se isključivo odnose na ljude. Ovi sadržaji treba da se zasnivaju na brojnim oblicima solidarnosti. Nema sumnje da kooperative, posmatrane sa stanovišta njihove istorijske i tradicionalne angažovanosti, mogu značajno doprineti uobličenju ovih sadržaja naročito u pogledu uspostavljanja razvojnih prioriteta. Kooperative zasnivaju svoj sveukupni doprinos, između ostalog, i na taj način što u novije vreme snažnije lansiraju ideju o nemoći kapitalističkog preduzeća tipa korporacije, koje je možda moglo igrati duboko ukorenjenu razvojnu ulogu u prošlosti, ali ne u sadašnjosti - upravo zato što su razotkrivene njegove karakteristike koje se ne uklapaju u koncept reagovanja na neizbežnu potrebu pozitivnih promena savremenog društva.

Na kraju, ali ne i poslednja komponenta moći mreže udruživanja podrazumeva i potrebu novih kompleksnijih izučavanja kooperativa kao preduzeća koja mogu uspešno da deluju u pravcu vlastitog razvoja doprinoseći tako i razvoju svoje lokalne i šire zajednice. Tu postoji nekoliko važnih usmeravanja kooperativa, među kojima su najvažnija tri pravca. *Na prvom mestu je međunarodna mreža udruživanja koja ima*

dugu istorijsku tradiciju u domenu kreiranja asocijacija. Takođe su tu regionalne i nacionalne mreže udruživanja koje započinju formiranjem centralne (krovne) kooperative, tj. krovne koop asocijacije na nacionalnom nivou. *Drugi smer jačanja međunarodne koop mreže* baziran je na eksternim i kompetentnim odnosima koji su esencijalni za pružanje mogućnosti mladim ljudima da se bolje upoznaju sa osnivanjem novih koop preduzeća koja su prilagođena novoj globalnoj stvarnosti. *Na trećem mestu* je razvoj odgovarajućih formi istovremenog *obučavanja* u domenu tehničko-profesionalnih, preduzetničkih i menadžerskih veština koje se zasnivaju na veoma širokim istraživanjima primenjene nauke na fakultetima i poslovnim školama gde se izučavaju preduzeća koop tipa. Ova naučno-nastavna disciplina mora da bude na višem nivou izučavanja nego što je u slučaju konvencionalnih (korporativnih) preduzeća. U tom smislu akcenat je sve više na isticanju „**potreba za novim tipom preduzeća, naročito onih koja su bazirana na ljudima, zajedništvu i participaciji**” (Bianchi, 2013, str. 34). U inoviranoj klimi obavljanja poslovnih aktivnosti ovaj oblik (tip) preduzeća naročito je prikladan ljudima visoke stručnosti koji istovremeno imaju razvijen osećaj za socijalnu odgovornost. Upravo ovo otkriva dovoljno značajnih međunarodnih inicijativa u pravcu regenerisanja mreža udruživanja koje bi bile od pomoći ne samo postojećim koop preduzećima, već i samoj mreži kao pozitivnom eksternom faktoru za promovisanje porasta novih koop preduzeća sposobnih da reaguju na realne potrebe savremenog društva. Imajući u vidu istorijsku tradiciju Međunarodnog koop pokreta, on sam po sebi može da postane svojevrsno preduzeće-inkubator za nove inicijative usmerene na društvo koje mora da ispolji veću solidarnost da bi bilo održivo.

Inovirana istraživanja moći kooperativa usmerena su naročito na mogućnost osnivanja preduzeća koop tipa u novo-industrijskim delatnostima (kao što su IT, biomedicina, aktivnosti bazirane na internetu i dr). Ova preduzeća su najčešće pogodna za urbanije i prigradske sredine, iz razloga što im je omogućen pristup “*eksternim faktorima*” i korišćenju benefita od te pristupnosti višestruko prepoznatljivih na teritorijalnom nivou. Naime, u slučaju kada jedno preduzeće organizuje svoje aktivnosti na određenoj teritoriji, nije dovoljno da te aktivnosti obavlja samo u skladu sa internom regulativom. Potrebno je da interna organizacija preduzeća bude kompatibilna sa “*eksternim faktorima*”. *Ovi faktori mogu biti korišćeni preko škola, univerziteta, laboratorija i drugih javnih*

institucija kojima se obezbeđuje (omogućuje) obuka i transfer znanja. U tom smislu, može se reći da su dinamična prigradska područja uvek upravljana pomoću škola, univerziteta, centara za obuku, preduzeće za javne usluge, centara za kulturne aktivnosti, pozorišta i biblioteka. Ovakva područja su u mogućnosti da kreiraju dinamičku zajednicu koja je sposobna da se suoči sa krizama i obezbedi uslove za promene na bolje.

Inovirana istraživanja moći kooperativa od posebnog su značaja pri osnivanju novih koop preduzeća u post kriznim okolnostima. Ovde treba imati na umu da je i sama procedura osnivanja veoma zahtevna, bez obzira na to o kojoj vrsti delatnosti se radi (tradicionalnoj ili novo-industrijskoj) ili o kojem nivou razvijenosti određene zajednice u kojoj se osniva preduzeće koop tipa. U svakom slučaju, ovo predstavlja značajan momenat za socijalnu rekonstrukciju, odnosno oporavak osetljivih zajednica. U mnogim situacijama postoji rizik u pogledu prekida “začaranog kruga”. To se odnosi na samu proceduru osnivanja preduzeća koop tipa za proizvodnju ili pružanje usluga. Upravo u ovoj proceduri osnivanja koop preduzeća potrebna su inovirana istraživanja naročito kada se radi o nestabilnim uslovima stvorenim u procesu tranzicije. Ovde je reč o koop preduzećima koja imaju za cilj **rekonstrukciju destabilizovanih zajednica ili unapređenje onih zajednica koje imaju veći rast**. Ni u jednom slučaju, osnivanje koop preduzeća nije nimalo lak ni jednostavan posao, upravo zato što ono po svojoj prirodi mora da bude održivo u trostrukom smislu (ekonomski, socijalni i ekološki). Čak i u prvoj fazi promovisanja predloga od strane zainteresovanih osnivača, moguće je da dođe do njegovog osporavanja usled suprotstavljenih mišljenja. Zato je važno da je formiranje novog koop preduzeća zasnovano na aktuelnoj koncepciji Međunarodnog koop pokreta od samog početka osnivačkih procedura, kako bi se izbegao mogući rizik konkretnog poduhvata.

Kada je reč o razvijenim sredinama sa većim rastom, on sam po sebi vodi do zahtevnijih socijalnih potreba u novim ambijentalnim uslovima. U slučaju da ovakvi zahtevi nisu pažljivo pretvoreni u mogućnosti još većeg rasta, postoji rizik da oni ubrzo mogu postati krhki tako što socijalnu koheziju dovode do rizičnog balansa unutar životne sredine. Sa druge strane, sam razvoj novih koop preduzeća, u koja su njihovi osnivači direktno uključeni (koji su inače svesni u ekonomskom smislu, ali i socijalno odgovorni), postaje veoma aktuelan zato što na odgovarajući način reaguje na brzo razvijanje društva. U tom kontekstu

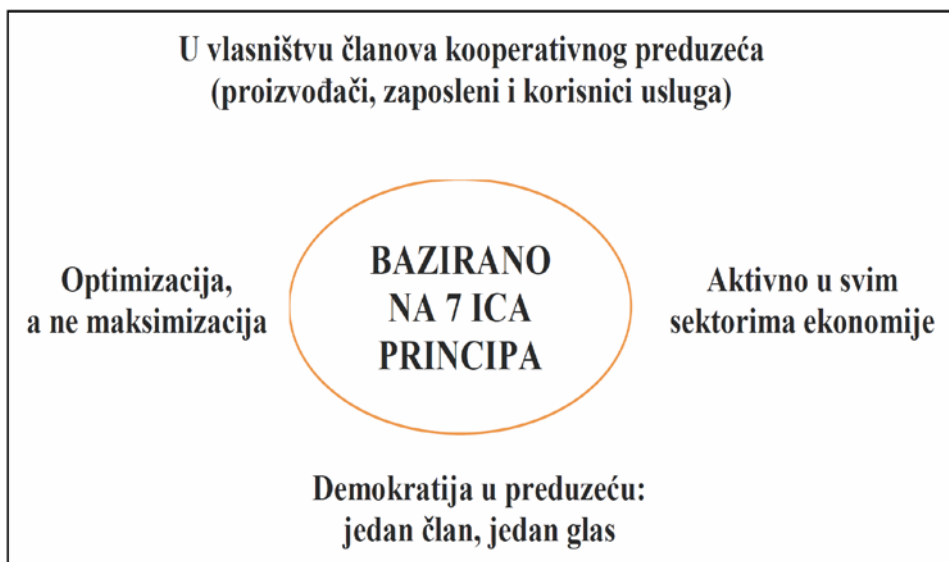
generalna pažnja javnosti ponovo se okreće ka ekološkim problemima koji kontinualno prate mogućnost zadovoljenja novih potreba ljudi preko osnivanja novih tipova koop preduzeća. Ovde se radi o preoblikovanju strukture ukupne privrede kroz akciju koja bi se mogla opisati kao “*industrija ozelenjavanja*” (Bianchi, 2013, Ibid). Sve ovo podrazumeva promišljanje o ukupnim proizvodnim funkcijama u jednoj ekonomiji, a istovremeno predstavlja novu viziju modela potrošnje i štednje koje su podređene ostvarenoj akumulaciji u konkretnoj zajednici.

Inovirana istraživanja u domenu osnivanja novih preduzeća koop tipa obično su fokusirana na projektovanje redosleda osnivačkih faza. Prvu fazu predstavlja konsolidovanje grupe osnivača koop preduzeća koja dobro poznaje pojam identiteta kooperativa i postojeću regulativu u domenu ove vrste preduzeća (nezavisno od toga da li se radi o nedovoljno razvijenoj zajednici ili onoj sa višim ekonomskim rastom). Sledeće faze se odnose na zakonsku proceduru osnivanja preduzeća koja podrazumeva određenu dokumentaciju koju osnivačka grupa mora da pripremi. Među ovim dokumentima najvažnija su dva: **kompletan biznis plan i program obuke potencijalnih participanata (stejkholdera)**, odnosno zainteresovanih kooperanata u novom preduzeću. Na osnovu izloženog teksta može se izvesti sledeći zaključak: u obe navedene situacije (nezavisno od nivoa razvijenosti zajednice) reč je o kapacitetima preduzeća koop tipa u koja se udružuju ljudi da bi kombinovali različite, ili kompatibilne veštine, sa ciljem ponude novih vrsta usluga svojim članovima, odnosno zajednicama na čijem području posluju ova preduzeća.

Na kraju prikazanih aspekata inoviranih istraživanja o moći kooperativa kao poslovnih preduzeća sa uzlaznim trendom u novije vreme, treba upozoriti na činjenicu da postoje i ozbiljne slabosti u lansiranju ove vrste preduzeća. To se odnosi na područje konkurencije, na uobičajene standarde poslovanja i unapređenje menadžerskih veština koje su tipične isključivo za preduzeća koop tipa. U tom kontekstu, treba istaći veliku odgovornost profesionalnog koop menadžmenta naročito u novotvorenim preduzećima. Ovde je reč o primeni principa održivog razvoja na nivou zajednice u kojoj posluje svako koop preduzeće. Sve u svemu, reč je o održivom upravljanju postojećim prirodnim resursima koji su na raspolaganju aktuelnim stejkholderima, ali samo kao pozajmljeni od budućih generacija.

Pošto su sva koop preduzeća uvek bazirana na ključnim odrednicama identiteta kooperativa, ona su po svojoj prirodi održiva i participativna forma poslovanja. Fokusirana su na sigurnost posla, poboljšanje radnih uslova, konkurentne nadnice, promociju dodatnog dohotka kroz određeni sistem raspodele dobiti (udeli), podršku lokalnoj zajednici, te na pomoć u okviru zdravstvenih ustanova i škola. Osim toga, koop preduzeća podstiču šira saznanja o demokratiji i socijalnoj inkluziji. Takođe, ona su pokazale dobru elastičnost u toku globalne krize. Otuda, ova preduzeća su dobro pozicionirana u smislu doprinosa održivom razvoju po trostrukoj funkciji - upravo zato što su usmerena na poboljšanje ekonomskog poslovanja svojih članova istovremeno zadovoljavajući njihove socio-kulturne interese, kao i zaštitu životne sredine. Ona su takođe uzorni model za druga socijalna preduzeća koja doprinose održivom razvoju kroz kreiranje novih oblika zapošljavanja. Sve to potvrđuje da poslovna preduzeća koop tipa mogu biti značajan instrument za ostvarenje Održivih razvojnih ciljeva lansiranih od strane UN za period 2015-2030 (SDGs). Svojim delovanjem ova preduzeća su značajno doprinela ostvarenju Milenijumskih razvojnih ciljeva (MDGs 2000-2015) i pored toga što u tadašnjoj razvojnoj agendi UN nisu ni razmatrana kao značajan akter u domenu održivog razvoja.

Na osnovu kompleksne analize važnih aspekata inoviranih istraživanja moći kooperativa kao preduzeća jedinstvenog načina funkcionisanja, konačno se može steći stvarni uvid u to šta čini suštinski koncept preduzeća koop tipa koje se očekuje u 21. veku. Sve sadržinske karakteristike ovakvog preduzeća sažete su u priloženom šematskom prikazu (Zakić Z, 2013, str. 39 - prema: Niederlander Klaus, 2012). Na osnovu priložene šeme proizlazi zaključak o pet osnovnih elemenata koji čine preduzeće sa prefiksom koop, a to su: (1) vlasništvo članstva; (2) usmerenost na optimizaciju umesto na maksimizaciju profita u poslovanju; (3) omogućenost aktivnosti u svim sektorima ekonomije; (4) poštovanje interne demokratije (jedan član - jedan glas); (5) primena sedam ICA principa.

Slika 6.1 Funkcionisanje preduzeća koop tipa

6.5. Kooperative u 21. veku

6.5.1. Od margina do promovisanja inoviranog koop koncepta

Razvojni put Međunarodnog koop pokreta se odvijao u okviru kapitalističkog sistema. U tom sistemu kooperative su dugo tretirane kao “ekonomija druge šanse”. Uprkos sistemsko-ekonomskom i političkom okruženju kooperative uspevaju da se izbore za svoj razvoj, širenje i sazrevanje. U ranom evolutivnom periodu eksperimenti osnivanja kooperativa su delovali kao neki manje značajni pokušaji zavisni od poverenja i nade osnivača - članova određene kooperative. Osnivači kooperativa u to vreme su suočeni sa raznim vrstama barijera. Jednu od najvećih barijera predstavljalo je zakonodavstvo u domenu investiranja od strane dva velika sistemska igrača u proizvodnji i distribuciji roba i usluga. Ovaj „sistemski dvojac” artikulisan je kao „Big Market” (Veliko Tržište) i „Big Government” (Velika Vlada). U takvom sistemu kooperative počinju da teže ka “*aranžiranom braku*” između kapitalizma (rast dohotka, preduzetništvo i razvoj preduzeća kao igrača na tržištu) i *koop demokratije* (participacija, inkluzija, vlasništvo i kontrola upravljanja).

Aranžirana “sprega” preduzeća koop tipa sa drugim tipovima preduzeća (privatna-korporativna i državna) iznuđena je samom činjenicom da su kooperative izložene testu efektivnosti kao jednom od bitnih kriterijuma merenja vrednosti u tržišnim uslovima privređivanja druga dva tipa preduzeća. Pošto su kooperative suočene sa raznovrsnim sistemskim ograničenjima one su prinuđene da se sve više ponašaju kao komercijalne firme, postajući tako njihove loše kopije. U rastućoj tržišnoj utakmici sve kooperative nemaju šanse da postanu „pametni igrači”. To ih čini veoma ranjivim i podložnim opštem nazadovanju, odnosno degenerisanju. Ova degeneracija ponekad pretvara kooperative u korumpirane organizacije sa izgubljenim koop identitetom. Ishod je često u bankrotstvu (Dash, 2013, str. 43).

Za prevazilaženje navedenih problema u zatečenom stanju kooperativa potreban je odgovarajući institucionalni prostor, kao i socijalno okruženje koje im obezbeđuje ne samo koheziju, podršku i sigurnost, već im daje veru i nadu za očuvanje identiteta. Zbog toga koop članstvo često povezuje lojalnost i glas u upravljanju svojim preduzećem. Upravo ovo predstavlja bitan ključ jačanju snage kooperativa u efikasnosti koja im omogućuje da budu fleksibilne i stabilne u sučeljavanju sa drugim tipovima preduzeća. Da bi ova snaga postala trajni razvojni pratilac kooperativa potrebni su i drugi brojni faktori - eksterni i interni. Među eksternim faktorima ističe se legislativna nesigurnost praćena rizikom u poslovanju. Interni faktori obuhvataju važna područja kao što su: neobezbeđeni sistem dokapitalizacije; obavezno kombinovanje ekonomskih, socijalnih i ekoloških ciljeva u koherentnom biznis planu; nedovoljno kvalitetan sistem upravljanja koji se još uvek bazira na zapostavljanju preduzetničkih i tehno-menadžerskih veština.

Tek kada kooperative prevaziđu u značajnoj meri prateće probleme u svom poslovanju one mogu da dokazuju svoje kvalitetne razlike u odnosu na ostala preduzeća korporativnog tipa. U ovim preduzećima, kao profit-usmerenom biznisu, merenje prihoda akcionara se odvija uz mantru „profit iznad ljudi”. Takva mantra nije svojstvena preduzećima koop tipa zato što je njihova misija sažeta u sloganu „profit za ljude i planetu” (Dash, 2013, str. 44).

U navođenju razlika između preduzeća koop tipa i profitno-usmerenih korporativnih preduzeća treba istaći još jednu činjenicu, a to je da članovi kooperativa ne posmatraju svoje preduzeće na isti način kao zaposleni ili investitori u nekom preduzeću korporativnog tipa (gde se

očekuje dividenda na uloženi kapital). Članstvo kooperative posmatra svoju organizaciju kao jedinstven identitet koji je bliži njihovom načinu življenja. Za potvrdu uočljivih razlika između navedenih tipova preduzeća može da posluži i sledeći skup mišljenja koop članstva iz nešto starijeg vremena gde se ističe da se kooperative ne baziraju samo na jednoj koncepciji, već na čitavom nizu dodatnih ideja i koncepcija kao što su: zajedništvo, solidarnost i udruživanje slabijih radi postizanje veće moći, pravedno učešće u poslovnoj dobiti i podela rizika u slučaju gubitka; samopomoć i prioritet čoveka nad novcem; društvo bez eksploatacije, pa čak i traganje za utopijom. Isto tako, često su zaboravljane ideje vodilje ljudi koji su izražavali svoje stavove prema koop organizaciji parolama kao što su: „jedan za sve, svi za jednog”; „ni za milosrđe, ni za profit, već za rad”; „nećemo posrednike”; „usluge po ceni koštanja”; „ljudi u poslovnom poduhvatu sebe radi” i tsl.

Navedeni skup različitih ideja o shvatanju kooperativa usko je povezan sa činjenicom da su one prihvaćene kao ekonomske organizacije (čak i u vreme njihove marginalizacije). Razumljivo je što je većina članstva sklona da razmišlja o ispunjenju svojih potreba u što kraćem roku. Ovo je sigurno jedan od faktora koji je usmeravao kooperative ka težnji za „aranžirani brak sa kapitalizmom”. Kooperative su ponekad bile spremne (prinudene) da preferiraju pragmatizam u pogledu adaptiranja postojećim okolnostima. Srećom, „okolnosti” nikad nisu bile statične, pa ni one koje „diriguju” degenerativno ponašanje kooperativa. Naprotiv, samo su promene karakteristika sveta u kome deluju kooperative. Mogućnost anticipiranja promena predstavlja glavnu alatku svih vizionara, pa i onih koji se bave savremenim promovisanjem razvojnog koncepta koop puta posle globalne krize 2008. godine čije su katastrofalne posledice istinski stvorile prostor za razvoj preduzeća koop tipa. Ova vrsta preduzeća sve ozbiljnije je spremna da se suoči sa izazovima koje donose ciklična kretanja savremenog kapitalističkog sistema privređivanja sa ishodom pojave kriza bilo na nacionalnom nivou u pojedinim delovima sveta ili čak na globalnom nivou u bližoj, odnosno daljoj budućnosti. Imajući sve ovo u vidu može se očekivati da preduzeća koop tipa predstavljaju osnovu za izgradnju koop modela privređivanja kao alternative održivog razvoja u 21. veku.

6.5.2. Međunarodni koop pokret kreira putokaz svoje budućnosti

U toku duge istorije podređenosti kapitalističkom sistemu funkcionisanja, koji je karakterističan po cikličnom kretanju rasta, kooperative su „verni” pratilac tog sistema u smislu da naizmenično doživljavaju uspone i padove. Takvo stanje traje, manje-više, sve do izbijanja globalne krize 2008. godine koja je pokrenula radikalniji zaokret ka smelijim koracima u okviru Međunarodnog koop pokreta (MKP). Mnogo je faktora koji su doveli do ovakvog zaokreta u kome kooperative direktno reaguju na krizu. Među ove faktore mogu se svrstati sledeći: (1) sveobuhvatna tranzicija koja je vodila do krize; (2) povlačenje države iz domena ekonomsko-socijalne zaštite svojih građana; (3) pozitivno reagovanje UN u smislu veće podrške MKP; (4) smelije nastupanje Međunarodne koop alijanse na daleko široj koop sceni.

Sveobuhvatna tranzicija na raskršću dva veka predstavlja predvorje globalne krize 2008. godine. Katastrofalne posledice krize ubrzale su renesansni put Međunarodnog koop pokreta. Jedan od najupečatljivijih prikaza posledica globalne krize nalazi se u epohalnoj studiji o zamkama enormnog zaduživanja u promociji potrošačke kulture kojoj se uspešno može suprotstaviti „koop” kultura, koja je prepoznatljiva po elastičnom prilagođavanju čak i u uslovima krize. Istraživanja u okviru navedene studije u velikoj meri se poklapaju sa pripremama UN za promovisanje „IYC 2012” (videti više: Sanchez-Bajo, Roelants, 2011).

U vreme krize na ispit su pala oba velika igrača unutar kapitalističkog sistema („*Veliko Tržište*” i „*Velika Vlada*”). Na prvom udaru je **država** koja se povlači iz domena ekonomsko-socijalne intervencije u zaštiti siromašnijih slojeva stanovništva. Pošto nijedan od navedenih „velikih igrača” u kapitalističkom sistemu, zahvaćenom krizom, nije ispunjavao socijalne potrebe ljudi u okviru postojećeg sistema artikulisan je „treći sektor”, ponekad nazivan „socijalna ekonomija” (Dash, 2013, str. 41). Generalno posmatrano, ovde se radi o kooperativama koje imaju prefiks „soc” - što znači socijalne kooperative. Nema sumnje da je i ovaj tip kooperativa imao svoju ulogu u domenu izgradnje modela „socijalne ekonomije” koji su praktikovale mnoge zemlje u vreme krize i u post kriznom periodu. Ali to je samo jedan aspekt posledica povlačenja države iz domena „socijale”. Povlačenje države iz uloge zaštitnika ugroženih slojeva društva, posmatrano iz drugog ugla, imalo je i svoju pozitivnu stranu. To se odnosi na ubrzanije

utemeljenje putokaza za budućnost ovaj pokret. Tu je obuhvaćen čitav arsenal raznovrsnih kooperativa koje deluju širom sveta, a koje su po tradiciji odavno uključene u MKP. Reč je o kooperativama koje se zasnivaju na trodimenzionalnom aspektu u poslovanju preduzeća koop tipa (ekonomski, socijalni i ekološki).

Navedeno povlačenje države ostavilo je prostor za brži razvoj kooperativa u post kriznom vremenu. U postojećim okolnostima kooperative nude mogućnosti u kojima ljudi mogu da zadrže kontrolu nad svojim vlastitim životima unutar razvoja svojih lokalnih zajednica. Naime, u vremenu kada su problemi oko proizvodnje i distribucije proizvoda i pružalaca usluga nužnih za podmirenje ljudskih potreba (hrana, finansijske usluge i nabavka drugih vrsta roba) u stalnom povećanju kooperative mogu da olakšaju ostvarenje ovih potreba na prihvatljivo fer (pošten) način - čak i u vreme krize kada ljudi žele malo više kontrole nad svojim radnim mestima, kooperative im nude takvu mogućnost. Sve to pokazuje da potencijali kooperativa nikada ranije nisu imali veći značaj. U sučeljavanju sa raznim krizama, naročito poput one 2008. godine, kooperative su ne samo opstajale, već su zahvaljujući svojoj elastičnosti često ostvarivale i konkurentsku prednost u poređenju sa preduzećima kapitalističko-korporativnog tipa (Dash, 2013, str. 42).

Pozitivno reagovanje UN odnosi se na prepoznavanje navedenih prednosti i mogućnosti kooperativa u rešavanju problema krize. U tom kontekstu treba istaći mnoge činjenične dokaze. Počelo je sa proglašavanjem Međunarodne godine kooperativa - „IYC 2012”; počev od prve subote u julu (7. jul 2012) UN i Međunarodna koop alijansa zajedno obeležavaju Međunarodni dan kooperativa (International Day of Cooperatives - IDC), pod sloganom **“kooperative grade bolji svet”**. U obeležavanju „IDC 2015” UN i ICA još jednom zajedno nastupaju uz slogan **„izaberi kooperativu, izaberi jednakost”**. Vrhunac u prepoznavanju značaja kooperativa od strane UN dostignut je pri izradi Agende o razvojnim ciljevima (SDGs 2015-2030) gde su kooperative. po prvi put, dobile zaista istaknuto mesto u ostvarivanju postavljenih ciljeva održivog razvoja.

Smelije nastupanje Međunarodne koop alijanse ogleda se u tome što je ICA, uz podršku UN, sve više prisutna na međunarodnoj koop sceni. Dovoljno je podsećanje na sledeća događanja: koorganizacija Konferencije u Veneciji (2012); objavljivanje “Blueprint” strategije (2013); suorganizacija tri poznata međunarodna koop samita (ISC) u

Kvebeku, Kanada (2012, 2014 i 2016); smelije reagovanje na globalnu krizu uz sve veći broj objavljenih tekstova iz pera poznatih eksperata, odnosno priznatih poznavalaca pojava trendova koji obeležavaju novu etapu Međunarodnog koop pokreta. Ovi tekstovi obiluju podnaslovima kao što su: međunarodni koop pokret reaguje na krizu kapitalističke civilizacije dovodeći ovaj pokret na raskršće (Satger, 2013); od krize do rasta gde je obuhvaćeno i kreiranje nove paradigme merenja rasta (Sanchez Bajo, Bianchi, Roelants 2013); “smart” kooperative za 21. vek (Dash, 2013); promovisanje naučno-nastavne discipline pod nazivom “Nova ekonomija” gde kooperative dobijaju zapaženo mesto (ISC, Kvebek 2014); moć kooperativa označava zajedničko delovanje na ekonomsku realnost za buduće generacije (ISC, Kvebek 2016) itd.

Uz sve pomenute navode koji su pogodovali kreiranju budućnosti „koop puta”, koji je već duboko zakoračio u 21. vek, potrebno je da se uključi neminovno-koherentna saradnja na tri nivoa: (1) kreiranje inovirane koop teorije razvoja; (2) dostignuta saznanja o kooperativama na osnovu naučnih istraživanja; (3) praksa koja je spremna da prepozna i prihvati korisne preporuke teorije i primenjene nauke. Upravo ova tri nivoa saradnje unutar Alijanse potvrđuju putokaz budućnosti MKP.

Sva prethodna razmatranja različitih elemenata koji su utirali put kreiranja budućnosti MKP potvrđuju da je globalna kriza, sa svojim uzročno-posledničnim efektima, postala svojevrсни pokretač smelijih promišljanja o značaju kooperativa. Naime, u vreme kada se „raspršio duh” iz dva spojena balona („Big Market” & „Big Government”) svet se vratio kooperativama sa većim poverenjem nego ikada ranije. Tako su one postale čvrsto ukorenjena institucionalna realnost u globalnoj ekonomskoj arhitekturi sa ogromnim značajem u pogledu mobilizacije svih sredstava koja pokreću razvoj i rast u društvu kao celini. Istovremeno, kooperative su postale ozbiljan oponent sistemsko-vladajućem poretku. Vraćanje poverenja sveta u kooperative bazirano je na uverenju da upravo one nude alternativu za ispunjenje ekonomsko-socijalnih potreba većeg broja ljudi.

Smelije promišljanje o kooperativama tokom druge decenije 21. veka jednostavno se može svesti na slogan pod naslovom „**došlo je vreme kooperativa**”. U tom kontekstu, ova proklamacija se potkrepljuje zapisom Viktora Igoa još iz 19. veka koja glasi „*ništa nije snažnije od ideje čije je vreme došlo*” (Dash, 2013, str. 41). Sama ova proklamacija predstavlja simbol snage savremenih kooperativa. Ova snaga proizilazi iz

osnovnih karakteristika koop organizacija u kojima se povezuju koop vrednosti i principi sa lojalnošću članstva i glasom u upravljanju. Upravo ovo ukršteno povezivanje vrednosti omogućuje kooperativama da ostvaruju pozitivne rezultate za dobrobit svoga članstva (ne samo u pogledu ličnog dohotka, već i podrške razvoju lokalne zajednice). Mada su savremene kooperative bazirane na preduzetničkom pristupu one nikada nisu motivisane maksimizacijom finansijskog rezultata u odnosu na ulaganje članova kooperativa kao pojedinaca. Pozitivni rezultati se podstiču pomoću demokratske strukture kooperativa i kompetentnog profesionalizma u koop menadžmentu. Kredibilitet i reputacija preduzeća koop tipa kao boljeg poslovnog modela sa stabilnim i elastičnim načinom donošenja odluka, do sada je potvrđen kroz čitav mozaik oblika toliko bogatih da je takoreći nemoguće sačiniti njihov definitivni katalog. Naime, taj mozaik vrsta kooperativa proizilazi iz činjenice da one obuhvataju sve ljudske aktivnosti osim onih koje su zakonom zabranjene. Sve ovo zajedno još jednom potvrđuje da MKP dobro prati putokaz svoje budućnosti.

6.5.3. Saga o “smart kooperativama”

Priča o tzv. pametnim kooperativama našla je svoje mesto unutar razvoja novog teorijskog koncerta rasta koji je primenljiv u koop sektoru. Reč je o neizbežnom iznalaženju sistema za merenje kvantitativnog izražavanja doprinosa kooperativa u sferi (području) dugoročnih socijalnih i ekoloških benefita za opšte dobro užih i širih zajednica, uz istovremeno očuvanje interesa članova svake kooperative. U svakom slučaju, ovde se radi o potrebi uvođenja posebne vrste računovodstva kojim bi se omogućilo *delikatno balansiranje ekonomskih, socijalnih i ekoloških ciljeva* koji čine suštinu koop modela privređivanja. Nažalost, ova „kutija alatki” još nije kompletirana, zbog čega je i dalje onemogućeno prikazivanja trodimenzionalne osnove kooperativa kroz jedinstveno-kvantitativni izraz. U takvim okolnostima koop računovodstvo samo reflektuje totalni monopol paradigme „jednodimenzionalne osnove za profit” koji se ostvaruje na tržištu kapitala.

Kada je reč o tržištu kapitala treba imati u vidu da ono **kontroluje sistem sticanja znanja** reprodukovanog u menadžmentu poslovnih škola

sazdanih od apologetskih koncepcija koje im onemogućuju da shvate i objasne druge modele zasnovane na različitim ciljevima, vrednostima i motivima. Ovi problemi mogu se rešavati isključivo kroz nove teoretske koncepcije. Takav je slučaj sa oskudnim shvatanjem jedne od tri osnovne dimenzije kooperativa koja se odnosi na „socijalu”. Kao takva ona je konstruisana kroz objektiv ortodoksne ekonomike, kao intelektualne majke i mentora neoliberalne škole, koja je promoter ekonomskog rasta kroz pohlepu i lični interes. Ipak, ova paradigma je u novije vreme dobro uzdrmana. Moglo bi se reći da je čak „pobedila” samu sebe tako što je dekomponovana iznutra. Ovo dekomponovanje uvelo je i sam koncept ortodoksne ekonomike u sferu sumraka.

Takva ekonomika je postala kontekstualni (sastavni) deo nauke koja je zabrinuta zbog rastuće adaptacije **sumnjivih, uskih i iskrivljenih pogleda na svet** u kome dominira *kulturni trend ekonomizacije, marketizacije, monetarizacije i komercijalizacije* koji je ispunio društveni život ljudi u velikom broju. Sledeći ovaj kritički pristup ekonomika se prikazuje kao gruba, dosta izveštačena, uska u svojim fokusima, brižna samo za novac, ćudljiva i robotička u svojim pogledima na ljudsku prirodu. Ona je takođe redukcionistička (uprošćena) u svojoj metodologiji. U kritički kontekst o prirodi ekonomike svakako spada i zapis nobelovca Amarti Sena u kome on ističe da je ekonomska nauka „suviše osiromašena rastućom distinkcijom između ekonomike i etike”. U kontekst navedenih kritičkih stavova o neoklasičnoj ekonomskoj nauci priključuje se i ovaj stav: najlošija karakteristika neoklasične ekonomike (koju sledi i neoliberalna ekonomika) jeste **gubljenje „minimума морала”** u ponašanju preovlađujućeg broja ljudi (retrospektiva analiziranih naučnih stavova modifikovana prema: Dash, 2013, str. 45).

Iz svega do sada izloženog moglo bi se zaključiti da je neoklasična teorija i njena praksa zatočena u “gvozdenom kavezu” koji predstavlja kreaciju vlastite epistemologijske i ontologijske konstrukcije. U korenu postojećeg ekonomskog sistema nalazi se „**homo economicus**“. Usmeravanje na lični interes i maksimizaciju koristi kao primarne pokretače ljudskih akcija vođenih logikom ogoljene konkurencije, „homo economicus“ ima specifične karakteristike: ontološki je hladan i hiper racionalan, kalkulativan, instrumentalno vođen, maksimalno koristoljubiv, atomsko biće sa „posebno” izraženim sklonostima za kompromis pri balansiranju racionalnosti i socijalne odgovornosti. **Ortodoksna ekonomika**, kao skrovište „vrlina” koje krase home

ekonomikusa, zanemaruje istovremeno logičku mogućnost i empirijsku realnost ekonomske prakse bazirane na „drugim racionalitetima”, poput „racionalnog kapitala”, kreacija za socijalni kapital, za duhovni imetak i ekonomsko blagostanje većeg dela čovečanstva.

Sve ovo što je uglavnom zanemareno u okviru ortodoksne ekonomike smešteno je u **“logiku kooperativa”**, kao razumljivo-prihvatljivu ekonomsku alternativu pomoću koje lokalno stanovništvo ponovo izgrađuje svoje razorene živote, reafirmiše svoj identitet, regeneriše životnu sredinu, ponovno uspostavlja sistem socijalnih i etičkih vrednosti. Na ovaj način lokalno stanovništvo „obeležava” svoj prostor za održiviju i bolju budućnost. Ukratko rečeno, ovim se stavlja „moralna kočnica” na kapitalistički sistem (Dash, Ibid).

Dekonstrukcija ekonomije iziskuje mnogo kompleksnije preispitivanje filozofskih, političkih i socijalnih aspekata u primeni naučne misli i institucija koje su kreirale „gvozdeni kavez” instrumentalizovane racionalnosti. Nova teorijska paradigma započinje sa prepisivanjem ključnih pretpostavki ortodoksne ekonomike na osnovu čega bi mogao da se opovrgne homo ekonomikus kao gruba i neadekvatna konstrukcija čija je snaga teško odbranjiva i puna kontradiktornih objašnjenja po kojima je ovaj homo oblik „legitimni zastupnik ljudskog društva”. Upravo ovako iskrivljena superiornost ontologijskog statusa ljudskih bića predstavlja uzrok razvoja realnijeg i boljeg razumevanja socijalne komponente ljudske zajednice. Posmatrano kroz različiti objektiv ekonomski sistemi mogu da funkcionišu uz naglašavanje ne-ekonomskih motiva koji su ugrađeni u društvo. Prema ovakvom pristupu ljudi ne moraju da doživljavaju svoje ekonomske i socijalne živote u dve distinktivne (razdvojene) sfere, gde čovekova priroda nije atomistička već socijalna; gde njegove svakodnevne ekonomske aktivnosti nisu obavezno produkt svesnog kalkulisanja i deduktivne logike, već rezultat prilagođavanja logici konkretne situacije koja reprodukuje kooperaciju; gde moralnost i zajedničko dobro vode do superiornog statusa ljudskih bića.

Ontologijska rigidnost homo ekonomikusa i njegovo podizanje na nivo univerzalnosti sa falsifikatima savremene nauke u kapitalizmu, došlo je pod lupu preispitivanja čitavog kompleksa njegovih atributa. Nova teorijska paradigma je pred izazovom kako da homo ekonomikusa skine sa pijedestala univerzalnosti. Jedna od mogućnosti za postizanje ovog cilja nalazi se u lansiranju koncepta alternativa u funkcionisanju

ekonomsko-socijalnih sistema. U okviru svih kritičkih prikaza suštine ortodoksne ekonomike ističe se Hortonov zapis koji glasi: „Homo ekonomikus je antropološki monstrum, sociopata koji će izumreti” (navod prema: Dash, 2013, str. 46). Ova pretpostavka zasnovana je na činjenici da društveni život ljudskih bića nije uvek odraz perfektne racionalnosti. Naime, u mnogim situacijama čovek, kao ekonomsko biće, više je sklon ponašanju koje je inherentno (uzajamno) recipročno kooperaciji. Otuda nova istraživanja evolutivne biologije idu u pravcu **podrške homo sociologikusa** umesto homo ekonomikusa. Razlog za to se svodi na zaključak da su u ljudskom biću ukorenjene norme reciprociteta i saradnje koje prevazilaze hladnu i kalkulativnu „racionalnost”. U stvari, ljudi su razvili jedan složen sistem etike, moralnosti i kodiranja individualnog i kolektivnog ponašanja koje im omogućuje da donose odluke ne samo za kratkotrajno ostvarenje materijalne dobiti, već i za dugoročno-ostvarive beneficije u korist svih ljudi.

Novi teorijski okvir stimuliše istraživanja ekonomike na različit način nego što to čini standardno-ortodoksna ekonomika. Ovde je reč o novom otkrivanju, podršci i jačanju ekonomije koja restaurira suštinsku sadržinu društva kao celine, produbljujući njene korene u smislu izbegavanja ekoloških prekoračenja, podrška demokratizacije ekonomije, podsticaj emancipacije umesto potčinjavanja ljudi i kreiranja „realnog bogatstva” ostvarivanog pomoću logike saradnje. **Uvođenje kooperacije** u ove tokove zahteva (podrazumeva) izgradnju *snažne alternativne paradigme koja se razlikuje od logičkog pozitivizma (monizma) i individualizacije (atomizma)*.

Ova paradigma sadrži objektiv koji je usmeren protiv osiromašenja socijalne vizije društva i pogoršanja života ljudi. Objektiv nove paradigme takođe je usmeren protiv pogleda na svet zarobljenog u verovanje da „globalni kapitalizam nema alternativu”. Bez suprotstavljanja ovakvoj teorijsko-konceptualnoj paradigmi, kao preovlađujućoj u kapitalističkom sistemu, nemoguće je hrabrije promišljanje o kooperativama u smislu podrške za njihov veći rast koji je ugrožen ideološkom klimom stvorenom u okviru tržišnog fundamentalizma. Čak ni „smart kooperative” ne bi mogle da napreduju u svojim angažmanima bez klime izgrađene na naučnoj osnovi koja im omogućuje da postanu superiorne u odnosu na „efikasna” preduzeća tipa investitor-vlasnik. Za osnaživanje „smart kooperativa”, osim navedenih uslova za stvaranje odgovarajuće poslovne klime, potrebni su i tzv.

graditelji tržišta koji kroz intenzivnu saradnju nauke i prakse šire granice delovanje svih vrsta kooperativa shvaćenih kao “pametni igrači” na dostupnim tržištima.

Na osnovu sumiranja izloženog teksta, posmatranog u celini, mogu se izvesti najmanje dva bitna zaključka. *Prvi* se odnosi na retrospektivnu analizu osnovnih karakteristika ortodoksne ekonomike i **kritičko oponiranje egoističnom konceptu** pogleda na svet koji se gaji u kapitalističkog sistemu. *Drugi* zaključak je usko povezano sa kreiranjem teorijskog okvira za novu paradigmu boljeg razumevanja prirode homo sociologikusa koji se suprotstavlja homo ekonomikusu pomoću **koncepta alternative** sagledane kroz objektiv recipročne kooperacije. Ponuđena alternativa u novoj paradigmi pogleda na svet naravno ne pretenduje na totalno „stavljanje tačke na kapitalizam”. Ipak, ona može da „stavi tačku” na koncept konstruisanih vrednosti ortodoksne ekonomike tako što te vrednosti skida sa pijedestala univerzalnosti. Nova paradigma, pored ostalog, uključuje i verovatnoću da će se sistemske vrednosti ortodoksne ekonomike kapitalizma postepeno urušavati same po sebi, a njihov ključni pogon snage oličen u homo ekonomikusu će se menjati postajući kompatibilniji u odnosu na homo sociologikusa. Najveći **doprinos nove paradigme** pogleda na svet mogao bi da se svede, između ostalog, na promovisanje **kooperativnog načina** obavljanja ljudskih aktivnosti kao alternativnog modela održivog razvoja čovečanstva na planeti Zemlji.

U vezi sa promovisanjem koop načina privređivanja potreban je poseban osvrt na smisao teme pod naslovom „Saga o smart kooperativama”. Sam naslov očigledno pripada korpusu tema koje se bave generalnim projektovanjem kooperativa u 21. veku. Sa druge strane, ova saga se ne odnosi isključivo na poseban (pametan) oblik kooperativa. U suštini termin „smart” pokriva najšire shvatanje ponašanja svih vrsta kooperativa u maniru “razumno-savremeno” nezavisno od toga da li su one angažovane u tradicionalnim delatnostima ili u tzv. novim industrijama (o kojima opširnije piše Bianchi, 2013, str. 33). Prema tome, sve kooperative treba da budu „pametni” promoteri alternativnog pogleda na svet ugrađenog u novu paradigmu razvoja ljudskih zajednica u kojima kooperative imaju značajnu ulogu. Da bi takva uloga realno bila ostvariva, potrebno je da Međunarodna koop alijansa i druge razvojne institucije koje podržavaju koncert nove paradigme alternativnog modela privređivanja, budu fokusirane na ciljeve kao što su: izrada dugoročno-održivih rešenja za ubrzani razvoj koop sektora širom sveta; usmeravanje

i praćenje rastućeg trenda doprinosa kooperativa kvalitetu života svoga članstva i razvoju ekonomije u lokalnim zajednicama; podsticanje „smart” ponašanja kooperativa u primeni povezanih vrednosti kao zaštitnog znaka koop identiteta; podrška primeni „ekonomija znanja 21. veka” u koop sektoru; promovisanje izgradnje što prikladnijih alati za kvantitativno izražavanje koop beneficija u domenu socijale i ekologije; objašnjenje značaja smanjenja vrednosti homo ekonomikusa u korist vrednosti homo sociologikusa; praćenje i drugih pojava koje odražavaju ne samo pozitivne trendove rasta, već i postojeće slabosti kooperativa kao izabranih „pametnih” graditelja održivog razvoja.

6.5.4. Mondragon kao jedinstven slučaj na međunarodnoj koop sceni

Renesansi Međunarodnog kooperativnog pokreta doprineo je još čitav niz događanja koji se odnose na istraživanja posledica globalne krize. Na prvom mestu je već spominjana studija “Capital and the Debt Trap: Learning from Cooperatives in the Global Crisis” (Sanchez-Bajo and Roelants, 2011). Pouke izvučene iz kooperativa prikazane su na osnovu produbljenih analiza četiri “studije slučaja” koje se odnose na kooperative u *Meksiku, Francuskoj, Kanadi i Španiji*. Na primeru ribarske kooperative u Meksiku prikazano je kako dobro upravljanje prirodnim resursima dovodi do generisanja bogatstva (str. 130-136). Francuski slučaj razmatran pod metaforom “David i Golijat u globalnoj ekonomiji” predstavlja prikaz kako se jedno preduzeća iz faze stečaja transformiše u uspešnu radničku kooperativu (str. 136-152). Treći slučaj se odnosi na koop grupu “Finansijski pokret za razvoj Kvebeka (Kanada) koji obuhvata period od Velike depresije (1929-33), preko transformacije između 2000. i 2008. godine, pa sve do post-krizne projekcije budućnosti. Četvrta studija slučaja se bavi višestruko-produbljenom analizom „Mondragon koop grupa: lokalni razvoj sa globalnom vizijom” (str. 176-212). Sve analizirane studije slučaja sadrže dovoljno argumenata na osnovu kojih se mogu izvući dobre pouke iz načina funkcionisanja preduzeća koop tipa u vreme globalne krize. U tom smislu, bez sumnje, najupečatljiviji je slučaj Mondragon kooperativne grupe, koji zaslužuje detaljniji prikaz.

Mondragon kooperativna grupa (MKG) je horizontalno integrisana grupa od preko 110 preduzeća koop tipa koja su uključena u

različite industrije, usluge, finansije, distribuciju, obrazovanje i istraživačke aktivnosti u regionu Baskija. Ova koop preduzeća su koncentrisana oko malog grada Mondragon. Ovaj grad na severu Španije se prostire na približno 40 km² sa oko 20 hiljada stanovnika. U širem okruženju grada živi 100.000 stanovnika. Širom Baskije deluje još veliki broj kooperativa (u mestima sa preko 2 miliona stanovnika) koje čine MKG.

Mondragon kooperativna grupa već u samom naslovu definiše svoj karakter po kome je jedinstvena na međunarodnoj „koop sceni” u savremenoj etapi izgradnje kooperativnog načina privređivanja kao alternative održivog razvoja. Evolutivni put MKG „od lokalnog razvoja do globalne vizije” deluje zaista fascinantno. To potvrđuju brojne činjenice koje su utkane u dobro osmišljenu i realno ostvarenu viziju. Naime, sve je počelo u malom mestu Mondragon (tada 8.000 stanovnika) na severu Španije 1956. godine kada je pet bivših učenika politehničke škole, kao vlasnika preduzeća tipa MSP sa još 19 zaposlenih radnika, preoblikovalo ovo preduzeće u kooperativu. To je prvo industrijsko preduzeće koop tipa čiji su osnivači navedena 24 radnika (Sanchez Bajo and Roelants, 2011, str. 176).

Posle nešto više od 50 godina ovo nekadašnje MSP koje je transformisano u kooperativu postaje ogroman poslovni konglomerat sastavljen od dva tipa koop preduzeća: *prvi* tip čine proizvođači (bela tehnika, mašinske alatke, delovi za računare, nameštaj, kancelarijska oprema, građevinski materijal, transformatori, automobilske delovi, rashladni sistemi, medicinska oprema i dr); u *drugi* tip koop preduzeća spadaju oni koji se bave pružanjem različitih usluga (tehnički inženjering, urbanizam, katering, pravne usluge, istraživanja u različitim industrijskim sektorima uključujući i veliki nacionalni lanac supermarketa, jednu banku i jedan univerzitet). Prema podacima za 2009. godinu MKG po veličini je prva u Baskiji i sedma u Španiji. Sa globalizacijom Mondragon je postao jedna stalno rastuća međunarodna grupa sa 73 fabrike u 18 drugih zemalja. Tu treba dodati i pet predstavništva MKG u regionima Evrope, Latinske Amerike, Azije i Afrike (svi podaci: Sanchez Bajo, Roelants, str. 177).

Iako se MKG razvila u snažnu međunarodnu grupu koja deluje na četiri kontinenta, ona je oduvek bila i dalje ostala ključni faktor lokalnog, regionalnog i nacionalnog razvoja. Sa 85 hiljada radnika grupa je najveći poslodavac u Baskiji i četvrti u Španiji (posle telefonske kompanije,

poštanskog sistema i najvećeg nacionalnog lanca u trgovini). Tokom svih godina razvijana je lokalna ekonomija u više smerova (industrija, poljoprivreda, kreditni sistem, investicije, obrazovanje, kultura, istraživačka delatnost, socijalna zaštita i dr). Naravno, sve to se odvija u vidu preduzeća koop tipa sa dugotrajnom strategijom.

Razvojni put Mondragona kao koop grupe ogromnih razmera nije bio jednostavan ni lak. Obično se izdvajaju četiri tipična perioda: *prvi* (1943 - 1979), koji označava kreiranje i rani razvoj kooperativne mreže; *drugi* period pokriva kriza sa početka 1980-ih i ulazak Španije u EZ i jedinstveno tržište (1986); *treći* period (1991-2008) obuhvata konsolidaciju i internacionalizaciju Mondragona; *četvrti* period, kojim se bave autori ove studije slučaja odnosi se na globalnu krizu (2008-2010). U svakom od naznačenih perioda postavljene su prioritetne aktivnosti unutar Grupe. Prvi period je fokusiran na obrazovanje, istraživački rad i razvoj preduzetništva (videti više, str. 178-187). U vreme krize (1980-1991), koja je inače bila jedna od najgorih kriza u istoriji Baskije, prioritet je bila nezaposlenost koja je naročito pogodila mlade. Ovde se čine svi naponi sa ciljem spašavanja kooperativa u krizi (videti više str. 187 - 194). Treći period je fokusiran na razvoj Mondragona u smislu rekonstrukcije. Debata je trajala devet godina kako bi dotadašnje grupisanje, bazirano na distriktnom nivou, bilo konvertovano u sektorsko grupisanje (videti više pp. 194-200). Ove promene su dovele i do **preimenovanja „Mondragon kooperativne grupe“ u „Mondragon kooperativna korporacija“ (MKK)**. Neposredno posle konsolidacija pod ovim nazivom „Mondragon model“ je postao uzorni poligon za obuku koop aktivista (lidera) iz Kine, iz zemalja Centralno-istočne Evrope i Latinske Amerike. Četvrti evolutivni period MKK se odvija u vreme globalne krize. U fokusu je svojevrtni „Mondragon model upravljanja krizom“, koji je prikazan u njihove „tri komponente“ suprotstavljanja krizi uz primenu kratkoročnih i dugoročnih mera koje su bile zaista delotvorne u smislu pozitivnih ishoda (videti više str. 200 - 207).

Osnovne pouke koje su konstatovali autori studije slučaja pod naslovom „Mondragon kooperativna grupa“ mogu se sažeto svesti na sledeće: (1) kreiranje održivih poslova; (2) snažan naglasak na obrazovanje i obuku; (3) solidarnost i kooperacija između preduzeća kombinovana sa rigoroznim pristupom u preduzetništvu; (4) uravnoteženo adaptiranje inovativnim promenama (videti više str. 207-211).

Kada je reč o **kreiranju održivih poslova** (radnih mesta) svi intervjuisani lideri i drugi učesnici u razgovorima su jasno potvrdili da je osnovni cilj Mondragona kreiranje poslova i da je to njihov konstantni lajtmotiv počev od 1990-ih. Pošto se ovde radi o održivom kreiranju radnih mesta na dugi rok, takav pristup je pozitivno uticao na stvaranje lokalnog bogatstva kao podsticajnog faktora za celokupni lokalni razvoj. Podršku su pružale uvek i različite „samogenerisane” institucije unutra grupe u domenu finansiranja, obrazovanja, usmerenog istraživanja posvećenog socijalnoj zaštiti itd. Sve to zajedno činilo je važnu sponu u ovoj ključnoj misiji Mondragona. U vezi sa politikom Mondragona da poslove čini održivim čak i u vreme kriza interesantno je da se navede sledeća činjenica: iako je od početka koop pokreta (1956) likvidirano deset kooperativa (poslednja 2009) gubici radnih mesta u Grupi su bili minimalni zahvaljujući tome što su viškovi radnika zapošljavani u drugim kooperativama uz institucionalno-finansijsku podršku. Činjenica da je u vremenu od 53 godine bankrotiralo samo 10 kooperativa još jednom potvrđuje snagu i moć razvojne koop politike u grupi Mondragon (videti više str. 207-209).

Drugo područje pouka koje Mondragon nudi svetu kooperativa na našoj planeti odnosi se na **značaj obrazovanja i obuke** kao dva osnovna stuba čitavog Međunarodnog koop pokreta. U tom kontekstu osnivač Mondragona José María Arizmendiarieta navodi sledeće: „kaže se da su kooperative ekonomski pokret koji koristi akciju obrazovanja, ali definicija takođe može biti obrnuta u smislu da su kooperative jedan obrazovni pokret koji koristi ekonomsku akciju” (Sanchez-Bajo, Roelants, str. 209). U praksi Mondragonski obrazovni koncept favorizuje rast kooperativne kulture i vizije društva koje je holističko u najširem smislu shvatanja i kompleksnog proučavanja. Ovde se radi o projektu izgradnja društva na lokalnom i regionalnom nivou uključujući najveće socijalne i ekonomske aspekte o kojima neko uopšte može da promišlja. Otuda, Mondragon nije samo demokratska korporativna grupa. Više od toga, grupa ima misiju posebno posvećenu lokalnom i regionalnom razvoju. U stvari, od samog početka jedan od suštinskih principa eksplicitno je usmeren na „socijalnu transformaciju”.

Solidarnost i saradnja između koop preduzeća, kombinovana sa strogo-usmerenim pristupom na preduzetništvo, predstavljaju osnovne stubove savremene Mondragon kooperativne korporacije u koje su inkorporirani ljudi svih kooperativa kad god je to potrebno. Ni jedna

izolovana kooperativa ne bi mogla da opstane bez konkretne solidarnosti. Međutim, Mondragonski pristup baziran na solidarnosti istovremeno podrazumeva ozbiljno preduzetničko upravljanje koje se odnosi, pre svega, na konkurentnost preduzeća. Za to su potrebni dobri menadžeri - što znači da koop demokratija mora biti kombinovana sa profesionalnim upravljanjem baziranom na autonomiji donošenja svakodnevnih odluka. U slučaju neuspešnih menadžera njihova smena je neizbežna. Sve ovo omogućeno je izgrađenim poverenjem unutar grupe koje počiva na vrlo sofisticiranom sistemu proveravanja.

Na kraju, treba istaći da Mondragon pruža još jedno područje pouka, a to je stalna težnja za **održavanje suptilne ravnoteže** između naizgled paradoksalnih aspekata poslovnog ponašanja preduzeća koop tipa kao što su: efikasnost i demokratija, ekonomika i socijala, jednakost i hijerarhijska organizacija, privatni i opšti interesi, identifikovanje sa kooperativnim modelom i saradnja sa drugim poslovnim modelima. U svemu ovome grupa neguje inovativni pristup i konstantnu potrebu adaptiranja kako u pojedinačnim kooperativama, tako i u organizaciji kao celini. Mada Mondragon predstavlja veliku poslovnu mašineriju u kojoj se obrću milijarde evra u najraznovrsnim delatnostima, on takođe obezbeđuje ogromni „forum“ za interne diskusije i pregovaranja u okviru demokratskog izbora radnih tela grupe. Uprkos tome što je vrlo „hi-tech“, uz posjedovanje univerziteta i 10 istraživačkih centara, Mondragon nije zarobljenik savremene tehnologije u svome obrascu upravljanja. Pre bi se moglo reći da ovde postoji konstantni kapacitet za uravnoteženo adaptiranje inovativnim promenama.

U zaključku o mogućim poukama koje proističu iz Mondragon slučaja, a koje mogu biti od koristi za budući razvoj Međunarodnog koop pokreta u celini, valja se uključiti u zapitanost autora ovog slučaja o tome **da li je moguća replika Mondragona** ili je to samo izuzetak koji potiče iz etničke grupe ili kulture. Istina, Baskija ima određene karakteristike kao zemlja, uključujući i industrijsku kulturu koja je prethodila razvoju koop pokreta. Prolazeći kroz krizu Baskija je tražila svoj identitet u preživljavanju. Autarhija španske države u doba Franka na izvestan način je pomogla rađanju koop pokreta tako što je podsticala primitivnu akumulaciju kapitala pomoću kopiranja drugih tehnologija, a potom njihovo inoviranje. Međutim, proces samoupravljanja tj. razvoj koop pokreta, nije se dogodio na osnovama kulture ili drugih okolnosti. Glavnu ulogu ovde su odigrali osnivači kooperativa koji su svakako bili ljudi

posebnih kvaliteta (Sanchez-Bajo, Roelants, str. 211). Kao dokaz da baskijski koop pokret nije izrastao iz posebne etničke kulture mogu da posluže primeri uspešnih kooperativa širom sveta koje zaslužuju divljenje mada deluju u vrlo različitim kulturnim i drugim okolnostima. Radi se o tome da su ljudska bića prvenstveno kooperativna bića: kada se ljudi udruže oni postaju efektivni. Otuda, mnogi aspekti Mondragon kulture mogu biti transformisani naročito u smislu praktične saradnja među kooperativama. Na osnovu svega izloženog autori razmatrane studije slučaja zaključuju da je moguće kreiranje mnogo drugih Mondragona, možda manjih ili čak i većih u domenu primene koop sistema na široku mrežu povezivanja. To potvrđuje i MKK gde dominira apsolutna koherentnost (povezanost) u grupi od preko 100 preduzeća. Prema tome, ako je moguća replika Mondragon modela, onda je to istovremeno putokaz za razvoj kooperativa u 21. veku. Između ostalog, možda i zbog toga što u gradu Mondragon nema siromašnih, ali ni ekstremno bogatih ljudi. To je prava potvrda lansiranog slogana UN u okviru „IYC 2012” da **„koop preduzeća grade bolji svet”**. Nema sumnje da je „Mondragon kooperativna korporacija” svojim delovanjem u praksi dokazala valjanost navedenog slogana.

7. RAZVOJ KOOP SEKTORA U SRBIJI

7.1. Istorijski osvrt na početne faze razvoja

Srbija je do drugog svetskog rata imala izraženu i uspešnu koop tradiciju. Kao što je već pomenuto, Međunarodna koop alijansa, kao danas najvažnija globalna institucija koja predstavlja više od milijardu članova kooperativa iz 105 država, osnovana je na prvom Kongresu u Londonu 1895. godine. Među samo trinaest zemalja osnivača ovog Saveza, tada je bila prisutna i Kraljevina Srbija (uz SAD, Nemačku, Englesku, Italiju, Francusku, Holandiju, Dansku, Švajcarsku, Belgiju, Australiju, Argentinu i Indiju).

U predgovoru ove knjige dato je objašnjenje zbog čega se u tekstu prvenstveno koristi međunarodni termina „kooperative“ umesto tradicionalnog termina „zadruge“. Međutim, u ovom poglavlju će prvenstveno biti korišćen termin „zadruge“ zbog istorijskog konteksta teksta i obrazloženja delova zadružne legislative.

Zadružna ideja u Srbiji razvijala se tokom 19. veka paralelno na teritoriji **tadašnje Srbije i Vojvodine**. Vojvodina kao južni deo Ugarske bila je bliža Evropi, te su stoga i nove ideje ovde poznate ranije nego u Srbiji, mada one u oba područja vuku korene iz porodičnih zadruga.

7.1.1. Razvoj kooperativa u Vojvodini

Porodične zadruge su imale značajnu ulogu u očuvanju standarda ondašnjih žitelja **Vojvodine**. Početkom raspadanja feudalizma socijalno-ekonomske prilike u južnim delovima Ugarske su bile povoljnije nego u ostalim delovima države. Tome je doprinelo postojanje Vojne krajine u kojoj je bilo manje ostataka feudalizma. Unutar ovog graničnog prostora vojvođanski Srbi su živeli odvojenim životom vekovima - pod posebnom vojnom upravom. Zaštićeni svojim kućnim porodičnim zadrugama („komunije“) stajali su ekonomski čak i bolje od ostalih žitelja Ugarske. Porodične zadruge su imale zajedničko vlasništvo nad šumama, ritovima i pašnjacima. Međuzajedništvo pojedinih porodičnih zadruga se ispoljavalo kroz raznovrsne oblike pomaganja u radu kao što su pozajmice, mobe, sprege ili neki čak složeniji oblici saradnje. Kao primer za bolje razumevanje funkcionisanja ovih zadruga mogu se navesti njihove „ovčarske zajednice, gde veći broj domaćinstava, na primer njih 50, udruži čopor u kome ima 900 ovaca muzara. Uzmu zajedničkog čobana koga zajednički plaćaju i to godišnje po komadu 6 kg žita, 5 kg kukuruza

i 2,5 novčića u gotovom. Muža je bila zajednička i mleko se delilo redom prema broju ovaca muzara. U proleće svake godine utvrđuje se dnevni prinos mleka i to 1/4 litre po muzari. Pošto zajedničari - zadrugari nemaju isti broj muzara, čopor od 900 grla se podeli na 30 dana, koliko se dana uzima u jedan mesec. Tako zadrugar koji ima 30 muzara dobija jednodnevnu mužu, jutarnju i večernju od svih 900 muzara u jednom mesecu. Zadrugar koji ima 15 muzara prvog meseca dobija jutarnju, a sledećeg večernju mužu i tako redom. Zadrugari koji imaju po 10 muzara, po njih trojica dobijaju jednodnevnu mužu od svih 900 muzara i međusobno je dele. Takav odnos traje dok traje muža. Obično je to 6 meseci, ili u narodu češće korišćeno od Đurđeva do Mitrova dana” (Stepanović, 1996, str. 36).

Vojna krajina je ukinuta 1872. godine. Ubrzo potom Ugarska donosi zakon kojim su ukinute kućne zadruge. Njihovim nasilnim rasturanjem uništen je materijalni i moralni oslonac ljudi na tom prostoru. Kako je tekao proces raspadanja kućnih zadruga najbolje se može videti iz Zapisa Jaše Tomića (Stepanović, 1996, str. 34): „počinje se prvo sa razdruživanjem, uknjiži se na svakog dotičnog deo u gruntovnici, pa ako su se pogodili Bože pomozi, ako nisu onda naopak. Tu ima posla knez, beležnik, advokat i sudovi. Do kraja se obe strane grdno istroše u parničanju, napuste rad u polju, propadnu, pa sad ni zadruge ni imetka. Ostao samac sa sitnom decom bez marve, sa jednim imetkom, te misli da nije ni vredno raditi to malo što mu je preostalo”.

U procesu raspadanja kućnih (rodbinskih) zadruga, koje su bile relativno jake ekonomske zajednice, najveći deo imovine ovih zadruga prešao je u ruke zeleniša. Mnogi su, zbog prezaduženosti, ostajali i bez krova nad glavom. Ovim je Ugarska stvorila uslove za totalno materijalno i moralno rasulo među žiteljima bivše Granice (Vojne krajine).

Međutim, ni u ovakvim uslovima seljak se nije predavao lako. On i dalje pokušava da očuva tradiciju udruživanja. Kao primer ove vrste može da posluži osnivanje svojevrsnih zadruga nazvanih „žitnice” (zobnice). To su u stvari naturalna skladišta za žito - tzv. ambari. Prve žitnice osnovali su Slovaci u Erdeviku 1855. godine, a zatim u Nadlaku 1865. godine i u slovačkom Aradcu 1865. godine, te u Pivnicama (zajedno sa zadrugom za uzajamno pomaganje) 1868. godine. Po istom uzoru i Srbi osnivaju sličnu zadrugu u Čalmi (Srem) 1887. godine. Ovi ambari su osnivani po uzoru na slične „*opštinske ambare*” koji su bili obavezni za kmetove drugih delova Austro-Ugarske (Češka, Moravska i

Šlezija) još u 18. veku. Ovu obavezu je uveo Josif II u 18. veku po kojoj su kmetovi obavezno izdvajali najmanje 1/3 proizvedenog žita u opštinske ambare (preteča savremenih „državnih rezervi“). Svrha osnivanja ambara se može sagledati na bazi odredbi „uzajamne žitnice” u Pivnicama među kojima su najznačajnije ove: (1) prirodni fond žitnice se obrazuje na bazi udela članova; (2) svojstvo člana je mogao steći svako ko prilikom učlanjenja unese, ili se obaveže da će uneti, kao osnovni ulog određenu meru žita; (3) žitnica daje žito na zajam „uz mali interes” članovima kao i nečlanovima; (4) u slučaju nepogode (suša, poplava, požar i sl) članovima se vraća njihov udeo na teret rezervnog fonda (Kišgeci, Vitez, str. 7-8). Međutim, žitnice (ambari) su, kao i drugi pokušaji udruživanja koji nisu bili zasnovani na čvršćim ekonomskim osnovama, brzo nestajale.

Nezavisno od neuspeha mnogih „udruga” seljaka i zanatlija bivše Granice među učenim ljudima je sve više sazrevalo uverenje da je udruživanje jedini spas ne samo za pojedince nego i za ceo narod. Stoga su aktivnosti ovih ljudi (često su to bili seoski učitelji i popovi) usmereni ne samo na udruživanje, već i na prosvetčivanje i kulturno podizanje seljaka i zanatlija. Nosioci ovih ideja i organizatori aktivnosti u narodu su brojni. Među njima se posebno ističe *Štefan Homola*, slovački evangelistički kapelan u Bačkom Petrovcu, koji bio je utemeljitelj organizovanog društvenog i privrednog rada Slovaka u Vojvodini. Osnovao je 1846. godine prvu zemljoradničko-kreditnu zadrugu u Bačkom Petrovcu. U zadružnoj literaturi, zadruga pod nazivom „Gozdovsky Spolok” se smatra prvom zadrugom ove vrste na južnoslovenskim prostorima (videti više: Vujatović-Zakić, 2000).

Zahvaljujući aktivnom delovanju školovanih ljudi, ali i običnih hrabrih privrednika u svim delatnostima, zadružni pokret u Vojvodini je dao dobre rezultate već u početnoj fazi svoga razvoja. Pored zadruga u poljoprivredi, javljaju se i u zanatstvu. Prve *kabaničarske zadruge* osnovane su tokom 1866. godine u Pančevu, Vršcu, Velikom Bečkerek, Velikoj Kikindi i drugim mestima. Po svojoj strukturi one predstavljaju reorganizovane cehove u kojima nisu do kraja ispoštovani osnovni zadružni principi. Prva kreditna zadruga tipa Šulce-Delića namenjena zanatlijama osnovana je, kod vojvođanskih Slovaka, u Pivnicama 1868. godine. Naredne godine u Gložaku je osnovana *Zadruga za uzajamno pomaganje* među zanatlijama i trgovcima, a zatim u Bačkom Petrovcu, Staroj Palanci i dr. Prva kreditna zadruga kod Srba u Vojvodini osnovana

je u Novom Sadu 1870. godine pod nazivom „*Srpska zadruga za uzajamno pomaganje i štednju*” (Nikolić, Zakić, Tasić, 2018, str. 76). Iste godine osnovana je zadruga za srpsku narodnu štampariju. Prve *krojačke zadruge* osnovane su 1871. godine (za muška odela) i 1872. godine (za ženska odela).

Usponu zadružnog pokreta doprinelo je i osnivanje *specijalizovanih zadruga* koje je na poseban način preporučivala Mitropolija Karlovačka preko svoga sveštenstva. Naime, sveštenstvu je preporučivano da pored ostalih dužnosti, podstiču zadruge za međusobno pomaganje i štednju, zajedničku proizvodnju i prodaju, zajedničku nabavku radila i dr. Naročito su preporučivane voćarske, svilarske, vrtlarske i vinarske zadruge. Takođe je preporučivano zasnivanje oglednih opštinskih voćnjaka. U tom smislu se smatralo da u selima nema mnogo obrazovanih ljudi od sveštenika, te da i oni treba da se angažuju u pomaganju svojih parohijana. Po takvim inicijativama osnovana je *Srpska pčelarska zadruga* u Zrenjaninu 1878. godine, koja je ubrzo nestala. Kod vojvođanskih Srba prva *zadruga za zajedničko korišćenje poljoprivrednih mašina* osnovana je 1884. godine u Srpskom Pardanju (Ninčičevo). Prva srpska *Mlekarska zadruga* formirana je 1901. godine u Vranjevu, a potom je osnovana prva *Povrtarska zadruga* u Novom Sadu 1902. godine (Kišgeci, Vitez, str. 3-10).

7.1.2. Razvoj kooperativa na teritoriji tadašnje Srbije

Da bi se shvatio pravi značaj i uloga zadružnog pokreta na području ondašnje Srbije neophodno je da se učini kraći istorijski osvrt na zbivanja koja karakterišu društveno-ekonomski sistem na ovim prostorima. Na neki način to podrazumeva i feudalno doba koje prethodi prodoru kapitalizma zato što će karakteristike specifičnog feudalnog sistema na prostoru Srbije ostati jedna od bitnih odrednica još dugo posle prelaska na kapitalistički sistem privređivanja. Pri tome, treba istaći da sagledavanje ove istorijske komponente razvoja nije jednostavno ni lako zbog nedostatka pouzdanih informacija.

Po osvajanju srpske Despotovine, zemlja je podeljena turskim feudalcima u okviru pojedinih sandžaka. Nekadašnji krupni manastirski posedi i feudi srpske svetovne vlastele, na kojima je poljoprivreda napredovala zahvaljujući obimnoj radnoj snazi, široj podeli rada i

izvoznoj trgovini, rasparčani su u sitne posede nesposobne za privređivanje većih razmera. Proizvodili su se samo oni proizvodi koji su obezbeđivali minimalnu egzistenciju potčinjene raje i izdržavanje turskog vojno-feudalnog aparata koji je dobar deo poljoprivrednih viškova apsorbovao u čestim i dugotrajnim ratovima.

Tokom austrijsko-turskih ratova u Srbiji je stvorena prava pustoš. To je doba velikih seoba na sever (u Austriju i Ugarsku). Turci su u povlačenju varvarski razarali i pustošili sve ispred sebe da bi sprečili napredovanje protivničkih trupa. Organizovana poljoprivredna proizvodnja je zamrla: stanovništvo koje nije krenulo na sever nalazi se u planinskim zbegovima gde jedva uspeva da održi goli život.

Ni u vreme austrijske okupacije 1718-1739. godine stanje poljoprivrede se nije poboljšalo, izuzev stočarstva. U opustošenoj Srbiji krči se put austro-nemačkoj ekspanziji preko kolonizacije stanovništva germanskog porekla naročito pored Save i Dunava. Ekonomska politika austrijske vlasti ima za cilj da obezbedi sredstva za izdržavanje svoga vojnog i administrativnog aparata - radi čega uvodi velike namete koje, skoro u celini, snosi srpsko seljaštvo. Poljoprivreda je u takvom stanju da ne može da pokrije sve namete i da prehrani stanovništvo, usled čega se ređaju „gladne godine“.

I posle prestanka okupacije (Beogradski mir 1739) Austrija sa Portom sklapa povoljan trgovinski ugovor koji omogućuje nastavak austro-nemačkog uticaja preko tržišta i tokom raspadanja turskog feudalizma u Srbiji, sada baziranog na sistemu čitlučenja (seljaci pretvoreni u čivčije koji rade na krupnim posedima turskih feudalaca). U ovakvim uslovima zemljoradnja nazaduje, dok se stočarstvo održava zahvaljujući ne samo prirodnim uslovima u planinskim područjima gde živi srpsko stanovništvo, već i jačanju robno-novčanih odnosa u kojima stočarstvo igra značajnu ulogu - posebno u izvozu. U to vreme se stvara bogatiji sloj seoskih trgovaca i gazda iz čijih će redova mnogi odigrati vidnu ulogu u Prvom srpskom ustanku (1804-1813).

U toku ustanka srpska uprava, usled borbe i velikih napora za pronalaženje finansijskih sredstava za savlađivanje otpora Turaka, nije ni mogla da posvećuje veću pažnju unapređenju poljoprivrede. Stanovništvo nije bilo mnogobrojno, usled velikih stradanja u dugotrajnim ratovima (1815. godine, Beogradski pašaluk ima oko 400 hiljada stanovnika, a prema popisu iz 1834. tadašnje područje Srbije ima nešto preko 678 hiljada stanovnika). Sposobna radna snaga je sa puškom u ruci, tako da

poljoprivrede stagnira u skućenim naturalnim okvirima sa primitivnim oruđima. Pa čak i u vreme primirja mnogi seljaci zapuštaju zemljoradnju posvećujući se trgovini stokom.

Pobeda srpske revolucije u privrednom pogledu je značila nestanak turskog feudalnog sistema. No, u stvarnosti je bilo potrebno još mnogo pregovora i natezanja, te stranih intervencija da se konačno ukine spahijska veza (Sultanov Hatišerif 1830. i 1833. godine). Tek tada Srbija postaje vazalna država Otomanske imperije s naslednim knezom i unutrašnjom autonomijom. Spahije napuštaju Srbiju, a njihovi feudalni posedi prodajom prelaze u srpske ruke. Međutim, Srbija je sve do svoje nezavisnosti (Berlinski Kongres 1878) morala da ispunjava brojne obaveze prema Turskoj.

Oslobađanjem od turske vlasti Srbija se zatekla kao veoma retko naseljena zemlja. U 18 nahija Beogradskog pašaluka 1815. godine živi oko 400 hiljada duša. Od tada stanovništvo se naglo uvećava bilo prirodnim priraštajem ili doseljavanjem iz susednih zemalja: Crne Gore, Bosne, Hercegovine, Makedonije i dr. U toku šest decenija stanovništvo se uvećalo 3,5 puta tako da je 1875. godine na ovome prostoru bilo 1.378.338 stanovnika. Porast stanovništva se i dalje nastavljao: 1884. godine taj broj se povećao na 1.901.736, a krajem 19. veka na 2.529.196 (55,7 stanovnika na 1m²). I pored ovakvog povećanja broja stanovnika, Srbija je bila među najređe naseljenim zemljama Evrope (Blagojević, 1994, str. 4).

Po prestanku spahijske veze i definitivnom raskidu turskih feudalnih odnosa u zaostaloj seljačkoj Srbiji započinje jači prodor robno-novčanih odnosa: putevi prodora kapitalizma su konačno otvoreni. Metode prvobitne akumulacije slične su onima koje je Evropa iskusila već odavno. U središtu zbivanja i ovde je zemlja i seljak - potencijalni radnik u vanpoljoprivrednom sektoru.

Prva faza prodora kapitalizma karakteriše se, pre svega, jurišem svih na od Turaka napuštenu zemlju. Pri tome jači, među kojima su starešine (posebno najjači Knez Miloš), grabe najviše i najbolju zemlju. Potom, prvi znaci rađajućeg kapitalizma stižu preko zahteva da se sopstvenost učini nepovredivom (Građanski zakonik 1844.). Tako su stvoreni i pravni preduslovi za razvoj kapitalističkih odnosa (privatna svojina nad zemljištem).

I pored znatnog napretka u privredi Srbije (izgradnja železnice, regulisanje reka, otvaranje pošte i telegrafa, utemeljenje kreditnog

sistema, otvaranje prvih banaka, unapređenje trgovine, razvoj industrije) institucionalne i tehnološke snage koje bi vukle napred su ipak bile male. Usled opasnosti od ponovnog okupiranja Srbije, država je nastojala da u određenoj meri očuva tradicionalni seljački posedovni poredak. Kroz „Ukaz o zaštiti okućja” koji je donesen 1836. godine (dopunjavao 1837. godine, zatim 1863. i 1873. - član 471 Građanskog sudskog postupka nazvan „paragrafom narodnog blagostanja”), propisan je minimum zemljišta koje se ne može prodati ili založiti za dug. Na ovaj način je obezbeđen samo minimum egzistencije u cilju očuvanja sela i sprečavanja nastanka „industrijskog proleterijata” u gradovima.

Mada podela na zanimanja u Srbiji počinje tek od 1866. godine (kada se od ukupne populacije 90% bavi poljoprivredom) moglo bi se reći da je ona jedva i bila potrebna ranije: tokom 19. veka Srbija je još uvek izrazito seljačka zemlja, što znači da nije, osim seljaštva, imala drugog srpskog stanovništva. Bogatiji seljaci bavili su se i trgovinom kojom su se i dalje bogatili. Takođe, bogate zanatlije su i dalje ostajali seljaci, koji su lično obrađivali zemljište i timarili stoku. Regionalni vojni i politički uglednici su takođe imućniji seljaci. S učvršćenjem nacionalne srpske vlasti, koju su sami stvorili, seljaci nisu dobili samo vlasništvo nad zemljištem nego su stekli sigurnost i punu slobodu rada. Naročito je cvetala izvozna trgovina stokom. Među uglednim trgovcima opet su najbogatiji seljaci, a među njima prednjači sam knez Miloš. Početkom 20. veka (1910.) od ukupno 2,92 miliona stanovnika u selima živi oko 87%. U industriji je zaposleno svega 7%, u trgovini 4% i u javnim službama 5%. Ova struktura nije mnogo promenjena ni posle Balkanskih ratova, pa ni posle prvog svetskog rata kada je Srbija ušla u sastav nove države Kraljevine SHS (izvor podataka: Statistika Kraljevine Srbije 1893. godine i Popis stanovništva i domaće stoke 1910. godine).

Što se tiče početnog zadružnog pokreta u Srbiji logično je da je on nosio sve odlike prikazanih društveno-ekonomskih prilika tog vremena. Prve zadružne organizacije ovde su se javile 1870-ih godina. U njihovom razvoju tokom perioda od pojave do prvog svetskog rata, jasno su uočljiva dva pravca - gradsko i seosko zadrugarstvo, što je odražavalo i privrednu strukturu zemlje na prelasku u novi kapitalistički sistem privređivanja. To je period surovog procesa prvobitne akumulacije kapitala u gradu i selu.

Ondašnja struktura poluseljačkih gradova Srbije bila je još uvek vrlo uprošćena: osnovne slojeve činili su trgovci, sitne zanatlije i državni

činovnici. U takvim gradovima društvene odnose karakterišu brojne patrijarhalne oznake. S druge strane, na selu preovlađuje sitni seljački posed razbijen i razjedinjen u procesu raspadanja nekadašnje, dugovlađajuće institucije porodične zadruge.

Porodične zadruge su seoske zajednice bazirane na krvnom sredstvu. Ove zadruge su bile poznate kod Srba na svim našim prostorima. U vezi sa njima Vuk Karadžić je zapisao sledeće: „Po trinaest čeljadi slušao sam u Srbiji da se nalaze u jednoj kući; ali su mi u Dalmaciji u Kosovu pokazivali čovjeka iz sela Riđana, po prezimenu Trifunovića, koji ima šezdeset i dvoje čeljadi, među kojima je trinaest žena sa muževima i dvije udovice. O Božiću i o krsnom imenu i kad koga žene sastanu se svi u kući, a onako žive po planini i po polju, a starešina ponajviše u mlinu. Ova kuća ima oko hiljadu i četiri stotine koza i ovaca, do pedeset goveda i četrnaest konja, i plaća na godinu dvadeset i jedan talijer travarine i oko trideset talijera u ime desetka.” (Karadžić, 1867, str. 237).

Dakle, srpsko seljaštvo pod Turcima (ili u austrougarskim vojnim krajinama) je živelo uglavnom u porodičnim zadrugama koje su brojale i po nekoliko desetina članova. U njima se osećala veća bezbednost života i imanja. Osim toga, one su predstavljale pogodnu formu „ekonomisanja”: bolje je korišćena radna snaga kao i poljoprivredne sprave; porez i druge dažbine su odmeravane prema „kući“, tj. domaćinstvu predstavljenom kroz porodičnu zadrugu. Po ukidanju turskog feudalizma ove zadruge su počele naglo da se raspadaju. Tome je doprinelo i tadašnje privredno zakonodavstvo (naročito Građanski zakonik). Kao posledica ovog procesa, ogromna većina seljaštva u Srbiji već krajem 19. veka je živela u inokosnim porodičnim domaćinstvima, mada su se očuvale i mnoge porodične zadruge. Na primer, 1893. godine zabeležena je sledeća struktura seljačkih domaćinstava: sa 6-10 članova bilo je 132.880; preko 10 članova 31.099; preko 20 članova 1.904 domaćinstva (Blagojević, 1994, str. 8).

Postojeća društveno-ekonomska i politička stvarnost, u kojoj je bilo najteže sitnim zanatlijama u gradu i sitnim seljacima u selu, zaokupila je pažnju mnogih javnih, manje ili više poznatih poslenika u Srbiji. Dobar deo njih je video izlaz iz teške situacije zanatlija i seljaka u udruživanju kroz zadružne organizacije. Među najznačajnijim imenima koja su ostavila veliki trag u ovoj fazi zadružnog pokreta u Srbiji nalaze se Svetozar Marković i Mihailo Avramović.

Svetozar Marković (1846-1875) je na javnoj sceni proveo samo oko desetak godina (umro je sa nepunih 29 godina). U toku tog kratkog perioda imao je snažan uticaj na zadružni pokret ne samo u tadašnjoj Srbiji, već i u Vojvodini. Ideje Svetozara Markovića imale su direktni ili indirektni uticaj ne samo na početak zadružnog pokreta u Srbiji, već i na njegove dalje tokove. Sam zadružni pokret na tlu Srbije otpočeo je u oblasti zanatstva već početkom 1870-ih u obliku različitih „družina“.

Prva stolarsko-bravarska družina osnovana je u Beogradu marta meseca 1870. godine. Sam početak je bio težak jer je „družinu“ osnovalo svega pet članova koji su u nju uneli 35 hiljada groša u novcu i materijalu (obavezni ulog je bio pola u novcu, pola u materijalu, a vrednost jednog udela iznosila je 100 dinara). Posle nešto više od godinu dana postojanja „družina“ je imala šest članova i kapital od 86 hiljada groša. Prema Statutu „družina“ je mogla podizati zajam od svojih članova ili od trećih lica. Članovi su za podignuti zajam jemčili čitavom svojom imovinom.

Cilj ove organizacije zadružnog tipa je „uzajamno pomaganje u preduzećima svog zanata i osiguranje budućnosti svoje i svojih članova“. Organi upravljanja su skupština i „upravljajući odbor“. Podela dohotka je vršena na „ravne delove“. Posle Prve stolarsko-bravarske družine u Beogradu javljaju se i druge proizvođačke zadruge među zanatlijama: *Prva obučarska družina* (novembar 1870), *Prva krojačka družina* (februar 1871) sa 16 članova, *Prva opančarska družina* (februar 1871) sa 30 članova i 50 uložениh dukata i druge. Gotovo u isto vreme sa ovim proizvođačkim družinama javile su se i potrošačke, čiji je cilj bio zajedničko snabdevanje po nižim cenama. Svi članovi su imali jednaka prava (princip demokratičnosti), ali i obavezu da kupuju robu u svojoj organizaciji. Zadruga je poslovala i sa nečlanovima, ali oni nisu imali pravo na podelu dobiti. Inače, podela dobiti je vršena na „dva ravna dela“: prema ulozima i kupovini članova u zadružnoj prodavnici. Osnovnu imovinu zadruge činili su obavezni udeli i rezervni fond.

Što se tiče sudbine ovih prvih zadružnih oblika u Srbiji koji se vezuju za ideje Svetozara Markovića važno je istaći da je najveći deo nestao ubrzo po osnivanju. Razlozi za to su brojni: neki od njih nalaze se u samim organizacijama, dok su drugi van njih vezani za opšte prilike u ondašnjoj Srbiji. Ipak, najznačajniji razlog propadanja ovih zadružnih organizacija nalazi se u sistemu podele dohotka na „ravne delove“ koja nije delovala stimulatивно na članove zadruga. Osim toga, većina družina nije raspolagala potrebnim fondovima bez kojih je nemoguće voditi

ekonomsko preduzeće. Neke od proizvođačkih družina koristile su najamnu radnu snagu uz nisku nadnicu. U nekim od potrošačkih zadruga javila se tendencija odstranjenja ekonomski slabijih članova. U ovim zadrugama nedostajalo je pravo obrazovanje članstva. Među ostalim (spoljnim) uzrocima propadanja ovih prvih gradskih zadruga navodi se politički pritisak vlasti koja je u njima gledala opasan oblik revolucionarne delatnosti Svetozara Markovića.

Zemljoradničko zadrugarstvo na području tadašnje Srbije javlja se nešto kasnije od zanatskog i potrošačkog koje se vezuje za gradsku sredinu. Prve pojave udruživanja u poljoprivredi javljaju se u drugoj polovini 1880-ih. U to doba poljoprivreda Srbije je prolazila kroz duboke ekonomsko-socijalne promene: napuštanje jednog sistema (feudalnog) i prelazak na novi (kapitalistički) sistem; prelazak sa ekstenzivne na intenzivnu poljoprivredu; napuštanje naturalnog i sve veća orijentacija na novčani način privređivanja, što podrazumeva veću upotrebu kapitala i tržišnu utakmicu. Najveći deo seljaka mogao je doći do potrebnog kapitala pod vrlo teškim uslovima kod seoskih i gradskih zeleniša. U to vreme mnogi učeni ljudi na selu ukazuju na prezaduženost seljaka.

Tokom 1880-ih bilo je više značajnijih pokušaja formiranja zadružnih organizacija: 1886. godine osnovano je *Poljoprivredno udruženje* za nabavku i rasprostranjenje poljoprivrednih sprava u Jagodini; 1889. godine u Beogradu je formirana *Pčelarsko-voćarska zadruga*; iste godine (1889) u Negotinu je osnovana *Krajinska vinogradarska zadruga*. Ipak, sve su ovo bili pokušaji, jer su se organizacije ubrzo gasile. Stoga će u istoriji srpskog zemljoradničkog zadrugarstva kao prva zadruga ostati zabeležena ona koja je osnovana u selu Vranovu kod Smedereva 1894. godine, a čije osnivanje se vezuje za ima Mihaila Avramovića.

Mihailo Avramović (1864-1946) je, bez sumnje, najznačajnije ime ne samo početne faze zadružnog pokreta u Srbiji, već verovatno i do naših vremena. Vreme u kome Mihailo Avramović stupa na javnu životnu scenu predstavlja jedno od najinteresantnijih perioda srpske istorije kako u ekonomsko-socijalnom i političkom domenu, tako i u svim drugim domenima. To je vreme kada je novo-prodirući kapitalizam pokazivao svoje lice surovosti u rušenju svega što je odudaralo od pravila onih koji su težili brzom i lakom bogaćenju. Sve što nije bilo na njihovoj strani proglašavano je za „crvenjaštvo” ili „komunstvo”. U biografskom delu Mihaila Avramovića to vreme se opisuje kao vladavina „belog terora”:

hapšenja, proganjanja, i čak ubijanja bila su na dnevnom redu svugde. Radikalna stranka, ideološki naslednik Svetozara Markovića, uspeva uz saradnju svih onih koje je reakcija proganjala da izvrši proboj. „Borba nije vođena samo kroz parlament, gde su opozicioni poslanici moralno mrcvareni, niti kroz listove, koje je ćudljiva nazadnjačka cenzura desetkovala, već i kroz neposrednu borbu u narodu, kroz masovne pokrete: Crveno barjače kragujevačko, Zaječarska buna, Krajinska buna... I nije pomogla upotreba najbrutalnijih sredstava, nisu zaplašila ni proganjanja, ni apse, ni ubijanja čak. Žrtava je bilo bezbrojnih, ali odlučnost nije malaksala. Reakcija je bila savladana, demokratija je pobedila“. Sve ovo zabeleženo je i izgovoreno u sklopu životopisa Mihaila Avramovića povodom proslave njegove sedamdesetogodišnjice 9. decembra 1934. godine.

Mihailo Avramović, kao završeni đak beogradske trgovačke akademije, svoj radni vek je započeo u Beogradskoj zadrugi, a potom u Klasnoj lutriji i nekim drugim kreditnim institucijama, gde neposredno sazna je važnost uloge kredita u narodnoj privredi. Kao dete sa sela dobro je upoznao nevolje seljaka. Verovatno je ova činjenica uticala na njegovo dalje životno opredeljenje - da se bavi problemima sela i seljaka.

Po povratku iz inostranstva on stupa na dužnost upravnika Podunavske okružne zadruge u Smederevu - jedine ostvarene tačke programa Svetozara Markovića. Pod njegovim rukovodstvom ova ustanova je reorganizovana tako da dobija karakter jedne popularne banke kakvih je tada dosta bilo u Evropi, naročito u Italiji.

Reorganizacija Podunavske okružne zadruge je predstavljala pokušaj da se gradski kredit preuredi „za malog čoveka i sa sela i iz grada“, tako što bi se iz kreditne službe eliminisao profit, čime bi sam kredit dobio prevashodno socijalnu sadržinu. U preuređenim Pravilima ove zadruge stoji kao tačka 1: osniva se kooperativno udruženje za zemljoradnički kredit pod imenom „Podunavska okružna zadruga“. U opisu predmeta poslovanja nalazi se čitav niz novih poslova do tada nepoznatih u srpskim kreditnim institucijama. Među te novine spadaju i sledeće: zajmovi na čast; zajmovi na solidarne obaveze seoskih kreditnih zadruga „čije će osnivanje i rad Podunavska okružna zadruga potpomagati moralno i materijalno“; zajmovi za solidarne obaveze zemljoradnika; tekući računi zemljoradnicima na lično, solidarno jemstvo, na pokretnu ili nepokretnu zalogu; zajmovi na zalogu hrane i drugih

zemaljskih proizvoda; obezbeđenje useva; eskontovanje varanata svojih sopstvenih ili tuđih slagališta, dažka sitna štednja itd.

Ovaj pokušaj preuređenja jedne gradske kreditne ustanove nije uspeo, jer je ona bila vlasništvo samoupravnog okružnog odbora Podunavskog okruga. Uprava ustanove, koju su većinom činili trgovci, nije mogla da shvati predlagane novine, a ponajviše u onome delu koji se odnosio na kreditiranje seljaka i to još bez težnje za profitom. Ali nova pravila ove ustanove koja je sačinio Mihailo Avramović pokazuju da je u njemu već tada bila formirana jasna misao o zemljoradničkom zadrugarstvu i zadružnom kreditu. Tu misao, kao zrelu, on je doneo iz Evrope koja je takvu uspešnu praksu već imala.

Posle propalog pokušaja sa Podunavskom okružnom zadrugom Avramović se svom snagom i entuzijazmom okreće drugom poslu. U mislima mu je iskustvo Rafajzenovih poljoprivrednih kreditnih zadruga koje je dobro proučio u Nemačkoj i Italiji. Takođe, ima ideje o sindikalnim nabavno-prodajnim zadrugama za seljačka gazdinstva sa kojima se susreo u Francuskoj. Od tada, pa sve do kraja svog dugog i plodnog radnog veka, Avramović se ispoljava u dvostrukom smislu - kao praktičar koji pokreće osnivanje zadruga učestvujući u tome lično, i kao pisac - teoretičar koji je ostavio duboke tragove u zadružnoj teoriji ne samo na južnoslovenskim prostorima, već i daleko šire u međunarodnim razmerama.

Svoju praktičnu aktivnost na selu Avramović je otpočeo obraćanjem seljacima: „**vaš uspeh je u vama samima i vi ćete od sebe samih dati i sredstva da do uspeha dođe**”. Seljaci su to sa nerazumevanjem slušali, jer su očekivali pomoć sa druge strane. Proročanske reči Avramovića „da iz svojih sredstava spaseš sebe sama” biće shvaćene tek kasnije kada će (posle prvog zdravo-rođenog čeda, zadruga u Vranovu) on uspeti takoreći da protka celu zemlju jednom mrežom zadruga. Tada će seljaci definitivno shvatiti Avramovićevo geslo: „Narode, uzmi svoje poslove u svoje ruke”.

Zadruga za međusobno pomaganje i štednju u Vranovu (koja je kasnije promenila naziv u „Vranovska zemljoradnička zadruga”) se smatra prvom zadrugom ove vrste u Srbiji. Smederevo sa okolinom u to vreme je bilo jedno od najrazvijenijih područja u Srbiji. Seljaci u bližoj i daljoj smederevskoj okolini su ipak bili prezaduženi. To je jedan od glavnih razloga što su ovde, pre nego u drugim krajevima, ideje Mihaila Avramovića o zadrugarstvu prihvaćene. Selo Vranovo je bilo jedno od

naprednijih. Smešteno u ravnici pored Morave, blizu nekadašnjeg Carigradskog drumu, udaljeno je oko desetak kilometara od Smedereva. U njemu se oseća uticaj ovog grada kao važnog ekonomskog, posebno trgovačkog, i kulturnog centra ondašnje Srbije. I u samom Vranovu bilo je dosta seoskih gazda, trgovaca i zelenaša koji su od lokalnih seljaka jeftino kupovali poljoprivredne proizvode i davali im pozajmice uz visoke kamatne stope. Uprkos mnogih nerazumevanja oko same suštine zadruga, ideje Mihaila Avramovića, koje je on propagirao u čitavoj okolini Smedereva, ovde su definitivno našle svoje plodno tlo.

Zadruga je registrovana zvanično 29. marta (po starom kalendaru) u sudu u Smederevu. Utemeljena je na osnovu Ugovora (odnosno Pravila zadruga) koji je pri osnivanju zadruga potpisalo 32 člana. Kao organi zadruga predviđeni su: Skupština, Upravni i Nadzorni odbor i sekretar-knjigovođa.

Iz Pravila zadruga se vidi da je osnovni cilj ove zadruga bio „da nabavi svojim članovima novac za poljoprivredne radove, da razvija i odomaći svest o štednji između njih, te da na taj način utiče na popravku njihovog materijalnog stanja... zaključuje zajmove na osnovu solidarne obaveze svojih članova i da prima štedioničke uloge, kako od svojih članova tako i od drugih lica.” (Pantić, Nikolov, 1994, str. 203).

Potreban kapital za rad zadruga formiran je na osnovu udela članova zadruga (čija visina je zavisila od imovinskog stanja svakog člana) i zaduženjem u visini od 8 hiljada dinara kod Smederevske okružne banke. Uvećanje kapitala zadruga teklo je i po osnovu stalne štednje članova zadruga i po osnovu kamata na odobrene kredite. Pozajmice zadrugarima su davane najduže na rok od dve godine. Pozajmljena sredstva su mogla biti korišćena samo za određene namene. Kredit sa kamatom se vraćao tromesečno ili šestomesečno. Neuredne platiše su, pored sudskog gonjenja, bile sankcionisane isključenjem iz članstva zadruga. Sankcije isključenja iz zadruga predviđene su za „pijanstvo, kartanje, krađu, prevaru, ubistvo i druga rđava dela”.

U svom radu „Vranovska zemljoradnička zadruga” se strogo pridržavala osnovnih zadružnih principa kao što su: demokratičnost (jednako pravo glasa i učešća u donošenju važnih odluka); solidarna odgovornost (zadrugari svojom imovinom odgovaraju za obaveze zadruga); sloboda ulaska i izlaska (u zadrugu su mogla da se učlane sva lica sa određenog područja koja prihvataju Pravila zadruga); regulisana

podela dobiti (usmeravana u fond zadruge) i besplatno obavljanje funkcije (plaćena je bila samo funkcija sekretara-knjigovođe).

Na kraju, treba istaći da prvi proboj zadruga na srpsko selo nije od svih dočekan radosno. Sama seljačka sredina je imala određenu skepsu prema zadrugarstvu iz razno-raznih razloga. Naravno, ni seoske gazde nisu bile oduševljene.

Kao što je već u prethodnom tekstu navedeno, posle zadruge u Vranovu osnivaju se iste kreditno-štedne zadruge Rajfajzenovog tipa prvo u okolini Smedereva, a potom i širom Srbije. Posle ovog prvog talasa kreditno-štednih zemljoradničkih zadruga niču i brojne *specijalizovane zadruge*. Kao primer može se navesti „Vinogradarsko-voćarsko udruženje” u Sićevu 1895. godine iz koga je već 1899. godine nastala „Poljoprivredna podružina”. Dosta je pisano kako su u srpskim selima nicali raznovrsne zadruge koje su imale i lekare i dečija obdaništa. Dakle, bilo je različitih zadruga svuda tamo gde su se našli umni ljudi koji su sledili ideje zadružnog pokreta, sarađujući na delu sa najvećim protagonistom tih ideja Mihailom Avramovićem.

7.2. Karakteristike razvoja kooperativa u zajedničkoj državi Južnih Slovena

Razvojni put zadrugarstva u Vojvodini i tadašnjoj Srbiji do stupanja u zajedničku državu (Kraljevinu SHS) tekao je donekle u različitim uslovima - što je detaljnije prikazano u prethodnom tekstu. No, nezavisno od toga zadružni pokret je rezultirao u mreži zadružnih institucija koje su ublažavale posledice početnog kapitalizma koji je u primitivnom ruhu prodirao u oba područja. U vreme kada je među zanatlijama i seljacima bilo malo školovanih ljudi zadruga je, kao privredna institucija, ali i kao vaspitna škola, ušla u liberalnu privredu. Zadružni pokret je zaživeo i uspešno se razvijao zahvaljujući zajedničkom naporu naprednijih privrednika i inteligencije koja je svesrdno pritekla u pomoć stavljajući svoje znanje na uslugu seljacima, zanatlijama i drugim privrednicima. Zadrugarstvo je tako postalo ne samo privredni pokret, već i pokret za prosvetčivanje naroda. Mada je puštalo sve dublje korene u takoreći sve privredne oblasti, zadrugarstvo je ipak je ono imalo najveći značaj za poljoprivredu u oba područja.

Priključujući se zadružnom pokretu seljak je dobio svoju organizaciju s punim poštovanjem privatne svojine nad zemljištem - što je za njega bilo važnije takoreći od samog života. U svakom obliku udruživanja seljak se držao gesla „**ne ispuštaj, Srbine, zemlju iz šaka**”, jer ona je od pramajke bogatstva postala večita majka opstanka ne samo seljaka, već i svih ljudi sa kojima seljak živi na određenom prostoru (Zakić Z, 2017, str. 36). Zadruga, kao organizacija samopomoći, omogućila je seljaku da se, u neminovnoj orijentaciji na tržište, oslobađa zelenaških dugova. Suprostavljajući se bankokratiji i zelenaštvu zadruga je omogućila malom i srednjem poljoprivredniku da uspostavi prirodni odnos između rada i kapitala (živi i ekonomski slab čovek stavlja se ispred mrtvog kapitala). Na taj način su, među udruženim ljudima, praktikovani osnovni zadružni principi koje su postavili Ročdelski pioniri. Pored toga, ovakvo zadrugarstvo je predstavljalo socijalni most između seoskih zajednica koje počivaju na tradiciji i moderne države koja više traži nego što pruža čak i organizovanom seljaku. Kroz zadrugu seljak se pripremao za demokratiju koja nije posmatrana samo sa političke strane. Ova vrsta demokratije se stiče vaspitanjem, negovanjem građanskih vrlina, te razvijanjem smisla i osećaja za odgovornost u zadruzi i zadružnom radu, težeći da se zemljoradnik podigne do šireg shvatanja njegovih prava i dužnosti, i do jasnije svesti o ulozi koja mu pripada u državi. To je suština zadružne demokratije, ali i seljačke demokratije. Kao takva, seljačka demokratija se ne sastoji samo u individualnoj slobodi zemljoradnika. Rečju, ta demokratija znači da seljački narod udružen u instituciji, koju je sam stvorio (zadruzi), „uzme svoje poslove u svoje ruke”, da uz pomoć vođstva koje je sam birao i smenjivao upravlja tom institucijom, kao i poslovima u njoj, s punom odgovornošću, te da sam u njoj aktivno sarađuje za opšte, zajedničko dobro. To je izraz radne i stvaralačke demokratije u kojoj sloboda treba da bude udružena sa efikasnošću, sa praktičnim rezultatima ostvarenim kroz bolje privredne poslove u procesu preobražaja poljoprivrednog gazdinstva koje se neminovno usmerava na tržište. Na ovaj put se krenulo sa geslom: „**vera u Boga i zadružna sloga su spas seljaka**”.

Dakle, zadruga je kod seljačkog naroda trebalo da stvori svest o njegovoj snazi kako bi se što manje obraćao državi za pomoć. Računajući prevashodno na same sebe, na svoje zajedničke sporazume i napore od zadrugara se očekivalo da od države (vlasti) traže zaštitu i podsticaj za svoj rad samo kada je to neminovno. Time su zadrugari proglašavani za

nosioce novih ideja, za predstavnike novog doba koje donosi zadrugarstvo kao paralelna alternativa rađajućem kapitalizmu. Sve to su ideje zadružne demokratije koje je tek trebalo ostvariti. Zadrugarski svet je nudio nešto različito od kapitalističkog sveta: ne traži se preterano bogatstvo za pojedinca; ideal je pristojan život, život kakav kultura prosvećene mase označava za pristojan - koji se ostvaruje ne oduzimanjem tuđe imovine, već odbranom onoga što ljudi steknu svojim radom. Na ovakvim temeljima izgrađivano je zadrugarstvo u oba područja, tada razdvojenih, naših zemalja - Vojvodine i Srbije. Naravno, bilo je tu i razlika koje su proizilazile, između ostalog, i iz primene različite zakonske regulative (u Vojvodini zadruge su osnivane i funkcionisale prema austrougarskom „Trgovinskom zakonu” koji je imao posebno poglavlje o privrednim zadrugama, a Srbija je imala svoj “Zakon o zemljoradničkim i zanatskim zadrugama” iz 1898. godine).

Trgovinski zakon (1875) je tretirao zadrugu kao „društvo koje ima neograničen broj članova, nastalo da uz zajedničko vođenje poslova (preduzeća), a na temelju uzajamnosti, unapredi kredit, privredu i gospodarski rad svojih članova”. To uključuje sledeća društva: za kredit i uzimanje preduma; za zajedničku nabavku sirovina; za držanje zajedničkih skladišta; društva potrošača; društva za zajedničku gradnju kuća; uzajamna osiguravajuća društva i dr. Za razliku od akcionarskih društava „kooperativna društva” se baziraju na udruživanju lica, a ne kapitala. Kapital je samo osnova za raspodelu ostvarenih viškova, dok se pravo upravljanja ne vezuje za njega već za princip jednakosti (jedan član - jedan glas). U pogledu regulisanja načina učlanjenja u kooperativno društvo, Zakon se nije mešao. To je regulisano pravilima samog društva, kao i način upravljanja društvom i način raspodele dobiti. Zakonom nije preciziran viši stepen kooperativnog organizovanja, mada je ostavljena mogućnost da se kooperative, ako imaju interesa, udružuju u saveze. Ta mogućnost je iskorišćena tako da je 1897. godine osnovan Savez srpskih zemljoradničkih zadruga sa sedištem u Zagrebu.

Prve zadruge u Srbiji, u nedostatku odgovarajuće zakonske regulative, osnivane su prema pisanim ugovorima koji su međusobno zaključivali zadrugari overavajući ih u nadležnim sudovima. To je svakako bila jedna smetnja na putu formalno-pravnog i organizacionog postavljanja zadruga. Ove teškoće su ublažene formiranjem Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga u Smederevu 1895. godine koji je mogao, između ostalog, da ubrza donošenje odgovarajuće zadružne

regulative - što je i postignuto usvajanjem Zakona o zemljoradničkim zadrugama 1898. godine. Time su stvoreni povoljni uslovi za brži razvoj zemljoradničkog zadrugarstva (što se ogledalo u porastu broja kreditnih zadruga), ali i za pojavu novih zadružnih oblika (nabavno-prodajne, specijalizovane proizvođačko-prerađivačke - naročito u vinogradarstvu, mlekarske i dr). U ondašnjoj Srbiji najviše su zastupljene zemljoradničke kreditne zadruge čiji brojčani rast se može videti iz priložene tabele.

Tabela 7.1 Zemljoradničke kreditne zadruge u Srbiji

Godina	Broj zadruga	Godina	Broja zadruga
1894	5	1904	429
1895	12	1905	525
1896	17	1906	573
1897	50	1907	629
1898	109	1908	654
1899	167	1909	683
1900	244	1910	694
1901	259	1911	672
1902	300	1912	672
1903	429	1913	782

Izvor: Vek i po zadrugarstva, 1995, str. 18.

Pored zemljoradničkih kreditnih zadruga Srbija je uoči prvog svetskog rata imala oko 200 drugih zadružnih organizacija, uglavnom za zajedničku nabavku robe. Gledano u celini, zemljoradničko zadrugarstvo u Srbiji uoči izbijanja prvog svetskog rata je obuhvatalo oko 17% seoskih domaćinstava.

Posmatrano preko geneze razvoja zadružnog pokreta pada u oči da je on u Vojvodini otpočeo preko poljoprivrede, a u Srbiji preko zanatstva. Međutim, u oba područja, pre ili kasnije, akcenat je stavljen na poljoprivredu - što će ostati na ovim područjima do današnjih dana. To je i razumljivo kada se ima u vidu značaj ove privredne grane u celini, a posebno zato što je ona oduvek bila prevashodno grana sitnih i srednjih seljaka. Zadruga je bila najpogodniji oblik da pojedinačni, izolovani rad seljaka dobije neko neizbežno „zajedništvo”.

U toku prvog svetskog rata zadružna mreža (kao i druge mreže koje su u to vreme činile društveno-ekonomsku konstrukciju ondašnje

male Kraljevine Srbije) je bila takoreći pokidana. U Vojvodini je uglavnom zamrla: zadrugama, koje su u naslovu imale reč „srpske”, bio je zabranjen rad. Nakon rata, po ujedinjenju u zajedničku državu, Kraljevinu SHS, trebalo je mnogo rada na obnovi zadrugarstva. Počelo je, simbolično, osnivanjem *Glavnog zadružnog saveza*. Zadružni pokreti Vojvodine i Srbije u ovaj savez su uneli svoju tradicionalnu i noviju zadružnu politiku koja je počivala na dva različita zakonska akta. Ostali osnivači Saveza su takođe u njega uneli svoje zadružne tekovine sa nadom da će kroz zajednički zadružni sistem (vertikalno udruživanje) uskoro doći do novog, jedinstvenog zakonodavstva koje će, pre svega regulisati odnose zadruga i države.

Glavni zadružni savez je stvoren 14. juna 1919. godine. U njegovom formiranju učestvovalo je 11 zadružnih saveza: Glavni savez srpskih zemljoradničkih zadruga - Beograd; Zadružni savez - Split; Savez srpskih zemljoradničkih zadruga - Zagreb; Savez srpskih zemljoradničkih zadruga - Sarajevo; Savez srpskih privrednih zadruga primorja - Dubrovnik; Savez slovenačkih zadruga - Ljubljana; Zadružni savez - Celje; Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo - Zagreb; Središni savez hrvatskih seljačkih zadruga - Zagreb; Zadružni savez - Ljubljana. Zadatak Glavnog zadružnog saveza bio je da udruži sve zadružne organizacije u Kraljevini SHS, da zastupa i štiti interese i unapređuje celokupno zadrugarstvo.

Glavni zadružni savez je učlanjen u Međunarodnu kooperativnu alijansu na ICA Kongresu u Gentu 1924. godine čime je prestalo zvanično članstvo Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga u ovoj međunarodnoj zadružnoj organizaciji (koje je trajalo od 1895. godine).

Glavnom zadružnom savezu je bila namenjena privredna i prosvetiteljska uloga u procesu objedinjavanja zadružnog sistema na celokupnom državnom prostoru. Naročito se to odnosilo na zadružni sektor u domenu poljoprivrede. U vreme održavanja prvog Kongresa zadrugarstva 1919. godine, kada je još uvek bilo živo oduševljenje narodnog ujedinjenja, nije bilo teško privoleti regionalne zadružne ustanove da se povežu u jedan zajednički savez. Zamisao je bila da bi njegova organizacija mogla da posluži kao dobar primer u sklopu celokupnog državnog ustrojstva nove zajednice jugoslovenskih naroda. U tom kontekstu sagledavana je mogućnost da zadrugarstvo u Kraljevini SHS bude glavni stožer privrednog i kulturnog napretka naroda kao što je

to bilo u Češkoj, Poljskoj i Nemačkoj. Međutim, svako je nastojao da zadrži više autonomije nego što je želeo zajedništva - što se odrazilo i u dugom čekanju na donošenje jedinstvenog zadružnog zakona (1937).

Na dalje, posleratne, tokove razvoja zadrugarstva u Vojvodini značajno je uticala *agrarna reforma* koju je otpočela nova država. Rasparčavanjem su smanjeni veleposedi da bi zemljište bilo dodeljeno kolonistima-dobrovoljcima, učesnicima u ratu. Time je smanjena mogućnost postojećih zadruga da uzimaju zemljište u arendu (zakup), zbog čega su mnoge zadruge ove vrste prestale sa radom. Siromašni starosedeoci su ostali i bez svojih zadruga za arendu i bez mogućnosti da svoj vlastiti posed uvećaju preko agrarne reforme (iz zemljišnog fonda). S druge strane, kolonisti kojima je dodeljeno zemljište iz fonda agrarne reforme često su naseljavani na pustare bez potrebnih sredstava za rad. Uz to, nisu imali ni navike za rad u novim uslovima. Da bi se, koliko toliko, prevazišli ovi problemi pokrenuto je osnivanje tzv. agrarnih zajednica.

Pošto su kolonisti dobijali zemljište bez potrebnih poljoprivrednih sprava, agrarne zajednice su zamišljene kao organizacije koje će pridošle koloniste prihvatiti i pomoći im da se konsoliduju: pomoć u postavljanju temelja poljoprivrednog gazdinstva; nabavka osnovnih poljoprivrednih alatki; nabavka stoke; pomoć pri podizanju kuće i pratećih objekata u ekonomskom dvorištu. Ove zajednice na teritoriji Vojvodine su odigrale pozitivnu ulogu u procesu prilagođavanja kolonista novim uslovima rada i života.

Žitarske zadruge se svrstavaju među najzastupljenije zadružne oblike u Vojvodini između dva svetska rata. Po ulasku Vojvodine u novu državu Kraljevinu SHS mnoge od ovih zadruga su se uključile u Glavni savez srpskih zemljoradničkih zadruga sa sedištem u Beogradu (posle kongresa u Petrovaradinu 1923) koji je imao filijale u Novom Sadu i Zagrebu. U periodu između 1920-ih i 1930-ih godina u Vojvodini su osnivane brojne žitarske zadruge (Velika Kikinda, Srbobran, Bačko Gradište, Ruma i dr). Mada su ubrajane u specijalizovane proizvođačko-preređivačke zadruge one su se bavile prevashodno zajedničkom prodajom žita. Njihov značaj je porastao naročito u vreme donošenja Zakona o izvanrednom kreditu za organizaciju izvoza poljoprivrednih proizvoda (1930), a potom i Zakona o državnom monopolu za izvoz pšenice, raži i brašna (1931). Na osnovu ovoga poslednjeg zakona formirano je privatno akcionarsko društvo za izvoz zemaljskih proizvoda Kraljevine Jugoslavije (PRIZAD). Za kupovinu žita PRIZAD je dobio od

države kredit u iznosu od 50 miliona dinara. Međutim, za samu firmu je bilo neizvodljivo da kupuje žito od pojedinačnih seljaka. Upravo to je bio razlog što je podsticano osnivanje žitarskih zadruga - najviše u Vojvodini. Mnoge od ovih zadruga su imale vlastita skladišta, a bilo je i onih koje su izgradile svoje mlinove oslanjajući se na trgovinske odnose sa PRIZAD-om kao ovlašćenim izvoznikom od strane države.

Stočarske zadruge predstavljaju poseban zadružni oblik na području Vojvodine. U vreme naglog razvoja žitarskih zadruga, tj. snažne orijentacije na profitabilnu proizvodnju žita, stočarska proizvodnja u Vojvodini je bila prilično zapostavljena. Pogoršanje se osetilo naročito u vreme 1930-ih. U cilju popravljjanja ove situacije donet je Zakon o unapređenju stočarstva koji pridaje veliki značaj stočarskim zadrugama, tretirajući ih kao pogodnu formu kroz koju se mogu sprovesti državne mere za unapređenje stočarstva.

Pored glavna dva oblika zadruga u Vojvodini (žitarske i stočarske) postojale su i druge vrste zadruga - slične onima koje se u to vreme javljaju na drugim jugoslovenskim prostorima: nabavno-prodajne koje su bile manje zastupljene, vinogradarske (u Irigu, Sremskim Karlovcima i Vršcu), kudeljarske i dr.

U vreme poznatog rascepa zadružnog sistema (koji je pokrivao Glavni zadružni savez u Beogradu 1927) osnovan je Savez zemljoradničkih zadruga Vojvodine sa sedištem u Novom Sadu (1928) kome pristupa najveći broj srpskih zemljoradničkih zadruga sa područja Vojvodine. Ovaj Savez se bavio brojnim poslovima: osnivao je zadruge, vršio pregled rada i stanja zadruga i poslovnih saveza, vodio zadružnu propagandu i služio kao kreditna centrala za zadruge - svoje članice; izdavao je dva lista („Srpski zadrugar” i „Kalendar“ od 1929-1941.); organizovao je zadružnu školu kao i ekskurzije zadrugara u druge delove Srbije, Sloveniju i Čehoslovačku radi njihovog upoznavanja sa radom tamošnjih zadružnih organizacija i dr.

Kreditne zadruge su predstavljale brojčano najjaču grupu među članicama Saveza zemljoradničkih zadruga u Novom Sadu pred izbijanje drugog svetskog rata. Slično je bilo i kod asocijacije *nemačkih zadruga* (pod nazivom „Zemljoradnička centralna kreditna zadruga”) koja je 1938. godine imala u svome članstvu 364 zadruge: 168 kreditnih, 10 nabavljačkih, 10 mlekerskih, 4 vinogradarske, 111 stočarskih, 4 živinarske, 12 stambenih i 45 ostalih (Zadružni leksikon, 1956, str. 1429).

Ova centralna zadružna organizacija vojvođanskih Nemaca istovremeno je vršila ulogu revizijskog saveza i centralne kooperativne kase.

Izvan sektora poljoprivrede delovale su zanatske zadruge i zadruge državnih službenika. Oba ova zadružna oblika su bila daleko manje razvijena od ostalih oblika koji su vezani za agroprivredu.

Jedan od izrazito ograničavajućih faktora bržeg transformisanja tradicionalne u modernu poljoprivredu ondašnje Srbije je svakako nepovoljna posedovna struktura: sitna gazdinstva (do 5ha poljoprivrednog zemljišta) čine blizu dve trećine svih gazdinstava; srednja gazdinstva (od 5-10 ha) čine oko 25%; veća gazdinstva (10-20 ha) čine ispod 9%; velika gazdinstva (20-100 ha) čine manje od 2%, dok je onih iznad 100 ha neznatan procenat - svega 0,02% (Pavlović, 1994, str. 30). Interesan je podatak da je nakon skoro jednog veka posedovna struktura gazdinstava ostala slična ili čak nepovoljnija (2012): mikrogazdinstva (manje od 5ha) čine oko 76%; mala gazdinstva (5-20ha) čine 19,5%; srednja (20-100ha) blizu 3% i velika iznad 100ha 0,2% (videti više: Zakić V, Zakić Z, Mirović, 2014, str 192).

Posleratni oporavak i dalji razvoj zemljoradničkog zadrugarstva Srbije u okviru nove državne zajednice Južnih Slovena obeležava nekoliko tipičnih pokazatelja: neposredno posle rata forsirana je obnova kreditnih zadruga uz izraženu ispod tendenciju sve do 1933. godine; nabavno-prodajne zadruge imaju izrazitiji uzlazni trend tokom krize počev od 1928. godine da bi posle 1933. godine preuzele vodeće mesto u ukupnom broju zemljoradničkih zadruga. U uslovima privredne krize došlo je do ubrzanijeg razvoja i ostalih vrsta zadruga među kojima su najbrojnije specijalizovane poljoprivredne proizvođačko-prerađivačke zadruge, zdravstvene zadruge, studentske (studenti i profesori Univerziteta u Beogradu su osnovali prvu zadrugu ove vrste 1931. godine pod nazivom „Samopoć”) i dr. Kako se kretao broj zadružnih organizacija u Srbiji tokom perioda između dva velika rata može se videti iz priložene tabele (7.2).

Kreditne zadruge su u Srbiji imale vodeće mesto (mada sa silaznim trendom) sve do 1934. godine da bi 1939. godine zahvatale manje od jedne trećine ukupnog broja zadruga. Nezavisno od naziva one nisu nikada bile isključivo kreditne zadruge, već su predstavljale više tip multifunkcionalnih zadruga koje su se bavile, između ostalog, i nabavkom potrebnih sredstava za poljoprivredna gazdinstva. Jedna od bitnih karakteristika ovih zadruga bila je u tome što one nisu delile ostvarenu

dobit svojim članovima pošto su višak prihoda unosile u rezervni fond koji je bio namenjen za pokriće eventualnih gubitaka zadruga, kao i za dodeljivanje nagrade uspešnim zemljoradnicima - članovima zadruga, zatim dobrim štedišama, dobrim majkama, dobroj deci-đacima, te za druge prosvetne i dobrotvorne svrhe. U slučaju prestanka rada zadruga ovaj fond je predavan Savezu srpskih zemljoradničkih zadruga koji ga je usmeravao na osnivanje novih zadruga istog tipa, prevashodno u mestu gde je do tada poslovala ugašena zadruga.

Tabela 7.2 Vrste zadružnih organizacija u Srbiji tokom međuratnog perioda

Godina	Različiti oblici zadruga						
	Kreditne		Nabavno-prodajne		Ostale		Ukupno
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	
1920	800	55	621	42	47	3	1468
1921	808	52	694	44	61	4	1563
1922	1258	62	700	35	62	3	2020
1923	1227	61	716	36	63	3	2006
1924	1220	61	708	36	65	3	1993
1925	1181	60	707	36	72	4	1960
1926	1165	59	718	37	74	4	1957
1927	1183	60	727	37	66	3	1976
1928	1059	57	746	39	85	4	1890
1929	1087	55	806	40	102	5	1995
1930	1187	53	880	40	152	7	2219
1931	1096	48	903	40	287	12	2286
1932	1139	45	1018	41	352	14	2509
1933	1173	43	1153	42	394	15	2720
1934	1156	40	1325	45	425	15	2906
1935	1109	37	1424	48	446	15	2979
1936	1109	35	1558	49	490	16	3157
1937	1096	33	1632	49	595	18	3323
1938	1098	31	1731	50	654	19	3483
1939	1077	29	1819	50	751	21	3647

Izvor: Pavlović, 1994, str. 31

Budući da su ove zadruge imale stalni problem finansijskih sredstava donet je *Zakon o poljoprivrednom kreditu* (polovinom 1925). Ovaj zakon je predviđao osnivanje novog tipa kreditnih zadruga koje su

zamišljene kao osnovne ćelije novog sistema kreditiranja poljoprivrede. Cilj je bio racionalno opskrbljivanje zemljoradnika potrebnim kreditnim sredstvima na zadružnoj osnovi i uz državnu podršku. To je podrazumevalo da se i ranije osnovane kreditne zadruge moraju prilagoditi uslovima koje propisuje ovaj zakon. Novi zadružni sistem su činile mesne i oblasne zadruge pod vrhovnom upravom *Direkcije za poljoprivredni kredit* kao samostalne ustanove (osnovana već u početku primene Zakona o poljoprivrednom kreditu). Direkcija je imala sledeće zadatke: (1) upravljanje sredstvima dodeljenim od države i poverenim na korišćenje (čuvanje) od strane oblasnih zadruga i drugih organizacija; (2) dodela (odobravanje) kredita oblasnim zadrugama, centralnim savezima zemljoradničkih zadruga i poljoprivrednim društvima; (3) kontrola korišćenja dodeljenih kredita; (4) staranje o primeni Zakona. Nažalost, Direkcija je delovala svega četiri godine, da bi 1929. godine bila ukinuta tako što je cela aktiva predata *Privilegovanoj agrarnoj banci* koja je osnovana iste godine. Banka je preuzela kreditiranje mesnih kreditnih zadruga preko Glavne zadruge za poljoprivredni kredit (osnovana 1935. godine u okviru Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga koji je reorganizovan posle Jagodinskog kongresa). *Glavna zadruga za poljoprivredni kredit* bila je zamišljena kao poslovna centrala zemljoradničkih kreditnih zadruga okupljenih oko Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga. Kasnijom izmenom Zakona ova zadruga je pretvorena u *Zemaljski savez zadruga za poljoprivredni kredit*, a bivše Oblasne zadruge su pretvorene u Banovinske zadruge locirane u Beogradu, Zagrebu, Sarajevu, Nišu i Skoplju.

Osnovne karakteristike novih kreditnih zadruga (čiji je zadatak, prema Zakonu, bio da svojim članovima daju novčane pozajmice za poboljšanje poljoprivredne proizvodnje i da primaju uloge na štednju) mogle bi se svesti na sledeće: (1) predstavljaju organizacije sa neograničenim jemstvom članstva; (2) početni kapital čine udeli članova mesne zadruge - obično jedna opština; (3) na istom području ne mogu da posluju dve zadruge (ili više) osnovane prema Zakonu o poljoprivrednom kreditu; (4) godišnji višak prihoda koji zadruga ostvari ne deli se članovima već se uplaćuje u nedeljivi i neotuđivi zadružni fond koji se, u slučaju prestanka rada zadruge, predaje na čuvanje oblasnoj zadrugi (u čijem članstvu je bila likvidirana mesna zadruga) sve do formiranja nove zadruge istog tipa, na istom području, kada se čuvana sredstva predaju toj novoformiranoj zadrugi. Osnivanje mesnih i oblasnih zadruga otpočelo je

neposredno posle primene Zakona (1927) tako da je krajem godine bilo 113 mesnih zadruga. Međutim, njihov rad je otpočeo tek 1928. godine.

Širenjem poslovanja *Privilegovane agrarne banke (PAB)* počev od 1929. godine, opada značaj kreditnih zadruga. Zastoj razvoja ovih zadruga je naročito izražen u vreme akutnosti regulisanja problema seljačkih dugova 1936. godine (Uredba o likvidaciji seljačkih dugova je istovremeno značila svojevrsnu likvidaciju kreditnih zadruga). Kreditima Privilegovane agrarne banke (PAB) trebalo je da bude obuhvaćen čitav proces reprodukcije - od setve do realizacije poljoprivrednih proizvoda. To se odnosilo na sve vrste zadruga, ali je veći akcenat stavljen na specijalizovane proizvođačke zadruge, kroz koje je trebalo forsirati „poljoprivrednu industriju”. U početku svog delovanja PAB se najviše oslanjala na mesne zadruge za poljoprivredni kredit, a kasnije je u svoje područje delovanje uključila i ostale zadružne oblike. U to vreme sve više se ispoljavao uticaj države (kroz stranačku politiku onih koji su bili na vlasti). Imajući u vidu činjenicu da je PAB otpočela svoje poslovanje u uslovima velike (svetske) krize na koju se nastavio drugi svetski rat, logičan je zaključak da ona i nije mogla dati očekivane rezultate u domenu poljoprivrednog kreditiranja. Uz to, u njenom radu je bilo dosta elemenata koji nisu bili u skladu sa ciljevima njenog osnivanja. To se odnosi, pre svega, na forsiranje hipotekarnog kredita čime su narušeni principi kreditiranja na zadružnim osnovama (na primer 1930. godine individualni hipotekarni kredit i zadružni kredit se nalaze u relacijama 61%:39%). Samim tim kredit je usmeren ka seljacima većeg poseda, dok je „srednjacima“ i sitnim posednicima kredit PAB bio manje dostupan.

Budući da su seljački dugovi postajali sve veći teret poljoprivrede (koji su kulminirali u toku svetske ekonomske krize 1930-ih) država preduzima određene mere radi popravljjanja teškog ekonomskog stanja na selu. U tom kontekstu donet je *Zakon o zaštiti zemljoradnika* (1932) i *Uredba o zaštiti zemljoradnika* (1934). Obe ove mere su svojevrsni produžetak paragrafa 471 Građanskog sudskog postupka o „zaštiti okućja” u Srbiji - tzv. paragraf narodnog blagostanja (1873). Zakonom o zaštiti zemljoradnika dva puta su odlagane javne (prinudne) prodaje pokretne i nepokretne imovine zemljoradnika. Uredbom iz 1934. godine (dopunjenom brojnim pravilnicima) razrađen je kompletan plan otplate dugova uz određene olakšice.

Uredba o likvidaciji seljačkih dugova (doneta 25. septembra 1935) nije ravnomerno tretirala sve poverioce. Velike banke (državne i privatne)

i osiguravajuća društva su maksimalno bili zaštićeni (dugovi isplaćivani u celini). Dugovi (glavnica) privatnim licima umanjeni su za 45%, dok je kod zadruga umanjeno iznosilo svega 25%. Međutim, nezavisno od smanjenja glavnice zemljoradnici su bili u obavezi da plate kamatu za ceo propušteni otplatni period. Ovako neravnomerni tretman kreditnih zadruga u Uredbi o likvidaciji zemljoradničkih dugova je doveo ove organizacije u teško stanje. Mnoge od zadruga su bankrotirale, zbog čega nisu retki oni koji su zabeležili da je ova uredba u suštini predstavljala likvidaciju zemljoradničko-kreditnog zadrugarstva. Bez sumnje tome je kumovao i raskol u zadružnom pokretu na Jagodinskom kongresu 1927. godine.

Na kraju ovog iscrpnijeg prikaza razvojne problematike kreditnih zadruga u Srbiji (naročito posle radikalnijih zaokreta sredinom 1920-ih) treba istaći činjenicu da se jedan deo predstavnika tadašnje uprave Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga otvoreno suprotstavio Zakonu o poljoprivrednom kreditu iz 1925. godine. Naime, oni su smatrali da se preko novog kreditnog sistema (kroz mesne zadruge) država previše meša u zadrugarstvo. Štaviše, novi Zakon je okarakterisan kao glavni izvor narušavanja jednog od osnovnih zadružnih principa - principa slobode formiranja zadruga. Na taj način novi zakon je shvaćen kao pokušaj etatizacije najbrojnijeg dela srpskog zadrugarstva koji je u suštini, značio stavljanje ovog zadružnog oblika pod kontrolu države i neposredno tutorstvo.

Tokom razvoja zadrugarstva nakon prvog svetskog rata došlo je stvaranja dva različita prisupa, čije suprotstavljanje je kulminiralo na čuvenom Jagodinskom kongresu 1927. godine, kada je „tihi rat” prerastao u pravi „okršaj”. Uz intervenciju pripadnika političke stranke „Savez zemljoradnika” (koju su činili bogatiji slojevi srpskog seljaštva) došlo je do smenjivanja upravnika Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga - Mihaila Avramovića koji je na ovoj funkciji bio neprekidno od 1895. godine kada je Savez i osnovan.

Na Jagodinskom kongresu prevagnula je struja zastupnika tzv. poslovnog zadrugarstva koja zadrugu posmatra isključivo kao organizaciju (preduzeće) poslovnog duha i trgovačkog morala, a odbačena je tradicionalna zadružna škola koja je preferirala tip „smederevsko-vranovske zadruge”. Paralelno sa održavanjem ovog Kongresa održana je skupština Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga u Novom Sadu na kome je takođe izabrana uprava Saveza. Obe

uprave su tvrdile da su samo one legitimne u smislu predstavljanja volje zadrugara. Tako je moralo doći do suda koji je odlučio da se Upravni odbor izabran u Jagodini „ima smatrati punopravnim-legalnim rukovodstvom“ Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, a to znači za celu Srbiju.

Rascep u zadružnom pokretu uoči velike Svetske krize, bez sumnje, je imao negativne posledice: bilo je to raskršće pokreta u kome su zemljoradničke kreditne zadruge izgubile vodeću ulogu, da bi je preuzele tzv. poslovne zadruge koje su zbog svog „trgovačkog” duha, često bile zadruge samo po imenu. Takođe, zadruge su učinile korak unazad: to su bila kapitalistička preduzeća pod zadružnom etiketom.

U njihovom poslovanju bilo je svega više nego zadružnih principa. Naročito je *narušavan princip demokratske uprave*. U tom kontekstu, kao primer ove vrste, može se uzeti i sam Zakon o privrednim zadrugama iz 1937. godine koji je stimulisao praksu nepoštovanja ovog prvog, jednog od najznačajnijih, zadružnih principa. Naime, članom 33 ovoga Zakona izričito se dopušta da *članovi proizvođačkih zadruga prilikom odlučivanja mogu imati i više glasova*, suprotno načelu jedan čovek-jedan glas. Isto tako zapaženo je narušavanje principa zadružne autonomije: ministar poljoprivrede je imao pravo nadzora nad radom Glavnog zadružnog saveza; ministar trgovine i industrije, nad radom ostalih privrednih zadruga; ministar socijalne politike i narodnog zdravlja nad radom zdravstvenih, lekarskih, apotekarskih i radničkih zadruga; ministar finansija nad radom Saveza zadruga državnih službenika.

Osnovne karakteristike promena u zadružnom pokretu Srbije tokom 1930-ih sastojale su se u sve većem prodroru „poslovnog duha” unutar zemljoradničkog zadrugarstva čiji je glavni predstavnik do tada bilo kreditno zadrugarstvo. U samom Savezu je izvršena temeljna reorganizacija: formirane su glavne zadruge kao poslovne centrale za odgovarajuće vrste zadruga - Glavna zemljoradnička nabavljачka zadruga (1929), Glavna zemljoradnička proizvođačka zadruga (1935), Glavna zemljoradničko kreditna zadruga (1935) i Glavna zemljoradnička stočarska zadruga (1932). Osnovni cilj svih forsiranih zadružnih oblika (u kojima su dominirali krupniji robni proizvođači) bio je da se postigne što veća cena i što veći promet poljoprivrednih proizvoda, a time i što veći profit.

Nabavno-prodajne zadruge u zadružnom sektoru Srbije su zauzimale drugo mesto sve do sredine 1930-ih. Od tada počinje njihov

ubrzanoj prodor. Značajnu ulogu u povećanju broja ovih zadruga, bez sumnje, odigrala je Glavna zemljoradnička nabavljачka zadruga formirana unutar Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga u okviru reorganizacije saveza koja je sprovedena nakon Jagodinskog kongresa (1927). Tokom desetogodišnjeg rada (1927-1938) nabavno prodajne zemljoradničke zadruge beleže kontinualni uspon da bi na kraju ovoga perioda predstavljale čitavu polovinu ukupnog broja zemljoradničkih zadruga u Srbiji.

Glavna zemljoradnička nabavljачka zadruga je poslovala kao zadružni grosista koristeći preimućstvo u nabavci roba, po nižim cenama, u obavljanju jeftinijeg transporta, pribavljanju povoljnijeg kredita i dr. U ovim poslovima ona je već 1930. godine preuzela kompletno tržišno odeljenje Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga. Od tada je ona, direktno ili posredno preko velikog broja stovarišta, razvijala snažnu aktivnost u domenu snabdevanja široke mreže nabavno-prodajnih zadruga (u periodu 1930-1939. godine broj zadruga-članica u Glavnoj zadruzi porastao je sa 130 na 1579). Snaga Glavne zadruge se ogledala u neprekidnom rastu sopstvenih sredstava (uplaćeni udeli i rezervni fond). Uz to, imala je 7 vlastitih stovarišta (Jagodina, Zaječar, Piroć, Šabac, Niš, Požarevac i Kragujevac). Pored snabdevačkih aktivnosti koje je obavljala za nabavno-prodajne zadruge Glavna zadruga je imala i kreditnu funkciju.

Specijalizovane proizvođačko-prerađivačke zadruge u strukturi zadružnih oblika na području Srbije između prvog i drugog svetskog rata po broju su zauzimale treće mesto. Jedna od osnovnih karakteristika ovih zadruga jeste specijalističko usmerenje na preradu i prodaju jednog proizvoda dobijenog na bazi sirovine proizvedene unutar individualnih zemljoradničkih gazdinstava. Po ovoj karakteristici one znače kolektivnu specijalizaciju individualnih gazdinstava uz primenu nove proizvodne tehnologije. Poređene sa zadrugama ove vrste u drugim evropskim zemljama najbližnije su danskim zadrugama. Unutar ovog zadružnog oblika u Srbiji su bile najzastupljenije vinogradarsko-vinarske zadruge, voćarske, stočarske i mlečarske, mada je bilo i drugih vrsta (pčelarske i reparske).

Vinogradarsko-vinarske zadruge su poznate i kao „podrumarske zadruge”. Osnivane su u poznatim vinogorjima kao što su Venčaćko, Smederevsko, Župsko, Krajinsko, Niško-Sićeვაčko i dr. Ove zadruge najčešće imaju manji broj zadrugara (obično 30-50 članova). Delokrug ovih zadruga je bio usmeren na sledeće: snabdevanja svojih članova

sredstvima potrebnim za gajenje vinove loze, odnosno za proizvodnju grožđa, zatim zajednička prodaja i prerada grožđa, odnosno proizvodnja vina u zadružnim podrumima, te prodaja vina na domaćem ili izvoznom tržištu. Zadruge su dale veliki doprinos selekcionisanju vinove loze, a time i tipizacije vina, na naučno-stručnoj osnovi. Na taj način je, u velikoj meri, zaustavljeno šarenilo kojim se karakterisalo vinogorje određenog područja pre osnivanja zadruga. Država je pružala posebnu podršku vinogradarsko-vinarskim zadrugama.

Voćarske zadruge su bile slične vinogradarsko-vinarskim. Osnivane su sa zadatkom da svojim članovima daju uputstva o pravilnom upravljanju voćnjacima: radovi oko sadnje i podizanja voćaka, suzbijanja štetočina i bolesti voćaka, nabavljanje voćarskih sprava i drugih materijala potrebnih za uzgoj voćaka i proizvodnju voća; podizanje zgrada za čuvanje svežeg voća i za preradu (skladišta, sušare, pekmezare), te prijem svežeg voća iz voćnjaka svojih članova sa ciljem sortiranja, pakovanja, čuvanja i/ili prerade, kao i prodaje svežeg voća i voćnih prerađevina.

Prva voćarska zadruga u Srbiji, osnovana je u selu Kačuljice 1922. godine. Bavila se kupovinom šljive koju su proizvodili njeni članovi. Cilj zadruga je bio da zaštiti svoje članstvo od trgovaca koji su plaćali neprihvatljivo nisku cenu. U okolini Čačka, gde je dve trećine stanovništva na određeni način vezano za voćarsku proizvodnju, osnovana je Malinarska zadruga 1932. godine. Kao i u ostalim vrstama zadruga, udeli su bili osnovni način obezbeđenja sopstvenih finansijskih sredstava. U ovim zadrugama udeli su vezivani za broj voćnih stabala. Iz ostvarenih viškova izdvajano je 20% za rezervni fond kao i za druge fondove u visini od 5% (fond za podizanje magazina, kao i opštekulturni, zdravstveni i socijalni fond). To znači da je ostvarena dobit na razlici cena između kupljene robe od članova zadruga i prodajne cene, deljena u srazmeri 30% u fondove i 70% zadrugarima.

Pčelarske zadruge su se pojavile vrlo rano u Srbiji tako što su nastajale na bazi većih pčelarskih društava. Kao i ostale specijalizovane proizvođačko-prerađivačke zadruge pčelarske su takođe orijentisane prevashodno na zajedničku nabavku pčelarske opreme (košnica, pčelarskih sprava, pribora) i materijala (lekovi, prikladna hrana). Takođe vrše zajedničku prodaju meda i drugih api proizvoda. Pored toga ove zadruge se brinu za pčelinju ispašu rasađivanjem medonosnog bilja (grmlja i drveća), organizaciju seljenja košnica svojih članova na bolja

područja ispaše, podizanje racionalnih zadružnih pčelinjaka i svih vrsta uređaja za preradu pčelinjih proizvoda. Nema preciznih podataka o ovim zadrugama u Srbiji između dva velika rata, ali se zna da su one tada bile relativno manje zastupljene među drugim zadružnim oblicima (na primer 1920. godine bile je svega 2 pčelarske zadruge).

Mlekarske zadruge spadaju u starije specijalizovane zadruge. Prva u Srbiji osnovana je 1903. godine u Žarkovu (Beograd), koja se bavila zajedničkom prodajom mleka svojih članova. Jači razvoj ove vrste zadruga počinje tek posle prvog svetskog rata što je uzrokovano porastom gradova i širenjem prigradske privrede sa povoljnim uslovima za proizvodnju mleka i blizinom tržišta. Na udruživanje proizvođača neposredno je uticala činjenica da su za mlekarsku proizvodnju potrebni odgovarajući uređaji i mašine koje pojedinac ne može sam da nabavi pošto su skupi. Pored toga, sakupljanje mleka u sabirne stanice zahteva široku organizaciju, naročito u domenu transporta. Kroz zadružnu organizaciju proizvođači su mogli da prodaju svoj proizvod po boljim cenama nego kada su poslovali sa prekupcima, a i plasman je bio osiguran.

Delatnost mlekarskih zadruga u početku se svodila na prikupljanje i prodaju mleka, a potom i na preradu, odnosno proizvodnju raznih mlečnih proizvoda što je iziskivalo dodatna znanja iz domena ove industrije. Kasnije su zadruge širile delokrug svoga rada preko suzbijanja bolesti i lečenja stoke na taj način što su vršile obaveznu godišnju tuberkulinizaciju. Vršile su i nabavku krava muzara, stočne hrane i mlekarskog pribora za svoje zadrugara. Gradile su zadružne mlekarnike i druge prateće objekte u okviru sabirnih stanica za mleko. Vršile su zajedničku prodaju stoke i stočnih proizvoda. Primale su i uloge na štednju od svojih članova. Takođe su radile na podizanju opšte i zdravstvene kulture svoga članstva.

Zadruge državnih službenika su nastale neposredno posle prvog svetskog rata kao izraz državno-osmišljenog pokreta radi poboljšanja života državnih službenika. U okviru zadrugarstva državnih službenika bilo je više posebnih zadružnih oblika kao što su nabavne, kreditne, proizvođačke, osiguravajuće i stambene.

S vremena na vreme povećavane su plate javnih službenika, ali nikad u tolikoj meri da one mogu obezbediti normalan standard ovih ljudi. Razni „dodaci na skupoću“, obično su dolazili kad je već bilo kasno, tako da je njihovo dejstvo bilo nepotpuno i samo trenutno. Pretila

je opasnost da državni aparat ostane bez sposobnijeg kadra, pošto su službenici počeli da napuštaju javnu službu i da se bave privatnim zanimanjima ili da se zapošljavaju u privatnim preduzećima, koja su se daleko elastičnije prilagođavala stalnim promenama u finansijama, nego što je to bio slučaj sa javnom administracijom.

Ovi razlozi naterali su tadašnje vlasti da se ozbiljno zamisle nad ovim pitanjem. Pretresane su razne mogućnosti i tražena su razna rešenja dok najzad nije preovladala misao da se javnim službenicima omogućiti jeftino snabdevanje životnim namirnicama putem *nabavljачkih zadruga*. Prema uvedenim propisima, državni službenici moraju osnivati nabavljачke zadruge državnih službenika, bez obzira da li od države primaju penziju, pomoć, invalidninu ili ne. Članstvo u ovim zadrugama je bilo *obavezno* i bile su predviđene obustave od zarada po ovom osnovu.

Zdravstvene zadruge predstavljaju jedan od najkorisnijih oblika zadrugarstva u Srbiji počev od 1920-ih godina. One su svojevrсна specifičnost srpskog zadrugarstva između dva velika rata. Slične ovim osnivane su zadruge u Kini, Japanu, Indiji, Bugarskoj, Rumuniji, Poljskoj i dr. Prva zdravstvena zadruga kod nas osnovana je u Užičkoj Požegi 1920. godine na inicijativu dr *Gavrila Kojića*. Ova ideja je naišla na podršku Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga koju je materijalno pomogla i tadašnja Američka misija u Beogradu. Sama ideja zasnovana je na tzv. biološkom programu kome je cilj usporavanje oboljenja svih vrsta bolesti pri čemu je korišćeno iskustvo „bolesničkih fondova” koji su postojali u nekim zemljoradničkim zadrugama čime je moglo doći do razdvajanja ekonomske i zdravstvene funkcije zemljoradničkih zadruga. Na taj način je bilo omogućeno i dovođenje lekara na selo.

Cilj zdravstvenih zadruga se sastojao u snabdevanju svojih članova jeftinijim i kvalitetnijim lekovima, zaštiti njihovog zdravlja, suzbijanju zaraznih bolesti, dovođenju lekara na selo, te podizanju opšteg zdravstvenog, higijenskog i kulturnog nivoa stanovništva na selu. Radi povezivanja aktivnosti ovih zadruga formirana je Glavna kancelarija zdravstvenih zadruga u Beogradu, a na prvom Kongresu zdravstvenih zadruga osnovan je *Savez zdravstvenih zadruga*. Već 1930. godine u Savezu je bilo 59 zadruga koje su imale zdravstvene stanice i apoteke u kojima je bilo zaposleno 40 lekara. Međutim, ova vrsta zadruga nije naišla na punu podršku Saveza lekarskih i apotekarskih komora tako da je i *Zakon o zdravstvenim zadrugama* iz 1931. godine karakterističan po

određenom kompromisu. Uz pomoć Saveza zdravstvenih zadruga osnovana je i prva *Zdravstveno-veterinarska zadruga* u Šapcu 1933. godine.

Stambene zadruge su nastale u okviru zadruga državnih službenika u Kraljevini Jugoslaviji. Ove zadruge su stvarane radi rešavanja prilično teške stambene situacije državnih službenika. Međutim, one nisu mogle doći do izražaja u većoj meri zbog nedostataka potrebnih finansijskih sredstava. Značajnu akciju u stambenoj izgradnji izvela je Kreditna zadruga železničara koja je, davanjem specijalnih zajmova svojim članovima, doprinela individualnoj izgradnji kuća. U ovoj oblasti delovala je i posebna Zadruga državnih službenika za podizanje stanova sa sedištem u Beogradu.

Vodne zadruge su udruženja čiji zadatak je bio da jedno određeno zemljište odvodnjavaju, navodnjavaju ili brane od poplava, da regulišu reke, potoke itd. Troškove za izvršenje zadataka zadruge snose zainteresovani vlasnici zemljišta u oblasti zadruge (članovi zadruge) u vidu doprinosa koji se određuje prema površini zemljišta. Vodne zadruge bile su do drugog svetskog rata organizovane u *Savez vodnih zadruga*.

Zanatske zadruge se organizuju prema vrsti privredne delatnosti kojom se bave. Zadatak im je bio da snabdevaju svoje članove potrebnim sredstvima za proizvodnju i da istovremeno vrše prodaju zanatskih proizvoda proizvedenih u zadružnim radionicama ili u individualnim zanatskim radnjama, odnosno da organizuju pružanje određenih zanatskih usluga na zadružnoj osnovi. Omogućavajući zanatlijama da se udružuju po profesionalnoj osnovi zadruge pomažu razvojni napredak svakog pojedinačnog zanata. Ovaj zadružni oblik je posebno insistirao na moralnom liku zanatlija. Vođen početnim idejama o potrebi udruživanja sitnih zanatlija zadružni pokret je opstao u Srbiji i između dva velika rata. Istina, ovaj pokret nije bio tako masovan kao zemljoradnički - nije ni izdaleka brojčano približan zemljoradničkim zadrugama. Prema podacima Glavnog saveza zanatskih zadruga polovinom 1930-ih u Srbiji je bilo oko 150 zanatskih zadruga sa oko 7,5 hiljada članova.

Ostale vrste zadruga u Srbiji između dva velika rata su nicali prema potrebi pojedinih zanimanja. Pored ostalih zadružnih oblika zapažen razvoj su imale učiteljske zadruge, studentske zadruge, đачke zadruge, oficirske zadruge itd.

Bližu sliku o snazi zadrugarstva u Srbiji na početku drugog svetskog rata daju podaci iz priložene tabele (7.3).

Tabela 7.3 Zadruga u Srbiji 1940. godine

Vrsta zadruga	Broj zadruga	Rejting (%)
Nabavljачke	1894	51.34
Kreditne	1039	28.17
Stočarske	365	9.62
Žitarske	85	2.30
Mlekarske	64	1.74
Vinogradarske	55	1.49
Voćarske	31	0.84
Ribarske	16	0.43
Ostale	150	4.07
Ukupno	3689	100.0

Izvor: Uprava Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, 1940, str. 392.

Očigledno, u ovoj tabeli je reč samo o zadrugama koje su bile članice Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga. Međutim, po nekim procenama u to vreme je bilo mnogo više zadružnih organizacija, koje su okupljale preko 15% ukupnog punoletnog stanovništva.

4.3. Period devastacije nakon drugog svetskog rata

Pošto je posle drugog svetskog rata na našim prostorima došlo do promene društveno-ekonomskog sistema zadrugarstvo je, kao i sve ostale privredne institucije, podvrgnuto preispitivanju. Kao jedan od prvih ciljeva nova vlast je postavila reorganizaciju starog zadrugarstva, ali u novom socijalističkom duhu. To je podrazumevalo izgradnju novih modela zadruga preko kojih će se najbrže izvršiti „socijalistički preobražaj poljoprivrede”. U tom smislu, još tokom narodno oslobodilačke borbe na oslobođenim teritorijama formirani su odbori za obnovu starih i formiranje novih zadružnih organizacija.

Posle oslobođenja u Srbiji je bilo 15 zadružnih saveza sa 4.624 zadruga-članica (Vojvodina je imala 8 zadružnih saveza sa 1.449 zadruga-članica). Ovo mnoštvo saveza je trebalo rekonstruisati tako da se po svojoj suštini i formalnoj organizaciji prilagode novom sistemu i uloži zadruga u njemu. Odlukom vlade ovi savezi su ukinuti, a njihova imovina je predana novim savezima.

Poljoprivreda i tzv. seljački problem su među glavnim preokupacijama nove vlasti. Industrijalizacija je bez dileme prihvaćena kao prioritetni pravac privrednog razvoja i izgradnje novih društvenih odnosa. Međutim, što se tiče poljoprivrede, bez obzira na njen značaj za ishranu stanovništva i rešenje „seljačkog problema”, bilo je dilema oko pitanja kako ovu privrednu granu uvesti u socijalizam. Među brojnim dilemama iz ovog domena najznačajnije su bile dve: prva se odnosila na pitanje nacionalizacije zemljišta i agrarne reforme, a druga na pitanje nivoa zajedništva u zadruzi - zemljoradničko zadrugarstvo najnižeg ili najvišeg tipa.

U vezi sa prvom dilemom bilo je mišljenja da se ne može početi sa uključivanjem sela u izgradnju socijalizma bez nacionalizacije zemljišta. Zemljišni fond stvoren na osnovu Zakona o agrarnoj reformi iznosio je oko 1,56 miliona ha. Od toga je četvrtina dodeljena državnim poljoprivrednim dobrima, seljačkim radnim zadrugama i državnim ustanovama. Porodice boraca učesnika u oslobodilačkom ratu (kolonisti), njih oko 65 hiljada, dobili su takođe četvrtinu, što znači prosečno po domaćinstvu oko 6 ha. Bezemljaši i siromašni seljaci su dobili oko 50 procenata - što je podeljeno na blizu 316 hiljada domaćinstava, prosečno 2,5 ha po domaćinstvu (videti više: Vujatović-Zakić, 2000, str. 284).

Agrarna reforma posle drugog svetskog rata se može smatrati jednim od povoda stvaranja seljačkih radnih zadruga (slično agrarnoj reformi posle prvog svetskog rata koja je dovela do stvaranja agrarnih zajednica). Državna pomoć kolonistima i ostalim siromašnim seljacima je objektivno bila ograničena u uslovima ratom razorene privrede. Na primer, država je bila u stanju da dodeli jednu konjsku zapregu na 7 porodica; kolonistima je dodeljivano 30 krava na 100 porodica itd. (videti više: Vujatović-Zakić, 2000, str. 284-285). U takvim uslovima bila je aktuelna ideja o stvaranju seljačkih radnih zadruga: na jednoj strani, ova oskudica u oruđu i stočnoj zaprezi upućuje zemljoradnike na zadrugni rad, a na drugoj strani nedovoljnost tehničke opreme i stočnih zaprega predstavlja smetnju za šire rasprostranjivanje radnih zadruga. (videti više: Vujatović-Zakić, Ibid). Zemljoradnici koji su već osnovali seljačke radne zadruge, kao i oni koji su to nameravali, tražili su od nadležnih obaveštenja, uputstva i ugledna pravila - što je već ukazivalo na odustajanje od tradicionalnih zadrugnih principa.

Seljačka radna zadruga (SRZ) je zamišljena kao najbolji model za socijalistički preobražaj Yu poljoprivrede. Često su ih osnivali borci narodnooslobodilačkog pokreta nakon povratka kućama i seljaci, poneseni radnim poletom koji je zahvatio selo i grad posle oslobođenja. Značajan faktor u javljanju ovog zadružnog oblika predstavlja i agrarna reforma sa svojim principom „zemlja onima koji je obrađuju”. Zakonom o agrarnoj reformi (od 1945. godine) data je ne samo materijalna već i formalno-pravna podloga za formiranje novog tipa zadruge za zajedničku obradu zemlje.

Zadrugari su uobičajeno unosili na zajedničko korišćenje sva sredstva kojima su raspolagali, izuzev zgrada za stanovanje i jednog dela zemlje sa sitnim poljoprivrednim inventarom (tzv. okućnica). Sva ta sredstva, izuzev zemlje, isplaćena su zadrugarima i na taj način postajala su zadružno vlasništvo. Što se tiče zemlje, postojale su opcije da dobijaju ili ne dobijaju rentu (zakupninu ili kamatu), kao i da samo zemljište unose u zajedničku zadružnu svojinu.

Uzimajući veličinu zemljišne površine kojom su raspolagale radne zadruge u vreme kada su brojno bile najjače, može se konstatovati velika raznovrsnost po pojedinim socijalističkim republikama: pored krupnih, mamutskih zadruga, s površinom od nekoliko hiljada hektara (u Vojvodini), bilo je i sitnih, patuljastih zadružnih organizacija s površinom od 25 ha, pa čak i 10 ha. Republički prosek kretao se od 83 ha obradive površine (u Sloveniji), preko 152 ha (Hrvatska), do 361 ha (Srbija). Međutim, u okviru Republike Srbije, prosečna veličina radnih zadruga u AP Vojvodini iznosila je 769 ha obradive površine. Jugoslovenski prosek iznosio je 220 ha obradive površine, što je, prema rečima nekih poljoprivrednih stručnjaka, za ondašnje uslove SFRJ bilo ispod minimuma koji se traže za krupno poljoprivredno gazdinstvo savremenog tipa. Prema tome, od svih 6 republika samo je Srbija, u stvari Vojvodina, bila iznad ovog minimuma. Pored toga, zemljišne površine radnih zadruga nisu bile grupisane, već najčešće veoma rasturene: prosečno na jednu zadrugu u čitavoj SFRJ otpadalo je 116 parcela (Vujatović-Zakić, 2000, str. 287)

U pogledu poljoprivrednih mašina, sprava i alata situacija nije bila mnogo povoljnija: zadruge su uglavnom bile nedovoljno snabdevene osnovnim poljoprivrednim mašinama, naročito traktorima (na jedan traktor otpadalo je 446 ha oranica). Iako su po ukidanju fondova za mehanizaciju traktori predati na neposredno korišćenje zadrugama, oni

nisu bili racionalno iskorišćeni uglavnom zbog velike rascepanosti zemljišnih površina.

Zadruge su bile opterećene znatnim viškovima radne snage. U nekim republikama (Hrvatska) na 100 ha bilo je 53 člana, odnosno na jednog zadrugara sposobnog za rad otpadalo je nepunih 2 ha; u Srbiji (pre svega u AP Vojvodini) radne zadruge su koristile jedva 50% raspoloživog fonda.

Uprkos ovakvim pokazateljima, seljačke radne zadruge su ipak uspele da ostvare određene ekonomske rezultate zahvaljujući pre svega izdašnoj i svestranoj pomoći koju im je ukazivala društvena zajednica. I pored ovih relativno povoljnih rezultata zabeleženih na raznim područjima njihove delatnosti, ostvarenih u periodu administrativnog upravljanja - radne zadruge su u već tom razdoblju patile od mnogih unutrašnjih nedostataka, teškoća i protivrečnosti. Najveći deo ovih teškoća bio je ekonomske prirode, pri čemu treba istaći da su se njihovi duboki koreni nalazili ne samo u zadrugama već, velikim delom, i u karakteru društveno-ekonomskog poretka kroz koji je prolazila čitava privreda SFRJ. Sve skrivene i vidljive protivrečnosti manifestovale su se baš u vreme napuštanja administrativnog upravljanja privredom i prelaska na nov privredni sistem.

U to vreme znatan broj članova radnih zadruga pokazuje znake jačeg kolebanja i želje za izlaskom iz organizacije a uzroci su bili brojni i, po svom značaju i intenzitetu delovanja raznovrsni. Oni se mogu podeliti u dve osnovne grupe: u prvu bi se mogli svrstati uzroci koji stoje u tesnoj vezi sa socijalnim, političkim, psihološkim i nekim drugim momentima; u drugu - organizacija rada i raspodela dohotka prema tzv. trudodanu.

Među prvim koji su pokazivali znake kolebanja i nameru da napuste zadrugu bio je jedan broj imućnijih seljaka; to su najčešće bili oni koji nisu ni mislili da ostanu dugo u njima, koji su ulazili u zadruge da bi se zaklonili od oštrice poreske i otkupne progresije koja ih je pogađala. U uslovima slobodnog tržišta, ukidanja obaveznog otkupa i relativnog ublažavanja poreske progresije, ovi seljaci su prvi ispoljili želju da izađu iz organizacije, računajući uz to „da će se bolje snaći” u novostvorenim ekonomskim okolnostima van zadruge nego u njoj.

Organizacija rada i podela dohotka u seljačkim radnim zadrugama nisu predstavljale samo uzroke nezadovoljstva zadružnog članstva već su u sebi nosile i neke od bitnih elemenata koji su otežavali razvoj radnih zadruga u pravcu modernog poljoprivrednog gazdinstva socijalističkog

tipa. Osnovni nedostaci stare organizacije sastojali su se u sledećem: (1) organizacija je bazirana na brigadno grupnom sistemu, po kome je čitavo članstvo sposobno za rad mehanički i odozgo (tj. od strane upravnog odbora) podeljeno na određeni broj brigada, a ove na radne grupe; (2) na čelu brigade nalazio se brigadir koga nisu birali zadrugari, već ga je imenovao upravni odbor zadruga, koji po pravilu, nije neposredno učestvovao u radu sa ostalim zadrugarima, već se uglavnom ograničavao na ulogu organizatora, kontrolora i evidentičara rada, a bio je stalno plaćen fiksnim brojem trudodana. Ovakva organizacija rada bila je izgrađena po ugledu na *kolhoze*. Raspodela dohotka vršila se prema čuvenom trudodanu, u novcu i naturi (što je, takođe, bilo pozajmljeno iz kolhozne prakse). Već iz samog načina formiranja trudodana mogli su se zapaziti neki od njegovih krupnih nedostataka: vrednost jednog trudodana u novcu i naturi određivana je na taj način što se deo dohotka namenjen raspodeli delio zbirom priznatih trudodana svih članova zadruga. Na taj način stvarana je neka vrsta „uravnilovke”.

Seljačke radne zadruga su se gasile počev od 1953. godine tako da su nestale sasvim 1965. godine. Suštinski, seljačka radna zadruga, kao jugoslovenski kolhoz, pokazala se kao „antiseljačka“ u svojoj težnji za „poradničenjem” slobodnog seljaka kao posednika zemljišta i ostalih faktora proizvodnje u ličnom vlasništvu. Odbijanje ulaska u zadrugu u tom periodu posmatralo se kao greh, a seljacima su često prinudno oduzimani „viškovi“ stoke, žita itd.

Poražavajući ekonomski i politički rezultat kolektivizacije sela uzrokovali su da se već 1953. godine napusti ovaj po zadrugarstvo avanturistički eksperiment. Uredba o imovinskim odnosima i reorganizaciji seljačkih radnih zadruga omogućila je seljacima da povuku svoju imovinu, manje-više silom kolektiviziranu tokom prethodnih pet godina. To je važilo samo u ograničenom obimu, kada je i kreiran poznati „zemljišni maksimum”: seljaci su mogli da „iznesu” iz SRZ najviše 10 ha obradivog zemljišta. U suštini, to je bila druga agrarna reforma u toku nepunih osam godina (agrarnom reformom iz 1945. godine privatni posed je bio maksimiziran na 25 ha obradivog, odnosno 45 ha poljoprivrednog zemljišta). Recidivi te odluke na određeni način su u dejstvu sve do donošenja Zakona o vraćanju oduzete zemlje seljacima od strane vlade Republike Srbije marta 1991. godine.

U Ustavu iz 1946. godine (član 14) priznata su tri oblika svojine: *državna, zadružna i privatna*. Mada je zadružna svojina suštinski

posmatrana kao kolektivna (poput one u kolhozima), tadašnja zakonska regulativa ovu instituciju formalno tretira na bazi predratnih iskustava gde je formiran zadružni sektor privrede na osnovama zadružne svojine. U Zakonu o privrednim zadrugama iz 1937. godine jasno je bila razgraničena imovina zadruge i imovina zadrugara.

Međutim, prema Ustavnom zakonu iz 1953. godine zadružna svojina prestaje da bude poseban oblik svojine tako što se tretira kao poseban oblik društvene svojine. To znači da imovina zadruge postaje deo ukupne društvene imovine koja je regulisana jedinstvenim zakonima. Tek donošenjem Ustava SFRJ (i Republike Srbije) 1992. godine institucija zadružne svojine je ponovo uspostavljena.

Postepena reorganizacija nabavno-prodajnih zadruga odvijala se paralelno sa formiranjem seljačkih radnih zadruga. Po definitivnom napuštanju modela kolektivizacije transformisana stara nabavno-prodajna zadruga je promovisana u novi tip zadruge pod nazivom *opšta zemljoradnička zadruga* (OZZ). Ono što je bitno i za ovaj novi model zadružnog organizovanja jeste činjenica da se on takođe uklapao u državnu politiku čiji je osnovni cilj i dalje tzv. socijalistička rekonstrukcija poljoprivrede. Sada je samo put različit utoliko što on u prvi plan stavlja postepenost. Naime, opštoj zemljoradničkoj zadruzi je namenjena uloga da seljake, kroz različite oblike kooperacije, odnosno uvođenje novih faktora u poljoprivrednu proizvodnju, *prevede u „radnike”* koji će proizvoditi jeftinu hranu namenjenu održavanju standarda urbane populacije. Ovaj model OZZ je testiran u vremenu 1956-1959. godine, nakon čega je definitivno prihvaćen.

Masovno rasturanje seljačkih radnih zadruga počev od 1953. godine je predstavljalo novi problem za nosioce agrarne politike. Razlozi napuštanja SRZ su bili očigledni i neizbežni: (1) zasnovane su na prostoj kooperaciji rada i mehaničkom zbiru postojećih seljačkih gazdinstava koje karakteriše opremljenost primitivnim oruđima, rascepanost površine u više krajeva atara, nepismenost većine seljaka i sl; (2) nasleđene odlike sovjetskog kolhoza koje se ogledaju u brigadno-grupnoj (bezmalu vojnoj) organizaciji rada, raspodeli prema trudodanu koji ne sadrži ekonomsku motivaciju, te narušavanju slobode ulaska u njih. Suština je i dalje ostala ista, sa krajnjim ciljem „podruštvljavanja poljoprivrede”.

S druge strane, novo utemeljeni model kooperacije nije predstavljao jedinstveni program razvoja agrara pošto nije sadržavao

osnovne elemente za uspešno sprovođenje u život: prvo, agrar kao celina trajno je ostao u senci forsiranog razvoja industrije; drugo, unutar same poljoprivrede favorizovano je društveno gazdinstvo (po modelu dualne ekonomije); treće, seljačko gazdinstvo u samom startu je bilo onemogućeno da se uspešnije i brže uklapa u tokove tržišnog privređivanja (komercijalizacije), između ostalog, i time što je Ustavom ograničeno u posedovanju osnovnog uslova za proizvodnju - zemljišta (maksimalni posed 10 ha), kao i zakonskim onemogućavanjem opremanja modernom mehanizacijom sve do kraja 1960-ih. Sve to pokazuje da nisu poštovani osnovni principi jedinstvene strategije razvoja agrara, a naročito oni principi koji se odnose na komparativne prednosti postojećih krupnih (društvenih) preduzeća i manjih (privatnih) poljoprivrednih gazdinstava koje su posedovali seljaci.

Kooperacija kao model socijalističke rekonstrukcije poljoprivrede je zamišljen tako da sitna privatna poljoprivredna proizvodnja postepeno preraste u krupnu društvenu proizvodnju. Sam model kooperacije ostvarivan je kroz različite oblike saradnje između društvenih poljoprivrednih organizacija i individualnih seljačkih gazdinstava - počev od pružanja usluga (snabdevanje visokorodnim semenom i produktivnijim stočnim grlima, mašinske usluge, kreditiranje proizvodnje i otkup poljoprivrednih proizvoda) do složenijih oblika udruživanja rada i sredstava za proizvodnju. Teorijske pretpostavke modela kooperacije kroz „više” oblike saradnje, nazvane „zajednička proizvodnja” (koji sadrže određene odlike kolhoza) u praksi su iscrpljene do kraja 1962. godine. Posle toga praksa kooperacije se svodi na tzv. niže oblike saradnje tj. na pružanje usluga seljacima od strane zadruga i drugih socijalističkih organizacija.

Preusmeravanje kooperacije u pravcu svih društvenih agroprivrednih organizacija (kombinata i već „podružtvljenih” zadruga) dovelo je do toga da seljaci budu onemogućeni da se poslovno organizuju kroz tradicionalni zadružni sistem. Čak i posle napuštanja modela SRZ i lansiranja novog tipa zadruga (OZZ) ova institucija kao organizaciona forma za transformaciju poljoprivrede individualnog sektora je stavljena u senku krupnog socijalističkog gazdinstva. Suštinski, već početkom 1960-ih došlo je do formiranja stava o **identičnosti zemljoradničkih zadruga sa bilo kojim socijalističkim preduzećem**. Kasnije, u toku ZUR-ovskog sistema od sredine 1970-ih, one su se *utopile u kombinat*, koji masovno preuzimaju zadružne ekonomije (i njene uspešnije kooperante među

seljacima) pretvarajući ih u sirovinsku osnovu forsirajuće kombinatske industrije. Mnoge zadruge se pretvaraju u organizacije za svojevrstu eksploataciju seljaka, na taj način što se praktikuju „dualne” cene poljoprivrednih proizvoda (jedne za seljake, druge za društvene organizacije), „dualne” premije, regrese i ostale državne subvencije. U svemu tome je mnogo i *ideološke mržnje prema seljaku*, a kao argument u prilog ovoj tvrdnji može se navesti Kardeljeva izjava iz 1962. godine: „bolje je da zadružna birokratija pojede jedan deo tih sredstava nego da se njima utvrđuje individualni gazda na svojoj zemlji” (Kardelj, 1983, knj. 3, str. 44).

Polazeći od formulisanih teorijskih temelja metamorfoze zemljoradničke zadruge konstatovane su dve bitne komponente ovoga preobražaja: (1) radničko samoupravljanje u zadruzi; (2) kooperacija kao forma proizvodne saradnje između individualnog poljoprivrednog proizvođača i zadruge. U oba slučaja utelotvoren je dominantni odlučujući uticaj društvene zajednice (države) na zadrugu. Tako je zemljoradnička zadruga definitivno odvojena od uobičajenog, klasičnog tipa zadruge.

Ne ulazeći detaljnije u kritičku analizu iluzija „metamorfoze” zemljoradničke zadruge na našim prostorima potrebno je istaći da su ovi teorijski stavovi doprineli potiranju suštinskog identiteta zadruge. To se odrazilo najpre kroz ukidanje institucije zadružne svojine. Naime, Zakonom o formiranju jedinstvenih privrednih komora Jugoslavije 1962. godine ukinuti su i zadružni savezi kao asocijacije zadruga. Njihova imovina je državnim dekretom utopljena u imovinu komora. Time su zadruge podržavljene na najgrublji način, a seljaci uklonjeni sa scene upravljanja u zadruzi.

Tokom perioda 1962-1976. godine različitim državnim aktima zadrugarstvo je definitivno utopljeno u državna preduzeća - kombinata. Tome je, u velikoj meri, doprineo i Osnovni zakon o poljoprivrednim zadrugama iz 1965. godine. Naime, zadruge su postale svojevrstni „privezak” poljoprivrednih kombinata: najčešće kao osnovne organizacije kooperanata (prema zurovskoj organizaciji OOK ovde je pandan OOUR) unutar kombinata one služe, preko kooperativne proizvodnje individualnih zemljoradnika, kao sirovinska osnova nove kombinatske industrije. U to vreme poljoprivredni proizvođači su više eksploatisani nego zaštićeni kroz ovakvu zadružnu organizaciju, radi čega se oni udaljavaju od nje. Tako zadruga ostaje i bez svoje baze oličene u članstvu.

Očito da se za zadrugu više ništa nije moglo učiniti, čak ni onda kada su obnovljeni zadružni savezi (1976), čija obnova je, u stvari, predstavljala više utočište islužanim političkim kadrovima partijsko-državne strukture, nego izraz potrebe „vaspostavljanja“ zadružnog sistema u kome bi zadrugari bili zaštićeni od bezobzirne državne birokratije. Kakvo je bilo dejstvo ZUR-ovskog sistema na zemljoradničko zadrugarstvo može se videti i po drastičnom padu broja zadrugara, tako da je 1980. godine u Srbiji bez pokrajina bilo svega 170 zadruga, na Kosmetu 37, a u Vojvodini ni jedna (Statistički godišnjak Srbije, Beograd 1991).

Kao konkretni, pozitivni rezultati ostvareni u kooperaciji mogu se istaći sledeći: (1) kršenje vekovnog konzervativizma ogromnog broja seljaka prema dostignućima nauke u oblasti poljoprivrede; (2) koristeći sredstva zajednice preko povoljnog kreditiranja seljak je često ostvarivao ekonomsku korist; (3) svuda gde je kooperirao, naročito u korišćenju savetodavne službe u pogledu izmene proizvodne strukture i upotrebe modernih inputa, seljak je ostvarivao bolje rezultate u poljoprivrednoj proizvodnji od svojih suseda koji se nisu uključivali u kooperaciju.

Što se tiče pratećih negativnih pojava kooperacije, odnosno njenih promašaja, one se mogu dokazivati samom činjenicom da je seljačko gazdinstvo, u velikoj meri, ostajalo izvan masovnijih domašaja modernizacije, razvoja i transformacije u smislu mogućnosti koje su pružene sličnim gazdinstvima u zemljama Zapadne Evrope tokom poslednjih pedesetak godina.

Uzroke za promašaje kooperacije treba tražiti u sledećim činjenicama: (1) opšti položaj poljoprivrede koja je, uprkos brojnih deklaracija institucionalnog sistema na čijem čelu je bila jedna partija, u praksi ostala zapostavljena privredna grana (u smislu ravnopravnih uslova privređivanja); (2) zadruga kao seljakova poslovna organizacija je gušena, tako da se ova vremenom pretvorila u običnu trgovinsku organizaciju (preduzeće) koja se rukovodi prevashodno užim interesima svoga radnog kolektiva; (3) favorizovanje krupnih društvenih organizacija (kombinatskih giganta) čime su, naročito tokom ZUR-ovskog sistema, zadruge kao osnovne organizacije kooperanata unutar kombinata, pretvorene u obične „priveske“, čiji su osnovni zadaci svedeni na sirovinsko snabdevanje kombinatske industrije koje inače nije bazirano na paritetnim cenama u međusobnoj razmeni; (4) posvećivanje sve manje pažnje organizovanom informisanju seljaka o novim mogućnostima u proizvodnoj orijentaciji i sl. Logično je da se u ovakvim prilikama seljak,

prepušten sam sebi, morao udaljiti od zadruga, a što nije bilo dobro ni za seljake ni za zadrugu koja je ostajala bez članstva. Što se tiče budućnosti kooperacije ona će zavisiti od uspostavljanja adekvatne uloge seljaka u procesu transformacije postojećih i formiranja novih zemljoradničkih zadruga. Naravno ove nove kooperative moraju biti u funkciji daljeg razvoja porodičnih poljoprivrednih gazdinstava kao specifičnog oblika preduzetništva u Srbiji (Zakić Z, 1999, str. 147).

Na kraju, potrebno je napomenuti da su ovom sistemu formalno postojale i druge vrste zadruga, kao što su zanatske, potrošačke i radničko-službeničke zadruga. Ovi oblici su bili u značajnoj meri zanemareni, destimulisani ili utapani u državni sektor (videti više: Vujatović-Zakić, 2000, str. 304-306).

7.4. Period tranzicije, aktuelno stanje i mogućnosti unapređenja

Kao što je vidljivo iz prethodnih izlaganja, zadrugarstvo na našim prostorima u periodu od sredine 1940-ih do kraja 1980-ih je imalo dve izrazite deformacije: (1) zadruga je podržavljena na taj način što je stavljena u funkciju državne politike - upravo suprotno osnovnim zadružnim principima; (2) pojam zadruga je izjednačen sa poljoprivrednom zadrugom koja ni sama najčešće nije zadruga (osim po imenu), već preduzeće „kao i svako drugo socijalističko preduzeće”. Upravo ova dva oblika deformacije su vodila svojevrsnoj likvidaciji zadružnog pokreta na našim prostorima, koja je kulminirala u vreme ZUR-ovskog sistema. Tek je kraj 1980-ih (u vreme napuštanja ZUR-a) doneo neke promene u poljoprivredno zadrugarstvo - bar kada je reč o brojčanom aspektu ovih zadruga.

Krajem 1989. godine i početkom 1990. godine su u roku od 27 dana doneta čak tri zakona (Zakon o zadrugama, Zakon o zemljoradničkim zadrugama i savezni Zakon o zadrugama), što je ukazivalo na nepostojanja koordinacije na različitim nivoima zajedničke države.

Na žalost, ni period tranzicije ka tržišnoj ekonomiji nije doneo perspektivu zadružnom sektoru. Formalno, tranzicioni period u Srbiji počinje ranih devedesetih godina dvadesetog veka, ali je bio prekinut ratovima i sankcijama UN. Početkom dvadeset prvog veka tranzicioni proces se nastavlja kroz masovnu privatizaciju, a zadružni sektor je ostao

opterećen nerešenim pitanjima iz prošlosti (zadružna imovina), ali i donošenjem mera koje su bile direktno usmerene protiv njega (ukidanje štedno-kreditnih zadruga). Nezainteresovanost države za zadrugarstvo najbolje pokazuje činjenica da je skoro dve decenije na snazi bio Zakon o zadrugama iz 1996. godine. Početkom 21. veka nacrti zakona o zadrugama više puta su pažljivo bili razmatrani od strane stručne javnosti, ali samo usvajanje zakona svaki put bilo je onemogućeno raspisivanjem izbora za Narodnu skupštinu Srbije. Konačno, novi Zakon o zadrugama usvojen je krajem 2015. godine. Neka od unapređenja koje donosi novi Zakon su smanjen broj osnivača zadruge, smanjen zahtev za osnivačkim kapitalom i mogućnost nejednakih udela članove zadruge, što olakšava mogućnost dokapitalizacije zadruge. Međutim, brojni suštinski problemi su ostali nerešeni, kao što je pitanje bivše zadružne imovine, štedno-kreditnih zadruga itd.

Kada su formirani komiteti za zadruge (pri svim republičkim i pokrajinskim vladama 1948.) *ugašene su klasične zadruge i njihovi savezi, a time i zadružna svojina*. Na primer, imovina Saveza nabavno-prodajnih zadruga državnih službenika je podeljena na razne korisnike, pri čemu je po jedna polovina pripala Glavnom zadružnom savezu Jugoslavije i Glavnom zadružnom savezu Srbije; imovina Saveza zdravstvenih zadruga dodeljena je domovima zdravlja; na sličan način je razdeljena značajna imovina Glavne stočarske zadruge. Najveći deo fondova (zadružne imovine) prenet je na novoformirane zadružne saveze (sreski, oblasni, pokrajinski i republički). U njihovom okrilju su stvarane poslovne organizacije kao što su „Kooperativa”, „Srbokoop”, „Vinokoop”, „Tehnokoop” i dr. Ovi zadružni savezi su postali materijalno moćni i samostalni privredni subjekti upravo zahvaljujući preuzetoj imovini koja je do 1946. godine predstavljala imovinu ondašnjih zadruga, koja je bila privatna svojina njihovih članova (što znači da je ta imovina nacionalizovana). Pošto je iz Ustava FNRJ (koji je donet 1953. godine) brisana „zadružna svojina” u praksi je ona proglašena za „posebni oblik društvene svojine”, značajni zadružni fondovi su (posle 1953. godine), preko postojećih zadružnih saveza, normativno utopljeni u novi oblik svojine. U procesu tranzicije pokrenuta je ideja vraćanja zadružne imovine, ali je veliko pitanje da li će to ikada biti rešeno usled „preraspodele“ imovine. Kao primer mogu se navesti sledeći podaci iz 1998. godine: pripojeno je 24 zadruge većinom „Srbijanki”, „Uljarici”, „Centropkopu”, PKB-u, „Tamnavcu” iz Uba,

„Navipu“ i drugim firmama; ugašeno je više od 20 zadruga bez tretiranja zadružne imovine; oko 15 zadruga transformisalo se u razna akcionarska društva i protiv volje zadrugara (Vujatović-Zakić, 2000, str 332). Masovna privatizacija koja je od početka 21. veka obuhvatila bivša društvena preduzeća dovela je do *otuđenja i nekadašnje zadružne imovine*.

Budući razvoj zadružnog sektora u Srbiji povezan je sa pitanjem mogućnosti *osnivanja štedno-kreditnih zadruga*. Štedno-kreditne zadruge imaju dvojaku i veoma značajnu ulogu u privrednom i ekonomskom sistemu jedne zemlje. Pre svega, one omogućavaju angažovanje sitnih viškova finansijskih sredstava manje imućnih slojeva stanovništva, kao i obezbeđivanje povoljnih izvora finansiranja za različite potrebe. Posebno su značajne u ruralnim područjima jer predstavljaju specifičan izvor finansiranja poljoprivredne proizvodnje. Pored toga, štedno-kreditne zadruge su izuzetno važan oblik zadružnih organizacija i pružaju finansijsku potporu drugim oblicima zadruga. U tom smislu, čine nezaobilazan segment zadružnog sektora, održavaju njegovu vitalnost i obezbeđuju prosperitet.

Izjednačavanjem štedno-kreditnih zadruga sa drugim oblicima mikrofinansijskih organizacija i njihovim izdvajanjem iz zakonskog okvira koji reguliše rad zadruga u Srbiji, odnosno uvrštavanjem pod okrilje zakona koji se odnosi na finansijske institucije, započeo je proces obezvređivanja njihovog značaja, sve do potpunog ukidanja usvajanjem Zakona o bankama 2005. godine. Za razliku od Srbije, štedno-kreditne zadruge u evropskim zemljama su nezaobilazan i veoma važan segment zadružnog sektora. Evropska asocijacija zadružnih banaka (European Association of Co-operative Banks), kao ključna institucija za objedinjavanje aktivnosti, koordiniranje i lobiranje u evropskom bankarskom sektoru, reprezentuje interese čak 3.135 zadružnih banaka (sa 58.000 filijala) i 732 hiljade zaposlenih. Zadružne banke u Evropi imaju 209 miliona klijenata. Najveće evropske bankarske grupacije, kao što su Crédit Agricole i Rafajzen, posluju i u Srbiji, ali isključivo kao komercijalne banke (Nikolić, Zakić, Tasić, 2018, str. 72-74)

Stanje zadrugarstva u Srbiji u trenutku usvajanja novog Zakona o zadrugama najbolje pokazuje podatak da je krajem 2015. godine bilo registrovano samo 1.509 zadruga svih vrsta (podaci Agencije za privredne registre). Međutim, od tog broja samo 1.000 zadruga može se suštinski

posmatrati kao aktivno (28% zadruga nije ostvarilo bilo kakve poslovne prihode u 2015, dok je 35% bez kapitala).

Pored toga što je više od trećine zadruga bez kapitala, dodatnih 28% ima kapital u vrednosti ispod 10.000 evra što u značajnoj meri ugrožava solventnost njihovog poslovanja i onemogućava pristup čak i minimalnim kratkoročnim kreditima. Oko 21% zadruga raspolaže sa kapitalom u vrednosti od 10-100.000 evra, što uz povoljne druge pokazatelje (bonitet, stepen zaduženosti i rentabilnost poslovanja) može eventualno da im omogući pristup kreditima za obrtna sredstva. (Zakić Z, Zakić V, 2019, str. 24)

Oko 10% zadruga raspolaže kapitalom u iznosu od 100-500.000 evra, a samo 6% kapitalom u iznosu od preko 500.000 evra. Evidentno je da se velika većina zadruga u Srbiji može svrstati u mikro preduzeća, koja su još uvek na marginama privrednog sistema.

U Srbiji je tokom 2015. godine bilo registrovano skoro 1.000 poljoprivrednih zadruga, odnosno dve trećine od ukupnog broja registrovanih zadruga. U strukturi poljoprivrednih zadruga preovlađuju ratarske i povrtarske zadruge (55%), a posebno zadruge registrovane za gajenje žita, leguminoza i uljarica (500 zadruga).

Kao prvi korak u revitalizaciji zadružnog sektora, Vlada Republike Srbije usvojila je 2017. godine projekat „*Petsto zadruga u petsto sela*“ uz novčanu podršku od 200 miliona dinara, koja je uvećana više od četiri puta u 2018. godini. (Zakić Z, Zakić V, Ibid)

Prema podacima Zadružnog saveza Srbije, tokom 2017. godine osnovano je 170 novih zadruga, dok je do avgusta 2018. godine osnovano oko 100 novih zadruga, što predstavlja prvi pozitivan rezultat mera državne podrške. Poređenja radi, tokom 2015. godine i 2016. godine osnovano je po tridesetak novih zadruga (Zakić, Nikolić, 2018, 167). Program finansijske podrške države nastavljen je i tokom narednih godine, a očekuje se da će za 2021. godinu iznositi ukupno 500 miliona dinara.

Sve mere podrške razvoju zadrugarstva u Srbiji, kako aktuelne tako i buduće, moraju biti praćene odgovarajućim sistemom kontrole zadruga (zadružna revizija), kako bi se izbegle zloupotrebe poslovanja u ovoj pravnoj formi preduzeća. Kao zemlje sa posebno razvijenim sistemima zadružne revizije u EU ističu se Austrija, Nemačka, Francuska i Italija (videti više: Zakić, Nikolić, Kovačević, 2018, str. 1111-1122). Zadružna revizija ima za cilj da potvrdi ili verifikuje usaglašenost sa

zadružnim principima, zadružnim vrednostima i relevantnom legislativom. Usvajanjem novog Zakona o zadrugama u Srbiji krajem 2015. godine postavljeni su samo okviri uspostavljanja savremenog sistema zadružne revizije, koji moraju biti dopunjeni odgovarajućim izmenama regulative i prihvatanjem jedinstvene metodologije vršenja ove revizije (Zakić, Nikolić, Tasić, 2018, str. 59).

Kada je reč o ulozi države u razvoju zadrugarstva treba istaći da to nije nova tema u okviru zadružnog pokreta. Njome su se ozbiljno bavili ICA kongresi počev još od daleke 1904. godine, pa zatim 1951, 1980 i 1992. Zadruga (kooperativa) kao autentična organizacija - pravni oblik bez premca (svojevrсна mešavina društva lica i kapitala), danas predstavlja predmet interesovanja svih vlada u svetu. U mnogim zemljama vlade podstiču razvoj zadrugarstva preko koga može da se rešavaju nagomilani ekonomsko-socijalni problemi. U tom kontekstu od naročitog značaja je adekvatna zakonska regulativa koja osigurava legitimnost zadruga, kao i svakog drugog oblika poslovanja - što znači da zadruga ne bude tretirana od strane zakonodavnih organa kao organizacija koja deformiše "normalni biznis". To znači da vlada mora da formuliše i sprovodi politiku koja obezbeđuje podršku i pomoć zadrugama - naročito ekonomsku, finansijsku, tehničku i logističku. Naravno, sve to bez narušavanja autonomije zadruga kao osnovnog elementa njenog identiteta. Na kraju, treba istaći da vlada određenim zakonskim povlasticama (npr. porez) treba da ohrabri, podrži i ponekad finansijski pomogne, ali nikada da "podržavi" zadrugu u smislu stranačke promocije (Zakić Z, Zakić V, 2019, str, 24-25).

Konačno, među preprekama za efektivniju renesansu zadružnog pokreta u Srbiji mogu se izdvojiti i sledeće: nedovoljna angažovanost akademske javnosti; zapostavljenost u sistemu obrazovanja na svim nivoima, a posebno na univerzitetskom nivou, koji bi trebalo da obrazuje nove generacije zadružnih lidera, profesionalnih menadžera i političara u resorima za donošenje odluka; još uvek ignorantski odnos države prema zadrugarstvu (neprepoznavanje značaja zadružnog preduzetništva i propuštena šansa da se lansira zadružni model privatizacije u procesu tranzicije) i nepostojanje odgovarajućeg institucionalnog okvira za reafirmaciju zadružnog pokreta (opšti zadružni savez koji bi promovisao zadrugarstvo u totalu njegove multifunkcionalnosti). Sve navedeno upućuje na neminovnost donošenja temeljne strategije razvoja zadrugarstva u Srbiji, koja treba da se zasniva na dobrom poznavanju

aktuelnih trendova u novoj evropskoj kooperativnoj paradigmi, gde se „kooperativni put“ projektuje kao jedna od mogućih alternativa za izlazak iz kriza (Zakić Z, Zakić V, 2019, str. 26).

Poseban aktuelni problem sa terminom „zadruga“ u Srbiji je u tome da isti naziv već godinama nosi i jedan od najgledanijih TV „reality“ programa, koji predstavlja svojevrsno „zagađivanje“ ovog termina. To se odnosi kako na pojam tradicionalne porodične zadruge, tako i na savremeni institucionalno utemeljeni pojam zadruge definisan prema međunarodnim odrednicama. Navedeno „zagađivanje“ u značajnoj meri obesmišljava napore za revitalizaciju i promociju zadružnog sektora, što se posebno odnosi na značajna sredstva državne pomoći tokom prethodnih godina. Na osnovu svega izloženog, potrebno je razmotriti mogućnost dominantnog korišćenja međunarodnog termina „**kooperative**“ i u određenoj meri napuštanje termina „zadruga“, kome je pričinjena nenadoknativa šteta u poslednjih 75 godina.

LITERATURA

1. *A New Global Partnership: Eradicate Poverty and Transform Economies through Sustainable Development* (2013), UN, New York.
2. Bianchi Petrizio (2013): *Cooperatives and the strength of networks*, Cooperative Growth for the 21st century, ICA/CICOPA, str. 31-35.
3. Blagojević Obren (1994): *Poljoprivreda i selo Srbije krajem XIX veka*, 100 godina zemljoradničkog zadrugarstva Srbije, Zadrugni savez Srbije, Beograd, str. 4-11.
4. *Blueprint for Cooperative Decade* (2013), ICA strateški dokument, ICA 2013.
5. *Brundtland Report - Our common future*, (1987), UN <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
6. *Cooperative Growth for the 21st Century* (2013), ICA&CICOPA. Coope
7. *Cooperatives and Employment: Global Report* (2014), International Summit of Cooperatives, Quebec City, CICOPA et al.
8. *Cooperatives and Sustainability: an Investigation into the Relationship* (2013), ICA et al. 2013.
9. *Cooperatives and the Sustainable Development Goals - A Contribution to the Post 2015 Development Debate* (2014), ICA/ILO.
10. *Cooperatives: the Power to Act*, International Summit of Cooperatives (2016), Quebec City, ICA et al.
11. Dash Amup (2013): *Building smart cooperatives for the 21st Century*, Cooperative Growth for the 21st century, ICA/CICOPA, str. 41-47.
12. Eum Hyungsik, Dovgan Diana, Terrasi Elisa (2012): *The Consequence of Global Crisis and the Resilience of Cooperatives*, Chapter 1 - *The Resilience of Cooperative model*, CECOP-CICOPA Europe.
13. *Global Employment Trends - The Challenge of a Job Recovery* (2011), ILO.
14. *Governance for Sustainable Development* (2002), OEBS.
15. *Job preservation through cooperatives*, (2014), ILO.

16. Karadžić Stefanović Vuk (1867): *Život i običaji naroda srpskoga*, Srpska književna zadruga 1957, Beograd.
17. Kardelj Edvard (1983): *O poljoprivredi, selu i zadrugarstvu*, Zadružna štampa, Zagreb.
18. Kišgeci Jan, Vitez Miroslav (1996): *Povodom 150. godišnjice osnivanja zemljoradničke zadruge u Bačkom Petrovcu: osvrt na prve oblike zadrugarstva u Vojvodini*, Vek i po zemljoradničkog zadrugarstva u Vojvodini, Zadružni savez Vojvodine, Novi Sad, str. 3-11.
19. Koka Jurgen (2016): *Istorija kapitalizma*, Clio, Beograd (Naslov originala: Geschichte des Kapitalismus / Kocka Jürgen)
20. Krugman Paul (2008): *The Return of Depression Economics and Crisis of 2008*, Penguin Books, London.
21. Laliberté Pierre (2013): *Growth and development: back to first principles*, Cooperative Growth for the 21st century, ICA/CICOPA, str. 11-14.
22. Niederlander Klaus (2012): Co-operative Conference „The Case for Gateway Co-operatives in Montenegro and the Balkans“, Cooperatives Europe, Podgorica, 3. jul 2012.
23. Nikolić Marija, Zakić Vladimir, Tasić Vladimir (2018): *Revitalizacija štedno- kreditnih zadruga u Srbiji*, Bankarstvo, 47(2), Udruženje banaka Srbije, Beograd, str. 70-91.
24. Pantić Vojislav, Nikolov Nikola (1994): *Kreditna zemljoradnička zadruga u Vranovu: prva u Srbiji*, 100 godina zemljoradničkog zadrugarstva Srbije, Zadružni savez Srbije, Beograd, str. 202-205.
25. Pavlović Milovan (1994): *Zemljoradničko zadrugarstvo Srbije u Kraljevini Jugoslaviji (1918-1941)*, 100 godina zemljoradničkog zadrugarstva Srbije, Zadružni savez Srbije, Beograd 1994, str. 30-47.
26. Porter Michael (2011): *Creating Shared Value: Redefining Capitalism and the Role of the Corporation in Society*, Harvard Business Review, Vol. 89, Issue 1/2, str. 72-77.
27. *Promoting Co-operatives: A guide to ILO Recommendation 193* (2011), ILO;
28. *Promoting the Understanding of Cooperatives for a Better World* (2012), Konferencija u Veneciji, ICA&EURICSE;
29. *Re-analysed Coop Principles - Draft* (2012), ICA.

30. Roelants Bruno (2013): Ed. *Cooperative Growth for the 21st century*, ICA/CICOPA, Introduction str. 7-10, Conclusion and Proposal str. 49-55.
31. Roelants Bruno, Dovgan Diana, Eum Hyungsik, Terrasi Elisa (2012): *The Resilience of Cooperative model*, CECOP-CICOPA Europe.
32. Sanchez Bajo Claudia (2013): *Placing cooperatives in up-to-date theoretical debates*, Cooperative Growth for the 21st century, ICA/CICOPA, str. 15-17.
33. Sanchez Bajo Claudia, Roelants Bruno (2011): *Capital and the Debt Trap: Learning from Cooperatives in the Global Crisis*, Palgrave Macmillan, New York.
34. Satgar Vishwas (2013): *A cooperative movement response to the crisis of civilization: choosing to sustain life!*, Cooperative Growth for the 21st century, ICA/CICOPA, str. 35-41.
35. Statistika Kraljevine Srbije 1893 i Popis stanovništva i domaće stoke 1910.
36. Stepanović Slobodan (1996): *Upravljanje zemljoradničkim zadrugama*, Vek i po zemljoradničkog zadrugarstva u Vojvodini, Zadrugni savez Vojvodine, Novi Sad, str. 29-42.
37. Stiglitz Jozef et al. (2009): *GDP is Flawed*, Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, <https://www.insee.fr/en/statistiques/fichier/2662494/stiglitz-rapport-anglais.pdf>
38. Stiglitz Jozef (2001): *Information and the change in the paradigm in economics*, Nobel prize lecture, Stockholm University, December 8, 2001.
39. Stiglitz Jozef (2012): *The Price of Inequality*, W.W. Norton & Company, New York
40. *Strategic Document for the Co-operative Decade (2013)*. CICOPA 2013.
41. *The Statement on the Co-Operative Identity* (1995): General Assembly of the International Co-operative Alliance (ICA), Manchester, UK.
42. The United Nations Millennium Development Goals -MDGs, (2000), UN.
43. The United Nations Sustainable Development Goals - SDGs, (2015), UN.

44. *Transformation our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development* (2015), UN Sustainable Development Summit, New York.
45. *Transforming our World: a Co-operative 2030* (2018), COPAC.
46. *Uprava Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga* (1940)
47. *Vek i po zadrugarstva* (1995), Zadrugni savez Jugoslavije, Beograd.
48. Vujatović-Zakić Zorka (2000): *Koop menadžment*, Dunav Preving, Beograd.
49. *Zadrugni leksikon FNRJ* (1956), Zadrugna štampa, Zagreb.
50. Zakić Vladimir (2013): *Generisanje vrednosti za zainteresovane subjekte kao cilj savremenog korporativnog preduzeća*, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, broj 144, 3/2013, Matica srpska, Novi Sad, str. 467-481.
51. Zakić Vladimir, Nikolić Marija (2018): *Finansijska podrška države zadrugama u Srbiji*, Škola biznisa, 1/2018, Visoka poslovna škola strukovnih studija Novi Sad, str. 158-174.
52. Zakić Vladimir, Nikolić Marija, Kovačević Vlado (2018): *International experiences in cooperative audit and lessons for Serbia*, Economics of Agriculture, vol. 65, no. 3, Institute of Agricultural Economics, str. 1111-1122.
53. Zakić Vladimir, Nikolić Marija, Tasić Vladimir (2018): *Mogućnosti unapređenja regulative i metodologije zadrugne revizije u Srbiji*, Revizor, Vol. 21, No. 82, Institut za ekonomiku i finansije, Beograd, str. 57-68.
54. Zakić Vladimir, Zakić Zorka, Mirović Vera (2014): *Udruženo porodično gazdinstvo u agro-ruralnoj privredi Srbije kao generator zapošljavanja*, Ekonomski vidici 19(2-3), Društvo ekonomista Beograd, str. 185-198.
55. Zakić Vladimir, Zakić Zorka (2021): *Finansijska uspešnost i otpornost kooperativnog modela privređivanja u uslovima pandemije Covid-19*, Ekonomski vidici, 26(1-2), Društvo ekonomista Beograda, str. 1-16.
56. Zakić Zorka (1999): *Porodično gazdinstvo u poljoprivredi kao specifičan oblik preduzetništva*, Ekonomski anali broj 143/99, vol 43, Ekonomski fakultet, Beograd, str. 147-165.

57. Zakić Zorka (2000): *Nove kooperative i zapošljavanje: za budućnost je potrebna hrabrost*, Ekonomski anali, vanr. broj vol 44, Ekonomski fakultet, Beograd, str. 331-344.
58. Zakić Zorka (2002): *Srpsko zadrugarstvo - legenda ili vizija dvadesetog veka*, Ekonomski vidici 7(1), Društvo ekonomista Beograda, str. 1-16.
59. Zakić Zorka (2013): *Zadrugarstvo i ruralni razvoj: povezane teme u procesu evrointegracija Srbije*, Stanje i perspektive zadrugarstva, knjiga 3, DAES, Beograd, str. 27-52.
60. Zakić Zorka (2017): *Zemlja - prirodni resurs kao pramajka bogatstva*. Ekonomski vidici 22(2-3), Društvo ekonomista Beograda, str. 215-240.
61. Zakić Zorka, Stojanović Žaklina, Arsenijević Željko (2007): *Zadrugarstvo kao treći sektor privređivanja - značaj za konkurentnost različitih privrednih grana*. Ekonomski vidici 12(3), Društvo ekonomista Beograda, str. 587-597.
62. Zakić Zorka, Zakić Vladimir (2019): *Zadrugarstvo kao realni promoter održivog razvoja ruralnih područja u Srbiji*, Ekonomski vidici, 24(1-2), Društvo ekonomista Beograda, str. 17-28.

SPISAK KORIŠĆENIH SKRAĆENICA

BDP - Bruto domaći proizvod

CECOP - European confederation of industrial and service cooperatives

CICOPA - International organisation of industrial and service cooperatives

CECOP-CICOPA Europe - European Confederation of worker, social and producers' cooperatives active in industry and services

GPI - Genuine Progress Indicator

ISC - International Summit of Cooperatives

IDC - International Day of Cooperatives

ICA - International Co-operative Alliance

ILO - International Labour Organization (UN)

ISC - International Summit of Cooperatives

IYC - International Year of Cooperatives

MDGs - Millenium Development Goals

MKP - Međunarodni kooperativni pokret
MSP - Mala i srednja preduzeća
OEBS - Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
OECD - Organisation for Economic Co-operation and Development
SDGs - Sustainable Development Goals
SRZ - Seljačka radna zadruga
OZZ - Opšta zemljoradnička zadruga
UN - United Nations
UN DESA - United Nations Department of Economic and Social Affairs
ZUR - Zakon o udruženom radu

Relevantni Internet sajтови:

www.aula.coop // Aula de Formación Virtual online
www.coceta.coop // COCETA
www.cecop.coop // CECOP
www.cicopa.coop // CICOPA
www.entreprises.coop // Coop FR
www.cfi.it // Cooperazione Finanza Impresa
www.etuc.org // ETUC
www.eurocoopbanks.coop // European Association of Cooperative Banks
www.federsolidarieta.confcooperative.it // Federsolidarietf
www.ica.coop // ICA
www.mondragon-corporation.com // MONDRAGON Corporation

PODACI O AUTORIMA

Vladimir Zakić

Redovni profesor Poljoprivrednog fakulteta u Beogradu, uža naučna oblast „Finansije, računovodstvo i poslovna ekonomija“.

Objavio je veći broj radova iz oblasti zadrugarstva, sa posebnim osvrtom na oblast finansiranja zadruga i zadružne revizije. Kao nacionalni konsultant učestvovao je u međunarodnom stručnom projektu FAO/EBRD sa ciljem unapređenja poslovanja zadruga u Srbiji.

Zorka Zakić

Redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Beogradu (u penziji). Osnivač je poslediplomskog kursa Ruralna ekonomija i agrobiznis na Ekonomskom fakultetu u Beogradu.

Učestvovala je kao koautor u izradi „Strategije razvoja zemljoradničkog zadrugarstva u republici Srbiji“. Izabrana je za predsednika Nacionalnog saveta 2012 – Međunarodna godina zadrugarstva. Objavila je veliki broj knjiga i naučnih radova iz oblasti agrarne ekonomije i zadrugarstva.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

330.552:339.1(078.5)
502.131.1(078.5)

ЗАКИЋ, Владимир, 1977-

КООР model privređivanja kao alternativa održivog razvoja / Vladimir Zakić,
Zorka Zakić. - 1. izd. - Beograd : Poljoprivredni fakultet Univerziteta, 2021
(Beograd : Anagram studio). - V, 259 str. : graf. prikazi, tabele ; 24 cm

Tiraž 150. - Podaci o autorima: str. 259. - Spisak korišćenih skraćenica: str. 257-
258. - Bibliografija: str. 253-257.

ISBN 978-86-7834-384-1

1. Закић, Зорка, 1936- [аутор]

а) Предузећа -- Кооперација б) Одрживи развој

COBISS.SR-ID 47247881